

TÜBA **TÜBA-AR**
Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

18 2015
ISSN: 1301-8566

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 18
Volume: 18
2015

TÜBA Arkeoloji (TÜBA-AR) Dergisi
Uluslararası hakemli dergidir.

**TÜBA Journal of Archaeology
(TÜBA-AR)**

TÜBA-AR is an internationally
referenced journal

Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi adına
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
(Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor**

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

**Basın ve Halkla İlişkiler
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Ece YAVUZ

**TÜBA-AR İletişim Asistanı
Communication Assistant**

Cansu AKTAŞ

Baskı: Ses Reklam Paz. Tur. San. Tic.
Ltd. Şti.

Tel: 0.312 215 62 00

Sayı: 18/2015 (750 adet)

Basıldığı Tarih: 2015

ISSN: 1301-8566

**TÜBA-AR Yazışma Adresi
Correspondence Address**

TÜBA İstanbul Ofisi
İTÜ Maçka Yerleşkesi
Yabancı Diller Yüksek Okulu 34367,
Maçka-İSTANBUL
Tel: 0212 219 16 60
Faks: 0212 225 20 66
E-posta: cansu.aktas@tuba.gov.tr

**Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences**

Piyade Sokak, No: 27, 06690
Çankaya- ANKARA
Tel: 0312 442 29 03
Faks: 0312 442 72 36
www.tuba.gov.tr
E-posta: tuba-ar@tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2015
© Turkish Academy of Sciences, 2015
(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar
dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da
manyetik bant haline getirilemez.
(Kaynağı belirtilmemiş görseller,
makalelerin yazarlarına aittir.)

TÜBA-AR YEREL VE SÜRELİ BİR YAYINDIR

Kapak Fotoğrafı
Akhaemenid Dönemi (MÖ 5. yy.) Oluz Höyük
Dağ Keçisi Protomlu Pişmiş Toprak Rhyton (Ş. Dönmez)

**TÜBA-AR
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

**TÜBA-AR
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an internationally referenced journal, published annually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). Decisions related to the publication policy, the coverage, and the contents of the journal are admitted by the Editorial Board, formed by the Council of the Turkish Academy of Sciences.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder): Prof. Dr. Ufuk ESİN

Onursal Yayın Kurulu (Honorary Members of The Editorial Board)

Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ - Prof. Dr. Refik DURU - Prof. Dr. Veli SEVİN
Prof. Dr. Harald HAUPTMANN

Yayın Kurulu Başkanı (Editor in Chief)

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU, Doç. Dr. Harun ÜRER, Yrd. Doç. Dr. Gamze SART
Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Gülsün UMURTAĞ, Prof. Dr. Aynur ÖZFİRAT, Prof. Dr. Engin AKDENİZ
Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL, Doç. Dr. Mehmet IŞIKLI, Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL
Yrd. Doç. Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Tarihöncesi Arkeolojisi (Prehistory)

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN, Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU, Doç. Dr. Metin KARTAL,
Doç. Dr. Bahattin ÇELİK

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi (Protohistory and Near Eastern Archaeology)

Prof. Dr. Aliye ÖZTAN, Prof. Dr. Gülsün UMURTAĞ, Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM, Prof. Dr. Aynur ÖZFİRAT, Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT
Prof. Dr. Engin AKDENİZ, Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN, Prof. Dr. Tunç SİPAHİ
Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU, Doç. Dr. Özlem ÇEVİK,
Doç. Dr. Mehmet IŞIKLI, Yrd. Doç. Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Klasik Arkeoloji (Classical Archaeology)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL, Prof. Dr. Musa KADIOĞLU, Prof. Dr. Turgut HACI ZEYREK
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY, Prof. Dr. Gül IŞIN, Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN
Prof. Dr. Gürcan POLAT, Prof. Dr. Ralf von den HOFF, Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM
Doç. Dr. Veli KÖSE, Doç. Dr. Daniş BAYKAN,

Karadeniz Arkeolojisi (Black Sea Archaeology)

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE, Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

İran – Orta Asya Arkeolojisi (Iran – Central Asia Archaeology)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA, Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ, Doç. Dr. Anıl YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Farshid İRAVANI GHADİM

Türk - İslam Arkeolojisi (Turkish - Islamic Archaeology)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY, Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ, Prof. Dr. Kenan BİLİCİ
Doç. Dr. Harun ÜRER , Doç. Dr. Mustafa ÖZER, Yrd. Doç. Dr. Rüstem BOZER

Ortaçağ Arkeolojisi (Medieval Archaeology)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ, Prof. Dr. Ayşe AYDIN, Prof. Dr. Yüksel SAYAN
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR, Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ, Doç. Dr. Lale DOĞER,
Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Emel Emine DÖNMEZ

Eskiçağ Tarihi (Ancient History)

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, Prof. Dr. Turgut YİĞİT, Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Prof. Dr. Mustafa ADAK, Yrd. Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK

Hititoloji (Hittitology)

Prof. Dr. Aygül SÜEL

Mısırbilim (Egyptology)

Yrd. Doç. Dr. Hasan PEKER

Arkeojeofizik (Archaeogeophysics)

Doç. Dr. Selma KADIOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Arkeojeoloji (Archaeogeology)

Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU

Arkeometalurji (Archaeometallurgy)

Prof. Dr. Ünsal YALÇIN

Arkeozooloji (Archaeozoology)

Prof. Dr. Vedat ONAR, Doç. Dr. Levent ATICI

Arkeobotanik (Archaeobotanic)

Doç. Dr. Evangelia PİŞKİN

Antropoloji (Anthropology)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL, Prof. Dr. Ayla SEVİM, Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL
Yrd. Doç. Dr. Gamze SART

Sosyoloji (Sociology)

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

Kültürel Mirasın Korunması / Koruma Amaçlı Planlama

(Protection of Cultural Heritage / Protection Planning Policies and Approaches)

Doç. Dr. Kübra CİHANGİR ÇAMUR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Şevket DÖNMEZ Sunu / <i>Presentation</i>	6
Emma L. BAYSAL Neolitik Dönem Kişisel Süs Eşyaları: Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Son Araştırmalar <i>Neolithic Personal Ornaments: New Approaches and the Current State of Research in Turkey</i>	9
Mücella ERDALKIRAN Neolithic Bone Spoons from Barcın Höyük <i>Barcın Höyük Neolitik Dönem Kemik Kaşıkları</i>	25
Taner KORKUT, Gül IŞIN, Turan TAKAOĞLU, Bilsen ÖZDEMİR Tlos Antik Kenti Yakınlarındaki Tavabaşı Mağarası Kaya Resimleri <i>Rock Paintings from Tavabaşı Cave near the Ancient City of Tlos</i>	37
Mehmet IŞIKLI The Kura-Araxes Culture in the Erzurum Region: The Process of Its Development <i>Kura-Aras Kültürü'nün Erzurum Bölgesi'ndeki Gelişim Süreci</i>	51
Şevket DÖNMEZ Oluz Höyük Kazıları Işığında Kuzey-Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) Akhaimenid Varlığına Güncel Bir Bakış <i>A Current Look at the Achaemenid Presence in North-Central Anatolia (Pontika Kappadokia) in the Light of Oluz Höyük Excavations</i>	71
Murat ÇEKİLMEZ Halikarnassos Yarımadası'ndan Bir Grup Figürin <i>A Group Figurines from the Halikarnassos Peninsula</i>	109
E. Deniz Oğuz KIRCA Karya Khersonesosu'nda (Pera) İki Tip Kale/Kale Yerleşimi <i>Two Models of Fortresses/Fortress Settlements in the Carian Chersonesos</i>	125
Taylan DOĞAN Antandros Ölü Gömme Geleneğinde Strigilis: Tipolojik ve Kronolojik Gözlemler <i>Strigil in Burial Customs of Antandros: Observations on the Typology and Chronology</i>	143
Asuman COŞKUN ABUAGLA Pisidia Apolloniası'ndan Via Sebaste'ye Ait Yeni Bir Mil Taşı <i>A New Milestone from Pisidian Apollonia Relating to Via Sebaste</i>	175
Şahin YILDIRIM Hadrianopolis: Trakya'da Bir Kalekent <i>A Citadel in Thrace: Hadrianopolis</i>	181
Bakiye YÜKMEN EDENS Yemen-Hirran'da Bir İslam Öncesi Geç Evre Mezarlığı <i>A Late Pre-Islamic Cemetery in Hirran-Yemen</i>	205
TÜBA-AR 18. Sayı Hakemleri	225
TÜBA-AR Genel Yazım Kuralları	227

SUNU

Önasya tarımın başladığı, hayvanların evcilleştirildiği, ilk köylerin kurulduğu, yazının ve paranın icat edildiği, en önemli antik kentlerinin bulunduğu topraklara sahiptir, yani Eski Dünya'dır. Önasya'nın bir parçası olan Ülkemizin güney sınırının güneyindeki coğrafyada arkeolojik değerler ile kültürel mirasın tahrip edilmesini büyük bir üzüntü ile neredeyse 5 yıldır izliyoruz.

Devletsizlikten meydana gelen otorite boşluğunu fırsat bilen bazı gruplar tarafından planlanan saldırılar önce Musul yakınlarındaki *Ninive*'de başladı. Assur başkentlerinden biri olan bu antik kentte, kışla-sarayın (*ekal-maşarti*) yer aldığı Nebi Yunus Tepesi'ndeki Yunus Peygamber Türbesi yok edildi. Sonrasında Khorsabad köyü yakınlarındaki *Dur-Şarrukin* kenti hedef oldu. Ünlü Assur kralı II. Sargon'un (MÖ 721-705) başkent olarak tasarlayıp, inşa ettirdiği bu önemli yerleşmenin son durumu hakkında ne yazık ki hiçbir bilgiye sahip değiliz. Sonraki saldırıların merkezi Nimrud adıyla bilinen antik Kalhu kenti oldu. Dicle ve Büyük Zap nehirlerinin kesişme noktasında yer alan Kalhu, Tevrat'ta *Kalah* olarak anılmaktadır. Burada inşa ettirilmiş olan Kuzeybatı Sarayı, Osmanlı sarayları da dâhil olmak üzere Önasya saraylarının atası olarak bilinmektedir. Maalesef yaklaşık bir yıl önce Kuzeybatı Sarayı ile hemen kuzeyindeki zigguratın bombalarla yok edilmesini yansıtan filmler sosyal medyada yayınlandı.

Irak'la benzerlik gösteren olumsuz bir durum ne yazık ki Suriye'de de gelişmektedir. *Palmyra* antik kentinde bulunan çok sayıda heykel ile ünlü BaalŞamin Tapınağı'na ağır saldırılar yapıldığı üzüntüyle izlenmektedir. Mezopotamya ve Suriye'nin durmayan bir tempoda tahrip edilmekte olan arkeolojik değerleri ile kültürel

ve tarihi mirası Türkiye'yi ve bizleri de ilgilendiren kritik bir konuma gelmiştir. Sınırlarımıza yalnızca 5-10 km mesafedeki bu örenyerleri, 100 yıl öncesinde atalarımızın, dedelerimizin yaşadığı bir coğrafyada, o günkü vatanımızda yer alıyordu. Buralardaki ilk kazıları başlatan İngiliz ve Fransızların Osmanlı Devleti'nden izin almış oldukları da unutulmaması gereken tarihsel bir gerçekliktir.

Türkiye'nin ve bir parçası olduğumuz Önasya'nın tüm arkeolojik ve tarihsel değerlerine sahip çıkılması noktasındaki yeni yayın anlayışını 2014 ve 2015 yıllarında basılan 15, 16 ve 17. sayılarla gösteren TÜBA-AR, öncelikle göre içerik bakımından daha kapsamlı sayısı olan 18. sayıya ulaşmış bulunmaktadır. 2011 - 2013 yılları arasındaki aksama nedeniyle oluşan eksikler de bu sayıyla birlikte giderilmiş bulunmaktadır. TÜBA-AR, 2016 yılında, 19. sayısı ile normal periyoduna dönmüş olacaktır. Bugüne değin artan bir ilgiyle bizi destekleyen TÜBA Başkanı Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar ile Danışma Kurulu üyemiz Prof. Dr. Kenan Çağan'a, Editör, Yayın ve Danışma kurullarındaki değerli hocalarım ile meslektaşlarıma teşekkürlerimi sunarım. Bu sayıya yazıları ile değer katan makale sahipleri ile teknik ve bürokratik işleri başarı ile tamamlayan Asiye Komut, Ece Yavuz ve Cansu Aktaş'a teşekkür ederim. Arkeolojik kazıların sonsuza kadar devam etmesi dileği ile.

Prof. Dr. Şevket Dönmez
TÜBA-AR Yayın Kurulu Başkanı

PRESENTATION

Near East has the lands where the domestication and agriculture started, the first villages were settled, the writing and currency discovered and the most important ancient cities founded; it is the Old World. We are watching with sadness for five years the destruction of archaeological values and the cultural heritage in the land south of the southern border of our country that also is a part of the Near East.

The assaults which were instigated by the ones who took advantage of the lack of authority caused by the absence of government first started in *Nineveh* near Musul. Tomb of Jonah on Nebi Yunus Hill where the barracks-palace (*ekal-mašarti*) stood, in the city that was one of the Assyrian capital cities. Then the city of *Dur-Šarrukin* near the village of Khorsabad was targeted. Unfortunately we do not have any information on the latest situation of this settlement which was designed and built by the Assyrian King Sargon II (MÖ 721-705) as a capital city. The next target of the assaults were the ancient *Kalhu* city that was known as Nimrud. Kalhu that was situated in the junction of Euphrates and Great Zap River, was mentioned in Bible as *Kalah*. The Northwestern Palace that was built here is considered the predecessor of all the Near Eastern palaces including the Ottoman palaces. Unfortunately the videos that showing the destruction of the ziggurat north of the Northwestern Palace with bombs were broadcasted in the social media.

Another grave situation resembling Iraq is unfortunately developing in Syria. We are watching with sadness that many sculptures in the ancient city of *Palmyra* and the famous Baalshamin Temple were targeted with attacks.

The continuous destruction of Mesopotamia and Syria's archaeological values and cultural and historical heritage reached a critical point that concerns Turkey and us. These sites that stands 5-10 kilometers from our borders were in the geography where our predecessors lived 100 years ago, in our own nation of those days. It should not be forgotten that the British and the French who first conducted the excavations there took permission from the Ottoman Empire.

TÜBA-AR that showed its new publication mentality of owning all the archaeological and historical values of Turkey and the Near East which we are a part of, with its 15th, 16th and 17th issues published in 2014 and 2015 has reached its more comprehensive issue of 18. The shortfalls caused by the gap between 2011 and 2013 were also remedied by this issue. TÜBA-AR will return to it's normal period with the 19th issue. I would like to thank the President of TÜBA Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar and the Member of Advisory Board Prof. Dr. Kenan Çağan, my colleagues and the academicians in the Editorial and Advisory Board. I would also like to thank the owners of the articles who contributed to this issue and Asiye Komut, Ece Yavuz and Cansu Aktaş who successfully completed the technical and bureaucratic tasks. With the wish of continuation of archaeological excavations forever.

Prof. Dr. Şevket Dönmez
TÜBA-AR Editor in Chief

NEOLİTİK DÖNEM KİŞİSEL SÜS EŞYALARI: YENİ YAKLAŞIMLAR VE TÜRKİYE'DEKİ SON ARAŞTIRMALAR

NEOLITHIC PERSONAL ORNAMENTS: NEW APPROACHES AND THE CURRENT STATE OF RESEARCH IN TURKEY

Emma L. BAYSAL*

Anahtar Kelimeler: Boncuk, Pendant, Bilezik, Hammadde, Teknoloji, Üretim, Sosyal ve Kişisel Kimlik
Keywords: Bead, Pendant, Bracelet, Raw Material, Technology, Production, Social Identity, Personal Identity

ÖZET

Neolitik Dönem'in boncuk, pendant ve bilezik gibi kişisel süs eşyaları şimdiye dek çok az araştırılmış bir konudur. Son yıllarda yapılan çalışmalar, süs eşyalarının nasıl kullanıldığını, neyden ve nasıl yapıldıklarını ve Neolitik yaşamın diğer yönleri ile nasıl ilişkili olduklarını ortaya çıkartmaya başlamıştır. Tipoloji ve kronolojiye dair temel sorunların yanı sıra, süs eşyaları hakkında artan bilginin bir sonucu olarak yeni sorular da doğmuştur. Örnek olarak; üretimin nasıl organize edildiği, uzmanlaşma derecesi, boncukların işlevi ve anlamı, bunların süs eşyası mı yoksa bunlarla bağlantılı olanlar arasında belli mesajları mı ilettikleri verilebilir. Bu makalede, Neolitik dönem süs eşyalarının gizemli dünyasına dair yeni araştırmalar ele alınacaktır. Burada ele alınacak temel sorunların kapsamını, tipolojik ve kronolojik eğilimler ve bunların nasıl yorumlanabileceği, Neolitik teknoloji ve kimlik hakkında bize ne söyleyebileceği ve bu ortaya çıkan yeni soruların gelecek araştırmalarda nasıl yanıtlanabileceği oluşturmaktadır. Sonuç olarak da bu makalede kişisel süs eşyalarının, prehistorik dönemde insanların kendilerini nasıl algıladıkları ve diğerleriyle nasıl ilişki kurdukları konusunda bize ne söyledikleri irdelenecektir.

ABSTRACT

For a long time the personal ornaments, beads, pendants and bracelets, of the Neolithic period remained little researched. Recent work has begun to reveal how ornaments were used, what they were made from, how they were made and how they related to other aspects of Neolithic life. In addition to fundamental questions about typology and chronology, new questions have arisen as a result of the increase in knowledge about ornaments. For example, how production was organised and the degree to which it was specialized, as well as the meaning and purpose of beads, whether they were ornamental, or transmitted messages to those that came in contact with them. This article considers the current state of research into the enigmatic world of Neolithic ornaments, typological and chronological trends, how they can be interpreted, what they can tell us about Neolithic technology and identity and how remaining questions might be answered in future research. In its conclusions the article considers what personal ornaments can tell us about how people in prehistory perceived themselves and their relationships to others.

* Yrd. Doç. Dr. Emma L. BAYSAL. Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Edirne. E-posta: emmabaysal@gmail.com

GİRİŞ

Neolitik Dönem araştırmalarında genel anlamda bireysel dekoratif objeler olarak tanımlanan buluntular üzerindeki çalışmalar son derece az olmasına karşılık bu buluntular, arkeologlara geçmiş toplumların sosyal ve teknolojik dünyalarını anlamakta önemli kanıtlar sunmaktadır. Bu söz konusu taştan, kabuktan (tatlı su ve deniz kabukları) kil ve kemikten yapılmış buluntuların kullanım şekilleri kadar boyutları da değişkendir. Neolitik dönemde söz konusu dekoratif objeler arasında en yaygın olarak karşımıza çıkan türler arasında; boncuklar, basit ve komplike formlarıyla pendantlar ve tek parça taş veya kabuklardan yapılan bilezikleri saymak mümkündür. Neolitik döneme ait süs ve takı eşyaları, Üst Paleolitik Dönem'den itibaren gelişmeye başlamış olan gelenekler ile çok yakından ilişkili olmakla birlikte bu dönem içinde yeni teknolojilerin ve materyallerin de eklenmiş olduğu dikkati çekmektedir.

Bireysel süs ve takılar kullanım, teknoloji ve yapıldıkları hammaddeler hakkında bilgi üretmek açısından yüksek potansiyele sahiptir. Prehistorik dönem boyunca yeni hammadde ve teknolojilerin deneysel alanlarının bulunduğu giderek daha açık hale gelmektedir. Örnek olarak vermek gerekirse en erken bakır işçiliğinin boncuk yapımında¹ ortaya çıkmış olması ilginçtir. Buna ek olarak çeşitli ısıtma teknolojilerinin de artarak görüldüğü dikkati çekmektedir. Boncuklar aracılığı ile uzun mesafeler arasında doğrudan hammadde elde edilmesi veya değiş tokuşa dayalı iletişim ağlarını görmek mümkündür. Bu yönde gelişen düşünceleri bilimsel olarak yapılan kaynak analizleri de desteklemektedir.

Neolitik Dönem süs ve takılarının sosyal kimliklerle ve yerleşik yaşama geçişle ilişkili olduğu konusuna hâlihazırda dikkat çekilmiştir². Bunun yanında materyale ve renge bağlı olarak inançların da hammadde ve form seçimini etkilediğine işaret edilmiştir³. Uzmanlaşma ve belli kaynakların kullanımına dair örnekler, Levant Bölgesi'nde iyi bilinmektedir. Türkiye'deki yeni çalışmalar da, hem hammaddenin hem de ürünlerin nasıl kullanıldıklarını göstermeye başlamıştır.

Bu çalışma öncelikli olarak Türkiye Arkeolojisinde kişisel takı ve süs eşyaları hakkında ne bilindiğini, bunlarla ilgili hammadde seçimini, teknolojilerini, kullanımları ve arkeolojik tabakalardaki depolanmaları açısından bize neler söyleyebildiklerini ele alacaktır. Burada ayrıca süs ve takı kullanımındaki bölgesel ve zamansal eğilimler hakkında bugüne değin ne tür bilginin elde edildiği ve süregelen araştırmaların, süs ve takıları takan ve bunları

gören insanlar için ifade ettiği sosyal anlamı çözmek için taşıdığı potansiyel de irdelenecektir.

BİREYSEL TAKI VE SÜS EŞYALARI ÜZERİNDEKİ ARAŞTIRMALAR

Her ne kadar takı ve süs eşyaları Türkiye prehistorik dönemleri içerisinde az araştırılmış olsa da, Yakınoğlu ve Avrupa prehistoryalarında uzun bir geçmişe sahiptir. Horace Beck'in⁴, boncuklar ve pendantlar üzerine en geniş ve en etkileyici araştırmalarını 1920'li yıllar kadar erken bir zamanda gerçekleştirdiği görülür. Beck'in yapmış olduğu sınıflandırma sistemi, tüm dönemlerin boncuk ve hammaddelerini kapsamakta olup, hala kullanılmaktadır. Buna karşılık Yakınoğlu'nun erken prehistorik dönemlerine ait boncuklar üzerindeki arkeolojik araştırmalar, özellikle gömülerde bulunanlar, yeni yapılan kazıların raporlarında kısaca değinilerek bırakılmıştır⁵. Bireysel takı ve süs eşyalarının üretim teknolojisinin 1980'li yıllara kadar dikkate alınmadığı, ancak bu tarihlerden itibaren artan bir akademik ilgi görmeye başladığı gözlenmektedir. Bu ilgi sadece takı ve süs eşyalarında değil, aynı zamanda onları üretmek için kullanılan aletler üzerinde de gelişmeye başlamıştır⁶. Bununla birlikte özel koleksiyonlar ile müzelerde bulunan eserlerin yayınları da bu konuda artan çalışmaların bir parçasını oluşturmaktadır⁷.

Takılar, özellikle boncuklar, son derece küçük boyutlarda olabildiklerinden bu anlamda arkeologların bulması konusunda da bir engel oluşturmaktadır. Bu nedenle genelde büyük boyutlu olanlarla arkeolojik mezarlarda olanların bulunması detaylı kazı çalışmaları sayesinde mümkün olmaktadır⁸. Islak elek yöntemi ve yüzdürme işlemleri de dâhil olmak üzere yoğun kazı tekniklerinin gelişimi ile son zamanlarda mezar kontekstleri içinde olmayan küçük boncukların bulunma sayısı da artmaya başlamıştır⁹. Büyük bir ihtimalle çok küçük boyutta olan birçok şey ya üretim aşamalarında veya kullanım aşamalarında kaybolmuş veya çöplük alanlarına atılmış¹⁰ ve bu görüngü detaylı kazı yöntemleri ile daha iyi anlaşılmıştır. Yeni kazı yöntemleri boncuk ve benzeri türden takı ve süs eşyalarının üretimine ait kanıtlar ile artık ve atıkları aracılığıyla çalışma ve işlik alanlarının da bulunmasına

⁴ Beck 1928.

⁵ Örneğin Garrod 1932.

⁶ Bu konuda SEM (Scanning Electron Microscope) çalışmalarının gelişimi için bkz. Gwinnett/Gorelick 1981 ve kabuk boncuklar konusunda Francis Jr. 1982 ve Marechal 1985. Yontma taşlardan yapılmış ve matkap olarak kullanılmış parçalar için.

⁷ Dubin 1987; Lankton 2003.

⁸ Örneğin Özkaya/Coşkun/Soyukaya 2013.

⁹ Bu konuda boncukların bulunmasıyla ilgili bilgiler için bkz. Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Hamilton 2005; Reese 2005.

¹⁰ Örneğin Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Baysal 2013a.

¹ Esin 1993; Esin 1995; Yener 2000; Birch/Rehren/Pernicka 2013.

² Wright/Garrard 2003; Wright/Critchley/Garrard 2008.

³ Bar-Yosef Mayer/Porat 2008; Stiner 2014.

yardımcı olurken, aynı zamanda takı ve süs eşyaları üzerindeki bilgilerimizin artmasını ve ait oldukları dönemin sosyal organizasyonunu da daha iyi anlamamıza katkıda bulunmaktadır¹¹.

TERMINOLOJİ VE TİPOLOJİ

Boncukları tanımlamak için yaygın olarak kullanılan terminoloji, 1920'lerde Beck¹² tarafından oluşturulmuştur. Beck sadece terminolojik açıdan değil, son derece detaylı sınıflandırmalarından basit gruplara kadar uzanan tipolojik çalışmaları da gerçekleştirerek zamanının en gelişmiş sistematiğini kurmuştur. Beck'in bu çalışması özellikle disk ve fiçi biçimliler (barrel shaped) gibi basit formlar açısından son derece yararlı olurken¹³ daha az bilinen ve yaygın olmayan formlar konusunda, özellikle de belirli bir standarda uymayan formlar için yetersiz kalmaktadır¹⁴. Gerçekten erken Neolitik dönem boncuk formlarında çok az bir standartlaşmanın olduğu görülmektedir. Birçok durumda doğal taşların veya çakıl taşlarının delinerek kullanıma alındığı gözlenir¹⁵. Geleneksel formların bulunmuyor oluşu, hem bunlar için çok çeşitli terimlerin kullanılmasına neden olmuş hem de ilişkili yerleşim ve kontekstine bağlı olarak değişen çeşitli terminolojilerin kullanımına yol açmıştır¹⁶.

Bar-Yosef Mayer, Levant Bölgesi Neolitiğinde¹⁷ bulunmuş olan boncuklar için bir tipoloji önermesinin yanı sıra, formların tanımlanmalarının ve karşılaştırmalarının aynı yerleşme içinde dahi çok zor olduğunu göstermiştir. Bölgesel boncuk tipolojisi yapmak öncelikle genelleme yapmayı gerektirmektedir. Söz konusu genelleme de boncukları yapan kişilerin ne yapmak veya nasıl şekil vermek istedikleri konusunu çok iyi ifade etmeyebileceği gibi, önemli türlerin tipolojik sınıflamalara girmesini de engelleyebilir. Güvenilir ve sürekli bir tipoloji kurmak için iyi düşünülmüş ve genel geçerliliği kabul edilen bir terminoloji de gerekmektedir. Pendant ve bilezik gibi terimler literatürde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır ve kullanılmaya devam etmektedir; bu da söz konusu terimlerin belli bir formu¹⁸ tanımladığı konusunda güvensizlik oluşturmaktadır. 1920'li yıllarda Beck

boncukları ve bunlarla ilişkili olarak¹⁹ pendantları tanımlamakta bir hayli zorlanmıştır. Bilezik, bilekte kullanılan tek parça süs eşyası olabileceği gibi birçok boncuğun ipe dizilmesi ile de oluşturulabilir. Bu tür birden fazla deliğe sahip objelerde sorunlu bir durumda olup onların da nasıl kullanıldığı, ip veya benzeri bir şeye dizilip dizilmediği her zaman açık değildir. Bireysel takı ve süs eşyaları için kullanılan terminoloji genelde etkin olarak fonksiyonlarını açıklamaya yöneliktir. Sözlük anlamına göre 'boncuk' delinmiş bir gövdeye²⁰ karşılık gelmekte ve herhangi bir şekil, boyut ve hammaddeden yapılmış olabilir. Bu nedenle, bu tanım, pendantları, mühür ve amulet de dahil olmak üzere delikli her nesneyi içine alır. Boncuk kelimesinin herhangi fonksiyonel anlamı yoktur. Bununla birlikte pendant, nesnenin asılma şekline karşılık geldiğinden dikkatli bir şekilde kullanılması gereklidir. Tüm bunlar göz önüne alındığında yazarlar kullanmış oldukları terminolojiyi çalışmalarında dikkatli ve ayrıntılı olarak açıklamalıdır.

TÜRKİYE'DEKİ ARAŞTIRMALARIN TARİHİ

Neolitik dönem kişisel takı ve süs eşyaları üzerine olan araştırmalar, Levant bölgesinde çok uzun yıllar önce başlamıştır. Bunun nedeni bölge üzerindeki yoğun çalışmalar ve Epipaleolitik dönemlerin daha iyi anlaşılmasından kaynaklanmaktadır²¹. Anadolu'da, özellikle iç kısımlarda, Epipaleolitik dönem tam olarak bilinmemekte ve sonuç olarak Neolitik Dönem takıları da tam olarak anlaşılabilmiştir. Bununla birlikte son dönem araştırmaları²² Levant bölgesi Neolitiğinde görülen türden çok güçlü bir şekilde benzer pratiklerin varlığına işaret etmektedir. Türkiye'de Neolitik Dönem kazılarının göreceli olarak sayıları artmasına karşın, takı ve süs eşyalarının çok azı yayınlanmıştır. Bu konudaki en detaylı katkı ve araştırma, Çatalhöyük'ten elde edilmektedir²³. Türkiye'de çok yakın zamana kadar Neolitik Dönem'e ait takılar üzerinde yapılan çalışmalar daha çok teknolojik konulara odaklanmakta²⁴,

¹¹ Örneğin boncuk yapım süreciyle ilgili bilgi için bkz. Astruc 2001; Altınbilek/Coşkunsu/Dede/Iovino/Lemorini/Özdoğan 2001; Baysal 2014a; Belcher 2011; Fabiano/Berna/Borzatti von Löwenstein 2004; Coşkunsu 2008; Wright/ Garrard 2003.

¹² Beck 1928.

¹³ Bar-Yosef Mayer 2013.

¹⁴ Baysal 2013b.

¹⁵ Baysal 2013b; Baysal 2014a.

¹⁶ Baysal/Miller (baskıda).

¹⁷ Bar-Yosef Mayer 2013.

¹⁸ Örneğin pendant kelimesinin kullanımındaki farklılığa dikkat çekmek için bkz. Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Baysal 2013b; Özdoğan 1994.

¹⁹ "... Disk boncuğun ne olduğu konusunda çok iyi tanınan ve farklı ülkelerde bulunan boncuklar üzerinde çalışan arkeologlara danıştım. Aynı fikirde değillerdi, hatta aynı fikirde oldukları tek nokta böyle bir şeyin olmadığıydı" (Beck 1928: 1).

²⁰ "bead, n." Oxford İngilizce Sözlüğü – internet 2015.

²¹ Bar-Yosef Mayer 2008; 2013; Wright/Garrard 2003; Wright/Critchley/Garrard 2008.

²² Örneğin Baird/Asouti/Astruc/Baysal/Baysal/Carruthers/Fairbairn/Kabukçu/Jenkins/Lorentz/Middleton/Pearson/Pirie 2013.

²³ Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013 dahil olmak üzere.

²⁴ Calley/Grace 1988; Altınbilek/Coşkunsu/Dede/Iovino/Lemorini/Özdoğan 2001; Astruc/Vargiolu/Ben Tkaya/Balkan-Atlı/Özbaşaran/Zahouani 2011; Belcher 2011; Birch/Rehren/Pernicka 2013; Coşkunsu 2008; Esin 1993; Esin 1995; Healey/Campbell 2014; Wright 2012; Jackson 2005.

kazı raporlarında kısaca söz edilmekte²⁵ ve bu konuda az sayıda detaylı çalışma yer almaktaydı²⁶. Bu konudaki veriler, herhangi bir yerleşme veya çeşitli bölgelerin az veya hiç olmayan verileri ile detaylı olanların birleştirilmesinde hala bir bütünlük oluşturulamamakta ve bu nedenle bölük pörçük bir görüntü sunmaktadır. Bu durum, Türkiye’de Neolitik döneme ait takı ve süs eşyaları üzerindeki araştırmaların geç başlaması ve basit raporlarda dahi temel bilgilerin bu buluntu grupları üzerinde fazla odaklanmamasının sonucudur²⁷. Bu makalenin yazarı tarafından kaleme alınan birçok raporda boncuk buluntularının teknolojik, tipolojik ve sosyal açıdan ayrıntılı değerlendirilmesi yapılmış ve Türkiye Neolitiğindeki kişisel takılar üzerine olan bilginin giderilmesine çalışılmaya başlanmıştır. Aşağıdaki değerlendirme bahsedilen raporlara, bu konuda yapılmış diğer tüm yayınlara ve henüz yayınlanmamış bazı verilere dayanmaktadır.

NEOLİTİK DÖNEM’DE KİŞİSEL SÜS EŞYALARI

Neolitik döneme ait takı ve süs eşyalarını açıklayabilmek için öncelikle neyin daha önce geldiği konusunu anlamak gerekmektedir. Üst Paleolitik, başta deniz kabukları olmak üzere avcı-toplayıcı gruplar arasında artan bir takı ve süs eşyası kullanımına ve materyal kültür repertuarına alınışına tanıklık eder²⁸. Epipaleolitik’ten itibaren deniz kabukları ve taş boncuklar, Anadolu ve Levant bölgesinde yaygın olarak kullanılmaya başlar²⁹ ve uzun mesafeler arasında ürün veya hammaddelerinin taşındığı ve bunun da standart bir uygulamaya dönüştüğü gözlenir³⁰. Bu güçlü bir biçimde avcı toplayıcı yaşam tarzının hareketli doğası ile ilişkilidir. Epipaleolitik Dönem içinde materyal ve teknolojilerin yaygın kullanımı da Neolitik Dönem pratiklerinin temelini oluşturmuştur. Erken Neolitik dönem, 9. binyılın ortalarından itibaren, genel olarak taş boncuklar ve çeşitli deniz kabuğundan yapılmış boncuklarla karakterize olmaktadır. Şu andaki bilgi ve kanıtlar ışığında erken Neolitik Dönem ile Epipaleolitik arasında çok az bir farklılık görülmektedir³¹. Bu dönemde bon-

cukların kullanım şekillerinde önemli çeşitlemeler görülür; bazı yerleşmeler muhafazakâr bir kullanım sergiler ve gömülere sadece bir kaç örnek bırakıldığı görülür, diğer yerleşmelerde ise boncuk sayısının çok düşük olduğu belirlenir³². Diğer bazı yerleşmelerde ise, örneğin Körtik Tepe’de³³, basit boncuk formlarının yapım ve kullanımı çok sayıdadır ve bu durum erken dönem uzmanlaşmış üretim alanlarının varlığı konusunda sorular doğurur³⁴. Söz konusu dönem, boncuk ve bileziklerin geri dönüştürülüp tekrar kullanıldığıının ilk kez açık hale geldiği süreçtir; taş boncuk ve bilezikler kırıldıktan sonra sıklıkla delinmiş ve yeniden kullanılmak için düzeltilip perdahlanmıştır³⁵.

Bu materyallerin ve pratiklerin birçoğu daha iyi şekillenmiş Neolitik Dönem içine kadar devam ederek yerleşik hayata geçiş, evcilleştirme süreci ve ilintili sosyal değişiklikler içinde önemli bir yer tutmayı başarmıştır. Takı ve süs eşyaları açısından önemli bir durum teşkil ederken aynı zamanda büyük değişikliklerin görüldüğü bir dönem içinde sosyal pratiklerin devamlılığı açısından, özellikle hammadde temini açısından, önemli etkiler oluşturmaktadır. Bu durumda, göçer bir yaşam modelinden yerleşik hayata geçişin gerçekleşmesine karşılık, hammaddenin elde edilmesinde kullanılan ilişkiler, kanallar ve yollar kullanımda kalmıştır³⁶. Bununla birlikte Neolitik Dönem içinde ilerledikçe form ve hammaddenin çeşitlendiği gözlenmektedir. Örneğin kil boncuklar ender dahi olsa 9. binyıldan itibaren bulunurken, 7. Binyıldan itibaren de bu grubun sık görülen öğeler haline geldiği görülür³⁷. Benzer bir durum kemik boncuklar için de geçerlidir. Yaygın olarak bulunabilen ve çok az teknik yeterlik gerektiren kemikten yapılmış olan süs eşyaları da bu grubun ayrılmaz parçası olarak yer almıştır. Neolitik Dönem ilerledikçe kullanımda kalmış fakat daha detay ve özenli işçiliğe sahip olmuşlardır³⁸.

Daha gelişkin Neolitik sürece girildiğinde, yeni teknolojiler ile hammaddelerde takı ve süs eşyaları repertuarına girmiştir. Örneğin, bakırın boncuk olarak kullanıma alındığı ilk örnekler gösterilebilir³⁹. Bunun yanında yine örnek olarak vermek gerekirse, ısıtma teknolojisiyle değişkenlik geçirilen mavi boncukların üretimi gösteri-

²⁵ Örneğin Neolithic in Turkey serisinin bölümleri, Özdoğan/Başgelen/Kuniholm (Ed.), Caneva 2012; Özbaşaran 2012; Özbaşaran/Duru 2011; Öztan 2012; Erim-Özdoğan 2011; Rosenberg 1994.

²⁶ Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Hamilton 2005; Maréchal 1985; Özdoğan 1994; Reese 2005.

²⁷ Baysal 2013a; Baysal 2013b; Baysal 2013c; Baysal 2014a; Baysal 2014b; Baysal/Erdoğan 2014.

²⁸ Alarashi 2014; Bar-Yosef 1991; Bar-Yosef 2005; Bar-Yosef Mayer 2008; Bar-Yosef Mayer/Porat 2008; Colonese/Mannino/Bar-Yosef Mayer/Fa/Finlayson/Lubell/Stiner 2011; Kuhn/Stiner/Reese/Güleç 2001; Stiner 2014; Reese 1991; Kuhn/Stiner 2007a; Kuhn/Stiner 2007b.

²⁹ Bar-Yosef Mayer 2005; Bar-Yosef Mayer 2013.

³⁰ Reese 1991.

³¹ Bkz. Baysal 2013b, Baysal 2013c; Bar-Yosef Mayer 2005, Bar-Yosef Mayer 2013.

³² Örnek olarak Boncuklu Höyük, Baysal 2013b.

³³ Özkaya/Coşkun/Soyukaya 2013.

³⁴ Prehistorik dönem zanaat konusundaki uzmanlaşma süreci hakkındaki teorik yaklaşımlar için bkz. Baysal 2013a.

³⁵ Bu tür uygulamalara ait yaygın örnekler bulunmaktadır. En iyi örnekler Mezraa Teleilat ve Boncuklu’da görülmektedir (Baysal 2013b).

³⁶ Baysal 2013b.

³⁷ Örneğin Çatalhöyük’te (Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013) ve Çukuriçi Höyük.

³⁸ Çatalhöyük önemli örnekler sunmakta (Russell 2005; Russell/Griffitts 2013), ve Boncuklu Höyük (Baysal 2013b), Mezraa Teleilat ile Barçın Höyük’te bu örnekler arasında sayılabilir.

³⁹ Bkz. Esin 1993; Esin 1995; Yener 2000.

lebilir⁴⁰. Teknoloji, Geç Neolitikte görülmeye başlayan baskı mühürlerin kullanımlarıyla da değişiklik göstermeye başlar⁴¹. Neolitik Dönem'in sonunda takı ve süs eşyası üretiminde çok kapsamlı değişikliklerin oluşu Kalkolitik Dönem'de çok daha kompleks dekoratif bir dünyanın oluşmasına neden olmuştur. Bu her iki teknoloji de materyal ve zaman içindeki gelişimleri açısından aşağıda detaylı olarak tartışılacaktır.

MATERYALLER

Deniz Kabukları

Yukarıda belirtildiği gibi deniz kabukları Epipaleolitikten, Neolitik ve Kalkolitik dönem içlerine kadar yoğun olarak kullanılmıştır. Deniz kabukları arasında yiyecek ve süs eşyası için kullanılanlar arasında farklılıklar vardır⁴². Genel olarak bu farklılıklar besin değerleriyle ilişkili olmakla birlikte Neolitik dönem içinde küçük kabuklar dekorasyon amaçlı olarak tercih edilmişlerdir. En yaygın olarak görülen türler Dentalium, Nassarius, Nerita ve Columbella (Fig. 1) olup bunların yanında diğerleri de az sayıda da olsa görülmektedir⁴³. En yaygın olarak elde edildikleri kaynak Akdeniz'dir. Akdeniz de dahil olmak üzere, yaygın bir pratik olarak karşımıza çıkan deniz kabukları genelde, çok uzun mesafelere, iç karalara kadar taşınmıştır⁴⁴. Zaman geçtikçe diğer kaynaklarda kullanılmıştır, örneğin Kızıldeniz'den olduğu kadar fosil kaynaklarından getirilen deniz kabuklarına da rastlanmıştır⁴⁵. Neolitik dönemin sonlarına doğru boncuk ve bilezik türü süs eşyalarının üretimi için, Spondylus ve Glycymeris gibi daha büyük deniz kabuklarının kullanımını ilk kez karşımıza çıkarmaktadır⁴⁶. Bu türden büyük deniz kabuklarından yapılan süs eşyaları ve bunların kullanımını Kalkolitik dönemin bir özelliği olmaya başlarken aynı zamanda Batı Anadolu'dan, Ege Dünyasına ve Balkanlara kadar yaygın bir kullanım alanı bulur⁴⁷.

Taş

Taş kullanımı boncuk ve bileziklerin üretimiyle ilişkilidir. Taştan yapılmış aynı formlarda ve malzemeden üretilmiş boncuklar Epipaleolitik ve Erken Neolitik dönemde yoğun olarak kullanılmıştır. Neolitik dönem içinde en yaygın ve çok sayıda olan boncuklar küçük disk biçimli olanlardır. Bu boncuk türü de yumuşak ve yaygın olan hammadde türünden, kireçtaşı gibi, ve kolayca şekillenebilen malzemeden yapılmaktadır (Fig. 2). Taş hammaddesinin yaygın oluşu ve tüketimi prehistorik dönem taş kullanımını için anahtar sorulardan birisidir. Bazı durumlarda yerleşimlerin etrafında çok çeşitli taş türleri yaygın olup dağlar ve akarsular aracılığıyla elde edilirken, örneğin Mezraa Teleilat, Fırat Nehri sayesinde çok büyük bir çeşitlilik gösterirken⁴⁸, diğer durumlarda, Konya Ovası'nda olduğu gibi kolayca elde edilebilecek taş türlerine rastlanmaz. Böyle bir durumda 20 km⁴⁹ veya daha uzağa gidilerek bu taş türlerine ulaşmak gerekiyordu. Taş hammaddesinin temini kadar, egzotik olan taş malzemenin de elde edilmesi konusunda sorular vardır. Takı ve süs eşyası olarak, zor işçiliğinden ötürü, çok yoğun kullanılmamış olmakla birlikte, obsidiyen gibi bir hammaddenin kaynağının neresi olduğunu tespit etmek kolaydır ve çok çeşitli lokasyonlarda da bulmak mümkündür⁵⁰. Ender bulunan hammaddelere turkuaz da örnek gösterilebilir.

Taş bilezikler kullanılan malzeme türü ve formları açısından erken Neolitiğin yerleşik toplumlarında görüldüğü gibi tüm Anadolu'da hemen hemen hep aynı kalır. Çeşitli standart tipler vardır. Bu tipler arasında yuvarlak, oval, şerit ve sırtlı profile sahip olanları saymak mümkündür (Fig. 3). Kireçtaşı ve Sabuntaşı gibi daha yumuşak hammaddelerin olmasına ve ender olarak kullanılmasına karşılık, mermer, bileziklerin üretiminde kullanılan en yaygın hammadde türüdür⁵¹. Boncukların tersine, bileziklerde tercih edilen taş türleri ve renklerden söz etmek mümkün olabilir. Beyaz her zaman bilezikler için tercih edilen bir renk iken siyah ikinci sırada yer almaktaydı. Mermer'in olduğu her yerde mermer kullanılırken, mermerin bulunmadığı coğrafyalarda da diğer taş türleri, özellikle kolay işlenebilen türler, tercih ediliyordu.

⁴⁰ Fosilleşmiş kemik veya fildişinden (fluorapatite) yapılmış mavi boncuklar Türkiye ve Suriye'deki Neolitik yerleşmelerde bulunmuştur. Detaylar için bakınız Taniguchi 2002; Baysal 2014b.

⁴¹ Carter 2010; Caneva 2012; Denham 2013.

⁴² Colonese/Mannino/Bar-Yosef Mayer/Fa/Finlayson/Lubell/Stiner 2011.

⁴³ Detaylar için bkz. Bar-Yosef Mayer 2005; Baysal 2013b; Baysal 2013c; Baysal 2104b; Lange/Perlès/Vanhaeren/Reiche 2008; Reese 1991; Reese 2005; Serrand/Vigne/Guilaine 2005.

⁴⁴ Reese 1991.

⁴⁵ Fosil kaynakların kullanımındaki detaylar için bkz. Bar-Yosef Mayer/Gümüş/İslamoğlu 2010. Kızıldeniz örnekleri için bkz. Reese 1991; Reese 2005.

⁴⁶ Bu uygulama Batı ve Kuzeybatı Anadolu yerleşmelerinde, Barçın Höyük (Baysal 2014b), Aktopraklık ve Ulucak'ta görülmektedir.

⁴⁷ Baysal/Erdoğu 2014; Ifantidis 2011; Ifantidis/Nikolaidou 2011.

⁴⁸ Mehmet Özdoğan ile görüşme.

⁴⁹ Detaylar için bkz. Baysal 2013b; Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013.

⁵⁰ Canhasan III, Domuztepe ve Aşıklı Höyük gibi yerleşmelerde, Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Healey 2013; Healey/Campbell 2014; Astruc/Vargiolu/Ben Tka-ya/Balkan-Atlı/Özbaşaran/Zahouani 2011.

⁵¹ Örneğin Yumuktepe ve Mezraa Teleilat gibi yerleşmelerde.

Fig. 1. Değişik Deniz Kabuklarından Boncuklar 1) Direkli Mağarası 2) Pınarbaşı 3) Barcın Höyük / Various Marine Shell Beads, 1) Direkli Cave 2) Pınarbaşı 3) Barcın Höyük.

Fig. 2. Taştan Yapılmış Değişik Disk Boncuklar 1) Boncuklu Höyük 2) Çukuriçi Höyük 3) Barcın Höyük / Various Stone Disc Beads, 1) Boncuklu Höyük 2) Çukuriçi Höyük 3) Barcın Höyük.

Fig. 3. 1) Yümüktepe ve 2) Canhasan'dan Bilezik Örnekleri / *Examples of Bracelets from 1) Yümüktepe and 2) Canhasan.*

Kemik

Türkiye Neolitik döneminde genel olarak bir kaç kemik süs eşyası raporlarda yer almakla birlikte, Neolitik süresince kemik gibi kolay bulunan, özellikle kuş⁵² ve küçük memelilere ait kemiklerin sürekli kullanımının olduğu görülür. Paleolitik Dönem'de delinerek kullanıma alınan geyik dişi aynı zamanda sürekli ve en basit boncuk teknolojisidir⁵³. Az olmakla birlikte çok kompleks bir şekilde kemik kullanımı olan arkeolojik yerleşmeler de bulunmaktadır, örneğin Çatalhöyük, dikkatli bir tasarım sonucu kemik boncuk ve insize yaban domuzu dişlerinin ortak kullanımı ile bu konuda mükemmel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁴.

Kil

Kil, çanak çömlek yapımlarıyla birlikte yaygın kullanım alanı bulurken boncuk hammaddesi için Neolitik dönemde en az tercih edilen malzeme türüdür. En erken örnekler MÖ 9. Binyıla tarihlenen Pınarbaşı⁵⁵ ve Boncuklu Höyük'ün arkeolojik tabakalarında bulunmuş ve çok iyi şekilde yapılmamış olmalarıyla dikkat çekerler (Fig.4). Daha sonraki döneme ait örnekler Çatalhöyük'te kaydedilmiştir ve bunların daha yaygın olarak kullanıldıkları ve daha özenli yapılmış oldukları gözlenir. Bunlar genel olarak mezarlarda ve çöplük alanlarında bulunmuştur. Bazı örneklerin çok iyi yapıldığı ve birden fazla deliği olduğu gözlenmiştir⁵⁶. Bu boncukların ne kadar fonksiyonel olduğu şüpheli olmakla birlikte, pişmiş kilden yapılan boncukların genel olarak kalitesinin de düşük oldu-

⁵² Bkz. Russell 2005; Russell/Griffitts 2013.

⁵³ Bu tür uygulama hakkında bkz. Choyke 2001.

⁵⁴ Russell 2005; Russell/Griffitts 2013.

⁵⁵ Baysal 2013b.

⁵⁶ Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013.

Fig. 4. 1) Ulucak Höyük Kil Boncuklar Dizisi, 2) Barcın Höyük'ten Mavi Boncuklar, 3) Boncuklu Höyük'ten Taş ve Kil Boncuklar, 4) Çukuriçi Höyük'ten Kil Boncuklar, 5) Barcın Höyük'ten Taş Boncuklar / 1) Clay Bead Necklace from Ulucak Höyük 2) Blue Beads from Barcın Höyük 3) Stone and Clay Beads from Boncuklu Höyük 4) Clay Beads from Çukuriçi Höyük 5) Stone Beads from Barcın Höyük.

ğu belgelenmiştir. Bununla birlikte Çukuriçi'nde olduğu gibi çok yüksek kalitede, iyi işçiliğe sahip ve açılanmış örnekler de bulunmaktadır (Fig. 4).

Metal

Her ne kadar boncuk üretim repertuarında görülse de, ender olarak kullanıma alınmış ve teknolojik açıdan önemli olan materyallerden bir tanesi de bakır olup çeşitli arkeolojik yerleşmelerde deneysel olarak boncuk yapımında kullanılmış olduğu görülmektedir. Bakır minerallerinin taşlar gibi işlenerek kullanıldığı Çayönü, Aşıklı, Hallan Çemi ve Boncuklu Höyük gibi bir çok yerleşmede gö-

rülmektedir⁵⁷. Aşıklı ve Çayönü gibi yerleşmelerde yerel bakır mineralleri dövülerek levha haline getirilmiş ve sonrasında bunu istenen forma uygun olarak sararak ve biraz daha güçlendirerek şekillendirmiştir⁵⁸. Çayönü örneğinde malahit ve bakır birlikte kullanılmıştır. Bu mineraller üzerinde yapılan analizler sonucunda, Çatalhöyük buluntularının biraz daha güçlendirilme yoluyla kullanıldığı ortaya konulmuştur⁵⁹.

⁵⁷ Rosenberg 1994; Baysal 2013b; Yener 2000.

⁵⁸ Yener 2000; Esin 1993; Özdoğan 1994.

⁵⁹ Birch/Rehren/Pernicka 2013: 315.

TEKNOLOJİ

Takı ve süs eşyalarının teknolojisi öncelikli olarak basit üretim teknikleri üzerine odaklanmıştır ve bu teknikler şekil vermek, delmek ve parlatmak olarak sıralanabilir. Söz konusu teknikler günümüzde çok iyi anlaşılmıştır⁶⁰. Taşın işlenmesinde kullanılan teknikler Epipaleolitik Dönem'den itibaren benzerdir ve basit bir üretim zincirine sahip olan boncukların üretimi şöyle tanımlanabilir: kaba şeklini vermek için ilk önce yongalama yapılır ve bunu sürterek şekillendirme ve elle ya da matkap ile delme işlemi izler. Son şeklini vermek için boncuklara tekrar sürtme işlemi uygulanır ve bazen de perdahlanırlar. Mekanik olarak delme teknolojisi erken Neolitik dönemden itibaren bilinmekte ve sürekli olarak kullanılmaktaydı. Söz konusu dönemler içinde çakıl taşlarından son derece kötü şekilde üretilmiş ve başarısız denemeler⁶¹ sonucu delinmiş boncuk örnekleri de bulunmaktadır. Bu durum, teknolojik bilginin evrensel olarak kullanılmadığına işaret etmektedir. Bununla birlikte taş bilezikler neolitik boyunca dizayn ve üretim açısından aynı kalmış ve daha sonraki prehistorik dönemlerde de devam etmiştir⁶².

Deniz kabuğundan yapılan boncukların teknolojisi ise, ne zaman ne alan ne de karmaşık bir durum sergiler. Bazı deniz kabuklarının, Dentalium gibi, herhangi bir uygulamaya maruz kalmadan ipe takılmaları mümkündür. Bir çok durumda, olasılıkla deniz kenarında bulunan kabuklar üzerinde delikler mevcuttu, olmayanlarda ise bir yere sürterek veya delik oluşturarak kullanılmışlardır⁶³. Daha sonraki dönemlerde Spondylus ve Glycymeris gibi deniz kabuklularından yapılan boncuk ve bileziklerin gelişkin seviyede teknik bilgi ve uzmanlık gerektirdiği açıktır⁶⁴.

Boncuk yapımında kullanılacak olan materyalin görünüşünü değiştirmek üzere kullanılan üretim teknolojileri yanında, çok sayıda farklı tekniklerin de yer aldığı artık açıklık kazanmıştır. Her ne kadar bugün için yapılan araştırmalar bazı noktaları açıklığa kavuşturmuş olsa da, bu konudaki her şeyi tam olarak bildiğimizi söylemek mümkün değildir. Serpantin gibi kayaç türlerinin, ısıtılması sonucu renk değişikliğine uğradığı kanıtlanmıştır⁶⁵. Isıtma ile olduğu kadar kimyasalların da renk değişimi için kullanıldığı, özellikle mavi boncukların üretiminde

ısıtılmadan önce⁶⁶ bir çeşit kimyasal ile kaplanarak yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir⁶⁷.

Mavileştirilerek üretilen boncuklarda görüldüğü kadarıyla yapay olarak süsleme teknolojisi bir formun veya hammaddenin taklidine kadar uzanmaktadır. Her farklı malzemede taş, kemik, kil veya deniz kabuğu gibi, bir malzemenin bir diğerini taklit ettiği görülmektedir. Bazı durumlarda bu açık olarak gerçek olanın bir diğeri tarafından bakını aldatacak kadar taklit ettiği görülmektedir⁶⁸. Bazı durumlardaysa formlar taklit edilmektedir. Örneğin, kırmızı geyik'e ait diş boncuklara ait formlar kemikten yapılmış ve gerçek bir parça gibi durmaktadır. Bunun dışında yine taş ve deniz kabuklarından da bunlara benzer çeşitli renklerde⁶⁹ örnekler yapılmıştır. Bununla birlikte geç Neolitik dönemde beyaz renkli materyallerin yaygın kullanımında, bunlara mermer ve deniz kabukları dahil, kullanım alanları ve türleri göz önüne alındığında, uygulanan pratiklerin aynı olduğu görülmektedir⁷⁰. Örneklerin özel formlara sahip olması konusunda özel bir amacın olduğu ve bunun da belirli sosyal pratiklere uygun olması üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüştür⁷¹.

Edindiğimiz bilgiye göre, boncukların ve bileziklerin sahipleri için ifade ettiği değer, kırık olanlarının geri dönüşümleri üzerinden anlaşılmaktadır. Erken Neolitik dönemden itibaren kırılmış olan takı ve süs eşyaları tekrardan sürtülerek, keskin veya kırık kenarları düzeltilerek⁷² veya delinerek yeniden kullanıma alınmıştır. Bileziklerin durumunda ise kırık parçalar delinerek ve düzeltilerek pendant biçiminde kullanmaya devam edilmişlerdir⁷³. Bununla birlikte boncuk ve bileziklerin bir çok durumda tekrardan delinmeden ama kenarları düzeltilerek kullanılmaya devam ettiği gözlenir. Bunlar farklı şekillerde kullanıldıklarını, belki de sahiplerinin takarak değil de, yanlarında taşıyarak kullandıklarını işaret eder. Bu kanıtlar orijinal formun buluntunun temel özelliği olmadığı doğrultusunda ama yine de sosyal, ekonomik veya iyileştirici olması açısından değerli olduğu şeklinde yorumlanabilir⁷⁴.

⁶⁰ Örnek olarak bkz. Astruc/Vargiolu/Ben Tkaya/Balkan-Atlı/Özbaşaran/Zahouani 2011; Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Belcher 2011; Calley/Grace 1988; Coşkunsu 2008; Healey/Campbell 2014; Lange/Perlès/Vanhaeren/Reiche 2008; Francis 1982; Gwinnett/Gorelick 1981.

⁶¹ Tanımlamalar için bkz. Baysal 2013b; Baysal/Miller (baskıda).

⁶² Üretim zinciri açıklaması için bkz. Baysal/Baysal/Türkcan/Nazaroff 2015.

⁶³ Chapman/Gaydarska/Balen 2012; Francis Jr 1982; Ifantidis 2011; Ifantidis/Papageorgiou 2011; Serrand/Vigne/Guilaine 2005.

⁶⁴ Baysal/Erdoğan 2014.

⁶⁵ Belcher ile bireysel görüşme 2015.

⁶⁶ Bu teknolojiyi anlamaya yönelik çalışmalar Koç Üniversitesi'nde Rana Özbal yönetiminde yürütülmektedir.

⁶⁷ Bu türden örnekler Aktopraklık, Can Hasan I, Çatalhöyük, Yumuktepe, Barçın Höyük, Çukuriçi Höyük ve belki Köşk Höyük'te (Öztan 2010) bulunmuştur.

⁶⁸ Örneğin kırmızı geyik dişinden yapılmış olan Çatalhöyük türleri (Russell 2005) ve mavi boncuklar Turkuaz'ı taklit etmektedir (Baysal 2014b) ve son olarak Çukuriçi'nde kil boncuklar taş boncukları taklit etmektedir.

⁶⁹ Baysal/Erdoğan 2014.

⁷⁰ Baysal/Erdoğan 2014.

⁷¹ Stiner 2014.

⁷² Detaylı örnekler için bakınız Baysal 2013b.

⁷³ Ifantidis/Papageorgiou 2011.

⁷⁴ Baysal/Miller (baskıda).

ZANAAT UZMANLIĞI

Süs ve takı eşyalarına ait teknolojiler ve üretim süreçleri iyi anlaşılması olmasına karşılık, farklı yerleşmelerdeki çeşitliliklerinin anlamı ve üretim alanlarının sosyal konumları hala tam olarak kesinleşmemiştir. Neolitik dönemin üretim alanları; atıklar, bitmemiş parçalar ve alet tipleri doğrultusunda tanımlanabilmiştir⁷⁵. Bazı yerleşmelerde bilezik veya boncuklar, erken Neolitik dönemden itibaren çok büyük miktarda üretilmiştir ve aslında diğer buluntu gruplarının da yoğun üretimine rastlanmıştır⁷⁶. Bununla birlikte söz konusu örnekler tamamen yapılmış ve kısa süreli bir üretimi karakterize ediyor gibi görünmektedir ama bunların hiyerarşik yapı veya uzun süreli ekonomik değişikliklerle ilişkili sosyal değişimleri temsil etmesi gerekmez. Eldeki verilere bağlı olarak, Neolitik dönem süresince ne türden uzmanlaşmış üretimin var olduğu ve nasıl tanımlandığı konusu hala tartışmalara açıktır⁷⁷. Araştırmaların bu aşamasında Erken Neolitik'te görülen değişikliklerin bölgesel olmaktan çok, yerleşmeden yerleşmeye değiştiği söylenebilir. Bölgesel seviyede takı ve süs eşyalarında önemli bir tipolojik geleneğe şimdilik rastlanmamıştır. Bunun nedenlerinden birisi araştırmalar içinde görülen boşluklardan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Geç Neolitiğe gelindiğinde söz konusu gelenekler görülmeye başlar, örneğin mavi boncukların üretimi, mermerden yapılan boncuk ve bileziklerin Türkiye'nin batısında ve Balkanlarda standart hale gelmesi gibi. Sözü edilen nesnelere nasıl ve nerede ortaya çıktıkları, hangi coğrafyalara nasıl dağıtıldıkları, sosyal konum ve önemlerinin ne olduğu konusunda daha çok çalışma yapılmasına gereksinim vardır.

YORUMLAR

Her ne kadar boncuklar, bilezikler ve pendantlar süs eşyaları olarak nitelendirilse de, gerçekte bunların ne amaçla ve nasıl kullanıldıkları konusu hala kesin değildir. Bu objelerin birlikte buldukları kontekstler, söz konusu dönemlerde yaşamış olan insanlar için ifade ettiği önemi anlamak açısından son derece önemlidir. Bazı durumlarda mezar buluntuları, insan vücudu çevresinde nasıl konumlandırıldıklarını gösterse de, çoğu zaman insanların bunları yaşarken bir şekilde kaybettikleri vurgulanabilir. Örnek vermek gerekirse koparak evin tabanını kaplayan bir hasırın üzerine düşen boncuklar veya çöp alanları

na⁷⁸ atılan boncuklar gösterilebilir. Takılar hakkındaki yorumlar, arkeolojinin ilk günlerinden günümüze kadar olan süreç içinde genel olarak dekoratif değerleri üzerine odaklanmıştır. Birçok süs eşyasının gösteri ve bu değeri ortaya koymak amacıyla üretilmiş ve kullanılmış olabileceği doğru olabilir fakat Neolitik döneme ait araştırmalar sonucu ortaya konulan kanıtlar ışığında birçok boncuğun veya süs eşyasının da tek başlarına veya küçük gruplar halinde dikkat çekici olmaktan uzak bir şekilde kullanıldığı ortaya konulmuştur. Ayrıca buldukları kontekstlerin doğası gereği boncukların nasıl kullanıldıkları açık değildir, belki de Levant bölgesi Neolitiğinde görülen örnekleri gibi⁷⁹, birçoğu elbiseler üzerine dikilerek kullanılmıştır. Bireysel takı ve süs eşyalarının bir çeşit iletişim teknolojisinin bir aracı oldukları doğrultusunda görüşleri sürülmüştür⁸⁰ ve bu türden bir düşünüş materyal kültür geleneği içerisinde bir aitik içerdiği belirtilmiştir⁸¹. Bununla birlikte yukarıda sözü edilen geri dönüşüm pratikleri, formun sürekli bir önemi olmadığını ve bazı boncukların bunları kullananlar için farklı anlamlar taşıyabileceğini gösteriyor olabilir. Etnografik örnekler bakıldığında, geleneksel olarak tekil objelerin tekil anlamlar taşıdığı açıklık kazanır ki bunu arkeolojik kayıta saptamak imkânsızdır⁸².

Taklit edilen form ve hammadde, bunların kendilerine has bir öneme sahip olduklarını gösterir. Renklerin de yine boncuk üretiminde önemli bir faktör olduğu konusuna işaret edilmiştir⁸³. Bununla birlikte bazı materyallerin seçimi, farklı renk ve formların tercihi ve tüm bu kombinasyonlara ek olarak boncukların kullanım şekilleri şu andaki veriler ışığında anlaşılması zor bir durum olarak kalmaktadır.

Süs ve takı eşyalarının üretiminden kullanımına kadar uzanan süreçte farklı ölçeklerde gözlenen belli farklılıklar bulunmaktadır. Mikro seviyede her yerleşme kendine özgü hammadde temini ve teknolojik uygulamalara sahiptir. Yerleşmeler arası ölçekte ise, her ne kadar bölgesi bir resmi geliştirmek güç olsa da, Güneydoğu, Orta Anadolu, Batı ve Kuzeybatı Anadolu arasında materyal ve form kullanımında belirgin farklılıkların olduğu söylenebilir. Bunun yanında tüm Türkiye genelinde gözlenen uygulamalar da bulunmaktadır, örneğin geyik dişinin kullanımı, disk biçimli boncuklar, mavi boncuklar ve küçük deniz kabuklarından yapılmış boncuklar bunlar arasında sayılabilir.

⁷⁵ Wright/Critchley/Garrard 2008; Healey/Campbell 2014; Fabiano/Berna/Borzatti von Löwenstein 2004; Coşkunsu 2008; Calley/Grace 1988; Altınbilek/Coşkunsu/Dede/Iovino/Lemorini/Özdoğan 2001.

⁷⁶ Örneğin Mezraa Teleilat'daki bilezikler, figürinler ile birlikte üretilmiştir. Yine Körtik Tepe örneğinde boncukların sayısı gösterilebilir.

⁷⁷ Baysal 2013a.

⁷⁸ Örneğin Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Baysal 2013b.

⁷⁹ Detaylar için bkz. Bar-Yosef/Alon 1988.

⁸⁰ Kuhn/Stiner 2007a; Kuhn/Stiner 2007b.

⁸¹ Stiner 2014.

⁸² Detaylar için bkz. Popper-Giveon/Abu-Rabia/Ventura 2014.

⁸³ Bar-Yosef Mayer/Porat 2008.

Konya Ovası Epipaleolitik'ten Kalkolitik Dönem'e⁸⁴ kadar uzanan kesintisiz binlerce yıllık bir iskân sürecine sahip olup iyi araştırılmış olması nedeniyle şu anda Neolitik dönem bireysel takı ve süs eşyalarının araştırılması ve daha iyi anlaşılması konusunda en önemli araştırma alanını oluşturmaktadır. Epipaleolitik Döneme tarihlenen Pınarbaşı'nın buluntuları Levant Bölgesi Neolitiği ile büyük benzerlikler göstermektedir⁸⁵. Yine Erken Neolitik Pınarbaşı (MÖ cal. 9 ve 8 bin) ile Boncuklu Höyük Neolitiğe kadar uzanan bir sürekliliğin olduğunu göstermektedir⁸⁶. Bununla birlikte kullanılan taş hammaddesinin ve formların çeşitliliği kullanıma alınan kil ve kemiklerle artmıştır. Çatalhöyük bu anlamda en geniş takı ve hammadde çeşitliliğine sahiptir ki bu hammaddeler yerel kaynaklardan elde edildiği kadar birçoğu da uzak mesafelerden elde edilmekteydi⁸⁷. Bu durum geç Neolitiğe ve oradan Kalkolitik döneme kadar uzanmaktadır. Kalkolitik dönemde ise görsel anlamda çok göz alıcı, sedef gibi, materyallerin karşımıza çıktığı bir zenginlik görülür. Eğer Konya ovası süs ve takı kullanımında geniş çapta ki gelenekleri temsil ediyorsa, birçok açıdan materyalin elde edilmesinde bir sürekliliğe, kullanıma ve arkeolojik depozitlerde kalmasına ayrıca zaman içinde yavaş da olsa farklı formların artışına işaret ediyordur.

SONUÇ

Bireysel takı ve süs eşyaları binlerce yıllık prehistorik dönemler içinde ve hayatın özel bir ögesi olarak kalırken materyaller, formlar ve teknolojilerde aynı şekilde bir tutarlılık göstermiştir. Buna karşılık Neolitik dönemde yeni teknolojilerin, yeni materyallerin ve çeşitli formların görüldüğü ve bu yenilikler aracılığıyla da Kalkolitik dönemde görülen değişikliklere ait temellerinin atıldığı dikkati çeker.

Her ne kadar Neolitik dönem takı ve süs eşyalarına ait bilgilerimiz sınırlı olsa dahi, bunların kullanımına dair genel olarak bir şeyler söylemek mümkündür. Öncelikle, zaman içinde değişiklik ve farklı yoğunluklara sahip olsalar da çok çeşitli formlar ve materyaller vardı ki, bunlar Neolitik boyunca boncuk repertuarının temelini hazırlamıştır. Taştan disk biçimli boncuklar ve deniz kabukları bunlar arasında sayılabilir. Bunlara ek olarak geyik dişlerinden yapılan boncuklarla bunların taklitleri de dönem süresince kullanılmaya devam etmiştir. Basit üretim teknolojileri yine aynı şekilde sürekliliğini sürdürmeyi başarmıştır. Bununla birlikte Neolitik dönem içindeki gelişmeler arttıkça daha karmaşık materyallere ait teknolojiler de görülmeye başlamıştır. Örneğin, bu teknolojilerin bir

kısmı ısının kullanılarak hammadde üzerinde değişiklikler yapılması etrafında gelişmiştir.

Her ne kadar binlerce yıl sonra boncuk ve bilezikleri yapan ve kullananlar için anlamları açık olmasa da, çok sayıdaki obje kırıldıktan sonra tekrar geri dönüşüme alınarak uzun süre dolanım içinde tutulmuştur. Bu süs ve takı eşyalarının sadece görüntü ve dekoratif olmalarının dışında bir değere sahip olduklarına da işaret etmektedir. Aynı şekilde taklitler de arzulan ve istenen bir formun olduğuna tanıklık etmektedir.

Ekonomik açıdan takı ve süs eşyaları farklı yerleşmelerde, farklı zamanlarda, farklı roller üstlenmiştir. Neolitik dönemde nadiren çok yoğun üretim görülse de, olasılıkla, Neolitik veya Kalkolitik dönemin sonuna kadar takı ve süs eşyalarının üretiminde ciddi bir şekilde ekonomik açıdan önemli bir uzmanlaşma başlamamıştır.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse, her ne kadar Neolitik dönem takı ve süs eşyaları hakkındaki bilgilerimiz az ve seyrek olsa da, elimiz de var olan veriler ışığında Neolitik toplumların sosyal, ekonomik ve teknolojik yönlerini açıklayabilecek durumdadır. Gelecek yıllarda bu konuda gerçekleştirilecek olan araştırmalar şüphesiz Neolitik dönem takı ve süs eşyaları hakkındaki bilgilerimizin sınırlarını genişleteceği gibi, diğer bölge ve dönemlerle olan ilişkileri de aydınlatacaktır.

⁸⁴ Dahili araştırılmış olan yerleşmeler Pınarbaşı, Boncuklu Höyük, Çatalhöyük, Can Hasan I ve III.

⁸⁵ Baysal 2013c.

⁸⁶ Baysal 2013b.

⁸⁷ Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013.

KAYNAKÇA

ALARASHI, H. 2014.

La parure épipaléolithique et néolithique de la Syrie (12e au 7e millénaire avant J.-C.): Techniques et usages, échanges et identités (Université Lumière – Lyon 2 Yayınlanmamış Doktora Tezi). Lyon.

ALTINBILEK, Ç/COŞKUNSU, G/DEDE, Y/IOVINO, M/LEMORINI, C/ÖZDOĞAN, A. 2001.

“Drills from Çayönü. A Combination of Ethnographic, Experimental and Use-Wear Analysis”, *Beyond Tools, Redefining the PPN Lithic Assemblages of the Levant* (Eds. I. Caneva/C. Lemorini/D. Zampetti/P. Biagi). Berlin: 137-143.

ASTRUC, L. 2001.

“Lithic Tools Involved in the Manufacture of Stone Ornaments and Utilitarian Products at Khirokitia (Cyprus),” *Beyond Tools, Redefining the PPN Lithic Assemblages of the Levant* (Eds. I. Caneva/C. Lemorini/D. Zampetti/P. Biagi). Berlin: 113-128.

ASTRUC, L/VARGIOLU, R/BEN TKAYA, M/BALKAN-ATLI, N/ÖZBAŞARAN, M/ZAHOUANI H. 2011.

“Multi-Scale Tribological Analysis of the Technique of Manufacture of An Obsidian Bracelet from Aşıklı Höyük (Aceramic Neolithic, Central Anatolia)”, *Journal of Archaeological Science* 38/12: 3415-3424.

BAINS, R. 2012.

The Social Significance of Neolithic Stone Bead Technologies at Çatalhöyük (University College of London Yayınlanmamış Doktora Tezi). Londra.

BAINS, R/VASIĆ, M/ BAR-YOSEF MAYER, D/ RUSSELL, N/ WRIGHT, K/ DOHERTY, C. 2013.

“A Technological Approach to the Study of Personal Ornamentation and Social Expression at Çatalhöyük,” *Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000-2008 Seasons* (Ed. I. Hodder). London: 331-363.

BAIRD, D/ ASOUTI, E/ ASTRUC, L/ BAYSAL, A/ BAYSAL, E/ CARRUTHERS, D/ FAIRBAIRN, A/ KABUKÇU, C/ JENKINS, E/ LORENTZ, K/ MIDDLETON, C/ PEARSON, J/ PIRIE, A. 2013.

“Juniper Smoke, Skulls and Wolves’ tails. The Epipalaeolithic of the Anatolian Plateau in SW Asian Context; Insights from Pınarbaşı”. *Levant* 45/2: 175-209.

BAR-YOSEF, D. 1991.

“Changes in the Selection of Marine Shells from the Natufian to the Neolithic”, *The Natufian Culture in the Levant* (Ed. O. Bar-Yosef/F. Valla). Michigan: 629-636.

BAR-YOSEF, D. 2005.

“The Exploitation of Shells as Beads in the Palaeolithic and Neolithic of the Levant”, *Paléorient* 31.1: 176-185.

BAR-YOSEF MAYER, D. 2013.

“Towards a Typology of Stone Beads in the Neolithic Levant”, *Journal of Field Archaeology* 38.2: 129-142.

BAR-YOSEF MAYER, D. 2008.

“Dentalium Shells Used by Hunter-Gatherers and Pastoralists in the Levant”, *Archaeofauna* 17: 103-110.

BAR-YOSEF MAYER, D/PORAT N. 2008.

“Green Stone Beads at the Dawn of Agriculture”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 105/25: 8548- 8551.

BAR-YOSEF MAYER, D/PORAT, N/GAL, Z/ SHALEM, D/SMITHLINE, H. 2004.

“Steatite Beads at Peqi’in: Long Distance Trade and Pyro-Technology during the Chalcolithic of the Levant”, *Journal of Archaeological Science* 31: 493-502.

BAR-YOSEF MAYER, D/ GÜMÜŞ, B/ İSLAMOĞLU, Y. 2010.

“Fossil Hunting in the Neolithic: Shells from the Taurus Mountains at Çatalhöyük, Turkey,” *Geoarchaeology* 25/3: 375-392.

BAR-YOSEF, O/ALON, D. 1988.

“Nahal Hemar Cave: The Excavations,” *Atiqot* 18.

BAYSAL, E. 2013a.

“Will the Real Specialist Please Stand Up? Characterising Early Craft Specialization, a Comparative Methodology for Neolithic Anatolia”, *Documenta Praehistorica* 40: 233-246.

BAYSAL, E. 2013b.

“A Tale of Two Assemblages: Early Neolithic Manufacture and Use of Beads in the Konya Plain”, *Anatolian Studies* 63: 1-15.

BAYSAL, E. 2013c.

“Epipalaeolithic Marine Shell Beads at Pınarbaşı: Central Anatolia in a Wider Context”, *Anatolica* 39: 261-276.

BAYSAL, E. 2014a.

“Findings Relating to the Manufacture and Use of Stone Beads at Neolithic Boncuklu Höyük”, *Colloquium Anatolicum* 13: 57-79.

BAYSAL, E. 2014b.

“A Preliminary Typology for the Neolithic and Chalcolithic Beads of Barçın Höyük”, *Anatolia Antiqua* 22: 1-11.

- BAYSAL, E/ERDOĞU, B. 2014.
“Frog in the Pond: Gökçeada (Imbros), An Aegean Stepping Stone in the Use of Spondylus Shell”, *Proceedings of the Prehistoric Society* 80: 363-378.
- BAYSAL, E/BAYSAL, A/TÜRKCAN, A/NAZAROFF, A. 2015.
“Early Specialized Craft? A Chalcolithic Stone Bracelet Workshop at Kanlıtaş, Eskişehir, Turkey,” *Oxford Journal of Archaeology* 34.3: 232-254.
- BAYSAL, E./MILLER, H. (baskıda).
“Ornaments in Theory: The Interpretation of Prehistoric Beads in Archaeological context”.
- BECK, H. 1928.
“Classification and Nomenclature of Beads and Pendants”, *Archaeologia* 77: 1-76.
- BELCHER, E. 2011.
“Halaf Bead, Pendant and Seal ‘Workshops’ at Domuztepe: Technological and Reductive Strategies”, *The State of the Stone: Terminologies, Continuities and Contexts in Near Eastern Lithics. Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment* 13 (Eds. E. Healey/S. Campbell/O. Maeda). Berlin: 135–143.
- BIRCH, T/REHREN, T/PERNICKA, E. 2013.
“The Metallic Finds from Çatalhöyük: A Review and Preliminary New Work”, *Substantive Technologies at Çatalhöyük, Reports from the 2000-2008 Seasons* (Ed. I. Hodder). London/Los Angeles: 307-316.
- CALLEY, S/GRACE, R. 1988.
“Technology and Function of Micro-Borers from Kumartepe (Turkey)”, *Industries Lithiques Tracéologie et Technologie Volume 1* (Ed. S. Beyries). Oxford: 69-81.
- CANEVA, I. 2012.
“Mersin-Yumuktepe”, *The Neolithic in Turkey, Vol. 3. Central Turkey* (Eds. M. Özdoğan/ N. Başgelen/ P. Kuniholm). İstanbul: 1-29.
- CARTER, E. 2010.
“The Glyptic of the Middle-Late Halaf Period at Domuztepe, Turkey (ca 5755-5450 BC)”, *Paléorient* 36/1: 159-177.
- CHAPMAN, J/GAYDARSKA, B/BALEN, J. 2012.
“Spondylus Ornaments in the Mortuary Zone at Neolithic Vukovar on the Middle Danube”, *VAMZ* 3.45: 191-210.
- CHOYKE, A. 2001.
“Late Neolithic Red Deer Canine Beads and Their Imitations”, *Crafting Bone: Skeletal Technologies through Time and Space. Proceedings of the 2nd Meeting of the Worked Bone Research Group, Budapest, 31 August- 5 September 1999* (Eds. A. Choyke/L. Bartosiewicz). Oxford: 251-260.
- COLONESE, A/MANNINO, M/BAR-YOSEF, D/FA, D/FINLAYSON, J/LUBELL, D/STINER M. 2011.
“Marine Mollusk Exploitation in Mediterranean Prehistory: An Overview,” *Quaternary International* 239: 86-103.
- COŞKUNSU, G. 2008.
“Hole-Making Tools of Mezraa Teleilat with Special Attention to Micro-Borers and Cylindrical Polished Drills and Bead Production”, *Neo-Lithics* 1/08: 25-36.
- DENHAM, S. 2013.
The Meanings of Late Neolithic Stamp Seals in North Mesopotamia (University of Manchester Yayınlanmamış Doktora Tezi). Manchester.
- DUBIN, L. 1987.
The History of Beads from 30,000 BC to the Present. New York.
- ERİM-ÖZDOĞAN, A. 2011.
“Çayönü”, *The Neolithic in Turkey: The Tigris Basin* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 185-269.
- ESİN, U. 1993.
“Copper Beads of Aşıklı”, *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbours. Studies in Honour of Nimet Özgüç* (Eds. M. Mellink/E. Porada/T. Özgüç). Ankara: 179-183.
- ESİN, U. 1995.
“Early Copper Metallurgy at the Pre-Pottery site of Aşıklı”, *Readings in Prehistory. Studies Presented to Hallet Çambel*. İstanbul: 61-78.
- FABIANO, M/BERNA, F/BORZATTI VON LÖWENSTEIN, E. 2004.
“Pre-Pottery Neolithic Amazonite Bead Workshops in Southern Jordan”, *Le Néolithique au Proche-Orient et en Europe. The Neolithic in the Near East and Europe. Acts of the XIVth UNESCO International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences 208 September 2001* (Ed. Secretariat du Congrès). Oxford: 265-273.

- FRANCIS Jr., P. 1982.
“Experiments with Early Techniques for Making Whole Shells into Beads”, *Current Anthropology* 23/6: 713-714.
- GARROD, D. 1932.
“A New Mesolithic Industry; the Natufian of Palestine”, *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 62: 257-269.
- GROMAN-YAROSLAVSKI, I/BAR-YOSEF MAYER, D. 2015.
“Lapidary Technology Revealed by Functional Analysis of Carnelian Beads from the Early Neolithic site of Nahal Hemar Cave, Southern Levant”, *Journal of Archaeological Science* 58: 77-88.
- GWINNETT, A/GORELICK, L. 1981.
“Beadmaking in Iran in the Early Bronze Age Derived by Scanning Electron Microscopy,” *Expedition* 24/1: 10-23.
- HAMILTON, N. 2005.
“The Beads,” *Changing Materialities at Çatalhöyük reports from the 1995-1999 Seasons* (Ed. I. Hodder). Cambridge/Ankara: 325-332.
- HEALEY, E. 2013.
“Exotic, Aesthetic and Powerful? The Non-Tool Use of Obsidian in the Late Neolithic of the Near East,” *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia* (Eds. O. Nieuwenhuyse/R. Bernbeck/P. Akkermans/Rogasch). Turnhout: 251-265.
- HEALEY, E/CAMPBELL, S. 2014.
“Producing Adornment: Evidence of Different Levels of Expertise in the Production of Obsidian Items of Adornment at Two Late Neolithic Communities in Northern Mesopotamia,” *Journal of Lithic Studies* 1/2: 79-99.
- IFANTIDIS, F. 2011.
“Cosmos in Fragments: Spondylus and Glycymeris Adornments at Neolithic Dispilio, Greece,” *Spondylus in Prehistory: New Data and Approaches. Contributions to the Archaeology of Shell Technologies* (Eds. F. Ifantidis/M. Nikolaidou). Oxford: 123-137.
- IFANTIDIS, F/NIKOLAIDOU M. 2011.
Spondylus in Prehistory: New Data and Approaches. Contributions to the Archaeology of Shell Technologies. Oxford.
- IFANTIDIS, F/PAPAGEORGIU, P. 2011.
“Sur un anneau Néolithique en marbre fragmenté (Dispilio, Grèce),” *Profils d’objets. Approches d’anthropologues et d’archéologues* (Ed. F. Wateau). Paris: 33-43.
- JACKSON, B. 2005.
“Report on Bead Material Identification”, *Changing Materialities at Çatalhöyük, Reports from the 1995-1999 Seasons* (Ed. I. Hodder). Ankara/Cambridge: 373-376.
- KUHN, S/STINER M. 2007A.
“Paleolithic Ornaments: Implications for Cognition, Demography and Identity”, *Diogenes* 214: 40-48.
- KUHN, S/STINER, M. 2007B.
“Body Ornamentation as Information Technology: Towards An Understanding of the Significance of Early Beads”, *Rethinking the Human Revolution, New Behavioural and Biological Perspectives on the Origin and Dispersal of Modern Humans* (Eds. P. Mellars/K. Boyle/O. Bar-Yosef/C. Stringer). Cambridge: 45-54.
- KUHN, S/STINER, M/REESE, D/GÜLEÇ E. 2001.
“Ornaments of the Earliest Upper Palaeolithic: New Insights from the Levant,” *PNAS* 98/13: 7641-7646.
- LANGE, K/PERLÈS, D/VANHAEREN, M/REICHE, I. 2008.
“Heat-Induced Modification of Marine Shells Used as Personal Ornaments at the Prehistoric Site of Franchthi Cave, Greece: First Results of a Multi-Analytical Approach”, *Ninth International Conference on NDT of Art, Jerusalem, Israel, 25–30 May 2008*. <http://www.ndt.net/article/art2008/papers/191Lange.pdf>.
- LANKTON, J. W. 2003.
A Bead Timeline. Vol. 1: Prehistory to 1200 CE. Washington.
- MARÉCHAL, C. 1985.
“Les bracelets néolithiques en pierre de Cafer Höyük (Turquie),” *Cahiers de l’Euphrate* 4: 109-115.
- ÖZBAŞARAN, M. 2012.
“Aşıklı”, *The Neolithic in Turkey, Vol. 3. Central Turkey* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 135-158.
- ÖZBAŞARAN, M/DURU, G. 2011.
“Akarçay Tepe, a PPNB and PN Settlement in the Middle Euphrates – Urfa”, *The Neolithic in Turkey, Vol. 2. The Euphrates Basin* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 165-202.
- ÖZDOĞAN, A. 1994.
Çayönü Yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitikteki Yeri (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.

- ÖZKAYA, V/COŞKUN, A/SOYUKAYA, N. 2013.
Körtik Tepe. Uygarlığın Diyarbakır'daki İlk Adımları. Diyarbakır.
- ÖZTAN, A. 2010.
"Archaeological Investigations at Köşk Höyük, Niğde", Geo-Archaeological Activities in Southern Cappadocia, Turkey (Eds. L. d'Alfonso/M. Balza/C. Mora). Pavia: 83-96.
- ÖZTAN, A. 2012.
"Köşk Höyük. A Neolithic Settlement in the Niğde-Bor Plateau", The Neolithic in Turkey Vol. 3. Central Turkey (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 31-70.
- POPPER-GIVEON, A/ABU-RABIA, A/VENTURA J. 2014.
"From White Stone to Blue Bead: Materialized Beliefs and Sacred Beads among the Bedouin in Israel", Material Religion 10.2: 132-153.
- REESE, D. 1991.
"Marine Shells in the Levant: Upper Palaeolithic, Epipalaeolithic and Neolithic", The Natufian Culture in the Levant (Ed. O. Bar-Yosef/F. Valla). Michigan: 613-628.
- REESE, D. 2005.
"The Çatalhöyük Shells", Inhabiting Çatalhöyük. Reports from the 1995-1999 Seasons (Ed. I. Hodder). Ankara/Cambridge: 123-128.
- ROSENBERG, M. 1994.
"Hallan Çemi Tepesi: Some Further Observations Concerning Stratigraphy and Material Culture", Anatolica 20: 121-139.
- RUSSELL, N. 2005.
"Çatalhöyük Worked Bone", Changing Materialities at Çatalhöyük. Reports from the 1995-1999 Seasons (Ed. I. Hodder). Ankara/Cambridge: 339-367.
- RUSSELL, N/GRIFFITTS, J. 2013.
"Çatalhöyük Worked Bone: South and 4040 Areas", Substantive Technologies at Çatalhöyük. Reports from the 2000-2008 Seasons (Ed. I. Hodder). London/Los Angeles: 277-306.
- SERRAND, N/VIGNE, J-D/GUILAINE, J. 2005.
"Early Preceramic Neolithic Marine Shells from Shillourokambos, Cyprus (Late 9th-8th Mill. Cal BC): A Mainly Ornamental Set with Similarities to Mainland PPNB", Archaeomalacology: Molluscs in Former Environments of Human behavior (Ed. D. Bar-Yosef Mayer). Oxford: 122-129.
- STINER, M. 2014.
"Finding a Common Bandwidth: Causes of Convergence and Diversity in Paleolithic Beads," Biological Theory 9/1: 51-64.
- TANIGUCHI, Y/HIRAO, Y/SHIMADZU Y/TSUNEKI, A. 2002.
"The First Fake? Imitation Turquoise Beads Re-Covered from a Syrian Neolithic Site, Tell el-Kerkh", Studies in Conservation 47/3: 175-183.
- WRIGHT, K. 2012.
"Beads and the Body: Ornament Technologies of the BACH Area Buildings", Last House on the Hill BACH Area Reports from Çatalhöyük Turkey (Eds. R. Tringham/M. Stevanović). Los Angeles: 423-446.
- WRIGHT, K/CRITCHLEY, P/GARRARD, A. 2008.
"Stone Bead Technologies and Early Craft Specialization: Insights from Two Neolithic Sites in Eastern Jordan", Levant 40/2: 131-165.
- WRIGHT, K/GARRARD A. 2003.
"Social Identities and the Expansion of Stone Beadmaking in Neolithic Western Asia: New Evidence from Jordan", Antiquity 77: 267-284.
- YENER, K. A. 2000.
The Domestication of Metals: The Rise of Complex Metal Industries in Anatolia. Leiden.

NEOLITHIC BONE SPOONS FROM BARCIN HÖYÜK

BARCIN HÖYÜK NEOLİTİK DÖNEM KEMİK KAŞIKLARI

Mücella ERDALKIRAN*

Keywords: Barcın Höyük, Neolithic, Bone Tools, Bone Spoons, Anatolia

Anahtar Sözcükler: Barcın Höyük, Neolitik Dönem, Kemik Aletler, Kemik Kaşıklar, Anadolu

ABSTRACT

Bone tools constitute an indispensable group of tools and materials for Prehistoric people in particular. The typological diversity and quantity of bone tools increased during the Neolithic Period. One of the best examples of this diversity are the numerous and various types of bone tools obtained from Layer VI of Barcın Höyük, dated to the Neolithic Period (cal. 6000-6600 BC) and to "Fikirtepe" and "Pre-Fikirtepe" cultures. Spoons in different sizes constitute the most striking group among them. The spoons, generally made from the metapodial bone of cattle, are composed of a round, oval or poplar leaf-shaped bowl and a circular-sectioned shaft, with a few exceptions. Given the typological characteristics of the tools concerned and my macro-observations, I think the spoons were used to cook food, to eat, and in various kinds of kitchen work. Spoons are among the few tools which continued to be used with different functions after various parts of them had broken off. In this context, the spoons whose bowl tips had broken off were converted into spatulas and the broken bowls into new tools like belt hooks, whereas pins were made from the shafts and provided for reuse. At Barcın Höyük, bone spoons were generally obtained from various deposits, platforms, pits, and – although much more scarcely – from graves. Analogues of the bone spoons from Barcın Höyük, which offer a comprehensive collection, are known from Çatalhöyük in Central Anatolia, from other Neolithic settlements in the Marmara Region, and from Early Neolithic centers in the Balkans.

ÖZET

Kemik aletler, özellikle Prehistorik Dönem insanların vazgeçilmez araç-gereç grubunu oluşturur. Neolitik Dönem ile birlikte kemik aletlerin tipolojik çeşitliliği ve niceliği artış göstermiştir. Bu duruma en iyi örneklerden biri olan Barcın Höyük'ün Neolitik Dönem'e ve aynı zamanda "Fikirtepe" ve "Pre-Fikirtepe" kültürlerine tarihlenen VI. tabakasında (MÖ 6000-6600) çok sayıda ve çeşitli tiplerde kemik alet ele geçmiştir. Bunların içerisinde en dikkat çekici grubu farklı boyutlardaki kaşıklar oluşturmaktadır. Genellikle sığırın metapodial kemiğinden yapılan kaşıklar, birkaç istisna dışında yuvarlak, oval ya da kavak yaprağı biçiminde bir ağızdan ve dairesel kesitli bir saptan meydana gelir. Söz konusu aletlerin, tipolojik özelliklerinden ve makro gözlemlerimden yola çıkarak kaşıkların yemek yapımında, yemek yemede ve çeşitli türde mutfak işinde kullanıldığını düşünmekteyim. Bunun yanı sıra kaşıklar, çeşitli kısımları kırıldıktan sonra farklı işlevlerle kullanılmaya devam edilmiş az sayıdaki aletlerdendir. Bu bağlamda, ağız ucu kırılan kaşıklar spatulaya, kırık ağızlar kemer çengeli gibi yeni aletlere dönüştürülürken saptardan da deliciler yapılarak yeniden kullanıma sunulmuştur. Barcın Höyük'te kemik kaşıklar, genellikle çeşitli dolgulardan, platformlardan, çukurlardan ve çok daha az olmakla birlikte mezarlardan ele geçmiştir. Geniş bir koleksiyon sunan Barcın Höyük kemik kaşıklarının benzerleri, Marmara Bölgesi'ndeki diğer Neolitik Dönem yerleşimlerin yanı sıra Orta Anadolu'daki Çatalhöyük'ten ve Balkanlar'daki Erken Neolitik Dönem merkezlerinden bilinmektedir.

* Res. Assist. Dr. Mücella ERDALKIRAN. Department of Archaeology, Faculty of Letters, Ege University, 35100, Bornova, İzmir.
E-posta: mucellaerdalkiran@gmail.com

INTRODUCTION

Bone tools are among the indispensable groups of tools for prehistoric societies since they were made from the bones of already consumed animals, required no workforce or cost, and were made from raw materials which were relatively easy to access and treat. Also being hard and convenient for pointing, bone tools were often used at the times when metals were rarely found, particularly in the Neolithic Period. Likewise, bone tools appear the most prevalent assemblage after stone tools in the Neolithic Barcın village as well. A total of 2,737 bone artifacts were found during the excavations carried out at Barcın Höyük between 2007 and 2014. Although these bone artifacts include various tools such as pins, spatulas, polishers, and fish hooks, the most remarkable group comprises spoons, which require much more workforce, delicate workmanship, and experience than other materials. The bone spoons unearthed from Phases VIc-e of the Late Neolithic layer of Barcın Höyük during the excavations in 2013 and 2014 will be addressed in this manuscript. This study will aim to describe the production, use, and function of the bone spoons from Barcın Höyük and to reveal their reuse. In line with this objective, first of all, the typological characteristics of bone spoons will be mentioned and then an evaluation will be made considering their use wear and formal differences. I further aim to raise interest in bone tools, which are among the finds mostly overlooked in Turkey, and to contribute to the understanding of the methods of life in the Neolithic Period at least through bone spoons.

Located on the plain with the same name in the district of Yenişehir in the east of Bursa, Barcın Höyük is composed of two interconnected hills which are 4.5 m high on average and about 120 and 50 m in diameter. Constituting the last step of the project, the Netherlands Institute in Turkey has been conducting the investigation of “Early Farming Communities in the Eastern Marmara Region” since 1987, Barcın Höyük was excavated under the supervision of the İznik Museum and under the scientific supervisor of Jacob Roodenberg between 2005 and 2006 and has been excavated under the directorship of Fokke Gerritsen since 2007¹. The excavations were continued on the larger eastern hill of the mound, and six occupation layers were detected. Layer VI of the settlement, dated to the Late Neolithic Period and having five subphases (a-e), constitutes a deposit of about 5 meters. As a result of the pottery comparisons, it is found that phases a-c of Layer VI of Barcın Höyük resemble the “Fikirtepe Culture.” In other words, Layer VI is contemporary with the Late Neolithic settlements in the Marmara Region. However, a different type of pottery

unknown from the settlements of the region concerned was detected in VI d and VI e – the two earliest phases. Therefore, these phases were called “Pre-Fikirtepe” as they were dated to a period earlier than the Fikirtepe Culture. According to the calibrated C14 results, the topmost Phase VI a gave circa 6000 BC, whereas the bottommost Phase VI e gave 6600 BC. So, Layer VI was found to have uninterruptedly covered a period of about 600 years².

BONE SPOONS FROM BARCIN HÖYÜK

A spoon is a kitchen utensil which comprises two parts, the bowl and the shaft, and is generally used to consume or cook juicy dishes or dishes with small granules³. It is seen that the use of spoons made from different substances such as clay, wood, and bone became widespread in Anatolia in the Late Neolithic Period. One of these settlements is Barcın Höyük, and 129 of a total of 2,737 bone artifacts found during the excavations carried out here between 2007 and 2014 were identified as spoons (Fig. 1). When an evaluation was made in the context of the distribution of bone artifacts and spoons in the two-year process considered here, it was discovered that 41 of 379 bone artifacts in the excavation season of 2013⁴ and 17 of 207 bone finds in 2014 were spoons⁵. Totally 58 spoons were obtained at Barcın Höyük in the two years concerned, and of them, 9 were classified as complete, 19 as bowls, 11 as shafts, and 17 as bowl & shaft fragments (Table 1). Accordingly, when bowl and shaft fragments are considered besides the examples which are in good condition, 45 spoons are reached in total.

¹ Roodenberg/Alpaslan-Roodenberg 2008; Gerritsen/Özbal/Thissen 2013 a-b-c.

² Gerritsen/Özbal/Thissen 2013a: 97; 2013b: 57, 73-74, Tables 6-7.

³ Eren 1984: 4. At this point, it is necessary to mention the handled spatulas often encountered in Anatolia in the Neolithic and Chalcolithic periods and sometimes identified as spoons. The bowls of handled spatulas are generally quadrangular; their tips are flat; and they have no interior depth. Since they qualify as both spoons and spatulas, they are sometimes identified as spatula-spoons. In the process concerned, handled spatulas were known only with five examples at Barcın Höyük.

⁴ Erdalkıran 2015.

⁵ Erdalkıran (in press).

NEOLITHIC BONE SPOONS FROM BARCIN HÖYÜK

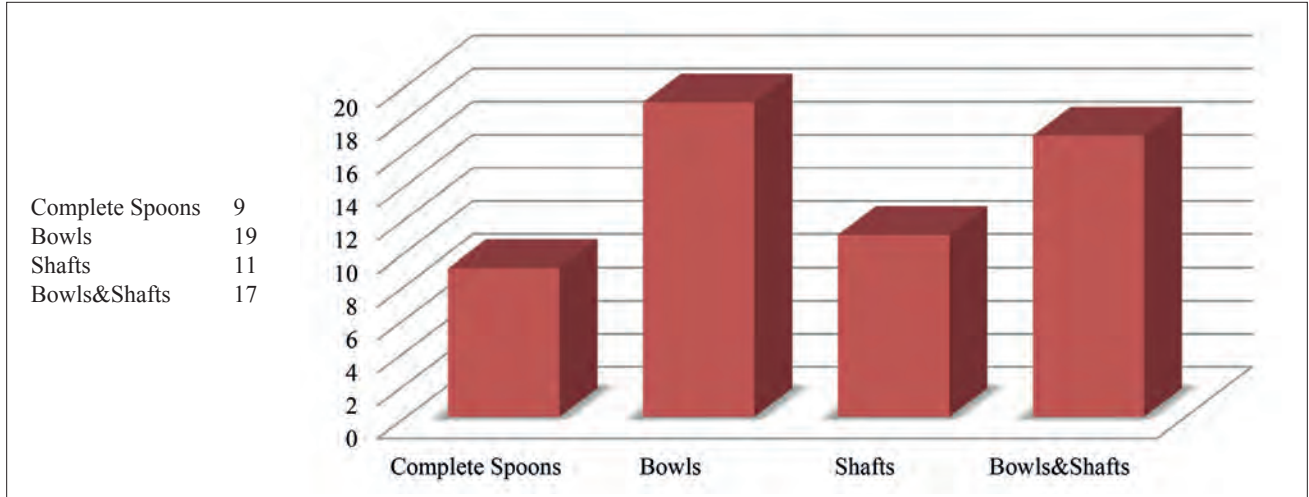

Table 1. Distribution of the Spoons from Barcin Höyük in 2013 and 2014 / *Barcin Höyük 2013-2014 yılları Kaşıklarının Dağılımı.*

Fig. 1. The Complete and almost Complete Spoons found at Barcin Höyük in 2013 / *Barcin Höyük'te 2013 Yılında Bulunan Tam ve Tama Yakın Kaşıklar.*

Although the spoons were generally made from the metapodial bones of cattle, similar bones of sheep/goats must have also been utilized in small-sized examples⁶. The spoons made in a single piece were shaped with flint tools and made usable after they had been sanded down with ground stones or sand⁷. Likewise, the chisel traces

which occurred during the chiseling of the tools are also observed especially at the bowls of some spoons besides the traces in the form of lines that belonged to the production process and resulted from rubbing (Figs. 2 and 3). Furthermore, spoons which display workmanship of extreme quality are also available and after they had been shaped, the process was completed by polishing (Figs. 4 and 5). The most visual proof of the production process of spoons such as awls and pins at Barcin Höyük is the sandstones in different sizes which contain grooves of various depths and thicknesses. Various points and the shafts of spoons were shaped and sanded by rubbing them against these stones⁸.

⁶ John Nandris, who examines the Early Neolithic bone spoons from Hungary, states that the metapodial bone of wild cattle *Bos primigenius* and particularly its metatarsal were preferred on the grounds that they were more suitable for the size and thickness of the tools concerned, 1972: 75. Nevertheless, in the study Alice M. Choyke has carried out in recent years, she suggests that domestic cattle *Bos taurus* were also used to make bone spoons in addition to the wild cattle, 2013: 5.

⁷ Nandris 1972: 64; Sidéra 2005: 81-82; 2013; Vitezović 2011.

⁸ Gerritsen/Erdalkıran/Dekker 2014.

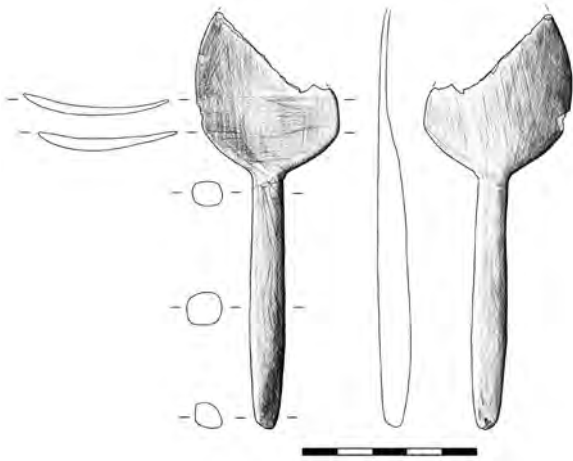

Fig. 2. Spoon BH 32398 with a Short Shaft / *BH 32398 No.lu Kısa Saplı Kaşık.*

Fig. 3: Spoon BH 36732 / *BH 36732 No.lu Kaşık.*

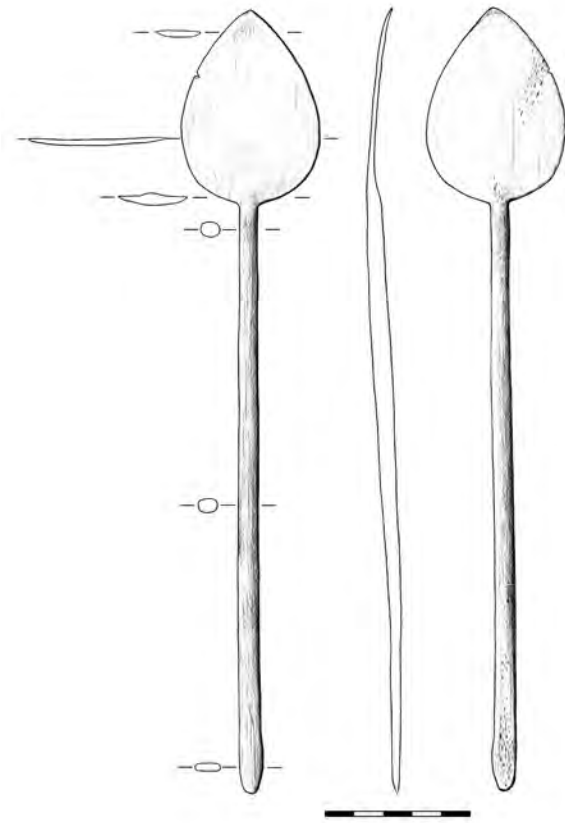

Fig. 4. Spoon BH 35610 as a Grave Gift / *Mezar Hediyesi BH 35610 No.lu kaşık.*

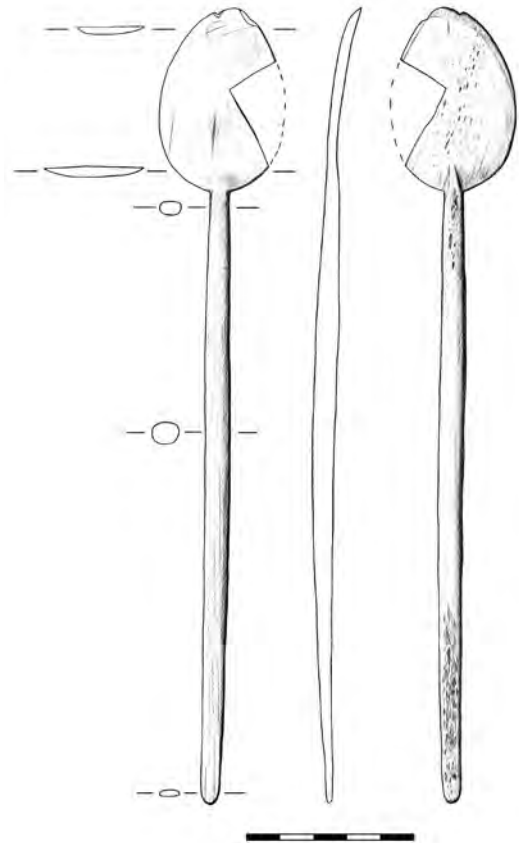

Fig. 5. Spoon BH 32319 with Wear / *BH 32319 No.lu Ağız Aşınımlı Kaşık.*

Colors of the spoons from Barcın Höyük range from beige to orange, depending on the chemical structure of the soil in which they were found, along with the places where they were used (Fig. 1). In addition, there are also a few examples which suffered from fire; these vary between black and greyish white depending on the degree of heat.

The complete bone spoons found from Barcın Höyük in the two years concerned weigh between 13 to 41 g and

are 22 to 28 cm in length. With a few exceptions, the spoons are composed of two parts, a bowl and a shaft. The bowls of the spoons are in the shape of a poplar leaf and oval; moreover, they range from 2.2 to 4.7 cm in width and from 3 to 8 cm in length. The front surfaces of bowls are generally flat (Figs. 5, 6, 7, and 8) or display very slight (Figs. 4 and 9) or obvious concavity (Figs. 2, 3, and 10). Although the front faces of the bowls were flat, the back surfaces were always made to taper towards the edges and to be convex.

NEOLITHIC BONE SPOONS FROM BARCIN HÖYÜK

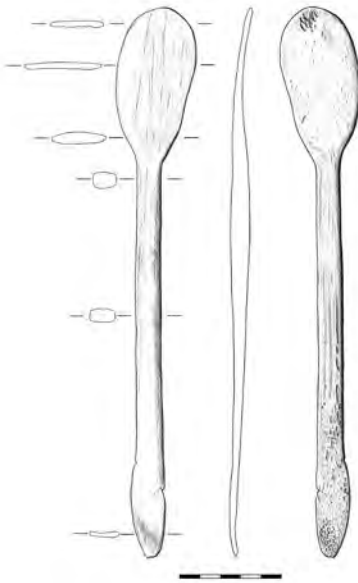

Fig. 6. Spoon BH 33865 with Wear / *BH 33865 No.lu Ağzı Aşınmış Kaşık.*

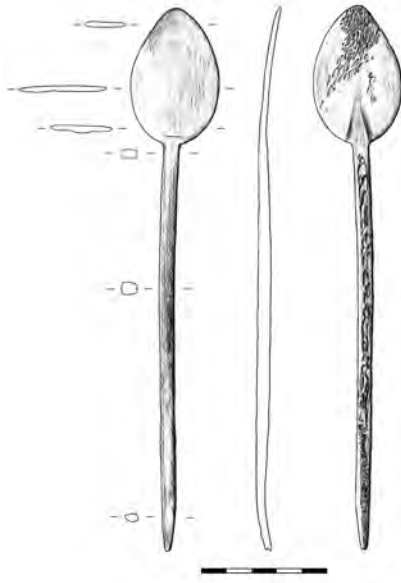

Fig. 7. Spoon BH 36121 as a Grave Gift / *Mezar Hediyesi BH 36121 No.lu Kaşık.*

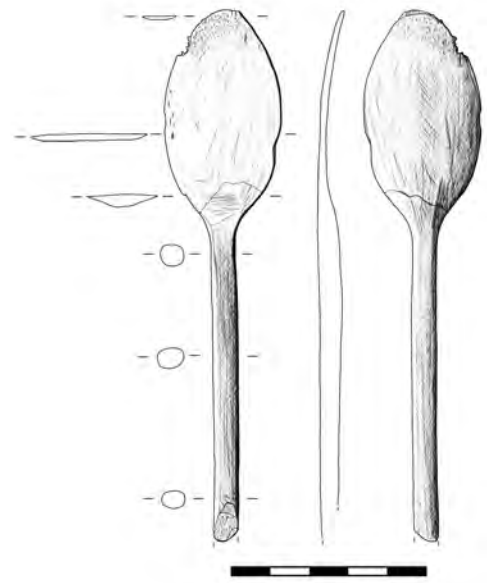

Fig. 8. Spoon BH 32210 / *BH 32210 No.lu Kaşık.*

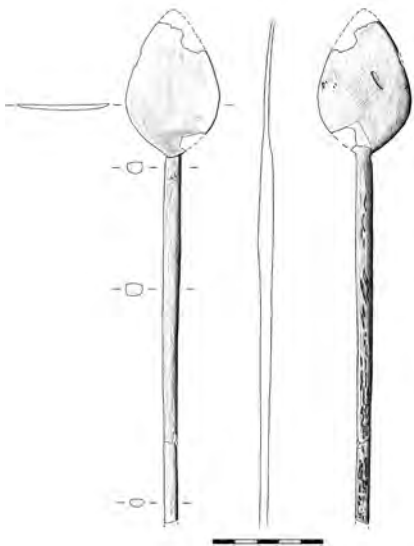

Fig. 9. Spoon BH 35236 / *BH 35236 No.lu Kaşık.*

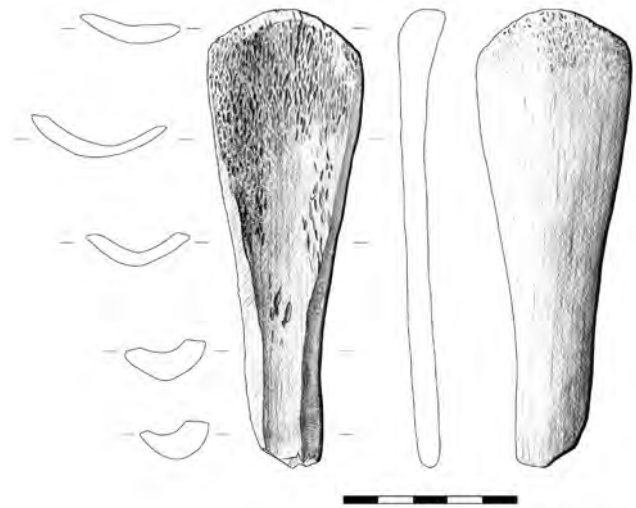

Fig. 10. Spoon BH 41705 / *BH 41705 No.lu Kaşık.*

The shaft sections of the spoons are generally oval or in the form of a rectangle with rounded corners, mostly thicken and widen in the middle of the shaft, and sometimes take a circular form. Mostly tapering and narrowing towards both tips, the spoon shafts range from 0.50 to 1.7 cm in thickness and from 9 to 20 cm in length. The tips of the shafts were frequently finished to be oval or by pointing them very scarcely in agreement with the course of the body. However, there are also exceptional examples associated with the shafts. The shaft tip of one of the complete examples (Fig. 6) was completed like that of a slightly deep, oval, and small bowl. Nevertheless, there was no use wear in this part, unlike the bowl, and the cancellous bone tissue on the back face did not wear out, either. In another different example which was shaped by preserving the natural structure of the bone (Fig. 10), the shaft was made by cut-

ting the bone as much as almost half the cylindrical bone; hence, the section of the shaft took the shape of a crescent.

Another interesting element in spoons is the junction of the bowl and the shaft, particularly on the back face. This part was indefinite in some examples but completed with a V-shaped ridge in some of them (Figs. 5, 7, 11, and 14). However, the connection between the shaft and the bowl were flat on the front faces of the spoons. A relief in the form of concentric chevron marks is seen on a single different example (Fig. 12). The relief line concerned at the junction of the shaft and the bowl, which is seen on the back face of the spoons, must have been made to prevent the spoon from breaking off easily and to increase its resistance. Likewise, most of the spoons broke off at the junction of the shaft – their most fragile point.

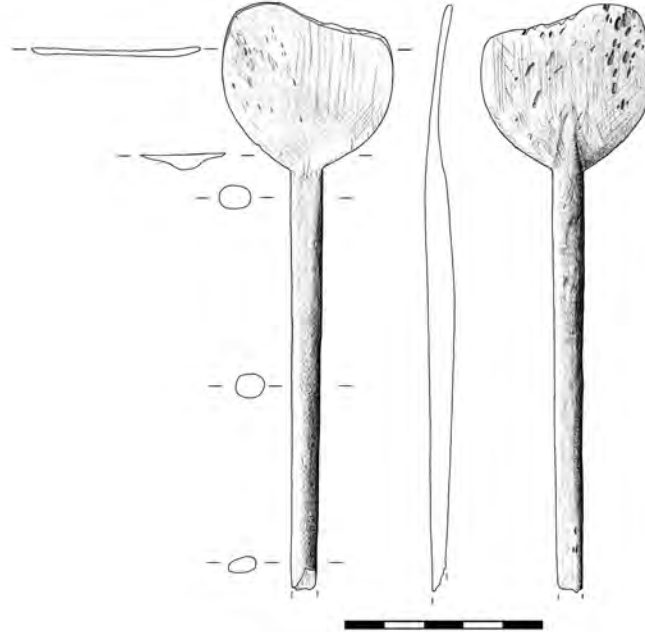

Fig. 11. Spoon BH 30211 that was Used as a Spatula after It had Broken off
/Kırıldıktan Sonra Spatula Olarak Kullanılan BH 30211 No.lu Kaşık.

Fig. 12. Spoon BH 37347 with an Incised Decoration /
BH 37347 No.lu Kazıma Bezemeli Kaşık.

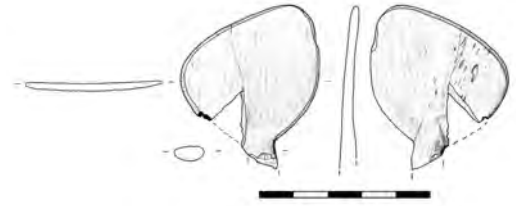

Fig. 13. Spoon BH 29954 that was Used as a Spatula after It
had Broken off / Kırıldıktan Sonra Spatula Olarak Kullanılan
BH 29954 No.lu Kaşık.

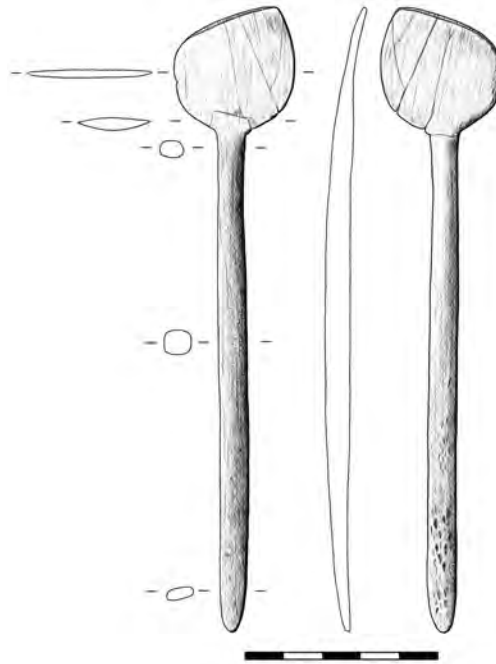

Fig. 14. Spoon BH 27166 that was Used as a Spatula after it had Broken off /
Kırıldıktan Sonra Spatula Olarak Kullanılan BH 27166 No.lu Kaşık.

NEOLITHIC BONE SPOONS FROM BARCIN HÖYÜK

Except for a few examples, no cancellous bone is seen on the front surfaces of the spoons, while a spongy cancellous bone belonging to the essence of the bone is seen on the back faces of some examples and sometimes only at their bowls or shafts or on both parts of them (Figs. 7, 9, and 11).⁹ This reveals that a specific method was followed when making the materials concerned and that the front faces of the spoons were always shaped to remain in the exterior part of the bone, while their back faces were always shaped to remain in the interior part of the bone. However, this does not apply to the spoons made by using the cylindrical structure of bone, as in Fig. 10. Probably to minimize the cancellous bone, the spoons were sanded down at the last stage so that a smooth surface was obtained at the maximum level.

Moreover, the different sizes of spoon bowls and shafts encourage one to think that they were used for various functions. In this context, it might be supposed that the spoons with a relatively shorter shaft might have been handier in eating¹⁰ (Figs. 2 and 10), but those with a long shaft (Figs. 4, 5, 6, 7, and 9) might have been handier in cooking. Likewise, use wear and sometimes a change in form are observed at the bowls of some spoons. The use-induced wear and shine are generally seen at the tips and on the lateral edges of the bowls. The use wear occurring at the tip of the bowl and immediately on its edges is more common (Figs. 5, 4, 8, and 15), and the wall becomes obviously thin as the bone wears on the lower face in this case. Occurring on the back face of the bowl, this wear is important in that it shows that especially one edge or tip of the spoon touched a hard surface. The wear observed on the lateral edge of the bowl was detected in one example only. Wear and a change in form depending on intense use are seen on the left-hand edge of the front face of the spoon which was made from a thicker bone than those of the others and had a different form (Figs. 6 and 16). However, in this example, wear did not merely take place on the back face and the edge wore and was rounded on both surfaces. In this case, we may propose that especially the right-hand edge of the spoon concerned touched a hard surface and that the person who worked with it used his/her left hand. Although the microscopic use trace analysis of the spoons has not yet been conducted, the wear traces in question prove that the spoons were at least used in cooking for a long period of time. Moreover, small-scale burn marks were also encountered on the shaft tips (Fig. 5) or at the bowls (Fig. 13) of some spoons, and these burns might indicate that the materials concerned were left too nearby the embers in the hearth.

⁹ Nandris states that the cancellous tissue holes seen on the back side of the shafts of the spoons show that the bone used was taken from an area close to the joint, 1972: 63-64.

¹⁰ The shafts of the spoons considered to have been used to eat are 12-15 cm in length.

Fig. 15. Single-Sided Wear on Spoon BH 32319 / BH 32319 No.lu Kaşıktaki Tek Taraflı Aşınma.

Fig. 16. Wear on the Edge of Spoon BH 33865 / BH 33865 No.lu Kaşıktaki Kenar Aşınımı.

Furthermore, spoons are among the rare bone tools which continued to be reused for various purposes after they had broken off. The spoons whose bowl tips had broken off must have continued to be used with the same function or as spatulas. Double-sided wear and shine that occurred accordingly are striking on the broken edges of the spoons in this condition (Figs. 11, 13, 14, and 17). Especially double-sided wear is a case which is not encountered on the spoons that functioned for traditional purposes and may represent that both sides of these materials were used in rubbing (Fig. 17). Nevertheless, there are also spoons which did not experience any sec-

ondary use even though their bowls had broken off (Fig. 12). Additionally, the broken bowls of some spoons were reshaped and made suitable for different functions such as a belt buckle or a belt hook. Furthermore, the broken shafts of the spoons were also utilized, and the shafts one tip of which was pointed were converted into pins and provided with a new function. Likewise, the broken bowl of the former spoon was partially preserved at the head of a pin found in the previous years.¹¹ The broken shafts were also used as spatulas by treating one tip of them. So, when the spoons broke off and failed to serve their purpose of production, they were converted into different tools and reutilized.

Fig. 17. Double-Sided Wear on Spoon BH 27166 / BH 27166 No.lu Kaşıktaki İki Tarafta Aşınma.

Bone spoons were found from various deposits, pits, platforms, different surfaces, and graves at Barcın Höyük in the two years concerned.¹² Of the spoons in question, three were unearthed as grave goods from the graves of adult individuals. Two of them (Figs. 4 and 7) are almost complete and in good condition, have a long shaft, and are among the spoons which might have been used in cooking. Likewise, even though use wear is seen on one of the above-mentioned spoons (Fig. 4), the other one (Fig. 7) contains no such traces. On the other hand, the third example, left as a burial gift, is a bowl fragment with no shaft and use wear is seen on its tip and edges.

ASSESSMENT AND CONCLUSION

The Late Neolithic spoons from Barcın Höyük cover a clear portion of bone artifacts, i.e. about 4.5% of them. The fact that the bone spoons have such a significant rate might have resulted from the functional use of the materi-

als concerned and from the unavailability of the terracotta examples likely to substitute for them.¹³ On the other hand, the bone spoons must have been used together with their wooden analogues. Despite the failure to obtain any wooden spoon from Barcın Höyük or the other Neolithic settlements in the Eastern Marmara, the widespread use of wood, as seen during the excavations at Yenikapı, encourages one to think that such tools must also have been available.¹⁴ Likewise, various forms of wooden vessels and lids were obtained from some graves and buildings at Çatalhöyük in Central Anatolia – another Neolithic settlement in which we know wooden materials were widely used.¹⁵ Among them is also a material from Grave No. “E. VI, 8” which James Mellaart identified as a spoon but which I think is a spatula due to its size and form.¹⁶

Additionally, it is possible to make some proposals on the basis of the typological characteristics of the spoons. As mentioned above, the spoons with a short shaft might have been used to consume food while those with a long shaft might have been used in cooking. Likewise, wear traces are predominantly seen on the spoons with a long shaft, which I consider were used in cooking because of the friction between them and the hard surface of the cooking vessel. Similarly, the burn mark seen on the shaft of a spoon with a long shaft shows that these materials functioned in cooking. Whether the interior surfaces of the spoons are flat or concave may also be related to the dishes consumed. It is possible to state that the spoons with a flat or slightly concave surface might have predominantly been used to eat mash-style dishes of dense consistency, whereas the spoons with a concave inside might have predominantly been used to eat juicy dishes.

Even though spoons are generally stated to have been utilized to prepare and cook food in the kitchen,¹⁷ there are also various suggestions about the areas of use for spoons. Likewise, Nerissa Russell states that spoons are a rare group of tools at Çatalhöyük and proposes that they were used for special purposes and on special days instead of in daily affairs but gives no detail about this. Accordingly, Russell also highlights the very scarce use

¹³ The completely opposite of this case – the unavailability, or the presence of a very small number, of bone analogues in spite of the abundance of terracotta spoons – is seen at Köşk Höyük, Özkan 2002: 515-516. A similar case was also detected at Hacilar. Probably owing to the availability of clay spoons here, no bone spoon was made. Instead, spatulas were preferred. Likewise, 14 complete or broken bone spatulas, on some of which wear traces were seen, were found at Layer VI of Hacilar, Mellaart 1970: 162, Figs. 180, 182. There is no doubt that this also results from the originality of settlements and chronological differences.

¹⁴ Kızıltan/Polat 2013: 122-123, Figs. 31-33.

¹⁵ Mellaart 1964: 85-92, Fig. 35-39, Plates XIX-XXI; Asouti 2013.

¹⁶ Mellaart 1964: 86, Fig. 37: 2; XVIIIb.

¹⁷ Mellaart 1970: 162; Nandris 1972: 64; Marinelli 1995: 128; Dekker 2014: 103.

¹¹ Gerritsen/Özbal/Thissen 2013b: 99, Fig. 15: BH5773.

¹² Dekker 2014: 88-89.

wear and expresses that the spoons might have been used to eat food and to prepare soft food.¹⁸ Selena Vitezović, who examines the bone spoons in Serbia, expresses that such tools were not used with hard inorganic and abrasive materials. She states that the spoons had been worked on soft organic surfaces such as leather, hide, and plants for a long period of time and that the surfaces of the materials under examination are therefore very well burnished and shiny and contain fine scratches. Hence, she sets forth that these spoons with a flat and small bowl might have been used to produce clothes and similar products or to measure and prepare spices, medicinal plants, and substances like paint instead of for cooking or consuming food.¹⁹ As Vitezović states, the examples among the spoons from Barcın Höyük which have a broken tip, show wear on both sides, and have a shiny surface with fine scratches (Figs. 11, 14, and 17) might have been used like a spatula in the preparation of organic and inorganic substances. She further states that the spoons were painstakingly made from the selection of raw materials, required time and ability to produce, in various stages, and were generally used for a long period of time after they had been repaired. According to her, the production of a spoon by the hard work of a talented person increased its value and hence may have provided its owner with prestige or enabled its owner to be respected.²⁰ Mehmet Özdoğan, however, puts forward that the bone spoons particularly found as grave goods in the Neolithic settlements of the Marmara Region might have also acquired a symbolic value.²¹

When I evaluate the typological characteristics of the bone spoons from Barcın Höyük in general, I can say that with a few exceptions, they do not differ too much from modern examples in form, volume, and size. Doubtlessly, the size and quality of the bone used are also important in determining their dimensions and forms.

Even though a burial gift was not a very common tradition at the graves of Barcın Höyük, bone spoons were left as gifts.²² Three of the 58 spoons examined in this manuscript came from graves. Wear traces are seen on the spoons left as burial gifts into the graves (Figs. 4 and 7) except for one example (Fig. 7). Hence, it is possible to state that these materials were not solely made as burial gifts and might have been the respective private belongings that people used in their everyday lives. Likewise, the spoons left as burial gifts into the graves were not always complete examples, and broken and incomplete examples were also found. A similar case is also seen at Çatalhöyük. A used – although little – and broken

spoon bowl made of horn was obtained from Grave No. “F.213”.²³ In this context, at least on account of the use traces seen on the examples from Barcın Höyük, I do not think that the spoons had a symbolic meaning. Nevertheless, I also agree with Vitezović and think that a delicately treated beautiful bone spoon might have provided its owner with reputation.

Moreover, the production process and social organization of bone spoons are also essential issues. Isabelle Sidéra, who carries out experimental archaeology on the materials concerned and is not an expert on production, states that she completed a spoon in about 25 hours. Stating that she only roughly shaped the spoon in the first 14 hours of the production process, Sidéra expresses that she worked to complete the tool in the next 11 hours.²⁴ Following her experimental study concerned and her research, Sidéra suggests that at least for the Early Neolithic Period of the Balkans, the spoons were produced domestically and made by an expert rather than a crafts-person.²⁵ I also agree and, based on the data obtained from Barcın Höyük, would like to state that the spoons whose typological diversity, delicate workmanship, conversion into new tools for different purposes (in the case of broken materials) and production required experience to create and were produced by an expert. Moreover, the experts on making spoons doubtlessly spent less time for this work.

Bone spoons also bear the traces of cultural interaction. One of the best examples in this context is the fact that the notched shaft²⁶ seen on both a spoon and a spoon-like spatula at Barcın Höyük is also seen on an example from Ilıpınar²⁷ that is dated to a later process. This may indicate that the Neolithic Barcın Village interacted with the other settlements in the region. On the other hand, the spoon shafts were generally made flat at Barcın Höyük

¹⁸ Russell 2005: 348.

¹⁹ Vitezović 2011.

²⁰ Vitezović 2015: 13.

²¹ Özdoğan 2014: 45.

²² Gerritsen/Erdalkıran/Dekker 2014.

²³ Cessford 2007: 467, Fig. 12.43. Russell expresses that the same spoon is complete, 2005: 348.

²⁴ Sidéra 2013: 174.

²⁵ Sidéra 2013: 177.

²⁶ Gerritsen/Özbal/Thissen 2013b: Fig. 24: 3.

²⁷ Marinelli 1995: Fig. 6: 1.

and the examples with an animal head,²⁸ twisted²⁹ examples or knobby³⁰ examples, which are known from the other Neolithic settlements in the Marmara Region, have not been encountered yet. This also applies to other tools such as pins and spatulas and might indicate that importance was attached to the functionality and practicability of the materials rather than to their aesthetic appearance. Another, and perhaps the most important result, might be that Barcın Höyük dates to an earlier period than these other settlements. Such visual attributes must have been put into use subsequently.

On the other hand, Nandris and Catherine Perlès related bone spoons to the dissemination of slotted bone or horn sickles.³¹ Nandris thinks that the slotted sickles, which he suggests were used to make spoons, also show the close relationship between Anatolia and the Balkans.³² Although numerous bone spoons were found at Barcın Höyük, no slotted sickles were obtained. In my opinion, this is because slotted sickles were not used in this region or were used at a later time. The manuscripts on the other Neolithic excavations in the Marmara Region do not contain any data about slotted sickles either. On the other hand, it is also necessary to consider that wooden examples of such tools might have been used.

Bone spoons are also one of the cultural elements in the transfer of the Neolithic way of life from the core region to the west.³³ Neolithization and the spreading area might underlie the typological diversity and regional differences in bone spoons.

The spoons from Barcın Höyük display local qualities, along with their resemblance to those in Ilıpınar,³⁴ Akto-

praklık,³⁵ Fikirtepe,³⁶ Pendik,³⁷ Yenikapı,³⁸ Hocaçeşme,³⁹ and Aşağı Pınar⁴⁰ in the Marmara Region, considered within “the Fikirtepe Culture,” and to the Early Neolithic⁴¹ settlements in the Balkans in qualitative and quantitative aspects, as also seen in the other bone tools. It is also possible to see the analogues of the bone tools from Barcın Höyük in Central Anatolia, particularly at Çatalhöyük.⁴² Furthermore, the West Anatolian bone tools and spoons, which we have not mentioned in this manuscript apart from those at Hacılar, Kuruçay, Höyücek and Bademağacı, differ from the tradition in the Marmara Region. This issue will be scrutinized in detail in my future study and an evaluation will be made over some wider geography.

²⁸ Yenikapı, Kızıltan/Polat 2013: Fig. 35: 7. Spoons whose shafts were made in the shape of an animal head are also known from Çatalhöyük, Russell 2005: Fig. 16.9; Russell/Griffitts 2013: Fig. 16.20. In addition, at Hacılar, the spatula shafts were also finished in the form of an animal head, Mellaart 1970: Fig. 180, 182, Plate CXXII: c. The same case is also observed at Layers 13-11 of Kuruçay, which are dated to the Neolithic Period. The heads of the tools which might be identified as spatulas were shaped in the form of bull and stylized animal heads, Umurtak 1994: 65, Lev. 208: 1-4; 217: 1-2. On the other hand, the spoons or spatulas whose shafts ended in the shape of an animal head were not encountered – at least in the manuscripts – in the settlements of Höyücek and Bademağacı, although they are located in the same region, Umurtak 2005: 119-120, Lev. 140: 5-7; 176: 3; Duru 2005: 532, Lev. 32:1-5; Duru/Umurtak 2008: 201, Levha 22; 27; Duru 2012: 20, Fig. 81. This is striking.

²⁹ Yenikapı, Kızıltan/Polat 2013: Fig. 35: 7.

³⁰ Aşağıpınar, Özdoğan 2013: Fig. 139.

³¹ Nandris 1972: 68-69, Perlès 2005: 278.

³² Nandris 1972: 65, 77.

³³ Özdoğan 2010, 2011, 2014; Perlès 2005.

³⁴ Marinelli 1995: Fig. 6.

³⁵ Karul/Avcı 2013: Fig. 22. A complete spoon which is extremely analogous to the examples from Barcın Höyük is dated to the Chalcolithic Period.

³⁶ Bittel 1969/1970: Abb. 4; Özdoğan 1983: 409, Abb. 6: 1-3, 6; 2013: 174, Fig. 14.

³⁷ Özdoğan 2013: Fig. 14, 27.

³⁸ Kızıltan/Polat 2013: Fig. 35: 6-8.

³⁹ Özdoğan 2013: 182, Fig. 87-88.

⁴⁰ Özdoğan 2013: 187, Fig. 139.

⁴¹ Sidéra 2005.

⁴² Russell 2005; Russell/Griffitts 2013.

BIBLIOGRAPHY

- ASOUTI, E. 2013.
“Woodland Vegetation, Firewood Management and Woodcrafts at Neolithic Çatalhöyük”, *Humans and Landscapes of Çatalhöyük Reports from the 2000–2008 Seasons* (Ed. I. Hodder). Ankara: 129-161.
- BITTEL, K. 1969/1970.
“Bemerkungen über die prähistorische Ansiedlung auf dem Fikirtepe bei Kadıköy (Istanbul), *Istanbul Mitteilungen* 19/20: 1-19.
- CESSFORD, C. 2007.
“Building 1”, *Excavating Çatalhöyük: South, North and KOPAL Area Reports from the 1995-99 Seasons* (Ed. I. Hodder). Ankara: 405-530.
- CHOYKE, A. M. 2013.
“Hidden Agendas: Ancient Raw Material Choice for Worked Osseous Objects in Central Europe and Beyond”, *From These Bare Bones. Raw Materials and the Study of Worked Osseous Objects* (Eds. A. M. Choyke/S. O’Connor). Oxford/Oakville: 1-11.
- DEKKER, K. 2014.
What Tools Can Tell the Bone Tools of Barcın Höyük, Free University of Amsterdam (Unpublished MA Thesis). Amsterdam.
- DURU, R. 2012.
“Lakes Region”, *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Vol. 4 Western Turkey* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 1-65.
- DURU, R. 2005.
“Bademağacı Kazıları 2002 ve 2003 Yılları Çalışma Raporu”, *Belleten LXVIII/252*: 519-560.
- DURU, R/UMURTAK, G. 2008.
“Bademağacı Kazıları 2004, 2005 ve 2006 Yılları Çalışma Raporu”, *Belleten LXXII/263*: 193-250.
- ERDAKIRAN, M. (in press)
“Barcın Höyük 2014 Yılı Kemik Aletlerinin Ön Raporu”, 31. Arkeometri Sonuçları Toplantısı. Ankara.
- ERDALKIRAN, M. 2015.
“Barcın Höyük 2013 Yılı Kemik Aletlerinin Ön Raporu”, 30. Arkeometri Sonuçları Toplantısı 30. Ankara: 115-128.
- EREN, N. 1984.
Kaşık ve Kaşıkçılık. İstanbul.
- GERRITSEN, F.A/ERDALKIRAN, M/DEKKER, K. 2014.
“Stir Well and Eat Hot: Bone Spoons and Neolithic Gastronomy”, *European Association of Archaeologists 20th Annual Meeting, İstanbul, 10-14 September 2014*.
- GERRITSEN, F.A/ÖZBAL, R/THISSEN, L. 2013a.
“Barcın Höyük. The Beginnings of Farming in the Marmara Region”, *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Vol. 5 Northwestern Turkey and İstanbul* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 93-112.
- GERRITSEN, F.A/ÖZBAL, R/THISSEN, L. 2013b.
“The Earliest Neolithic Levels at Barcın Höyük, Northwestern Turkey”, *Anatolica* 39: 53-92.
- GERRITSEN, F.A/ÖZBAL, R/THISSEN, L. 2013c.
“Barcın Höyük ve Marmara Bölgesi’nde Tarımın Başlangıcı”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 143: 51-66.
- KARUL, N/AVCI, M.B. 2013.
“Aktopraklık”, *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Vol. 5 Northwestern Turkey and İstanbul* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 45-68.
- KIZILTAN, Z/POLAT, M.A. 2013.
“The Neolithic at Yenikapı. Marmaray-Metro Project Rescue Excavations”, *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Vol. 5 Northwestern Turkey and İstanbul* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 113-165.
- MARINELLI, M. 1995.
“The Bone Artifacts of Ilıpınar”, *The Ilıpınar Excavations I: Five Seasons of Fieldwork in NW Anatolia, 1987-91* (Ed. J. Roodenberg). İstanbul: 121-142.
- MELLAART, J. 1970.
Excavations at Hacilar I-II. Ankara/Edinburgh.
- MELLAART, J. 1964.
“Excavations at Çatal Hüyük, 1963, Third Preliminary Report”, *Anatolia Studies* 14: 39-119.
- NANDRIS J. 1972.
“Bos Primigenius and the Bone Spoon”, *Bulletin of the Institute of Archaeology* 10: 63–82.
- ÖZDOĞAN, M. 1983.
“Pendik: A Neolithic Site of Fikirtepe Culture in the Marmara Region”, *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien, Festschrift für Kurt Bittel* (Ed. R.M. Boehmer/H. Hauptmann). Mainz: 401-411.

- ÖZDOĞAN, M. 2010.
“Westward Expansion of the Neolithic Way of Life: Sorting the Neolithic Package into Distinct Packages”, *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (Eds. P. Matthiae/F. Pinnock/L. Nigro/N. Marchetti). Harrassowitz Verlag/Wiesbaden: 883-897.
- ÖZDOĞAN, M. 2011.
“Archaeological Evidence on the Westward Expansion of Farming Communities from Eastern Anatolia to the Aegean and the Balkans”, *Current Anthropology* 52/4: 415-430.
- ÖZDOĞAN, M. 2013.
“Neolithic Sites in the Marmara Region. Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar”, *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research. Vol. 5. Northwestern Turkey and İstanbul* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 167-269.
- ÖZDOĞAN, M. 2014.
“A New Look at the Introduction of the Neolithic Way of Life in Southeastern Europa. Changing Paradigms of the Expansion of the Neolithic Way of Life”, *Documenta Praehistorica* XLI: 33-49.
- ÖZKAN, S. 2002.
“Köşk Höyük Kemik Eserleri”, *Anadolu Araştırmaları* XVI: 509-525.
- PERLÈS, C. 2001.
“From the Near East to Greece: Let’s Reverse the Focus Cultural elements that didn’t Transfer”, *How Did Farming Reach Europe? Anatolian-European Relations from the Second Half of the 7th through the First Half of the 6th Millennium cal BC. Byzas 2: (Ed. C. Lichter) 275–290.*
- ROODENBERG, J.J/AS, A. Van/S. Alpaslan-Roodenberg. 2008.
“Barcın Hüyük in the Plain of Yenişehir (2005-2006). A Preliminary Note on the Fieldwork, Pottery and Human Remains of the Prehistoric Levels”, *Anatolica* 34: 53-66.
- RUSSELL, N. 2005.
“Çatalhöyük Worked Bone”, *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995-99 Seasons* (Ed. I. Hodder). Ankara: 339-367.
- RUSSELL, N/ GRIFFITTS, J.L. 2013.
“Çatalhöyük Worked Bone: South and 4040 Areas”, *Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000-2008 Seasons* (Ed. I. Hodder), Ankara: 277-306.
- SIDÉRA, I. 2005.
“Technical Data, Typological Data: A Comparison”, *From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth. Manufacture and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present* (Eds. H. Luik/A.M. Choyke/C.E. Batey/L. Lougas). Tallinn: 81-90.
- SIDÉRA, I. 2013.
“Manufacturing Bone Tools: The Example of Kovačevo”, *Bioarchaeology in the Balkans, Balance and Perspectives* (Eds. N. Miladinović-Radmilović/S.M. Vitezović). Belgrade/Sremska Mitrovica: 173-178.
- UMURTAK, G. 1994.
“Kemik ve Boynuz Eserler”, *Kuruçay I. 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri* (Ed. R. Duru). Ankara: 65-69.
- UMURTAK, G. 2005.
“Küçük Buluntular”, *Höyücek. 1989-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları*, (Eds. R. Duru/G. Umurtak). Ankara: 92-129.
- VITEZOVIĆ, S. 2011.
Spoonfull of Sugar? Spoons-spatulas from Early and Middle Neolithic, (Poster presented at the 2011 Worked Bone Research Group in Salzburg, 01.02.2015, https://www.academia.edu/961752/Spoonfull_of_sugar_Spoons-spatulas_from_Early_and_Middle_Neolithic)
- VITEZOVIĆ, S. 2015.
“Animal Symbolism in Starčevo Culture”, *Representations, Signs and Symbols* (Eds. N.C. Rîşcuța/I. V. Ferencz/O. T. Brăbat). Cluj/Napoca: 7-23.

TLOS ANTİK KENTİ YAKINLARINDAKİ TAVABAŞI MAĞARASI KAYA RESİMLERİ

ROCK PAINTINGS FROM TAVABAŞI CAVE NEAR THE ANCIENT CITY OF TLOS

Taner KORKUT*, Gül IŞIN**, Turan TAKAOĞLU***, Bilsen ÖZDEMİR****

Anahtar Kelimeler: Likya, Tlos Antik Kenti, Tavabaşı Mağarası, Kaya Resimleri, Kalkolitik Dönem
Keywords: Lycia, Ancient City of Tlos, Tavabaşı Cave, Rock Paintings, Chalcolithic Period

ÖZET

Likya Bölgesi sahip olduğu tarihi ve doğal zenginlikleriyle Anadolu uygarlıkları içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Herodot Likya halkının Girit'ten göç ettiğini belirtmiştir. Homeros'un İlyada Destanı'nda Likya ordusunun Troya savaşlarında Sarpedon önderliğinde Akhalara karşı kahramanca mücadelesi anlatır. Hem Hitit tabletleri hem de mısır hiyerogliflerinden Likya ordusunun Kadeş Savaşı'nda Hititlerin yanında savaştığı da bilinmektedir. Likya halkının Demirçığ öncesinde bu topraklardaki varlığı yakın zamana kadar arkeolojik buluntularla belgelenememiştir. Dolayısıyla kendilerine özgü bir dili ve sanatı olan Likyalıların tarihsel geçmişi hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Tlos Antik Kenti ve yakın çevresindeki Tavabaşı - Girmeler mağaralarında yapılan araştırmalar Likya Bölgesi'ndeki yaşamın Hititler zamanından daha önce başladığını göstermiştir. Tlos kent merkezinde yürütülen kazı çalışmaları esnasında Kalkolitik Dönem ve Tunç Çağına ait yerleşim kalıntularına ulaşılmıştır. Girmeler Mağarası önünde tespit edilen höyükteki en erken yerleşim katmanı seramiksiz Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir. Tavabaşı mağaraları da benzer şekilde Neolitik Dönem'den itibaren bölge insanının sosyal yaşam detaylarını içeren arkeolojik veriler sunmaktadır. Mağaraların dış yüzeylerinde bulunan farklı ikonografideki kaya resimleri prehistorik dönemlere ait Tavabaşı yerleşiminin önemli kanıtlarındandır.

ABSTRACT

Archaeological investigations conducted in the mountainous territory of the ancient Lycian city of Tlos revealed significant information regarding the prehistoric past of the region. One of the most important discoveries is probably the Tavabaşı Cave, which has evidence for prehistoric rock art. Tavabaşı is composed two caves located very close one another, namely the upper cave and the lower cave. A group of figures painted in red have been documented on the weathered surface of the rock face above and to the left of the small entrance to the lower cave. These rock paintings are characterized by various geometric motifs, ornaments, unidentified signs and human figures. In terms of style, they strongly resemble rock paintings identified at numerous locations in the Latmos Mountains to the northwest. Previously, it was accepted that the Latmos examples were the only testimonies to rock art in western Anatolia. Tavabaşı presents new evidence for the southward expansion of this tradition. It is proposed that the paintings observed on the façade of the lower cave could be dated to the first half of the fifth millennium BC in the light of two radiocarbon dates from the trial trench conducted inside the lower cave. This dating is more-or-less in accordance with the date offered for rock paintings in the Latmos Mountains, which accepted to be from the late sixth and fifth millennia BC based on the stylistic comparison of figures with those observed on painted pottery from the Lake District.

* Prof. Dr. Taner KORKUT, Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya. E-posta: tkorkut@akdeniz.edu.tr

** Prof. Dr. Gül IŞIN, Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya. E-posta: gulisin@gmail.com

*** Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU, Onsekizmart Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale. E-posta: turantakaoglu@gmail.com

**** Arş. Gör. Bilsen ÖZDEMİR, Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya. E-posta: bilsenercan@gmail.com

1. GİRİŞ

Muğla İli'ne bağlı Seydikemer İlçesi'nin yaklaşık 15 km güneydoğusundaki Yaka Köyü sınırları içerisinde kalan Tlos Antik Kenti (Res. 1), savunmaya elverişli dağlık arazi yapısı ve Eşen Vadisi'ne hakim konumuyla öne çıkan önemli Likya Bölgesi yerleşimlerindedir¹. Akdağlar'ın sarp yamaçlarında başlayan tarihi yerleşim alanı batı yönünde Eşen Nehri'nin getirdiği alüvyonlarla oluşmuş vadi düzlüğüne kadar ulaşır. Ayrıca güney yönde kalan Saklıkent Kanyonu ile kuzeybatıda bulunan Seydikemer İlçesi antik kentin egemenlik sınırlarını çizer. Tlos Antik Kenti'nin komşuları arasında kuzeyde Araxa, kuzeydoğuda Oinoanda, kuzeybatıda Kadyanda, güneyde Xanthos, güneybatıda Pınara ve batıda Telmessos şehirleri yer almaktadır.

Tlos arkeolojik kazıları kapsamında kentin territoryasında da bölgenin antik çağ kültürlerine yönelik önemli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Tlos'un Geç Tunç Çağı Hitit kaynaklarında *Tlawa* olarak adı geçen bir kaç kentten birisi olması bu araştırmaların altında yatan ana nedenlerden birisi olmuştur. Tlos çevresinde olası MÖ 2. Binyıl buluntulara ait izleri tespit etmeyi amaçlayan çalışmalar esnasında bölgenin Tunç Çağı, Kalkolitik ve Neolitik Dönemlerine ait önemli verilere ulaşılmıştır. Bu yerleşimlerden en önemlisi hiç şüphesiz Erken Neolitik Dönemden Bronz Çağına kadar iskan izleri sunan Girmeler Mağarası önündeki bugün tahrip olmuş höyük yerleşimi kalıntılarıdır². Tlos kazı ekibi tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında ortaya çıkan en dikkat çekici keşiflerden birisi de Arsaköy yakınlarında Tavabaşı Mevkii'ndeki iki mağaradır³. Bunlardan Aşağı Mağara'ya girişi sağlayan küçük açıklığın üzerinde ve solunda aşınmış düz yüzey üzerinde kırmızı boya ile yapılmış farklı biçimlerde geometrik motifler, süslemeler, insan figürleri ve tanımlanamayan figürler dikkat çekmektedir. Üslup bakımından burada karşımıza çıkan kırmızı boyalı figürlerin çok yakın benzerlerini kuzeybatıda Latmos Dağlarında bulunan birçok kaya resimlerinden bilmekteyiz. Şimdiye kadar Latmos Dağları kaya resimlerinin Batı Anadolu kaya resim sanatının tek tanığı olarak kabul edilmekteydi. Tavabaşı Aşağı Mağara artık

Res. 1. Likya Bölgesi Prehistorik Yerleşim Alanları / Map Showing Major Prehistoric Sites in South-West Anatolia.

Latmos Dağları bölgesinde tespit edilen kaya resimleri geleneğinin daha güneye, Fethiye Bölgesine kadar uzanmış olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışmada sözü edilen kaya resimlerinin Aşağı Mağara içindeki test açmasından alınan örneklerin radyokarbon yöntemiyle tarihlenmesi sonucunda en geç MÖ 5. binin ilk yarısına ait olabileceği tahmin edilmektedir. Bu tarihlenmenin Latmos Dağları bölgesinde bulunan kaya resimleri için önerilen MÖ geç 6. Binyıl/erken 5. Binyıl tarihi ile aşağı yukarı örtüştüğü görülmektedir.

2. TAVABAŞI AŞAĞI MAĞARA VE YUKARI MAĞARA

Tlos Antik Kenti'nin güneyindeki Arsaköy yakınlarında Tavabaşı Mevkii'nde bulunan ve birbirine çok yakın Yukarı Mağara ve Aşağı Mağara olarak adlandırılan arkeolojik alanlar bölgenin özellikle Kalkolitik insanların yaşamları konusunda önemli bilgiler sunmaktadır (Res. 2). Deniz seviyesinden yaklaşık 900 m yükseklikte yer alan ve tırmanış için güvenlik donanımı gerektiren Tavabaşı Mevkii'nde bulunan iki mağara bölgenin prehistorik dönem insanının sosyal yaşam detaylarını sunan arkeolojik buluntular içermektedir⁴. Yukarı Mağara içlerinde ve çevresinde bulunan kalıntılar Erken Neolitik Dönem'e kadar geriye gitmesine rağmen hem Yukarı Mağara hem de Aşağı Mağara'nın özellikle Orta Kalkolitik dönem boyunca en azından 300 yıl süreyle kesintisiz kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aşağı Mağara'nın dış yüzeylerinde bulunan farklı ikonografideki kaya resimleri bölge kültür tarihi için önemli bulguları temsil etmektedir⁵.

¹ Korkut 2015.

² Takaoğlu/Korkut/Erdoğu/Işın 2014.

³ Korkut/Işın/Takaoğlu (baskıda).

⁴ Korkut 2012: 464, Res. 14-15; Korkut 2013: 195, Res. 14; Korkut 2014: 109-110, Res. 11-12; Korkut 2015: 162-166.

⁵ Korkut 2012: 464-465, Res. 14; Korkut 2013: 195-197, Res. 14.

Res. 2. Arsaköy yakınlarındaki Tavabaşı Mağaraları Genel Görünüm / View of Upper Cave and Lower Cave at Tavabaşı near Arsaköy.

Yaklaşık olarak 19 metre eninde geniş bir girişe sahip Yukarı Mağara'nın girişinin önünde bulunan büyük kaya kütlelerindeki çökme ve kopmalardan dolayı buraya ulaşım zaman içinde zorlaşmıştır. Mağara girişinin hemen batı yönündeki kayalığın önünde yer alan iki adet Erken Bizans Dönemi sarnıcın varlığından, girişteki göçüklerin günümüzden en az bin yıl önce gerçekleştiği düşünülmektedir. Mağara önündeki kaya kütlelerinin kopmasının ardından mağaranın kullanımı sona ermiş olmalıdır. Oldukça kalın sıvalarla yalıtılmış olan sarnıçlardan ilki yaklaşık 2,8 m, ikincisi ise 2 m çapında oval plan göste-

rir. Mağaranın ana girişinden yaklaşık 22 m sonra, 1,5 m genişliğindeki dar bir geçitle ilk geniş galeriye ulaşılır. Daha sonraki 2. geçit dar ve zahmetli bir yol verir ve o da geniş ve ferah olan ikinci galeriye ulaşır. 3. geçitten sert bir tırmanışla çıkıldıktan sonra ulaşılan küçük bir odacıkla mağara açıklığı son bulur. Burada mağara oluşumuyla bağlantılı sarkıtlar tüm görkemiyle günümüze ulaşmıştır. Galeri ve geçitlerin zemininde rastlanılan çanak çömlek parçaları Neolitik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar farklı zaman dilimlerine tarihlenmektedir⁶.

Aşağı Mağara ise Yukarı Mağara'ya göre kayalık yüzeyin bir alt kodunda yer almaktadır (Res. 3). Yukarı Mağara'ya göre daha küçük ve 9 metre uzunluğunda ve 6 metre genişliğinde tek bir odadan oluşan Aşağı Mağara'ya 1,2 x 0,6 m ölçülerinde küçük bir açıklıktan girilmektedir. Mağaranın zemininde kaçak kazıcıların açtığı çukurda yapılan tespit ve belgeleme çalışmaları esnasında farklı yerleşim katmanlarına ulaşılmıştır (Res. 4). Yüzeyden yaklaşık olarak 1,5 m derinlikte ana kayaya ulaşan açmanın kaya üzerindeki 0,6 m kalınlığında kültür tabakasında yoğun miktarda Orta Kalkolitik döneme ait buluntular ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu yerleşim tabakası alt ve üstten genellikle karbon birikimi ile diğerlerinden ayrılmıştır. Söz konusu Orta Kalkolitik dönem tabakasından alınan iki örneğin radyokarbon tarihlemesi sonucu bu tabakanın MÖ 4838 ve 4459 arası yaklaşık

Res. 3. Tavabaşı Aşağı Mağara girişi / Entry of Lower Cave at Tavabaşı.

⁶ Korkut 2012: 464-65, Res. 15.

300-350 yıl kadar iskan gördüğü söylenebilir. Değişik tabakalarda gözlemlenen seramikler içerisinde yüzeye yakın tabakalarda az miktarda Neolitik Dönem, Bronz Çağı ve Demir Çağından Bizans Dönemine kadar farklı dönemleri temsil eden çanak çömlek parçaları gözlemlenmiştir. Mağara girişinin hemen üst kısmındaki fresko parçaları da Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir.

Res. 4. Tavabaşı Aşağı Mağara İçinde Açılan 2,5 x 2 m Boyutlarındaki Sondaj Çukuru / *Trial Trench Measuring 2,5 m x 2 m Opened in Lower Cave at Tavabaşı.*

Demir Çağ öncesi Likya kültür tarihi için büyük önem arz eden Tavabaşı mağaraları Batı Anadolu arkeolojisinin en az bilinen dönemlerinden biri olan Orta Kalkolitik Dönem yerleşim izlerini de barındırmaktadır. Güneybatı Anadolu'da söz konusu Orta Kalkolitik Dönem yalnızca Karain Mağarası ile Elmalı ovasında Aşağı Bağbaşı ve Kızılbilbel gibi yerleşimlerden bilinmektedir⁷. Özellikle Aşağı Mağara'nın kesitlerinden alınan radyokarbon örnekleri de bu dönemin aydınlatılması için önemli veriler sunmaktadır. Mağara içerisinde tespit edilen prehistorik çanak çömlek arasında Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen örnekler yüksek bir orandadır (Res. 5). Bilindiği üzere Batı Anadolu'da az bilinen Orta Kalkolitik Dönem, Göller Bölgesi Hacılar çok renkli seramik geleneği ile tanımlanan nitelikli Erken Kalkolitik kültür ile daha çok Beycesultan erken evreleriyle özdeş tutulan ve genellikle koyu renkli seramik geleneği ile temsil edilen Geç Kalkolitik kültür arasındaki geçiş dönemidir. Elmalı Ovasında belirlenen söz konusu Orta Kalkolitik Dönem ile ilgili bilgilere Tavabaşı Aşağı Mağara'nın katkı sağlaması bu bakımdan önemlidir. Genellikle kısa dönemli iskanlar ile karakterize edilen Orta Kalkolitik Dönem yerleşim tipleri arasında Tavabaşı örneğinde olduğu gibi mağara tipi yerleşimlerin yer alması da ayrıca ilgi çekicidir.

Res. 5. Tavabaşı Aşağı Mağara Orta Kalkolitik Dönem Seramik Buluntuları / *Middle Chalcolithic potsherds from Lower Cave at Tavabaşı.*

⁷ Mellink 1975: 355; Eslick 1980: 8; Eslick 1992.

3. TAVABAŞI KAYA RESİMLERİ

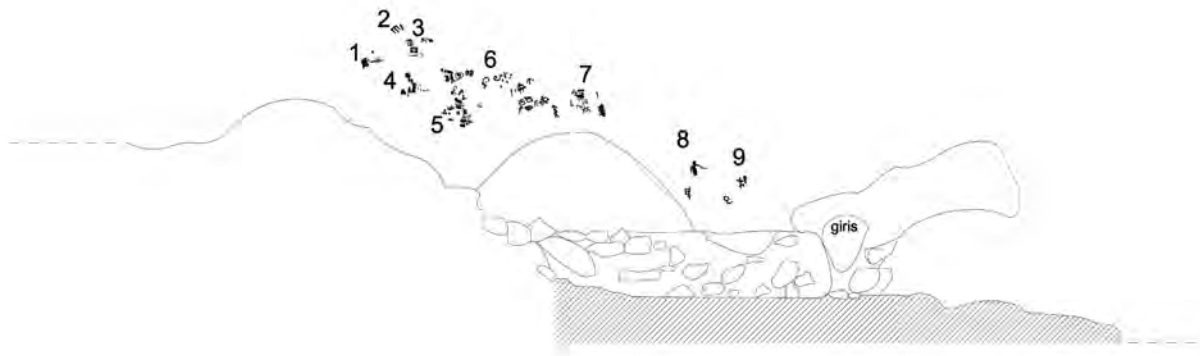
Tavabaşı Aşağı Mağara'nın kuzeydoğuya bakan cephesindeki kaya resimleri büyük mağaraya doğru ilerleyen yol boyunca doğu-batı doğrultulu olarak ana kaya yüzeyi üzerinde görülür durumdadır. Resimsel anlatımların bulunduğu bu alanın kaya resimleri için uygun hale getirilmesi amacıyla yüzeyin kabaca tıraşlandığı da gözlemlenmiştir (Res. 6). Mağara yerleşiminin önündeki korunaksız kaya yüzeyinde bulunan söz konusu resimler binlerce yıldır özellikle yağmur, kuvvetli güneş ışığı, nemli kaya yüzeyi ve bu etkenlere bağlı olarak kaya yüzeyinin parçalanması gibi olumsuz pek çok doğal tahribata maruz kalmıştır. Ayrıca mağaraların çobanlar tarafından sığınak amacıyla kullanılması da tahribatın etkilerini arttırmış ve kaya resimleri bugün büyük oranda zarar görmüştür.

Günümüze kadar ulaşabilen kaya resimleri yoğunlukla soluk bir boya dokusu gösterir. Genel olarak şematik bir üslupla verilen anlatımlarda çoğunlukla kırmızı rengin tercih edildiği, sadece tek bir alanda sarı rengin de kullanıldığı görülmüştür. Resimlerin tamamlanma-

dığı alanlarda gri gibi daha açık tonların da kullanıldığı tahmin edilmektedir. Tahribata rağmen genel hatlarıyla takip edilebilir durumdaki kaya resimleri içerik olarak kısmen de olsa çözümlenebilmesine olanak sağlamıştır (Res. 7-9). Kaya yüzeyine yerleştirilme durumları göz önünde bulundurularak dokuz farklı küme içerisinde değerlendirilen kaya resimleri başlangıç grubundan itibaren sırasıyla doğal peyzaj, mekan, soyut anlatımlar, insan ve hayvan anlatımlarını içermektedir. Ayrıca ikonografik olarak anlaşılır durumda olan bu konuların yanında tam olarak tanımlanamayan soyut ve düzensiz çizgisel anlatımlar da bu kümeler içerisinde yer almaktadır. Söz konusu resimsel anlatımlar içerisinde bir konu birlikteliği saptamak güçtür. Ancak özellikle altıncı kümeden sonra başlayan insan betimlemelerinin olduğu alanların mekan ve hayvan figürleri ile birlikte resmedilişi göz önünde bulundurulduğunda, bu tasvirlerin günlük yaşama dair bazı anlatımları içerdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca sekizinci resim kümesi içerisindeki sahenin en sonunda yer alan, boyut ve biçem olarak diğer insan resimlerinden rahatlıkla ayrılabilen figürün de tanrısal bir karakteri temsil edebileceği düşünülmektedir (Res. 10).

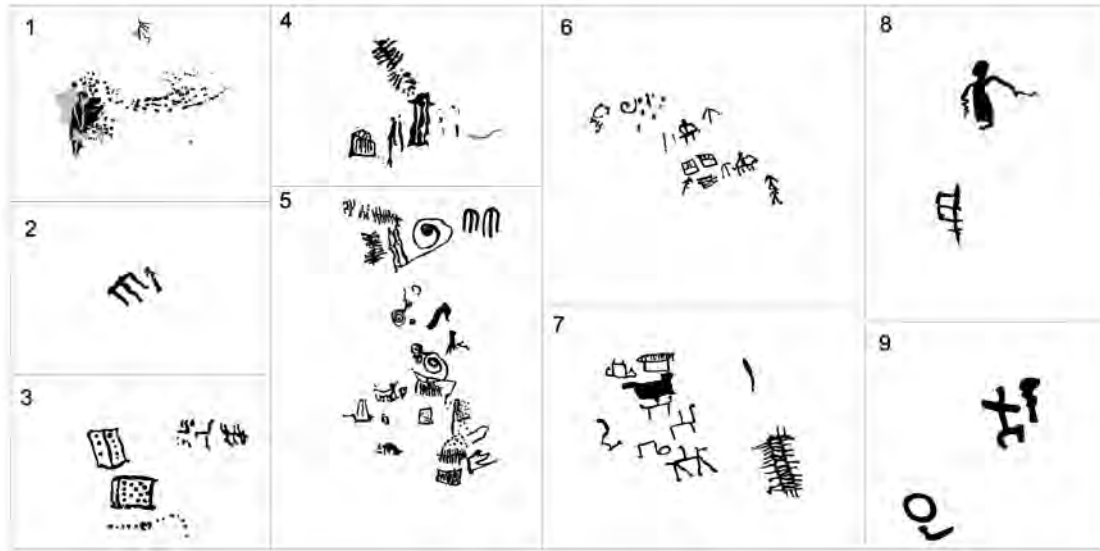
Res. 6. Tavabaşı Aşağı Mağara Girişi ve Aşınmış Düz Yüzeye Sahip Ön Cephesi / Façade of the Lower Cave with Rock Paintings at Tavabaşı.

kesit A-A'

Res. 7. Tavabaşı Aşağı Mağara Cephe Çizimi ve Kaya Resimlerinin Konumu /
Drawing of the Façade of Lower Cave Showing Locations of Rock Paintings.

DETAY kesit A-A'

Res. 8. Tavabaşı Aşağı Mağara Cephesindeki Kaya Resimleri (Dokuz resim kümesi halinde) /
Drawings of the Motifs on the Façade of Lower Cave (in nine figure groups).

Res. 9. Tavabaşı Aşağı Mağara Cephesindeki Kaya Resimlerinin Renklendirilmiş Hali /
Computer-Based Coloring of Rock Paintings on the Façade of Lower Cave.

Res. 10. Tavabaşı Aşağı Mağara Cephesindeki 8. Resim Kümesi: Yalnız İnsan Tasvirleri / *Human Figures in Group 8 on the Façade of Lower Cave.*

3.1. İnsan Tasvirleri

Kaya resimlerinin en belirgin anlatımını oluşturan insan şeklindeki betimlemeler doğu-batı doğrultulu resim sırasının orta aksına denk gelen altıncı kümeden itibaren görülmektedir. İnsan figürü olarak tanımlanan anlatımlar toplam altı adet insan resminden oluşmaktadır. Söz konusu anlatımlar 8. ve 9. resim kümelerinde olduğu gibi yalnız figürler (Res. 10, 13), 6. ve 7. resim kümelerinde olduğu gibi grup anlatımları (Res. 11-12), ya da 7. resim kümesinde olduğu gibi insan-hayvan grupları şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Res. 12). Genelde ayakta duran ve cepheden ya da profilden verilmiş anlatımlardan oluşan insan betimlemeleri şematik bir üslupla resmedilmiştir. Dik bir çizgiyle belirtilen baş ile gövde üzerinde iki yana açılan çizgisel kollar ve aynı stilde ters “U” formunda belirtilen ayaklar figürlerin genel yapısını oluşturmuştur. Ancak bu figürlerin bazılarında kol ve bacak

detaylarının oluşturulmasında küçük farklılıklar dikkat çekmektedir. İnsan betimlemelerinin boyutları 8 numaralı resim kümesinde yer alan ve yüksekliği 31 cm olan tanrısal anlatım dışında, 15-18 cm arasında değişkenlik göstermektedir. Kendi içlerinde boyama stiline sahip olan bu figürlerin cinsel uzuvları belirtilmemiştir. Ancak Latmos ve Beldibi mağara resimleri gibi benzer örneklerle yapılan karşılaştırmalar sonucunda bir cinsiyet ayrımı yapmak mümkündür⁸. Buna göre 7 ve 9 numaralı resim kümelerinde (Res. 12-13) içerisinde ayakta yalnız ya da bir hayvan betimlemesi ile bağlantılı olarak duran figürlerin erkekleri sembolize ettiği; 6 numaralı küme içerisinde yer alan, boyut ve stil olarak diğer örneklerden farklı verilmiş figürün ise (Res. 11) bir kadını betimlediği düşünülmektedir.

⁸ Peschlow-Bindokat 2006.

Res. 11. Tavabaşı Aşağı Mağara Cephesindeki 6 Numaralı Resim Kümesinde İnsan Figürü / *Human Figure in Group 6 on the Façade of Lower Cave.*

Res. 12. Tavabaşı Aşağı Mağara Cephesindeki 7. Resim Kümesi: Grup Halinde İnsan Tasvirleri ve Hayvan Figürleri / *Human and Animal Figures in Groups in Group 7 on the Façade of Lower Cave.*

Res. 13. Tavabaşı Aşağı Mağara Cephesindeki 9. Resim Kümesi: Yalnız İnsan Tasvirleri / *Human Figures in Group 9 on the Façade of Lower Cave.*

Sekiz numaralı küme içerisinde yer alan ve yüksek tutulmuş boyutuyla diğerlerinden ayrılan figür belirgin kafa yapısı, iri betimlenmiş gövdesi, yanlara açılan yay biçimli kolları ve ellerinde tuttuğu spiral formlu sembollerle (yılan?) diğer insan betimlemelerinden ayrılmaktadır (Res. 10). Erkek anlatımları olarak yorumlanan diğer resimlerden belirgin biçimde ayrılan bu figürün bir kadın betimlemesi olması olasılığı yüksektir. Ayrıca figürün boyutunun diğer örneklerden daha büyük tutulması ve konum olarak da resim kompozisyonunun en sağında yer alarak diğer anlatımlara yönlendirilmesi tanrısal bir karakterde olmasıyla açıklanabilir. Diğer yandan özellikle altıncı kümeden sonra betimlenmiş insan ve insan-hayvan anlatımlarının bu figüre doğru yönlendirilmiş olmaları da oldukça dikkat çekicidir.

3.2. Hayvan Figürleri

İnsan betimlemelerinden sonra Tavabaşı mağarası kaya resimlerinin en dikkat çekici anlatımlarını hayvan tasvirleri oluşturmaktadır. Genel kompozisyon içerisinde 6 ve 7 numaralı resim kümelerinde tekil ya da insanlarla bağlantılı olarak betimlenen hayvan figürleri Tavabaşı kaya resimlerinin şematik karakterine uygun biçimde profilden ve çizgisel bir üslupla verilmiştir (Res. 12). Düz çizgisel bir gövde, bu gövde üzerinde yükselen boyun ve boyundan öne doğru uzanan yine düz bir çizgiyle

gösterilmiş baş, hayvan figürlerinin genel karakteristiğini oluşturmaktadır. Ayrıca 7 numaralı resim kümesinde yer alan iki hayvan betiminde olduğu gibi gövdeden dışa uzatılan çizgiyle bazı örneklerde kuyruk vurgusunun da yapıldığı gözlemlenmiştir. Hayvan anlatımlarının yüksekliği 10-15 cm, genişlikleri ise 10-19 cm arasında değişmektedir. Genelde hayvanlar iki ayaklı olarak resmedilmiştir. Sadece bir hayvan betimlemesinde dört ayak gösterilmiştir. Olasılıkla bir hareketin vurgulandığı bu anlatımda hayvan figürünün ayakları üçgen formunda açılarak betimlenmiştir. Hayvan anlatımları içerisinde dikkat çeken diğer bir unsur da özellikle 7 numaralı resim kümesi içerisinde yer alan hayvan figürleri gövdelerinin orta aksından yükselen düz çizgidir. Hayvan anatomisiyle bağlantısı olmadığı açıkça görülen bu dik çizgilerin şematik biçimde verilmiş insan tasvirlerini sembolize ettiği düşünülmektedir. Genel kompozisyon içerisinde insan ve mekan anlatımlarıyla iç içe hayvan üstünde insan, hayvanın yanında insan ya da tekil olarak betimlenen hayvan figürlerinin bir avdan ziyade günlük yaşam içerisindeki yerleri burada vurgulanmış olmalıdır. Hayvan resimlerinde türlerine yönelik detayların çok az verildiği görülür. Ancak bazı örneklerde anlatım tarzlarından faydalanılarak bir tahmin yapmak mümkündür. Örneğin 6 numaralı resim kümesi içerisinde insan figürüyle yan yana verilen boynuzlu hayvanın bir yaban keçisi olduğu tahmin edilmektedir.

3.3. Doğal Peyzaj Anlatımları

Kaya resimlerinin doğu yöndeki başlangıç noktasında yer alan ilk küme içerisindeki anlatım birbiriyle bağlantılı iki farklı konudan oluşmaktadır. Betimlemelerin ilkinde kısmen dağınık boyama kalıntılarıyla takip edilebilen ve genel kontur çizgilerinden kütesel bir anlatım olduğu anlaşılan bir tasvir söz konusudur (Res. 14). Bu kütesel tasvirin üst çizgisinden itibaren, 37,5 cm genişliğinde devam ettiği gözükken ve sadece noktalama işaretleriyle vurgulanan ikinci bir resim alanı oluşturulmuştur. Bazı yerlerde düzensiz olmakla birlikte, genelde üst üste üç nokta şeklinde oluşturulan bu kuşak geniş bir yay çizerek açılır. Boyamanın genişlediği noktali alanın sonuna doğru bazı yerlerin kesik ve dağınık çizgilerle sonlandırıldığı görülür. Anadolu'da Neolitik Dönemde Çatalhöyük ve daha sonra Kalkolitik Dönemde Norşuntepe gibi yerleşimlerin duvar resimlerinde görülen doğal peyzaj anlatımlarının karakteristik bir biçimde noktali olarak vurgulandığı bilinmektedir⁹. Her iki örnek ışığında Tavabaşı kaya resimlerinin başlangıç noktasındaki bu anlatımın bir dağlık bölgeyi sembolize ettiği düşünülmektedir.

3.4. Mimari Betimlemeler

Tavabaşı kaya resimleri içerisindeki diğer bir grubu mimari anlatımlar olduğu düşünülen betimlemeler oluş-

turmaktadır (Res. 15-16). Genellikle insan ve hayvan kompozisyonlarıyla birlikte üçüncü kümeden itibaren karşılaştığımız bu betimlemeler farklı mimari formlarda verilmiştir. Bu anlatımların ilkinde, üçüncü grup içerisinde yer alan ikiye bölünmüş dikdörtgen formlu yapılar öne çıkmaktadır (Res. 15). Dalgali çizgilerle bir köşesi apsidale yakın verilen 10 x 13 cm ölçülerindeki bu yapıların içerisinde aynı zamanda düzensiz konumlandırılmış noktaların yer aldığı da görülür. Büyük olasılıkla bu noktalarla mekan bölümlemesi oluşturulmuştur. Mimari anlatım olduğu düşünülen diğer bir grup ise altıncı kümede yer almaktadır (Res. 16). 12 x 10 cm ölçülerinde kare planlı iki örnekten oluşan mimari anlatımlarda dik-kat çekici olan, bu yapıların üst kısmında üçe bölünmüş küçük mekanlar bulunmakta ve diğer örneklerdeki noktali bölümlemeler burada tercih edilmemiştir. Mimari anlatımlar içerisinde en dikkat çekici örnek 7 numaralı resim kümesinde verilmiştir. Alanın en üst noktasında konuşlanan betimleme diğer örneklerden farklı olarak mimari plandan ziyade bir cephe görüntüsünü içermektedir (Res. 12). Buna göre altta dikdörtgen bir mekan ve bu mekan üzerinde elips formuna yakın, iç kısmı düzensiz çizgilerle belirtilmiş bir örtü sistemi dikkat çekmektedir. Neolitik Dönemden itibaren kullanılan yapı kavramının bölgede nasıl algılandığı konusunda önemli veriler sunan bu resimle, olasılıkla basit bir kerpiç düzeneğiyle oluşturulmuş ve bitki dallarıyla örtülü bir üst döşeme sahip konutlar vurgulanmıştır.

Res. 14. Tavabaşı Aşağı Mağara Cephesindeki 1 Numaralı Resim Kümesi: Doğal Peyzaj Anlatımı / *Landscape Narrative in Group 1 on the Façade of Lower Cave.*

⁹ Hodder 2006: 162-63, Res. 67.

TLOS ANTİK KENTİ YAKINLARINDAKİ TAVABAŞI MAĞARASI KAYA RESİMLERİ

Res. 15. Tavabaşı Aşağı Mağara Cephesindeki 3 Numaralı Resim Kümesi: Mimari Betimlemeler / *Architectural Narrative in Group 3 on the Façade of Lower Cave.*

Res. 16. Tavabaşı Aşağı Mağara Cephesindeki 6 Numaralı Resim Kümesi: Mimari Betimlemeler / *Architectural Narrative in Group 6 on the Façade of Lower Cave.*

3.5. Soyut Resimler

Kaya resimleri içerisinde soyut düşünceye işaret eden farklı biçimlerdeki tasvirler de kullanılmıştır. Spiraller, özensiz daireler, düzensiz çizgi kümeleri ve stilize geometrik motifler olarak gruplanan bu anlatımların hemen hemen her küme içerisinde tercih edildiği görülür. Resim kompozisyonu içerisinde özellikle 3 ve 6 numaralı resim kümeleri arasında yoğunluk gösteren anlatımlar arasından en dikkat çekici olanı farklı boyutlarda resmedilen spiral betimlemeleridir (Res. 17). Başlangıç noktaları hem düz çizgiyle, bazı örneklerde ise içi boş bir yuvarlak şeklinde betimlenen spiraller genellikle iki sarmal yaptıktan sonra bitiş çizgileriyle başka figürlere bağlanmıştır. Spiral betimlemeleri dışında 5 ve 6 numaralı resim kümeleri içerisinde kullanılan bir başka anlatımı ters “U” formunun ortasına eklenen üçüncü çizgiyle şematik betimler oluşturur (Res. 8-9). Diğer tasvirlerden bağımsız biçimde resmedilen bu şekiller stilize edilmiş el figürlerini anımsatmaktadır. Ancak küme kompozisyonu içerisinde diğer anlatımlarla olan bağlantısı anlaşılammıştır. Benzer şekillere Göller Bölgesi boyalı seramikleri üzerinde sıkça

rastlanılır ve bu betimlemeler genel olarak soyut ve fantastik anlatımlar olarak yorumlanmaktadır. Tavabaşı kaya resimleri içerisinde sıkça tasvir edilen bir başka soyut figür, düz bir çizginin karşılıklı iki tarafına kısa çizgiler atılarak oluşturulan “tarak” formuna benzer motiftir. 3, 4, 5 ve 7 numaralı resim kümeleri içerisinde tercih edilen bu motif çoğunlukla bağımsız olarak tasvir edilmiş olmasına rağmen, beşinci küme içerisinde olduğu gibi spiral betimlemeleriyle bağlantılı olarak da kullanılmıştır. Farklı kümeler içerisinde bu motifin yatay, çapraz ya da dikey konumlarda yerleştirilmiş olması da dikkat çekicidir. Özellikle yedinci küme içerisinde yer alan örnek diğer benzerlerinden boyutu ve

Res. 17. Tavabaşı Aşağı Mağara Cephesindeki 5 Numaralı Resim Kümesi: Soyut Resimler / *Abstract Figures in Group 5 on the Façade of Lower Cave.*

genel yapısındaki farklılıklarla ayrılmaktadır. 13 x 24 cm ölçülerindeki motif dikey bir biçimde betimlenmiş olup uzun dikdörtgen gövde yapısı üzerine karşılıklı yerleştirilen yatay çizgilerden oluşturulmuştur. Ayrıca bu motif resim kompozisyonu içerisinde hayvan betimlemelerinin tam karşısına yerleştirilmiştir. Söz konusu motifin insan, hayvan ve mekân anlatımlarıyla birlikte kullanılmış olması bunun da bir hayvan figürü olabileceğini düşündürmektedir. Bunlardan başka kaya resimleri içerisinde karışık çizgi ve düzensiz noktalarla oluşturulmuş betimlemeler gibi içerikleri tam olarak anlaşılammayan pek çok soyut resimsel anlatım da bulunmaktadır.

4. SONUÇ

Tlos Antik Kenti teritoryumunda sürdürülen arazi araştırmaları esnasında Arsaköy yakınlarındaki Tavabaşı Mevkii'nde tespit edilen iki mağaradan birisi olan Aşağı Mağara, giriş cephesi üzerinde bulunan kırmızı boya ile yapılmış kaya resimleri Batı Anadolu kaya resim sanatı ile bağlantılı olan bilgilerimize yeni katkılar sağladığı görülmektedir. Genellikle Latmos Dağları çevresinde varlığına sıklıkla rastladığımız benzer kaya resimlerinin temsil ettiği bir geleneğin böylece güneye doğru Likya Bölgesi'ne kadar uzandığı da anlaşılmaktadır. Tavabaşı Aşağı Mağara kaya resimlerinde tespit edilen insan, hayvan, mimari ve doğa tasvirleri dışındaki bir takım soyut betimlemeler bölgenin prehistorik dönem insanların sanat anlayışı ve düşünceleri konusunda değerli bilgiler sunmaktadır. Burada ön plana çıkarılması ve cevaplanması gereken soru kaya resimlerine sahip Tavabaşı Aşağı Mağaranın ne amaçlı kullanıldığı konusudur. Diğer bir deyişle bu tür mağaraların açık hava tapınımı ile ilgili költ yerleşimleri olup olmadığı sorusu cevap bekleyen önemli bir tespittir. Genellikle mağara tipi yerleşimlerin periyodik olarak kullanıldığı yönünde önemli arkeolojik teoriler olmasına rağmen Tavabaşı Aşağı Mağaranın yıl boyu mu yoksa yılın belirli günlerinde kullanılıp kullanılmadığı sorusuna bu aşamada cevap vermek zordur. Ancak Aşağı Mağaranın içinde yapılan sondaj çalışması esnasında bu mağaranın Orta Kalkolitik Dönemde, 300 yılı aşkın bir süre boyunca kesintisiz olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Böylece Tavabaşı Mağarası kaya resimlerinin mağaranın ana kullanım dönemi olan Orta Kalkolitik Döneme ait olabileceği düşünülmektedir.

TEŞEKKÜR

Bu makale TÜBİTAK tarafından desteklenen 111K227 numaralı bilimsel amaçlı araştırma projesi kapsamında yapılan arazi araştırmaları sonucunda oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

- ESLICK, C. 1980. "Middle Chalcolithic Pottery from Southwestern Anatolia"; *American Journal of Archaeology* 4: 5-14.
- ESLICK, C. 1992. *Elmalı-Karataş I. The Neolithic and Chalcolithic Periods: Bağbaşı and the Other Sites*. Bryn Mawr.
- HODDER, I. 2006. *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü: Türkiye'nin Antik Kasa-basının Gizemleri Günışığına Çıkıyor*. İstanbul.
- KORKUT, T. 2012. "Tlos 2010 Kazı Etkinlikleri", 33. Kazı Sonuçları Toplantısı Ankara: 453-474.
- KORKUT, T. 2013. "Tlos 2011 Kazı Etkinlikleri", 34. Kazı Sonuçları Toplantısı Ankara: 189-204.
- KORKUT, T. 2014. "Tlos 2012 Kazı Etkinlikleri", 35. Kazı Sonuçları Toplantısı Ankara: 103-118.
- KORKUT, T. 2015. *Tlos. Akdağların Yamacında Bir Likya Kenti*. İstanbul.
- KORKUT, T/İŞİN G/TAKAOĞLU, T. (baskıda) "Cave Habitations in Lycia: The Case of Tavabaşı near Tlos", *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)* (Eds. S. Dietz/M. Mavridis/Z. Tankosic/T. Takaoğlu). Athens.
- MELLINK, M.J. 1975. "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı", *American Journal of Archaeology* 79: 349-355.
- PESCHLOW-BINDOKAT, A. 2006. *Tarih Öncesi İnsan Resimleri – Latmos Dağlarındaki Prehistorik Kaya Resimleri*. İstanbul.
- TAKAOĞLU, T/KORKUT, T/ERDOĞU, B/İŞİN, G. 2014. "Archaeological Evidence for Ninth and Eighth Millennium BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey", *Documenta Praehistorica* 41: 11-118.

THE KURA-ARAXES CULTURE IN THE ERZURUM REGION: THE PROCESS OF ITS DEVELOPMENT

KURA-ARAS KÜLTÜRÜ'NÜN ERZURUM BÖLGESİ'NDEKİ GELİŞİM SÜRECİ

Mehmet İŞIKLI*

Keywords: Kura-Araxes Culture, Erzurum Region, Karaz Culture, Sos Höyük

Anahtar Kelimeler: Kura-Aras Kültürü, Erzurum Bölgesi, Karaz Kültürü, Sos Höyük

ABSTRACT

The Kura-Araxes Culture, which substantially signposted the Early Bronze Ages of the North Highland Zone of the Ancient Near East, still has many disguises, despite its one hundred years of research history. The main reasons for this are the scope of regional investigations (there are still many unknown sub-regions in the Kura-Araxian Geography) and the lack of cooperation between these projects. "Regionalism" is a distinguishing feature of this cultural complex, which continued for more than one thousand years and has distinctive pottery, architectural and settlement pattern traditions. To prevent the dynamics of the Kura-Araxes Culture from becoming ineffectual, and its chronological and geographical supremacy going largely unrecognised, we need more regional projects and their results. In this essay I propose to examine the role of the Erzurum region, which is central to the geography of the Kura-Araxes Culture, in the light of older and more recent archaeological investigations in this region. As the most recent research has demonstrated, the Erzurum Region has been placed at the heartland of the Kura-Araxes Culture, where it has emerged and developed. In spite of its rich archaeological potential, it is still not well known archaeologically. The unsatisfactory archaeological research which has been focused on the Erzurum and Pasinler plains should have presented striking results concerning regional archaeology and our subject the Kura-Araxes Culture. These regional investigations began with the sounding on Karaz Höyük at the beginning of 1940's and continued with only one seasonal excavation on Güzelova and Pulur Höyük in the 1960's. They are very early and important projects in terms of regional archaeology, and the results of these early excavations have been re-evaluated within the scope of a project which was undertaken between 2000 and 2005, during which a sounding on Pulur Höyük, and surveys on the Erzurum and Pasinler plains, were conducted. This field work presented striking results concerning the development process of the Kura-Araxes Culture. Surely the key project for the Erzurum Region has been the Sos excavation, which has proposed a regional chronology as well as responses to the main questions concerning the Kura-Araxes Culture. Apart from these there have been a series of archaeological projects. But none of them have been able to contribute any valuable understanding of the development of the Kura-Araxes Culture in the Erzurum Region. The main aim of this essay is to discuss in detail the place and role of the Erzurum Region in the development of the Kura-Araxes Culture, which is one of the greatest cultural phenomenon of Near Eastern Archaeology.

* Assoc. Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI, Atatürk Universty, Faculty of Letters Archaeology Dept. 25240 Erzurum.
E-posta: mehmet.isikli@gmail.com

ÖZET

Yakınoğu'nun dağlık kuzey kesiminin ETÇ sini büyük oranda karakterize eden Kura-Aras Kültürü yüzyılı aşan araştırma tarihçesine rağmen hala bünyesinde çok sayıda bilinmeyişi barındırmaktadır. Bunun en önemli nedeni bölgesel ölçekteki araştırmaların azlığı, dengesiz dağılımı ve politik sınırların neden olduğu koordinasyon eksikliğidir. Kendine özgü seramik, mimari ve yerleşim düzeni geleneklerine sahip bu kültürün bin yıldan fazla devam eden sürecinde "bölgesellik" en önemli ayırt edici özelliştir. Coğrafi ve kronolojik açıdan sahip olduğu büyüklükle hantallaşan bu kültürün dinamiklerini anlayabilmemiz için bölgesel bazı çalışmalar ve sonuçları oldukça önemlidir. Bu çalışmada kültürün coğrafi açıdan yayılım alanının merkezinde yer alan Erzurum Bölgesi eski ve yeni çalışmalar ışığında tekrar ele alınacaktır. Son dönem araştırmalarının işaret ettiği gibi kültürün ortaya çıkıp biçimlendiği anayurt toprakları içerisinde yer alan Erzurum Bölgesi, sahip olduğu zengin potansiyeline rağmen arkeolojik olarak yeterince iyi bilinmemektedir. Bölgede Erzurum ve Pasinler ovalarında yoğunlaşan araştırmalar bölge arkeolojisine ve konumuz olan Kura-Aras Kültürü'nün gelişim sürecine dair önemli veriler ortaya koyabilmiştir. 1940'ların başında Karaz sondajıyla bölgede başlayan, 1960'larda birer sezon olarak devam eden Güzelova ve Pulur Höyük kazıları bölge arkeolojisi ve kültürü için erken ama önemli çalışmalardır. Bu erken dönem kazılarının sonuçları 2000-2005 yılları arasında gerçekleştirilen bir projeye tekrar ele alınmıştır. Bu proje kapsamında bölgede küçük ölçekli yüzey araştırmaları ve Pulur Höyüğünde bir sondaj çalışması yapılmış ve bu arazi çalışmaları da çok çarpıcı sonuçlar ortaya koymuştur. Şüphesiz bölgedeki arkeolojik çalışmaların anahtar projesi, bölge arkeolojisini şekillendiren ve kültüre dair birçok soruya cevap veren Sos Höyük kazılarıdır. Bunlar dışında bölgede yapılmış başka arkeolojik projeler de söz konusudur. Bu çalışmada tüm bu veriler ışığında Yakınoğu Arkeolojisinin en büyük kültürel fenomenlerinden biri olan Kura-Aras Kültürünün gelişim sürecinde Erzurum Bölgesi'nin yeri ve rolü sorgulanacaktır.

INTRODUCTION

In the mountainous zone located north of the Taurus Mountains, one of the major indications of Early Bronze Age activity in the region is the Kura-Araxes Culture – a very popular subject in Near Eastern Archaeology. When we consider the geography across which this culture expanded, extending from the Caucasus Mountains to the Taurus Mountains, from the shores of the Caspian Sea to the Central Anatolia Plateau, and from the Upper Euphrates Valley to the Levant, it becomes clear that the Erzurum Region is positioned in the centre of this vast territory (Fig. 1). The location is also special in terms of its interregional road links. In this respect the Erzurum region might play a significant role in the understanding of the expansion of the Kura-Araxes Culture. Despite its central location, our knowledge about the development of the Kura-Araxes Culture in this specific region sadly has been meagre until the last two decades. The short-term sounding at Karaz Höyük conducted by H. Z. Koşay at the start of the 1940's¹ was the beginning of this archaeological adventure. In regional archaeology, the Kura-Araxes Culture, locally known as the Karaz Culture, has been the prominent feature for all of this time. Undoubtedly, Sos Höyük – located in the Araxes Basin – has been the crucial site in forming an archaeological and chronological framework, and at the same time providing the key to our understanding of the developmental process of the Kura-Araxes Culture in the Erzurum Region (Fig. 4). Thanks to the excavations at Sos Höyük, and other small-scale projects in the region, our knowledge of this process has been increased². No doubt we will be able to understand this process better when the final reports of Sos Höyük excavations are

Fig. 1: The General Map of Near East Showing that Location of Kura-Araxes Cultural Region and Erzurum Region. / *Kura-Araxes Kültürü'nün Coğrafyasını ve Erzurum Bölgesini Gösterir Harita.*

published; however as yet only its preliminary reports are available.

In this chapter we will discuss and focus on the development process of the Kura-Araxes Culture in the Erzurum region. Although the results of Sos excavations are our principal starting point, the results (re-evaluated) of Koşay's earlier excavations in the Erzurum Plain will also be discussed in detail in this context³. The primary aim of this essay is to present a compact review concerning this process in the Erzurum region.

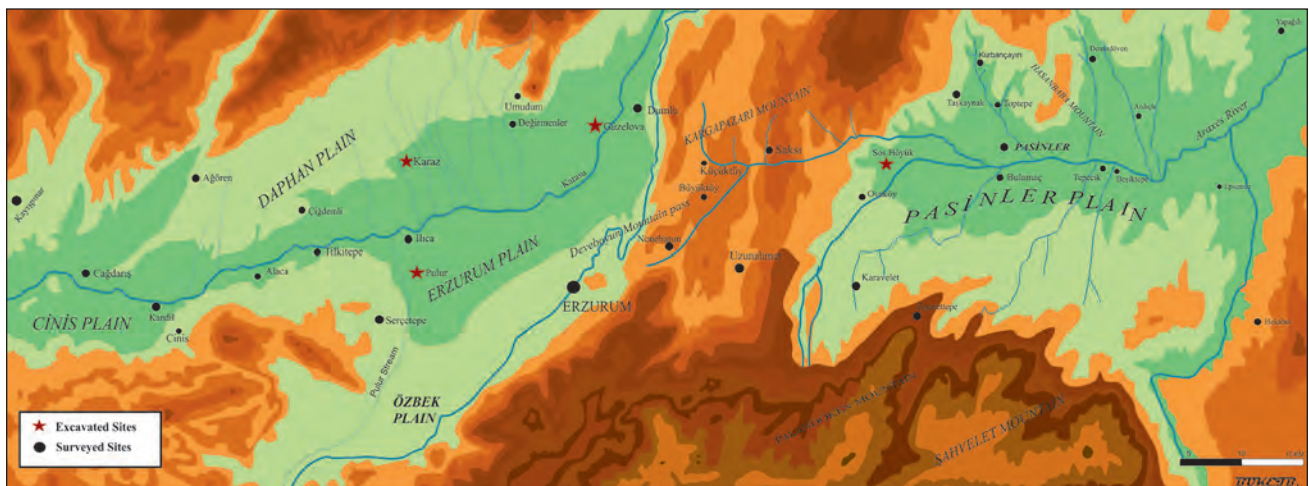

Fig. 2: The Map of Erzurum and Pasinler Plains Showing that Excavated and Surveyed Kura-Araxes sites / *Kazısı ve Yüzey Araştırmaları Yapılmış Merkezleri Gösteren Erzurum ve Pasinler Ovalarının Haritaları.*

¹ Koşay 1943: 165-169.

² For a brief history of research in Erzurum Region see: Işıklı 2011: 15-41.

³ All materials from Karaz, Pülür and Güzelova excavations were evaluated in the light of recent evidence within context of a Project which was conducted by M. Işıklı and supported by Atatürk University. For details about the Project see Işıklı 2005: 1-20.

OUTLINES OF THE REGIONAL GEOGRAPHY: HIGH PLATEAUS, ECOLOGICAL NICHES AND SETTLEMENT PATTERNS

Erzurum province is located in an area known as the “*Erzurum – Kars Plateau*” and has an average altitude between 2500 – 3000 metres, sharing geographical features with the South Caucasus (Transcaucasia). At the same time this sub-region is a separate cultural region in Eastern Anatolia known as the “*Erzurum – Kars Region*”. While the Palandöken mountain range forms the southern border of this sub-region, the western border is determined by the narrow gorge through which the Karasu River flows, located beyond the Aşkale district, to become one of the main branches of the Euphrates. On the other hand the eastern border of this sub-region becomes integrated with Transcaucasia, and its northern border extends over the Bayburt Plain within the Eastern Black Sea region⁴. The main topography of the Erzurum – Kars Region is the vast plateaus where the altitude varies between 2500 and 3000 metres. These high plains are traversed by deep, wide river valleys and depressions (Fig. 3).

These depressions, identified as “*ecological niches*”, extend in an east/west direction, forming favourable living zones within what might otherwise be hostile locations. They begin with the Aşkale Basin in the west and continue eastward through Erzurum, the Pasinler Plain, and the Kağızman and Iğdır depressions⁵. Our focus area, Erzurum and the Pasinler Plain, is the best known archaeologically among these ecologic niches, encompassing Karaz, Pulur, Güzelova and Sos Höyük, which are our key excavation sites. In this area there are two separate drainage systems: the first, to the west, is the area known as the Euphrates Basin, where the streams of Aşkale and the Erzurum plain drain to the Euphrates via the Karasu River. After passing over the “*Deveboynu Geçidi*”, to the east there is a base mountain pass creating a second drainage system: the Araxes Basin. Along this basin lie the depressions of the Pasinler Plain, Selim Basin in Kars, Oltu-Göle and Ardahan. In the geological past, these depressions were formed from fresh water lakes, creating alluvial deposits which provided fertile conditions for agriculture and pasture⁶. These depressions also form natural arterial roads between Eastern Anatolia and Central Anatolia and the Caucasus⁷.

Fig. 3: The Landscape of Kura-Araxes Cultural Region in Eastern Anatolia: High and Vast Plateaus / *Kura-Aras Kültürel Coğrafyasının Arazi Görünümü; Yüksek ve Geniş Platolar.*

⁴ Erinç 1953: 89.

⁵ Erinç 1953: 91.

⁶ Atalay 1978: 35.

⁷ About the ancient roads between Eastern Anatolia and Caucasus see Marro 2004: 91-120.

As mentioned above, the Erzurum, Pasinler and Bayburt plains are, archaeologically, the best known parts of the sub-region, with the six excavated sites, Karaz⁸, Pulur⁹, Güzelova¹⁰, Büyüktepe¹¹, Bulamaç¹² and Sos¹³ Höyüks, located here (Fig. 2). Various survey projects have also been conducted on these plains in the last twenty years, creating a bridge to understanding the changing settlement patterns, including the Kura-Araxes Period, in these plains¹⁴. Apart from these two plains, recent archaeological investigations performed on the Bayburt plain by the same team lead by A. Sagona presented remarkable and similar results to those of the Erzurum and Pasinler plains; however this similarity is valid only for ceramic groups¹⁵. Consequently, the results of these projects on the Bayburt Plain are not able to go beyond supporting the outcomes of the Erzurum and Pasinler plains.

As is known, the Kura-Araxian sites throughout Eastern Anatolia, which are medium sized mounds (average 150 metres in diameter), generally have sheltered locations in river valleys and plains¹⁶, which can also be observed in the Erzurum and Pasinler plains. Similarly, we can observe modern villages clustered in these depressions today, protected from flooding in spring time and high winds in winter time. Generally, during the surveys at Erzurum and Pasinler plains, mounds have been discovered within the modern villages, demonstrating to us that modern and prehistoric settlement patterns have not differed radically from each other¹⁷. These geographical and ecological conditions have presented similar subsistence strategies, including animal husbandry and limited farming, to human groups living in that region. This model can be described as “extensive husbandry supported with limited agricultural activities”¹⁸; the main substrategy of pastoralism is animal husbandry, the secondary activity is agriculture. Analysed results of archaeo-botanic and archaeo-zoologic evidence from Sos Höyük support this model¹⁹. In modern anthropology this model is very similar to sub-categories of pastoralism such as “*agro-pastoralist*” and “*transhumant*” types.

⁸ Koşay/Turfan 1959: 349-413.

⁹ Koşay/Vary 1964.

¹⁰ Koşay/Vary 1967.

¹¹ Sagona/Pemberton/Mc Phee 1993: 69-83.

¹² Güneri/Erkmen/Gönültaş/Korucu 2004: 207-214.

¹³ Sagona/Sagona 2000: 56-127.

¹⁴ Karaosmanoğlu/Işıklı/Can 2003: 345-356; Karaosmanoğlu/Işıklı/Can 2004: 301-310; Sagona 1999: 108-131; Ceylan 2008.

¹⁵ Sagona/Sagona 2004.

¹⁶ Sagona/Zimansky 2009: 187.

¹⁷ Karaosmanoğlu/Işıklı/Can 2003: 345.

¹⁸ For details about this model see Işıklı 2005: 33-40. Also for the modern samples concerning this model in Turkey see: Hadimli/Karakuzulu/Birinci 2010: 348-359.

¹⁹ Pirro 2009; Longford/Drinnen/Sagona 2009.

THE DEVELOPMENTAL PROCESS OF THE KURA-ARAXES CULTURE IN THE ERZURUM REGION

In spite of its considerably long research history, and especially major contributions from people like C. Burney²⁰, A. Sagona²¹ and K. Kushnareva²², the Kura-Araxes Culture continues to be discussed intensely due to controversial views regarding terminology, origin, ethnicity and chronology. No doubt the vast geography contributes to these problems²³. Despite this complicated situation, archaeologists working on this cultural phenomenon are of one mind in that it reflects “regionalism” – the sharing of ideas and culture between groups in the region. This is no surprise when considering its vast expanding geography containing the such diversity. Thus, in Eastern Anatolia, regional features can be observed on Kura-Araxes pottery by its form and decoration.

As mentioned above, the Erzurum-Kars Region, especially the Erzurum district with its central location, might have played a substantial and effective role in the development and expansion of the Kura-Araxes Culture, and also its interregional relationships. Even though geographically the region is vast, all archaeological evidence concerning the development of the Kura-Araxes Culture in this region springs from the Erzurum and Pasinler plains where systematic projects have been conducted. Our knowledge concerning this culture, with the exception of these two plains, is extremely limited across the vast area including Kars, Ağrı, Iğdır, Ardahan and other districts of the Erzurum provinces. And so, when we refer to the Erzurum region, it should be understood that we mean only these two plains.

The excavations performed by Prof. A. Sagona at Sos Höyük²⁴ between 1994-2002, the excavation in 1964 at Karaz Höyük²⁵ performed by H. Z. Koşay, the excavation in 1964 at Pulur Höyük²⁶ carried out by H. Z. Koşay, the excavation in 1967 at Güzelova²⁷ performed by H. Z. Koşay and between 2000-2005 the re-evaluated Karaz, Pulur and Güzelova excavations project including Pulur Sounding²⁸ in 2002 performed by M. Işıklı, show us that the development of the Kura-Araxes Culture in the Erzurum region can be analyzed into three sub-phases (Fig. 4).

²⁰ Burney/Lang 1971.

²¹ Sagona 1984.

²² Kushnareva 1997.

²³ For more details about the problems of Kura-Araxes Culture see: Işıklı 2011: 41-63.

²⁴ Sagona 2000: 329-373; Sagona/Sagona 2000: 56-127; Sagona 2010: 42-52.

²⁵ Koşay/Turfan 1959: 349-413.

²⁶ Koşay/Vary 1964.

²⁷ Koşay/Vary 1967.

²⁸ Işıklı 2008a: 267-290.

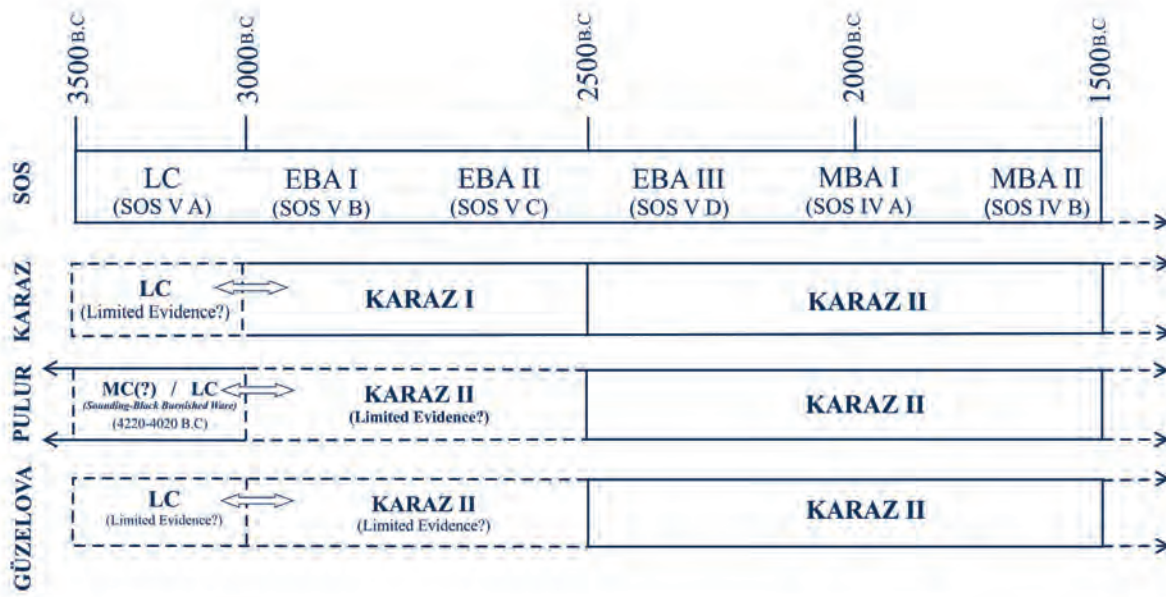

Fig. 4: The Chronology Chart Showing that the Stratigraphic Positions of Excavated Key Sites in Erzurum Area / *Erzurum Bölgesinden Kazısı Yapılmış Anahtar Yerleşimlerin Stratigrafik Durumlarını Gösteren Kronoloji Tablosu.*

FORMATION PHASE

Although research into the Kura-Araxes cultural phenomenon has extended back over one hundred years, the key arguments remain its origin and its expansion. Studies in recent years concerning this culture show that the Kura-Araxes Culture has a formation process corresponding chronologically to the Chalcolithic, especially the Late Chalcolithic periods of the South Caucasus and Northeastern Anatolia²⁹. And also, according to these current studies, the local Chalcolithic cultures in these regions contributed to the formation process of this cultural complex. When considering the radiocarbon results from Sos Höyük, the dating of this process for the Erzurum Region should be the second half of the fourth millennium B.C. (almost five hundred years between 3500 – 3000 BC)³⁰. For now, the most informative site in the region for this process is without doubt Sos Höyük. According to the stratigraphic sequence at Sos Höyük, this process corresponds to Sos VA level which has been dated to the Late Chalcolithic Period. In this period a local culture and its pottery traditions dominated on the site; also, the site had some relationships with the South Caucasus, as demonstrated by the presence of Sioni ware at Sos VA. At that period the site was surrounded with a monumental enclosure wall which is built with locally acquired field stones. The length of the wall is 2.5 metres, and its height has been preserved to over 1.75 metres³¹. The houses of this period, whether with stone foundations or not, have

rectangular or circular plans, plastered walls and floors, and also central hearths³² (Fig. 10). The people living at Sos VA exhibited evidence of a subsistence model which can be described as “extensive husbandry supported by agricultural activities”. Thus the zooarchaeological evidence from Sos Höyük indicated that this model points to a settled agro-pastoralist economy³³. Also the archaeo-botanical remains from Sos Höyük showed that the environment of Sos was rich in biological diversity³⁴.

As for ceramic evidence from this level, according to Sagona there were six separate sub-groups in late Chalcolithic pottery at Sos Höyük. Among these groups (mostly local pottery traditions) black burnished ware and the Proto Kura-Araxian type are remarkable for this formation period, and according to Sagona these two groups are significant figures in the formation process of the Kura-Araxes pottery tradition³⁵. The popular forms of the earliest groups are jar types with globular body and tall neck, and hemispherical bowls. And also the red-and-black colour scheme – generally black and well burnished exterior surfaces as in the case of black burnished ware, and relief and incised ornamentations (usually spirals) and knobs – is a distinctive component in groups of this formation process. Also in the repertoire of this earliest group are flat lids with loop handles, fixed circular hearths, portable hearths and andirons³⁶ (Fig. 5).

²⁹ Kiguradze/Sagona 2003: 38-94

³⁰ Kiguradze/Sagona 2003: 38-94; Işıklı 2005: 497-553; Palumbi 2008: 23-93; Sagona/Zimansky 2009: 163-168; Işıklı 2011: 256-274; Palumbi 2011: 205-228.

³¹ Sagona/Sagona 2000: 59, Fig. 27, 28.

³² Palumbi 2008: 64-73.

³³ Pirro 2009: 300-302.

³⁴ Longford/Drinnen/Sagona 2009: 121-136.

³⁵ Sagona/Sagona 2000: 62; Kiguradze/Sagona 2003: 38-94.

³⁶ Sagona/Zimansky 2009: Fig. 5.10; Palumbi 2008: Figs. 3.7 - 3.8.

LATE CHALCOLITHIC (SOS V A)

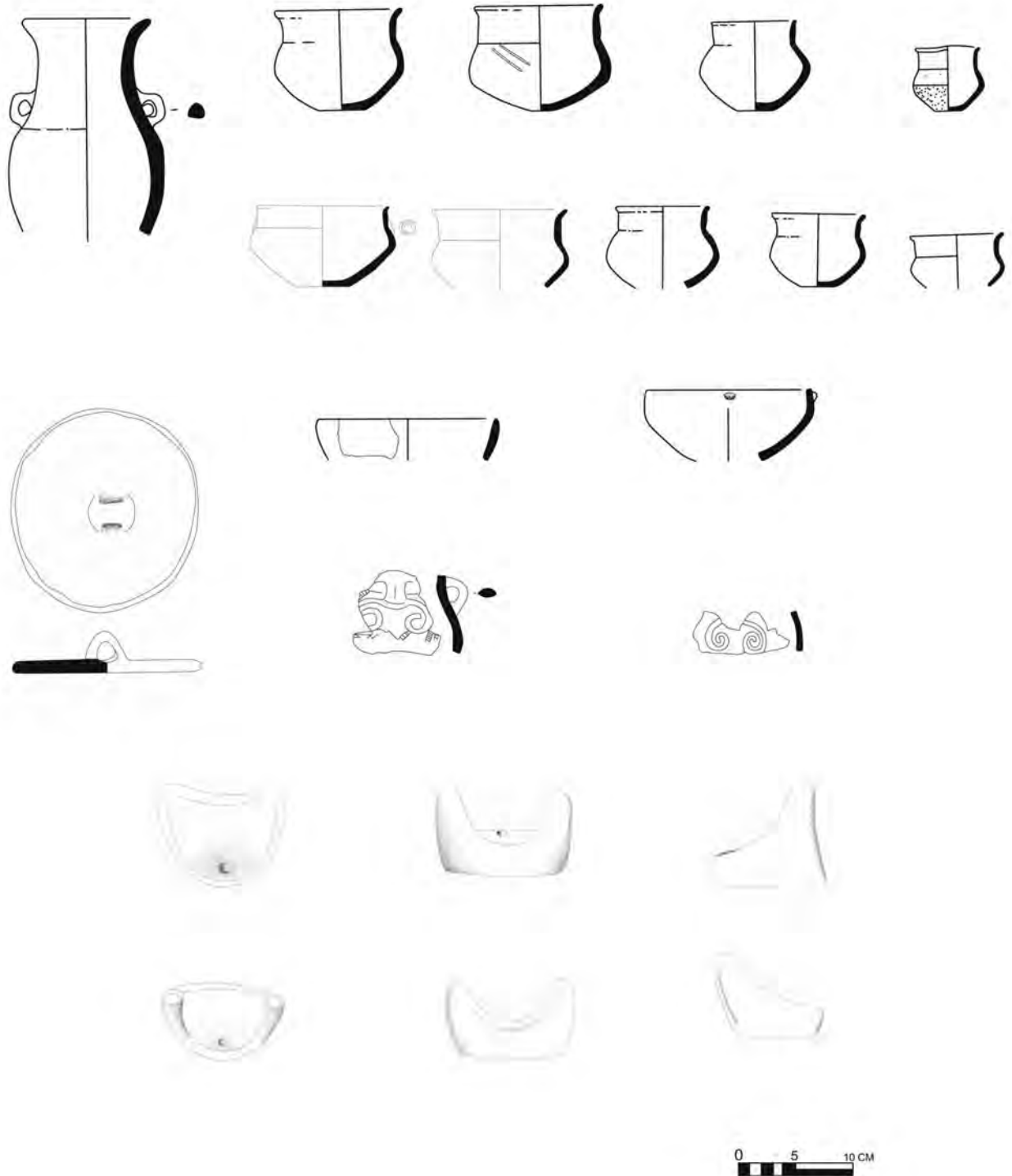

Fig. 5: The Samples of Sos VA Ceramics / *Sos Höyük VA Keramik Örnekleri* (Redrawn from figures in Sagona/Sagona 2000; Sagona 2000, Kiguradze/Sagona 2003).

Apart from Sos Höyük, some evidence concerning the formation process of Kura-Araxes in the Erzurum Region comes from Koşay's earlier excavations in the region. In the beginning of 2000's, a project concerning the re-evaluation of material from these three excavations was carried out by Işıklı, producing significant results about this matter. Unfortunately the earlier excavations produced mostly ceramic evidence, with no apparent stratigraphy, and no informative architectural remains that we have discovered. Among these three excavations, especially in the Karaz material, there are some samples which are very similar to Sos VA pottery.

Some samples, very similar to the jar type of Sos VA which has a globular body and long swollen neck, also displays relief decorations of thick loose coils (spirals). Apart from these jars, there are some large bowls and flat lids with loop handles with incised decorations in the group from the earliest deposit in Karaz (between 9.00 – 8.00 metres in B sounding area)³⁷. The samples of this earliest group are generally monochrome, slipped and burnished. Also a few samples have the red-and-black colour scheme which is one indicator of the early-Kura-Araxes pottery tradition³⁸ (Figs. 7a-b and 11).

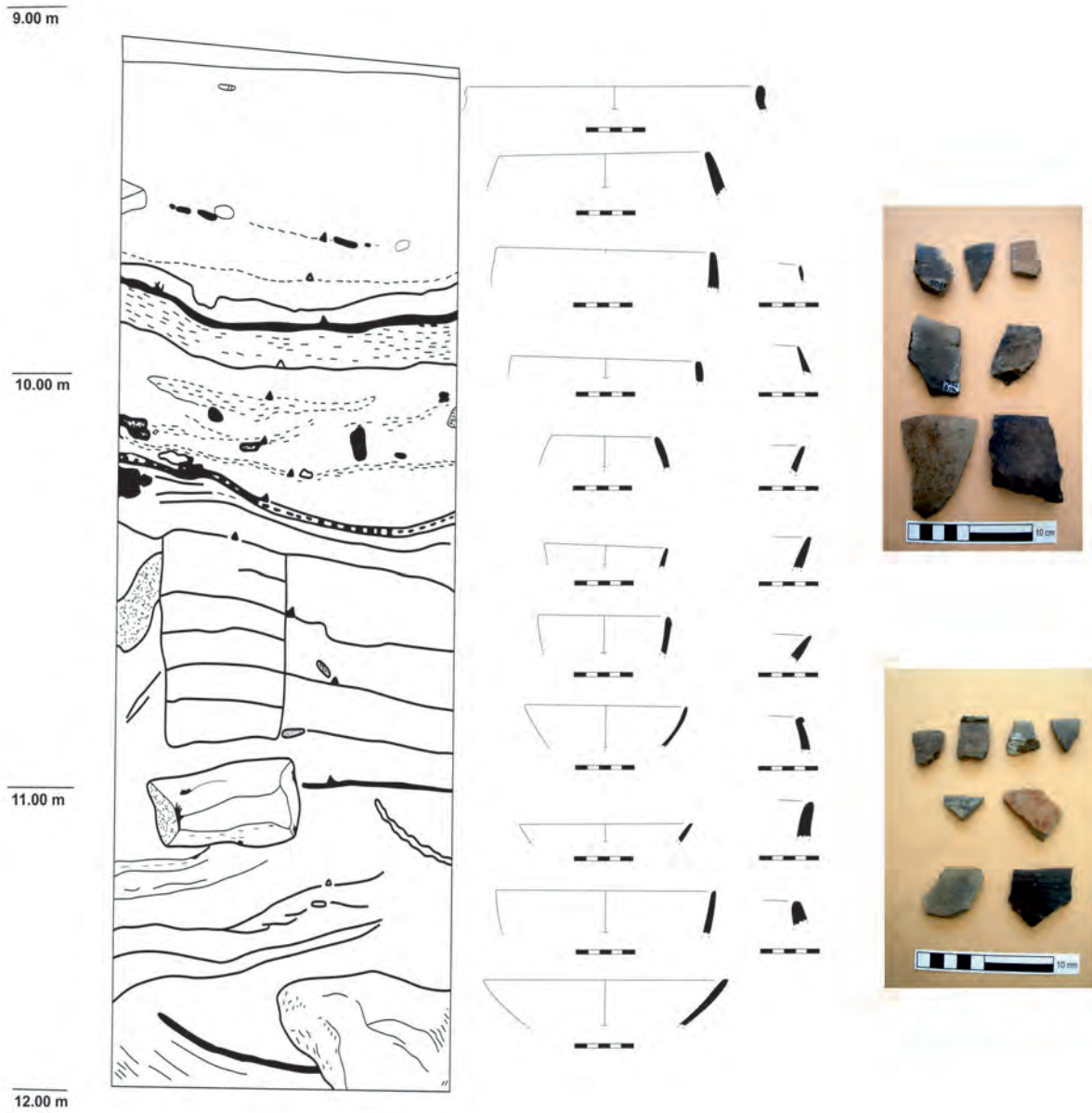

Fig. 6: The Chart Showing that Drawing Cross Section and Potteries of "Area B" in Pulur Sounding (Including Black Burnished Ware Fragments) / Pulur Sondajı B Alanının Kesit Çizimini ve Seramik Örneklerini gösteren Tablo (Siyah Açık Keramik Örnekleri ile Birlikte)

³⁷ Işıklı 2005: 410-443; Işıklı 2012: 76-87.

³⁸ Palumbi 2003; Işıklı 2005: 410-443; Işıklı 2012: 76-87.

Unfortunately, except for Karaz, the other two sites' material evidence concerning the earliest period of Kura-Araxes in the Erzurum region is very meagre. Nevertheless a current re-evaluation of the Pular pottery which is held in the Erzurum Museum provides conspicuous outcomes concerning the formative process of Ku-

ra-Araxes in Erzurum. A few vessels from Pular which are monochrome and burnished remind us of the earliest forms of Sos VA. Also a small andiron with well incised decoration from the lower layers of Güzelova is very similar typologically to the andirons of Sos VA³⁹ (Figs. 7a-b and 11).

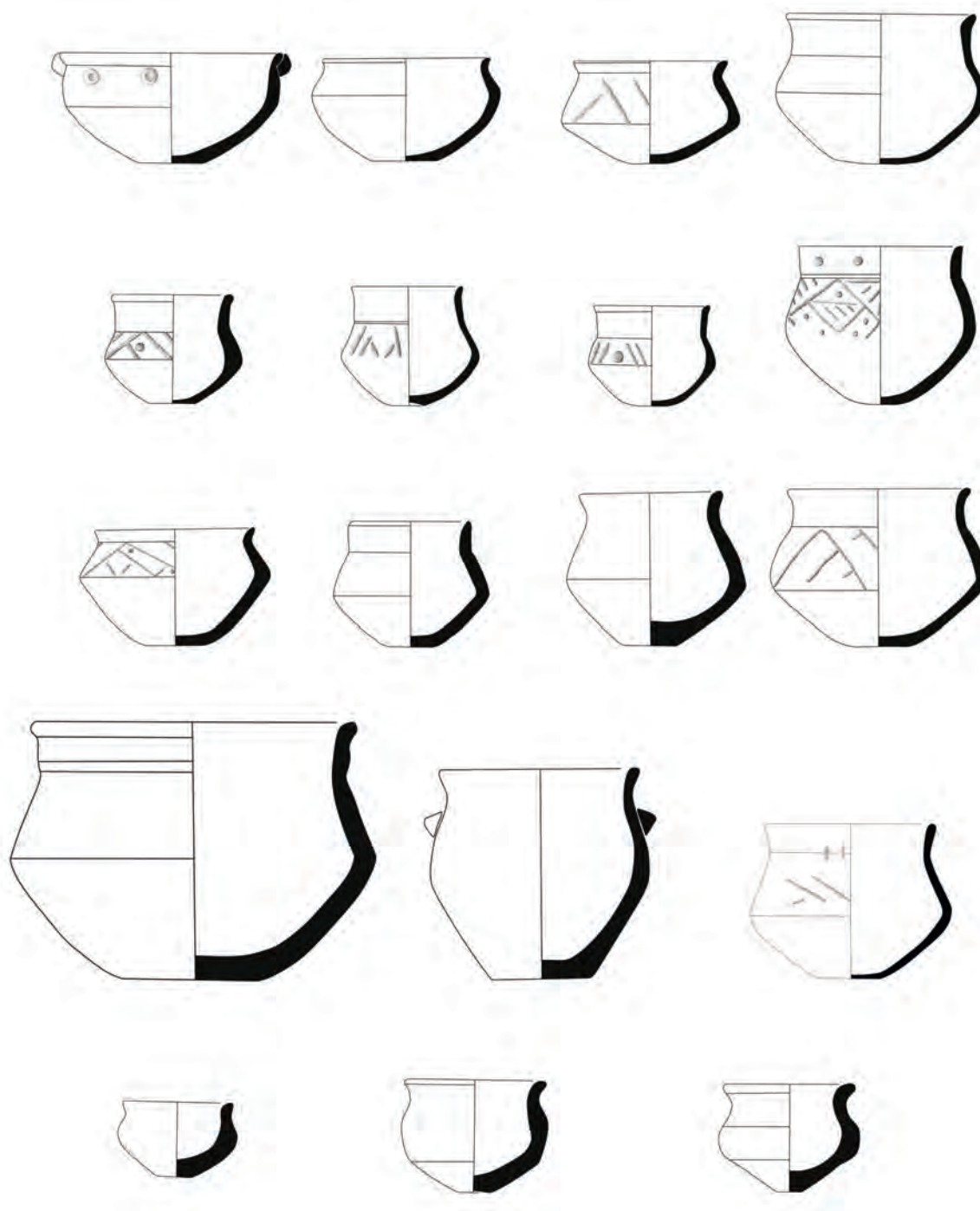

Fig. 7a: The Samples of Karaz I Group ceramics from Karaz, Pular and Güzelova – 1 /
Karaz, Pular ve Güzelova'dan Karaz I Grubu Seramik Örnekleri - 1

³⁹ Monochrome vessels numbered 424, 454 and 460 in Erzurum Museum from Pular and a small andiron with decoration from Güzelova (numbered 988 in museum). For more details see Işık-
lı 2005: 450-495.

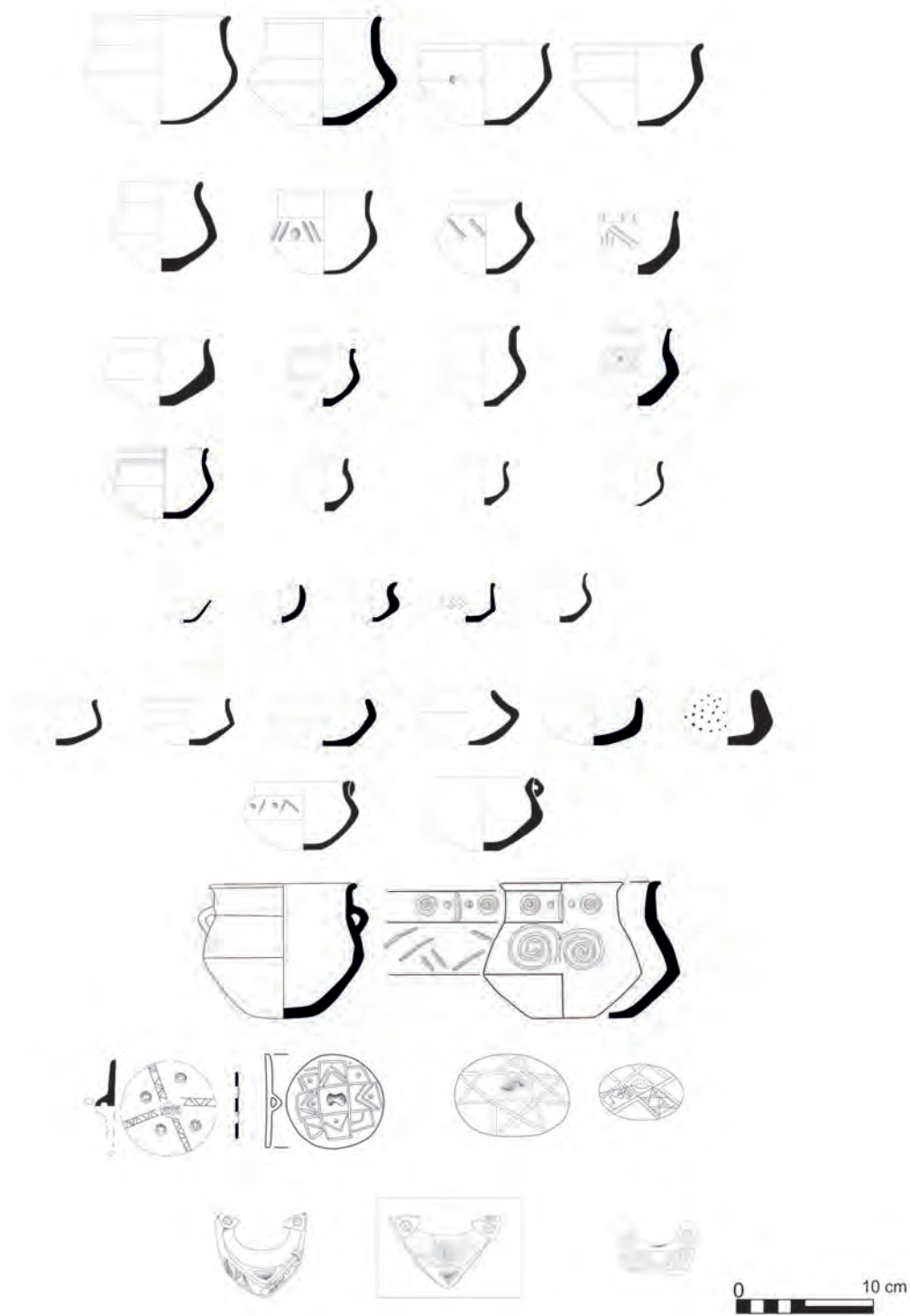

Fig. 7b: The Samples of Karaz I Group Ceramics from Karaz, Pulur and Güzelova – 2 /
Karaz, Pulur ve Güzelova'dan Karaz I Grubu Seramik Örnekleri - 2

In 2002 during a sounding project at Pulur some fragments of “black burnished ware”, which is one of the sub-groups of Sos VA pottery, have been encountered. This short-term and small scale sounding project was carried out on two separate areas on the mound. The workings on “operation area B” located on the northern foot slope of the mound revealed evidence concerning the earliest settled life in Erzurum and brings up for discussion the existence of a Middle Chalcolithic Period in

Erzurum⁴⁰. The fragments of black burnished ware have well-levigated paste and polished surfaces just like the samples which are well-known from Sos VA. They are mostly without form, with only very few samples being fragments of large and deep bowls⁴¹ (Fig. 6).

⁴⁰ Işıklı 2008a: 267-290; Sagona/Zimansky 2009: 163-168.

⁴¹ Işıklı 2008a: 272, Fig. 7, 12-21.

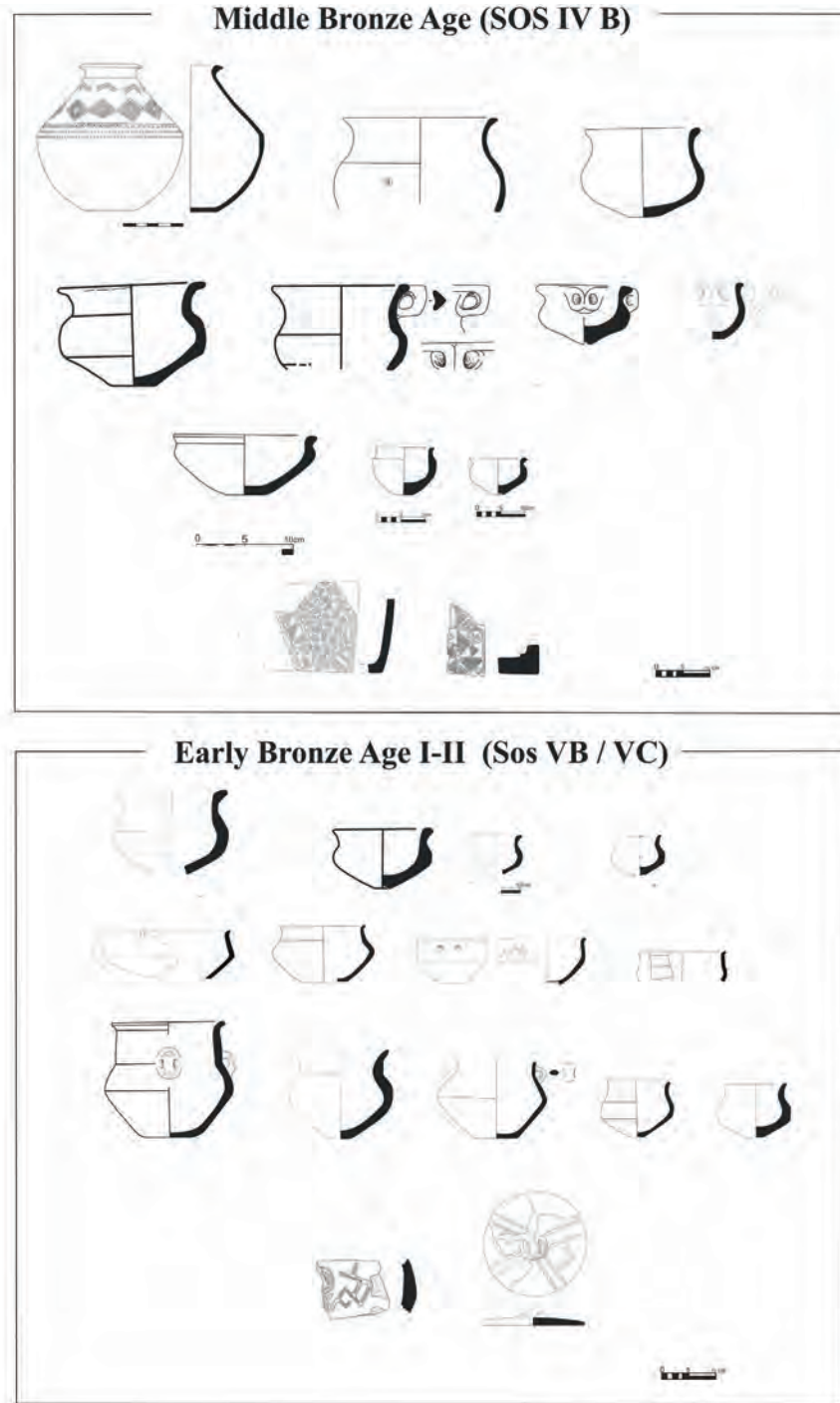

Fig. 8: The Ceramic Samples from Sos VB, VC, VD and IVA and IVB Periods / *Sos Höyük VB, VC, VD, IVA ve IVB Dönemlerine ait Seramik Örnekleri* (Redrawn from figures in Sagona/Sagona 2000; Sagona 2000, Kiguradze/Sagona 2003)

There are at least four architectural layers which can be observed on the section of operation area B. The radiocarbon sample which was taken from - 9.82 meters (Loc. 501) gives dates of 4242 – 4075 B.C. (OZG 367). For now these are the earliest dates for the Chalcolithic period in the Erzurum Region. At the same time these dates pull back the date of the appearance of black burnished ware in Erzurum to the fifth millennium B.C. Although we have no recognisable Kura-Araxes forms, can we ask the question is this the beginning of the formation period of the Kura-Araxes in the Erzurum region? If we accept

that the Kura-Araxes Culture could have been enriched from local cultures of the Erzurum-Kars Region and South Caucasus, this means that it may well be the Middle Chalcolithic Period – the beginning of the Vth Millennium BC – when the formation process begins here. Beyond doubt we need more systematic works at Pulur Höyük to be able to say more about this matter⁴² (Fig. 4).

⁴² Further, Prof. Mehmet Özdoğan pointed out that some samples from Area B remind of Late Neolithic samples from Western Transcaucasia. Personal conversation with Prof. Özdoğan.

TRADITIONAL PROCESS

The period following the formation period can be determined as the “Traditional Kura-Araxes Cultural Process”, during which the cultural complex started to distinguish itself with all its properties, as described here, becoming regionally efficient. The clearest evidence of this period comes from the levels VB and VC (EBA I and II) of Sos Höyük region-wide. According to the stratigraphic sequence and radiocarbon datings of Sos Höyük, this period should have been dated to the first half of 3rd millennium (3000 – 2500) BC (Fig. 4). The architectural tra-

dition of the period can be seen most sharply in relevant levels of Sos Höyük. Even though the architecture of Sos VB (EBA I) is not understood clearly because of there being only floor levels and a hearth, our knowledge has risen along with subsequent layers. In the architecture of these levels there are freestanding and single-roomed houses with stone bases. These houses with mud-bricks walls have a rectangular plan with rounded corners and usually also have a fixed circular central hearth which is decorated with central projections. Apart from hearths, standard fittings of benches and bins were typical in Kura-Araxian houses in the Erzurum area⁴³ (Fig. 10).

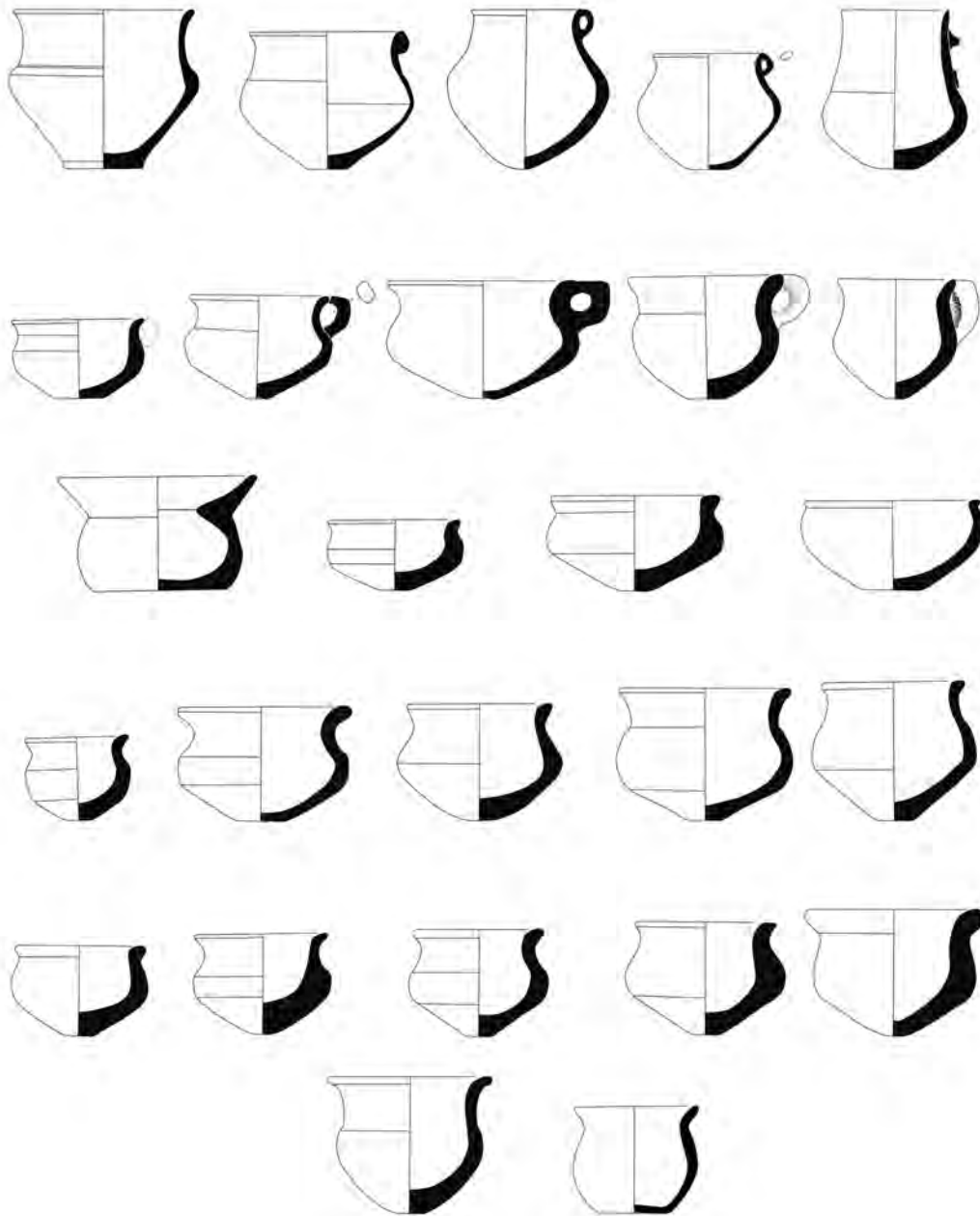

Fig. 9: The Samples of Karaz II Group Ceramics from Karaz, Pulur and Güzelova sites /
Karaz, Pulur ve Güzelova'dan Karaz II Grubu Seramik Örnekleri.

⁴³ Sagona/Sagona 2000: 63, Fig.1.39; Sagona/Zimansky 2009: 187-188.

As for the ceramic evidence of these levels belonging to the Traditional Period of Kura-Araxes Culture, according to Sagona the pottery of EBA I (Sos VB) is a developed follow-up of Late Chalcolithic (Sos VA) pottery. In the ceramic repertoire of this period, tall necked jars (especially with recessed neck), hemispherical and carinated bowls and flat lids with loop handles and/or central depressions are still in evidence, and keep improving. Thick loose-coil double spiral relief decoration was becoming popular in this period. Apart from this, vertical grooves and impressed circles (groove and dimple)⁴⁴ are also other common motifs in that period. At the same time, the best samples of groove and dimple motifs are seen in the pottery group from the earliest layers of Karaz. Along with EBA II (Sos VC) the forms and decorations of pottery become varied and enriched. As well as the shapes of the standard assemblage of Kura-Araxes pottery, tripartite profile vessels appear in the assemblage, and become a more popular form in the following period⁴⁵. Diversification and enhancement of decoration also attract our notice, and especially towards the end of the period the coils become tighter, and relief decorations more complex; groove-and-dimple techniques dress up the exterior surface of vessels, and trays appear which are completely intrinsic to the Erzurum Region⁴⁶. Actually, this diversification in decoration is very clear evidence for regionalism and the sharing of ideas between groups within the Kura-Araxes Culture (Fig. 8).

The ceramic evidence of this traditional process is also found at Karaz, Pulur and Güzelova Höyük. Almost all of the above-mentioned elements concerning the ceramics of the traditional period are seen in ceramic assemblages from these three earlier excavations. This earlier group has been termed provisionally as “Karaz I” in the re-evaluated Karaz, Pulur and Güzelova material project which was carried out in the beginning of the 2000’s⁴⁷. Apart from tall jars with recessed neck, hemispherical and carinated bowls, flat lids with loop handles and/or central depressions, the fixed and portable hearths with horns, and trays with decorated front faces enrich this earlier group. The decorations of the earlier assemblages are mostly comprised of double spirals, varied geometric patterns and grooved and dimpled motifs, and the samples of this earlier group come mainly from Karaz Höyük. According to Koşay’s record these samples had been found between 9.00 – 8.00 metres in B sounding area⁴⁸. Unfortunately limited samples of this group are represented in the material of Pulur and Güzelova Höyük (Figs. 7a-b and 11).

When considering Sos and the other three earlier excavations’ material in the traditional period, apart from ceramic evidence, some objects such as obsidian, flint and bone tools, especially pins and drills, and ornaments have strengthened the cultural inventory of the period. During this period, it is not possible to mention mining and metallurgy, as evidence for these activities are limited.

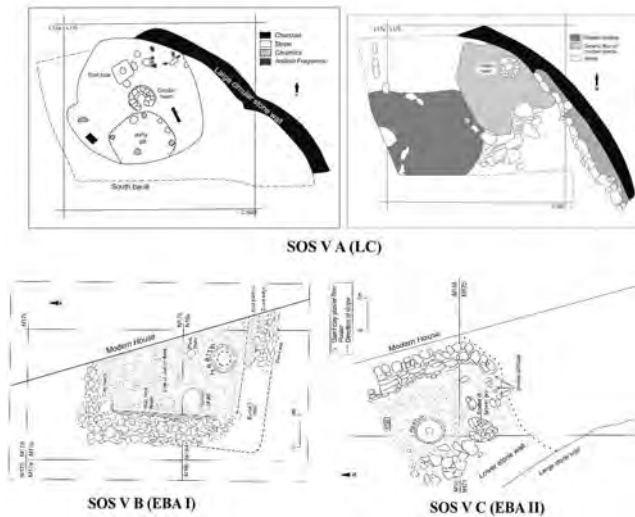

Fig. 10: The Drawings of Architectural Remains at Sos VA, VB and VC Periods / *Sos Höyük VA, VB ve VC Dönemlerine ait Mimari Kalıntıların Çizimleri*. (Redrawn from figures in Sagona/Sagona 2000; Sagona 2000, Kiguradze/Sagona 2003)

LATE KURA-ARAXES CULTURAL PERIOD

Throughout the Erzurum Region the last phase of the development process of Kura-Araxes sites can be termed as “Late Kura-Araxes Cultural Period”. The acceptable and informative evidence of this last phase comes from the VD, IVA and IVB levels of Sos Höyük. When considering results of related levels at Sos Höyük, Sagona, who was the excavator of Sos Höyük, submitted that there was a cultural transformation and evolution around 2500 B.C. (namely beginning of EBA III) throughout the region⁴⁹. We should focus on materials from relevant levels of Sos Höyük when examining the archaeological traces of this transformation.

The architectural remains at the beginning of the late Kura-Araxes Cultural period, namely EBA III, are meagre. The architecture of that period is comprised of a range of bell-shaped pits with plastered inner surfaces, as well as graves. Sagona interpreted that these flimsy architectural remains were traces of mobile and unsettled groups (Early Kurgan peoples) who were starting to be effec-

⁴⁴ Rothman 2003: 95-110.

⁴⁵ Sagona/Sagona 2000: 63, Fig. 14, 1-2; Sagona/Zimansky 2009: 188, Fig. 5.21.

⁴⁶ For more info about these trays with decoration see Işıklı 2013: 217-224.

⁴⁷ Işıklı 2005: 405-495; Işıklı 2007: 325-350; Işıklı 2012: 76-87.

⁴⁸ Koşay/Turfan 1959: 349-413.

⁴⁹ Sagona 2004: 475-538.

Fig. 11: The Samples of Potteries from Karaz, Pulur and Güzelova (Karaz I and II groups Co-Existed) /
Karaz, Pulur ve Güzelova'dan Seramik Örnekleri – (Karaz I ve II Grupları Bir Arada)

tive throughout the Southern Caucasus at that period⁵⁰. The two graves of this level are particularly remarkable. These graves, which are deep pits (shaft graves) and located outside of the site, look like typical Kura-Araxian graves by way of their characteristic features especially in terms of grave goods; however the vessels which were found in these graves pointed to cultural relationships

with Early Trialeti and Martkopi cultural complexes in the South Caucasus. These cultural complexes were represented with new burial customs, monumental elite tombs (known as kurgans) and their rich assemblages included vessels and metal objects throughout Transcaucasus. All these new improvements symbolized radical political and social changes. The new burial customs and monumental graves have been seen as socio-political in relation to the emergence of organised societies by ar-

⁵⁰ Sagona/Zimansky 2009: 190.

archaeologists working in the South Caucasus and adjacent regions. According to Sagona this “coexistence” created by South Caucasian groups such as Trialeti, Bedeni and Martkopi, as well as local groups, and demonstrated in the Sos Höyük’s graves, is the precursor to the cultural transformation (namely the Late Kura-Araxes Cultural Period) for the Erzurum Region⁵¹. These two graves, which are contemporary with the Early Kurgan Period in Transcaucasus, show that Northeastern Anatolia had cultural relationships with the Martkopi Cultural Complex. An overview of this relationship via the ceramic repertoire of this phase, along with Martkopi and Bedeni’s typical vessels with sharply biconical forms and lustrous black burnished surfaces – even though these samples are relatively few – shows that as a local ware group, black vessels with tripartite profile have been fairly widespread. These black vessels are generally plain and just have highly burnished surfaces⁵² (Figs. 8 and 10).

Along with the Middle Bronze Ages, striking changes in the architecture at Sos Höyük can be observed. Sos IV B, corresponding to the Middle Bronze Age, has two sub levels: IVA and IVB. In IVA, the earlier sub level, the slim architectural remains which, on the whole, might have belonged to mobile pastoral groups, are still dominant⁵³. As to IVB, contrary to a region-wide scarcity on those mounds which have been excavated, multi-roomed buildings are mentioned. Principally, these houses remind us of typical Kura-Araxian houses in the Erzurum Region in terms of common features. We should emphasise that apart from architecture, a similar situation prevails for graves and burial customs. It shows that some of the traditions of the older, namely Kura-Araxian traditions, have still been progressing. On the other hand, the transformation which had begun in the previous period, namely at Sos VD/EBA III, has been gathering momentum⁵⁴ (Figs. 8 and 10).

Most of the ceramic evidence concerning the Late Kura-Araxes Period of the Erzurum Region, except for Sos VD and IVA-B levels, comes from Karaz and Pular Höyüks and in particular to Güzelova⁵⁵. Güzelova Höyük is indisputably the key site of this period for the region. Güzelova Höyük, which was excavated in 1967 for only one season by H. Z Koşay, presented a striking group containing a large number of samples relating to the Late Kura-Araxes Cultural Period of Erzurum.

Although the ceramics from Güzelova, which are held in Erzurum Museum, present the highest in number from among the earlier excavations, these ceramics formed a homogeneous group. The vessels of Güzelova, which also remind us of “Martkopi effective ware” identified by Sagona, constituted 90% of all ceramics at Güzelova. These vessels have dark coloured and highly burnished exterior surfaces. Mostly, the interior surfaces are coarse and plain. Güzelova vases with mostly pointed bases have a tripartite profile. They generally have a handle on one side. Some handles are triangular shape, which is characteristic for this group. Apart from these vessels, the pots with inflated everted rim, trays with tighter geometric pattern in relief and decorated front faces are striking samples of the Güzelova group⁵⁶ (Fig. 9).

Also during this process there is a marked increase in the count of metal objects. The metal objects from Karaz, Pular and Güzelova sites mostly belong to this late period⁵⁷. But when compared to the neighbouring Caucasus, this increase looks considerably modest. As is known, at that time Transcaucasia was the significant metallurgy province of the Ancient Near East with kurgans including generous metal objects. But it should not be forgotten that the number of excavated sites in Erzurum region-wide is extremely few. On the other hand when we consider the number of metal objects in regional museums which have been obtained from illegal excavations, we can make a prediction regarding the potential of the region in this matter.

PROVISIONAL CONCLUSIONS

Because of its location among the high plateaus and mountains, archaeological research and discovery across the Erzurum Region has been difficult, even though it has been eighty years since the discovery of the Kura-Araxes culture here, and over one hundred years since research began into the culture’s history. Nevertheless the essential problems concerning the development process of this cultural complex are still unsolved. It’s given that the principal reason for this is that research and excavations throughout the region have been limited and disproportionate. As mentioned above, limited numbers of systematic projects have been centred only on the Erzurum and Pasinler plains. A range of research projects have been carried out within the eighty year period, which have helped us to illuminate the subject. To understand regional archaeology and the developing process of the Kura-Araxes Culture in the Erzurum Region, our key site is Sos Höyük, followed by excavations at Karaz, Pular and Güzelova höyüks.

⁵¹ Sagona 2004: 475-538; Sagona/Zimansky 2009: 190-191.

⁵² Sagona divided the pottery of this period into sub groups such as Georgia and Armenia groups. According to him the pottery of Erzurum was related more to Armenia group. Sagona 2000: 336.

⁵³ Sagona described the site as a “temporary camp” for that period. Sagona 2000: 65.

⁵⁴ Sagona/Zimansky 2009: 190-191.

⁵⁵ Koşay/Vary 1967.

⁵⁶ For details concerning re-evaluation of Güzelova potteries see Işıklı 2005: 478-496.

⁵⁷ Işıklı 2008b: 99-118.

The evidence from all these excavations shows that the Kura-Araxes Culture, subsisting for over a millennium in the Erzurum region, has three developing stages. The first phase is the “formative process” which shines light on the origins of the Kura-Araxes Culture. In this process, contemporary to the Late Chalcolithic Period of the region, it can be seen that the Kura-Araxes Cultural Complex evolved out of the local cultures of the South Caucasus and Northeastern Anatolia and their interregional connections and interactions. Notably these interregional connections should be analysed more in terms of form and decoration of pottery.

Undoubtedly, the other active leader and partner in these interregional connections and interactions, was the Upper Euphrates Valley. This region, namely the Elazığ-Malatya Region, which has close and strong relationships with the Mesopotamian World, also had an efficient and directive role in this formative process⁵⁸. Thus, the excavated key sites of the Upper Euphrates Valley, such as Norsuntepe⁵⁹, Tepecik⁶⁰, Pulur-Sakyo⁶¹, Korucutepe⁶² and Arslantepe⁶³, have presented supporting evidence concerning the interregional interactions and relationships⁶⁴. The region prospered and consolidated by courtesy of its special location on its south-north directional axis. Because of its highly favourable socio-economic conditions, this leading region was a kind of attraction centre for the Kura-Araxian mobile pastoral groups. According to current studies, these mobile pastoral groups, within the net of interregional connections and interactions performed across a vast region at that time, played an active role in building and expanding this cultural phenomenon. Thus the recent excavations at Arslantepe in Malatya have provided evidence which supports this theme⁶⁵. Consequently it is most likely that the formative period of the Kura-Araxes Culture, not only in the Erzurum Region, with its cultural geography, was a long and complex process shaped by large-scale interactions and interregional relationships. For now what we do not know is the contribution of each sub-cultural region to this formative period. To understand the dynamics and details of this period, we need more archaeological projects on a region-by-region basis.

⁵⁸ Palumbi 2008: 309-328.

⁵⁹ Hauptmann 2000: 419-438.

⁶⁰ Esin 1982: 71-93.

⁶¹ Koşay 1976.

⁶² van Loon 1978: 3-45.

⁶³ Frangipane 2001: 1-24.

⁶⁴ In 1970's some Turkish Archaeologists such as Ufuk Esin and Güven Arsebük suggested that locally named “Karaz Ware” of Upper Euphrates Basin might have been derived from “Black Burnished Ware” dated to Late Neolithic Period of the region. Afterwards Marcella Frangipane has proposed some links between two regions. Also see Sagona in this volume.

⁶⁵ Frangipane/Palumbi 2007: 233-255.

In the second stage, namely the “traditional period”, the cultural complex existed in the region with all these characteristic features. But the distinctive feature of the period is the ever-increasing tendency of the culture towards “regionalism”. After the expansion process across an extensive area, this development should not be surprising. At present the essential problem concerning this process is to identify the borders and internal dynamics of each cultural sub-region in the vast geography of the Kura-Araxes Culture. This situation is valid for the Erzurum Region which is where the homeland of the culture has been centred. Undoubtedly the solution to this problem lies in an increase of regional systematic investigations.

The last phase of the cultural complex continued to exist with diverse alterations and regionalisation for almost 1500 years in the Erzurum Region – Late Kura-Araxes Period, during which time regionalism was the dominant feature. Principally the pottery of the Kura-Araxes Culture has regional features at that period. Apart from regionalism, the other characteristic feature of the period was “co-existence”. This feature can be observed principally in the Upper Euphrates. Thus in this region Kura-Araxian groups, which are thought to have been peaceful and compatible communities, were able to integrate successfully with local and other cultures. We can observe this situation in the Erzurum Region but not as clearly in the Elazığ-Malatya Region. As a matter of fact, in the late Kura-Araxes Period alongside the Kura-Araxes ceramics, which become considerably localized, we find the South Caucasian ware can be unearthed at the same site.

The scenario constructed above is provisional, with three stages relating to the development process of the Kura-Araxes Culture in Erzurum, and can be modified by each discovery. It should be emphasized again that this construction has been built with the help of evidence from only a few excavated sites in two plains in Erzurum. In the vast Erzurum-Kars Plateau beyond these two plains, there is a very large area about which we have no knowledge. As seen above, these lands played host to both the formative and expansion process of the Kura-Araxes Culture, and this matter mostly remains in darkness. Also, the imbalance in the distribution of research in terms of the geographic-wide region is one of the essential problems which stand out in our understanding of all the dynamics of this huge and complex process. Consequently new projects beginning in the untouched regions will enable us to gather the pieces of this great puzzle together, and make our understanding of the overall picture much clearer.

BIBLIOGRAPHY

- ARSEBÜK, G. 1979.
“Altınova’da (Elazığ) Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976: Kongreye Sunulan Bildiriler I: 81-92. Ankara.
- ATALAY, İ. 1978.
Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi. Ankara.
- BURNEY, C/LANG, D.M. 1971.
The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus. London.
- CEYLAN, A. 2008.
Doğu Anadolu Araştırmaları: Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008). Erzurum.
- ERİNÇ, S. 1953.
Doğu Anadolu Coğrafyası. İstanbul.
- ESİN, U. 1982.
“Tepecik Kazısı, 1974”, Keban Projesi 1974 – 1975 Çalışmaları. Ankara.
- GÜNERİ, S/ERKMEN, M/GÖNÜLTAŞ, B/KORUCU, H. 2004.
“Erzurum-Bulamaç Höyük Kazıları 2002 Yılı Çalışmaları”, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Ankara: 207-214.
- FRANGIPANE, M. 2000.
“The Late Chalcolithic/EB I Sequence at Arslantepe: Chronological and Cultural Remarks From a Frontier Site”, Chronologies des Pays du Caucase et de L’Euphrate aux IVe - IIIe Millénaires (Eds. C. Marro/H. Hauptmann): Paris: 439-472.
- FRANGIPANE, M. 2001.
“The Transition between Two Opposing Forms of Power at Arslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd Millennium”, *TÜBA-AR* 4: 1-24.
- FRANGIPANE, M/PALUMPI, G. 2007.
“Red-Black Ware, Pastoralism, Trade, and Anatolian-Transcaucasian Interactions in the 4th-3rd Millennium BC”, (Eds. P. Avetisyon/A. Bobokhyan) Les Cultures du Caucase (VIe-IIIe millénaires avant notre ère). Leurs relations avec le Proche-Orient, CNRS Editions: (Ed. B. Lyonette). Paris: 233-255.
- HAUPTMANN, H. 2000.
“Zur Chronologie des 3. Jahrtausends V. Chr. Am Oberen Euphrat Aufgrund der Stratigraphie des Norşuntepe”, Chronologies des Pays du Caucase et de L’Euphrate aux IVe - IIIe Millénaires (Eds. C. Marro/H. Hauptmann): Paris: 419-438.
- HADİMLİ, H/KARAKUZULU, Z/BİRİNCİ, S. 2010.
“Akseki İlçesindeki Göçebe Hareketler”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 3/10: 348-359.
- İŞIKLI, M. 2005.
Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü’nün Karaz, Pulur ve Güzelova Verileri Işığında Tekrar Değerlendirilmesi (Unpublished Ph. D. Thesis). Ege University İzmir.
- İŞIKLI, M. 2007.
“Erzurum Bölgesi’nde Karaz Kültürü’nün Başlangıcı: Son Dönem Araştırmalarının Genel Bir Değerlendirilmesi”, Doğudan Yükselen Işık: Arkeoloji Yazıları, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı (Eds. B. Can/M. İşikli): Erzurum: 325-350
- İŞIKLI, M. 2008a.
“Recent Investigations at Pulur (Erzurum)”, Observations on Northeast Anatolian Ceramics, Ceramics in Transition: Chalcolithic through Iron Age in the Highlands of the Southern Caucasus and Anatolia. ANES Supp. 27. (Eds. K. Rubinson/A. Sagona): 267-290.
- İŞIKLI, M. 2008b.
“Metal Objects from Karaz, Pulur and Güzelova Excavations: General Observation about Ancient Mining and Metallurgy in Northeast Anatolia”, AMİTEM (Ancient Mining in Turkey and the Eastern Mediterranean). (Ed. Ü. Yalçın) Ankara: 99-118.
- İŞIKLI, M. 2011.
Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi. İstanbul.
- İŞIKLI, M. 2012.
“Re-evaluating Pottery from Karaz Höyük, Erzurum”, National Academy of Sciences of Republic of Armenia, Archaeology of Armenia in the Regional Context: Proceedings of the International Conference dedicated to the 50th Anniversary of the Institute of Archaeology and Ethnography, held on, 15-18 September 2009, in Yerevan. Yerevan: 76-87.
- İŞIKLI, M. 2013.
“Erzurum Yöresine Özgü Özel Bir Buluntu Grubu: Bezemeli Tepsiler”, Tarhan Armağanı: M. Taner Tarhan’a Sunulan Makaleler/Essays in Honour of M. Taner Tarhan (Eds. O. Tekin et.al): 217-224. İstanbul.

- KARAOSMANOĞLU, M/IŞIKLI, M/CAN, B. 2003.
“2001 Yılı Erzurum Ovası Yüzey Araştırması”, 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Ankara: 345-356.
- KARAOSMANOĞLU, M/IŞIKLI, M/CAN, B. 2002.
“Pasinler Ovası Yüzey Araştırması”, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Ankara: 301-310.
- KIGURADZE, T/SAGONA, A. 2003.
“On the Origins of the Kura-Araxes Cultural Complex”, *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond* (Eds. A.T. Smith/K.S. Rubinson). Los Angeles: 38-94.
- KOŞAY, H.Z. 1943
“Karaz Sondajı”, III. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler: Ankara: 165-169.
- KOŞAY, H.Z/TURFAN, K. 1959
“Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, *Belleten XXIII/91*: 349-413.
- KOŞAY, H.Z/VARY, H. 1964.
Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu. Ankara.
- KOŞAY, H.Z/VARY, H. 1967.
Güzelova (Turfanç) Erzurum Kazısı, 1961. Ankara.
- KOŞAY, H.Z. 1976.
Keban Projesi Pulur Kazısı 1968 – 1970. Ankara.
- KUSHNAREVA, K.K. 1997.
The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of Cultural and Socio-Economic Development from the Eighth to the Second Millennium B.C. Philadelphia.
- LONGFORD, C/DRINNEN, A/SAGONA, A.G. 2009.
“Archaeobotany of Sos Höyük, Northeast Turkey”. *New Directions in Archaeological Science*, (Eds. A. Fairburn/S. O’Connor/B. Marwick) Canberra: 121-136.
- MARRO, C. 2004.
“Upper Mesopotamia and the Caucasus: An Essay on the Evolution of Routes and Networks from the Old Assyrian Kingdom to the Ottoman Empire”, *A View from the Highlands -Archaeological Studies in Honour of C. Burney*, (Ed. A. Sagona). *Ancient Near Eastern Studies Supplement 12*: 91-120.
- PALUMBI, G. 2008.
Red and Black; Social and Cultural Interaction between the Upper Euphrates and the Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium B.C. Rome.
- PALUMBI, G. 2011.
The Chalcolithic of Eastern Anatolia. *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, (Eds. S. R. Steadman/G. McMahon: Oxford: 205-228.
- PIRRO, J.J. 2009.
Pastoralism in the Early Transcaucasian Culture: The Faunal Remains from Sos Höyük, (NewYork Universty Unpublished Ph.D. Thesis), NewYork.
- ROTHMANN, M.S. 2003.
“Ripples in the Stream: Transcaucasia-Anatolian Interaction in the Murat/Euphrates Basin at the Beginning of the Third Millennium B.C.” (Eds. A.T. Smith/K.S. Rubinson). *Archaeology of the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond.* Los Angeles: 95-110.
- SAGONA, A.G. 1984.
The Caucasian Region in the Early Bronze Age. *BAR International Series 214.* 3 Vols. Oxford.
- SAGONA, A/PEMBERTON, G.E/MC PHEE, I. 1993.
Excavations at Büyüktepe 1992, Third Preliminary Report, Anatolian Studies 43: 69-83.
- SAGONA, A. 2000.
“Sos Höyük and the Erzurum Region in late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeastern Anatolia”, (Eds. C. Marro/H. Hauptmann). *Chronologies des Pays du Caucase et de L’Euphrate aux IVe - IIIe Millenaires.* Paris: 329-373.
- SAGONA, A/SAGONA, C. 2000.
“Excavations at Sos Höyük, 1998 – 2000 Fifth Preliminary Report”, *Ancient Near Eastern Studies 37*: 56-127.
- SAGONA, A. 2004.
“Social Boundaries and Ritual Landscapes in Late Prehistoric Trans-Caucasus”, (Ed. A. Sagona). *A View from the Highlands -Archaeological Studies in Honour of C. Burney, Ancient Near Eastern Studies Supplement 12*: 475-538.
- SAGONA, A/SAGONA, C. 2004.
Archaeology at the North-east Anatolian Frontier, I: An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province. *Ancient Near Eastern Studies (Supplement) 14*, Louvain-Paris.
- SAGONA, A/ZIMANSKY, P. 2009.
Ancient Anatolia. New York.
- SAGONA, A. 2010.
“Sos Höyük: An Ancient Settlement near Erzurum”, *A Gift From Past to the Future: Archaeological, Cultural and Aesthetic Reflections*: (Ed. M. Işıklı) Ankara: 42-52.

SAGONA, C. 1999.

An Archaeological Survey of the Erzurum Province, 1999: The Region of Pasinler. *Ancient Near Eastern Studies* 36: 108-131.

VAN LOON, M.N. 1978.

“Architecture and Stratigraphy”, (Ed. M.N. van Loon) Korucutepe Final Report on the Excavations of the Universities of Chicago, California and Amsterdam in the Keban Reservoir, Eastern Anatolia 1968 – 1970. Amsterdam.

OLUZ HÖYÜK KAZILARI IŞIĞINDA KUZEY – ORTA ANADOLU (*PONTIKA KAPPADOKIA*) AKHAİMENİD VARLIĞINA GÜNCEL BİR BAKIŞ

A CURRENT LOOK AT THE ACHAEMENID PRESENCE IN NORTH – CENTRAL
ANATOLIA (*PONTIKA KAPPADOKIA*) IN THE LIGHT OF OLUZ HÖYÜK EXCAVATIONS

Şevket DÖNMEZ*

Anahtar Kelimeler: Amasya, Oluz Höyük, Akhaimenid, Zerdüşt Dini, Ateş Kültü

Keywords: Amasya, Oluz Höyük, Achaemenid, Zoroastrianism, Fire Cult

ÖZET

Amasya kent merkezinin 25 km güneybatısındaki Oluz Höyük'te 2007 yılında başlatılan ve kesintisiz olarak devam etmekte olan sistematik arkeolojik kazılar sonucunda, 2. Mimari Tabaka'nın (MÖ 425 - 200), Geç Phryg kültürünün yanı sıra, Anadolu'ya yabancı kimi öğeleri de içerdiği gözlenmiştir. Oluz Höyük 2. Mimari Tabakası'nın daha iyi anlaşılması, analiz edilebilmesi ve Demir Çağı Anadolu arkeolojisindeki yerinin belirlenebilmesi için MÖ 6 - 3. yüzyılları kapsayan Halys/Kızılırmak Kavsi İçi ve yakın çevresinin siyasi tarihinin incelenmesi gereklidir. Oluz Höyük arkeolojik kazıları Kızılırmak Havzası Demir Çağı'na katkıları kültürel, tarihsel ve askerî boyutun yanı sıra, dinsel bir boyut da kazanmaya başlamıştır. 2B ve 2A mimari tabakalarında açığa çıkarılan birtakım kalıntılar ile küçük buluntular, bilinmeyenlerin bilinenlerden çok daha fazla olduğu Zerdüşt dini ile Ateş Kültü'nün erken dönemlerinin anlaşılması temelinde çok önemli bilgiler sunmaya başlamıştır. Oluz Höyük bulguları, Zerdüşt dininin oluşma dönemine ait kaynakların Media (Güney Azerbaycan) ve Hazar Denizi'nin güneydoğusundaki toprakların (Margiana, Baktria) yanı sıra, Kuzey – Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) ve Kappadokia'da da aranması gerektiğini göstermiştir. Ayrıca, Oluz Höyük'te açığa çıkmaya başlayan arkeolojik bulgular, neredeyse hiçbir şey bilmediğimiz Zerdüşt dininin erken dönemleri ile Ateş Kültü'nün MÖ 5. yüzyıldaki resmini çizmemizin yanı sıra, bunlar dışındaki farklı ritüeller ile uygulamaların varlığına da işaret etmektedir. 2B ve 2A mimari tabakalarında geliştirilen arkeolojik kazılar Oluz Höyük'te ateşe tapan, suyun kutsallığına inanan, kurban ve içki ritüellerine sahip bir toplumun yaşamış olduğunu kanıtlamaya başlamıştır. Ateş, Anadolu'nun Erken Tunç Çağı'ndan itibaren eski toplumlarının ritüellerinde önemli bir rol oynamıştır. Zerdüşt dininin tarihsel gelişimi incelendiğinde, erken dönemde (MÖ 5. yüzyıl) açık havada yanan ve kutsal külleri bothros'larda çömler içinde korunan ateşin, Geç Akhaimenid döneminden itibaren kurumsal bir yapıya kavuşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Med Krallığı ve Erken Akhaimenid dönemlerinde oluşum ve yayılma süreci yaşamış Zerdüşt dininin erken dönemini oluşturan ritüeller ile pratiklerin Oluz Höyük'te saptanmış olması, Kuzey – Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) ve Kappadokia'nın Zerdüştlüğün kutsal coğrafyası içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

* Prof.Dr. Şevket DÖNMEZ. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı. Beyazıt 34453-İstanbul. E-posta: donmezsevket@gmail.com
Yazının hazırlanması sırasında katkıda bulunan arkeolog Fidane Abazoğlu, arkeolog Ebru Kiras ile desinatör Nurcan Koç'a teşekkür ederim.

ABSTRACT

In consequences of the systematic archaeological excavations that started in 2007 and uninterruptedly continues in Oluz Höyük, situated in the 25km southwest of the city center of Amasya, it has been observed that the 2nd Architectural Layer (425 – 200 BC), besides the Late Phrygian culture, contains some elements which are foreign to Anatolia. It is necessary to search the inside of Halys (Kızılırmak) Bend and the politics history of its close region that include the years of 6 – 3rd centuries BC for the 2nd Architectural Layer of Oluz Höyük to be understood better and analysed. It is understood that the cultural character of the settlement's architecture and 2B Architectural Layer (425-200 BC) have started to change in the basis of small findings and pottery. It is seen a radical change and a new understanding at Oluz Höyük, 2B Architectural Layer. This change is thought about a Persian origin community settled in Oluz Höyük. The new political formation of the inside of Halys Bend or Kappadokia, when it is thought more capaciously is significant for showing that it directly affects Oluz Höyük in the basis of small findings, pottery and especially architectural understanding. In this period, we start to come to understand why a marshy area or a small lake which we know its existence and effect in 2B Architectural Layer, Oluz Höyük was chosen by a Persian community as a settlement. Like Daskyleion, lake side and natural habitats birds and other game animals lives in have been always preferred on the purpose of creating a paradeisos in the chosen settlement areas in Anatolia by Persians. The scenic beauties and hunting opportunities of these areas have always been attractive for Persians. For this reason, it is seen that Oluz Höyük has formed one of the most suitable areas in the inside of Halys Bend for a paradeisos platform. It is seen that reason why Maşat Höyük, located in beeline 50 kilometres south of Oluz Höyük and which has modern architectural layers or the similar settlements like Alaca Höyük, Eskiypar, Boğazköy, Alişar Höyük and Çadır Höyük, have been preferred, is that they have had such an environment.

The attributions of the Oluz Höyük systematic archaeological excavations started in 2007, to the Iron Age of the Halys Basin have begun to gain religious aspects besides cultural, historical and military basis. Some remnants and small findings unearthed in the 2B and 2A architectural layers, have started to offer very significant information for understanding the early periods of Zoroastrianism and the Fire Cult of which unknown quantities are much more than the known ones. The Oluz Höyük evidences have shown that the sources of the occurrence period of Zoroastrianism should be also researched in North - Central Anatolia (Pontika Kappadokia) and Kappadokia as well as in Media (South Azerbaijan) and the southeastern lands of Caspian Sea (Margiana, Baktria). Moreover, the archaeological evidences started to unearth at Oluz Höyük, point out the existence of different rituals whereas we draw a picture of the early Zoroastrianism and the 5th century BC of the Fire Cult. The archaeological excavations which have been developed in the 2B and 2A architectural layers, have started to prove a lived society, which worshipped fire, believed in the sacredness of water and had sacrifice and libations, in Oluz Höyük. Fire has played a significant role in the rituals of archaic societies from the Early Bronze Age. When the historical improvement of Zoroastrianism is examined, it is understood that fire which was burnt in an open air in the early period (5th century BC) and of which sacred ashes was conserved in jars, in bothros, began to have an institutional structure from the Late Achaemenid Period. That the rituals and practices which form the early period of Zoroastrianism which lived its formation and enlargement processes in the periods of the Median Kingdom and the Early Achaemenid, indicates the necessity of evaluating North - Central Anatolia (Pontika Kappadokia) and Kappadokia in the sacred geography of Zoroastrianism.

Avrasyalı Savaşçı Atlı - Halklar'ın, özellikle İskitler'in MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren Urartu toprakları üzerinden Anadolu'nun içlerine akmaları¹, özellikle Halys'in (Kızılırmak) batısındaki coğrafyada huzursuzluk ve kargaşa ortamı oluşturmuş, politik dengeleri değiştirmiş, Phryg Krallığı'nın yıkılışına (MÖ 700/695) neden olmuştur. Bunu izleyen süreçte önce Urartu Krallığı (MÖ 600/590), sonrasında ise Assur İmparatorluğu'nun (MÖ 612/610) tarihten silinmesiyle Batı İran, Kuzey Mezopotamya ve Doğu Anadolu'da etkin güç durumuna gelen Med Krallığı, Kyarksares (MÖ 625-585) önderliğinde *Euphrates*'in (Fırat) batısındaki Anadolu topraklarını tehdit etmeye başlamıştır. Urartu Krallığı'nı İskitler'le birlikte tarihe gömen Medler, bölgede politik ve askerî güç temelinde rakipsiz kalmışlar, Kızılırmak Havzası ve yakın çevresindeki *Kaşku* (Kızılırmak Kavsi İçi), *Tabal* (Kızılırmak Kavsi'nin güneyi) ve Tuhana (Niğde - Kemerhisar) ülkeleri ile Lydia Krallığı topraklarına, yani Orta ve Batı Anadolu içlerine askerî operasyonlar yaparak topraklarını batıya doğru genişletme fırsatı bulmuşlardır. MÖ 28 Mayıs 585'de güneş tutulmasının etkisiyle Lydia kralı Alyattes ile Med kralı Kyaksares arasındaki MÖ 590'dan beri devam etmekte olan 5 yıllık Halys Savaşı'nı sonlandırmak amacıyla yapılan Barış Antlaşması ile Halys'in doğusunun Medler'e bırakılması (Herodotos, *Historiai*, I. 74), Anadolu'daki İran siyasi egemenliğinin resmi bir şekilde başlangıcını oluşturmuştur². Bununla birlikte Med Krallığı ile ilgili arkeolojik tanımlama sorunları, MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında olması gereken Kızılırmak Havzası Demir Çağı kültürü üzerindeki bariz İran kültürü etkilerinin beklentilerin çok altında ve belli belirsiz düzeylerde kalması ile dikkati çekmektedir. İran topraklarının köklü uluslarından biri olan ve Zerdüşti dini ile Önasya ve Orta Asya'nın batısındaki çok geniş bir coğrafyayı inanç sistemleri temelinde etkilemiş bulunan Medler, Herodotos gibi tarihsel olayları, şahsiyetleri ve coğrafya öğelerini aktarmış bir gözlemci ve kaydedicinin dikkatini önemli ölçüde çekmiştir. Herodotos'un Med kralları temelindeki aktarımlarının Assur kaynaklarınca da doğrulanması³, tarihçinin Doğu Anadolu Yaylası ve yakın çevresi hakkındaki bilgilerinin güvenilirliğini teyit etmektedir. Medler'in askerî, siyasi ve dinsel tarihteki ağırlıklarına karşın, anavatanları olan Batı İran'da bile arkeolojik anlamda tanımlanma sorunları içermeleri⁴, yani arkeolojik bulgulardaki Med kimliğinin güçlü olma-

ması durumu, Doğu Anadolu Yaylası'nda bugüne değin neden Medlerle ilgili bariz maddi kültür kalıntılarına ulaşılamadığı sorusunu da yanıtlamaktadır. Bu durum biraz da Medlerin kendilerine ait yazılı tarihsel belgelerinin olmayışı ile açıklanabilir.

MÖ 560 yılına gelindiğinde Anadolu, halen Med ve Lydia krallıklarının paylaşmakta olduğu bir coğrafya durumundaydı. Med kralı Astyages (MÖ 585-550), Doğu Anadolu'dan Kızılırmak'a kadar olan topraklara hükmediyordu. Kızılırmak'tan Ege ve Akdeniz'e değin uzanan bölgeler ise Lydia tahtına henüz çıkmış olan Kroisos'un (MÖ 560-546) yönetimi altında bulunuyordu. Kral Astyages'in torunu olan (Büyük) II. Kyros, halk isyanı ve saray ayaklanmasını izleyen ve ayrıntıları bilinmeyen bir savaş sonucunda dedesini tahttan indirerek, MÖ 550 yılında tahta geçti ve hem Med Krallığı'nın varisi hem de Akhaimenid İmparatorluğu'nun ilk imparatoru oldu (Herodotos, *Historiai*, I, 127-130). Tahta çıkan II. Kyros'un (MÖ 550-529) karşısında kuvvetli Lydia Krallığı ile gücü azalmaya başlamış Babil İmparatorluğu bulunmaktaydı. Askerî planlarını bu siyasi gerçekler üzerine kuran II. Kyros, MÖ 546 yılının bahar aylarında, Kappadokia'da yer alan ve Sinope (Sinop) yoluna hakim bir pozisyona sahip *Pteria* (Harita 1-2) yakınında savaştığı Lydia kralı Kroisos'u (MÖ 560 - 546) yenilemediği bir mücadele sonrasında *Sardeis*'e (Salihli) kadar izlemiş, zayıf durumda yakaladığı başkent ile kralı ele geçirerek Anadolu'nun tek egemeni olmuştur (Herodotos, *Historiai*, I, 76-84). II. Kyros, bu zaferden sonra Anadolu'yu beş satraplığa ayırmıştır; *Kappadokia* (*Katpatuka*), Yukarı *Phrygia*, *Sparda*, *Karia* ile Aşağı *Phrygia* - *Eolydia*. Bu bölünme üzerine Orta Karadeniz Bölgesi de dahil olmak üzere Kızılırmak Havzası ve yakın çevresi Hellenistik Dönem'e değin Kappadokia Satraplığı'nın bir parçası olarak Pers egemenliğine girmiştir.

Kızılırmak Havzası toplulukları, bilinen tarihin hiçbir döneminde Batı kültürlerine yakın olmamışlar, Batı'dan gelen kültürel etkileri samimi olarak benimsememişlerdir. Bölge Assur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan itibaren (MÖ 1950) yüzünü daima doğuya çevirmiştir. Hitit egemenliğinde bile bu özelliğini koruyan Kızılırmak Havzası, Demir Çağı'nda *Phryg* kültürü etkisine girse de, *Tabal*, *Kaşku*, *Tuhana* ve *Melid* (Malatya yöresi) krallıklarıyla Doğu ile olan ilişkilerini kesintisiz olarak sürdürmüştür. *Halys* Savaşı'nın sona erdiği MÖ 585 yılından sonra, Kroisos, Lydia - Med sınırını oluşturan *Halys*'in yakın çevresinde ve batısında ikamet etmekte olan *Phryg* halkı ile *Phryg*leşmiş topluluklara yani *Kaşku* ve *Tabal* ülkeleri insanlarına baskı yapmaya başlamıştır. Herodotos'un ayrıntıları ile aktardığı, Kroisos ile II. Kyros arasında MÖ 546'da gerçekleşen *Pteria* Savaşı'nın arka planında MÖ 590/585'den itibaren süren bu baskı ortamının olduğu açıktır. Kroisos'un, savaş öncesi *Pteria*'yı ele geçirdiği, daha sonra da bölge halkının yurtları ile kentlerini yerle-

¹ Yakın zamana değin İskitler'in Anadolu'ya MÖ 7. yüzyılın hemen öncesinde geldikleri düşünülüyordu. A. Helmutt'un Amasya İli Gümüşhacıköy İlçesi İmirler Köyü yakınlarındaki Yedipelitler Mevkii'nde yasadışı kazılar sonucu ortaya çıkarılan ve Amasya Müzesi tarafından eserleri müsadere edilen kurganı yeniden değerlendirmesi sonucunda, Avrasyalı Savaşçı - Atlı Göçebeler'in Kızılırmak Kavsi İçi'ne sanılandan 50- 100 yıl daha önce gelmiş oldukları anlaşılmıştır (Helmutt 2008: 102-122).

² Medlerin batı yayılımı için bkz. Rollinger 2003: 305-319.

³ Scurlock 1990: 160; Radner 2003: 37-64.

⁴ Liverani 2003: 1-12.

Harita 1: Oluz Höyük ve Yakın Çevresi / Oluz Höyük and Close Vicinity.

Harita 2: Pers Kralı Kserkses'in Yunanistan Seferi Olası Güzergahı / Possible Route of Persian King Xerxes' Greek Campaign.

bir ettiği ve onları göçe zorladığı Herodotos'un aktarımlarından bilinmektedir (*Historiai*, I. 76). II. Kyros'un Mısır, Babil ve doğu sınır bölgelerindeki *Baktria* (Afganistan) ve *Margiana* (Horasan) gibi daha sorunlu bölgeler yerine ilk olarak Anadolu'nun batı yarısı ve Kroisos'u hedef alması, kendisine bağlı insanları koruma içgüdüsünün bir sonucu olmalıdır. Medler'den Persler'e yani MÖ 585'den 546'ya değin uzanan bu süreçte, Kızılırmak Havzası'nın İran ile kültürel ve dinsel yakınlık kurmuş olmasının Lydia Krallığı'nı son derece rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. II. Kyros'un tahta çıkması ile birlikte, Kroisos'un *Pteria*'yı hedef alarak bu kentin üzerine yürütmesi, *Pteria*'nın dolayısı ile Kızılırmak Kavsî İçi ve yakın çevresinin İranlılar'a duyduğu samimiyet ile yakınlığı bir kez daha teyit etmektedir.

Anadolu'da benzer bir durum Kserkses döneminde de (MÖ 485-465) yaşanmıştır. Herodotos, büyük Pers kralı Kserkses'in (MÖ 485-465) komutasındaki bütün birliklerin toplanma yeri olarak *Kritalla*'nın (*Kritales*) seçildiğini belirtmektedir (*Historiai*, VII, 26). *Kritalla*'dan hareket eden Kserkses ordusuyla *Halys*'i geçip Phrygia'ya ve bu bölgenin toprakları içinde yürüyerek de *Kelainai*'ya (Dinar) varmıştır (Harita 2). Bu çok önemli tarihi coğrafya bilgilerinden *Halys*'in geçildiği toprakların *Kappadokia* ve *Kritalla*'nın da bir *Kappadokia* kenti olduğu sonucu çıkmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Persler'in uzun *Hellas* (Yunanistan) seferi *Kritalla* ve *Kelainai* gibi merkezi alanlarda ordugahlar oluşturarak devasa orduyu sağlıklı biçimde toparlama ve organize etme üzerine kurgulanmıştı.

Büyük Pers ordusunun hangi uluslardan oluştuğunu irdelemek, dolaylı da olsa *Kritalla*'nın Anadolu Demir Çağı tarihi coğrafyasındaki yeri ile önemini anlamamıza olanak sağlayacaktır. *Hellas* seferini yapan ordu Perslerin yanı sıra, imparatorluğun çeşitli uluslarından oluşmuştu. Herodotos'un bahsettiği üzere ordunun tüm birlikleri yani *Kappadokia*'ya uzak ya da yakın tüm ülkelerin askerleri için *Kritalla* bir toplanma yeri olarak belirlenmişti. Yakın bölgelerdeki Sakalar, Paphlagonialar, Matienler, Armenialılar, Phrygler, Moskhiler, Tibarenler, Makronlar, Mossynoekler, Alarodlar, Saspyrler ve Suriyelilerin yanı sıra, daha uzak bölgelerdeki Medler, Elamlılar, Hyrkaniyalılar, Assurlular, Khaldeliler (Babililer), Baktrialılar, Hintliler, Etiyopyalılar, Parthlar ve Araplar da orduya *Kritalla*'da katılmış olmalıydılar. Anadolu'nun doğu yarısı için toplanma ve buluşma yeri olarak belirlenmiş *Kritalla*'nın birtakım özelliklere sahip olması gerekiyordu; merkezi bir konumda olması ve ordugah altyapısı için elverişli arazilere sahip bulunması gibi.

Kritalla'nın seçiminde, burasının Perslerce iyi bilinen, kendilerine siyasi, kültürel ve dinsel olarak yakınlık hissedilen insanların yaşadığı bir yer olması gibi diğer önemli hususlar da önemli olmuş gibi görünmektedir. Bununla birlikte, Önasya'nın büyük kralını ve onun onlarca değişik ulustan oluşan devasa ordusunu misafir eden *Kritalla*'nın önemli gelirleri ve hammadde kaynakları olan, alt yapısı güçlü ve varlıklı bir kent olduğu da düşünülebilir. Hitit döneminden itibaren (MÖ 1500) varlığını izleyebildiğimiz bir göl ya da doğal hayatı zengin sulak bir alana sahip Geldingen Ovası ile *Skylax*'a (Çekerek Nehri) doğru uzanan Oluz Höyük'ün güney ve güneybatısındaki alan binlerce asker ve askeri kamp için oldukça uygun bir bölge görünümündedir. Bu alanda onbinlerce askerin rahatlıkla kamp yapabileceği ortam ve su kaynakları mevcuttur. 1555 yılında Avusturya elçisi olarak Osmanlı topraklarına gelen ve 1556'da Kanuni Sultan Süleyman'ın Amasya'da huzuruna kabul ettiği Ogler Ghislain de Busbecq, Mayıs ayında kente varmış, Haziran'da ise ayrılmıştır. Amasya'dan İran elçisi ile birlikte yola çıkan Busbecq, batıya yöneldiğinde Türk karargahının dipdibe kurulmuş çadırlarla bugünkü Geldingen olduğu anlaşılan ovanın dört bir yanına dağılmış olduğunu belirtmiştir (Ogler Ghislain de Busbecq. *Türk Mektupları*). Bu çok önemli bilgi, İran seferi için bekleyen çok büyük bir ordunun ordugâh kurabildiği Oluz Höyük yakın çevresinin Osmanlı ordusundan yaklaşık 2000 yıl öncesinde, büyük Pers kralı Kserkses'in komutasındaki başka bir büyük orduyu ağırlamış olması çok doğal bir durumdur.

Fig. 1: Hava Fotoğrafı, Batıdan, Oluz Höyük / *Aerial Photo, from West, Oluz Höyük.*

Fig. 2: Hava Fotoğrafı, A Açması, Kuzeydoğudan, Oluz Höyük / *Aerial Photo, Trench A, from North-East, Oluz Höyük.*

Fig. 3: Hava Fotoğrafi, Geldingen Ovası / Aerial Photo, Geldingen Plain.

Oluz Höyük'ün de (Figs. 1-2) konumlanmış olduğu Geldingen Ovası (Fig. 3), günümüzde İran yolu olarak bilinen Tosya – Amasya – Erzincan – Erzurum karayoluna oldukça yakındır. Amisos'un (Samsun) hinterlandında yer alan Geldingen Ovası, Anadolu'nun kuzey – güney yolu üzerinde olup, üzüm ve buğday gibi temel tarımsal ürünlerin kolayca yetiştiği kuşlar, av hayvanları ile balığın bol olduğu, mevcudiyetini bildiğimiz göl⁵ ve Skylaks sayesinde su sorununun bulunmadığı bir alan durumundadır. Bu bağlamda, *Kritalla*'ya MÖ 481 yılının sonbaharında, Doğu Armenia Satraplığı'nın başkenti Van Kalesi⁶ (*Thosp*) ile Batı Armenia Satraplığı'nın yönetim merkezi Altıntepe'ye⁷ (*Akilisene?*) uğrayarak geldiği anlaşılan Kserkses'in, Erzincan sonrası güzergahı Sivas (*Sebastea*) ve Zile (*Zela*) olmuş gibi görünmektedir (Harita 2). Kışı *Kritalla*'da geçirdiği anlaşılan Kserkses, MÖ 480 yılının erken bahar aylarında *Kelainai* için harekete geçmiş olmalıdır. Oluz Höyük ve Geldingen Ovası'nın *Kappadokia* ve yakın çevresinde yaşayan bu ulusların kolaylıkla ulaşabileceği bir konumda yer almış olması oldukça önemli bir husustur. Bu olay *Kritalla*'nın Anadolu askerî tarihindeki önemini gösterdiği gibi, *Hellas* seferi öncesi Pers ordusunun da çıkış noktası olduğuna

işaret etmektedir. Bu bağlamda, *Kappadokia*'da *Pteria*'dan sonra *Kritalla*'nın da Perslere ve kültürlerine yakın insanlar tarafından iskan edilmiş olduğuna ve Kızılırmak Havzası toplumlarının yüzlerini tümüyle Doğu'ya dönmüş olduğuna işaret etmektedir. *Kritalla*'dan hareket ederek *Kelainai*'ye ulaşan orduya burada Lydialılar, Mysialılar, Thrakialılar ve Pisidialılar katılmış olmalıdır.

Geldinden Ovası'nın batı kenarındaki Oluz Höyük'te⁸ (Harita 1-2, Figs.1-2) sekiz dönemdir süren arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan Akhaimenid kültü-

⁵ Dönmez 2010d: 69; Dönmez 2013a: 109.

⁶ Kalkan 2008: 22.

⁷ Sagona 2004: 301.

⁸ Dönmez/Naza-Dönmez: 2007: 49-74; Dönmez 2009a: 32-33; Dönmez 2009b: 9-10; Dönmez/Naza-Dönmez 2009a: 395-421; Dönmez/Naza-Dönmez 2009b: 125-170; Dönmez/Naza-Dönmez 2009c: 87-106; Dönmez 2010a: 11-12; Dönmez 2010b: 13-17; Dönmez 2010c: 19-20; Dönmez 2010d: 59-69; Dönmez 2010e: 70-78; Dönmez 2010f: 13-14; Dönmez 2010g: 15; Dönmez 2010h: 104-111; Dönmez 2010i: 275-306; Dönmez/Naza-Dönmez 2010a: 21-31; Dönmez/Naza-Dönmez 2010b: 33-57; Dönmez/Naza-Dönmez 2010c: 1-28; Dönmez/Naza-Dönmez 2010d: 379-400; Dönmez/Özdemir 2010: 221-244; Dönmez 2011a: 11; Dönmez 2011b: 103-128; Dönmez 2011c: 339-347; Dönmez 2011d: 92-110; Dönmez 2012a: 140-145; Dönmez 2012b: 26-35; Dönmez 2012c: 67 – 78; Dönmez 2013a: 103-140; Dönmez 2013b: 135-154; Dönmez 2013c: 65-80; Dönmez 2013d: 363-371; Dönmez/Yurtsever Beyazıt 2013: 165-192; Dönmez 2014: 289 – 304; Dönmez/Yurtsever Beyazıt 2014: 262-278.

rüne ait mimari kalıntılar ile çanak-çömlek ve küçük buluntular, bu önemli höyüğün bugüne değin *Kappadokia*'da saptanan yegâne Pers yerleşmesine sahip olduğunu göstermektedir. Oluz Höyük'te bulunmuş 7 kurşun külçe (Fig. 4) ile 52 kurşun sapan tanesi (Fig. 5) MÖ 5–3. yüzyıllar arasında Oluz Höyük ve yakın çevresinde çok önemli askerî faaliyetler ile savaşlar gerçekleşmiş olduğuna işaret etmektedir. Kurşun sapan tanelerinin toplu buluntu olarak değil de dağınık bir şekilde farklı noktalarda ele geçmiş olması, Oluz Höyük merkezli askerî hareketlilikler ve savaşlar yaşandığına, belki de kentin saldırılara maruz kaldığına tartışmasız bir şekilde işaret etmektedir. Bu bağlamda, arkeolojik bulgular ile tarihi coğrafya verileri birlikte değerlendirildiğinde, *Kritalla* – Oluz Höyük eşitlemesinin filolojik veriler eksik olsa da uygunluğu ortaya çıkmaktadır.

Fig. 4: Külçe, Kurşun, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Ingot, Lead, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük.

Fig. 5: Sapan Taneleri, Kurşun, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Sling Bullets, Lead, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük.

Kserkses'in *Kritalla*'yı *Hellas* askerî seferi için *Kelainai*'den önceki toplanma yeri ve çıkış noktası yapması, çok büyük ihtimalle Oluz Höyük'ün de kaderini değiştirmiştir. Oluz Höyük'ün yukarıda bulgularla açıklamaya çalıştığımız Anadolu Demir Çağı'nın sıradışı özelliklerinin nedeni de, Kserkses'in *Kritalla* ziyareti olmalıdır. Verimli bir ova içinde olması, yerleşmeye çok yakın konumdaki gölü ve *Skylax*'a yakınlığı ile karakterize olan Oluz Höyük'ün ekosistem temelindeki cazibesi, büyük Pers kralını da etkilemiş olmalıdır. Medler'in MÖ 590 yıllarından itibaren kültürel ve dinsel olarak etkilemiş oldukları *Kappadokia* bölgesinde yer alan Oluz Höyük, hiç kuşku yok ki Persler'den önce de İran'a kültürel ve dinsel açıdan yakın bir yerleşmeydi. Buna karşın özellikle 4. ve 3. mimari tabaka bulguları, Oluz Höyük'ün *Kaşku* Ülkesi'nde, Phryg kültüründe yaşamına devam etmiş olduğunu göstermektedir, tıpkı; Alaca Höyük, Eskiyapar, Boğazköy, Maşat Höyük, Ovaören, Yassı Höyük (Kırşehir), Ayvalıpınar Höyüğü, Kuşsaray gibi. Adları anılan bu Orta Anadolu Demir Çağ kentlerin hiçbirinde bir Akhaimenid yerleşimi ya da yapı kalıntısı bulunmamış olması, söz konusu bu yerleşmelerin Oluz Höyük'ün aksine Pers döneminde de Phryg kültürü altında yaşantılarına devam ettiklerine, kültürlerini yaşatmış olduklarına işaret etmektedir. Oysa ki Oluz Höyük'e MÖ 425 ya da 5-10 yıl öncesinde gelmiş bir Pers zümresinin varlığı, bugün mimari, küçük buluntu, çanak-çömlek ve dinsel bulgular temelinde kolaylıkla izlenebilecek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu olayın Oluz Höyük kenarındaki verimli ova, göl ve *Skylax*'ın varlığı ile oluşan ekosistem ve burada büyük olasılıkla küçük müdahalelerle oluşturulmuş bir satrap parkı olmalıdır. Oluz Höyük'te bir Pers yerleşmesi fikri ise büyük olasılıkla MÖ 481'de kral Kserkses'in *Kritalla*'da konaklaması sırasında ortaya çıkmış olmalıdır. Kserkses'in *Kritalla* ziyareti ile Oluz Höyük 2B Mimari Tabakası'nın yaklaşık olarak MÖ 425 ya da 10-20 yıl öncesinde başlamış olması arasındaki 30-40 yıllık süreç, *Akhaimenid* yerleşmesinin tasarlanması ve inşa edilmesi için oldukça yeterli bir zaman aralığıdır.

Amasya kent merkezinin 25 km güneybatısındaki Oluz Höyük'te (Harita 1-2, Fig. 1-2) 2007 yılında başlatılan ve kesintisiz olarak devam etmekte olan sistematik arkeolojik kazılar sonucunda, 2. Mimari Tabaka'nın (MÖ 425–200), Geç Phryg kültürünün yanı sıra, Anadolu Demir Çağı kültürüne yabancı kimi öğeleri içerdiği gözlenmiştir. 2. Mimari Tabaka ile birlikte yerleşimin kültür karakterinin mimari, küçük buluntu ve çanak-çömlekçilik temelinde değişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Arkeolojik kalıntılar ile buluntular bu değişikliğin Oluz Höyük'e yerleşen Pers kökenli bir topluluk ya da zümrenin gelişimi ile ilgili olduğuna işaret etmektedir. Kızılırmak Havzası ya da daha geniş düşünüldüğünde MÖ 546'da başlayan *Kappadokia*'daki yeni siyasi oluşum küçük buluntular, çanak-çömlekçilik ve özellikle mimari anlayış temelinde Oluz Höyük'ü doğrudan etkilemiştir. Sekizinci yılını

dolduran Oluz Höyük sistematik arkeolojik kazıları Anadolu'da ilk defa Akhaimenid kültürüne ait bir yerleşmeyi kent dokusu, mimari kimliği ve diğer kültürel özellikleri ile birlikte bütünsel olarak tanımamıza ve anlamamıza fırsat tanımaktadır.

OLUZ HÖYÜK AKHAIMENİD YERLEŞMESİ

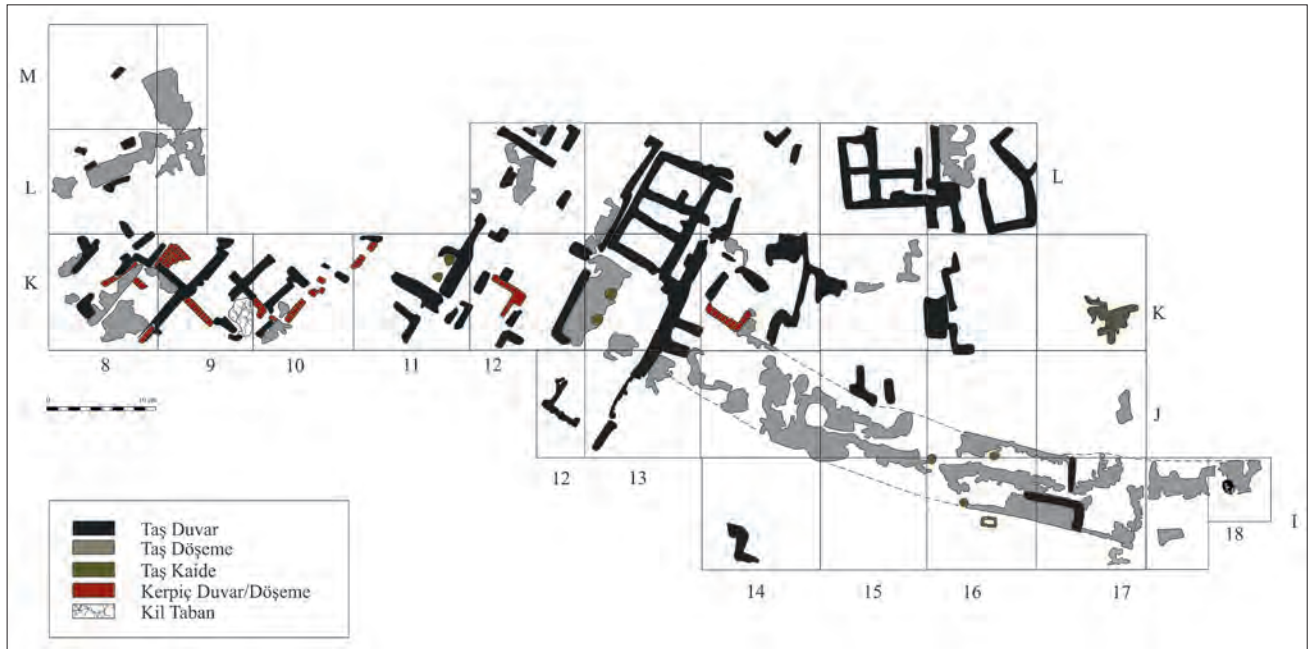
Oluz Höyük, 4. Mimari Tabaka (MÖ 600-500) dönemini yaşarken *Kaşku* Ülkesi'nde Phryg kültürü etkisinde bir Geç Demir Çağı kenti durumunda idi. Tümüyle kaba yonu taşlardan çamur harç kullanılarak inşa edilmiş kareye yakın dikdörtgen planlı Kubaba (Matar Kubileya) Tapınağı⁹ ile celloadaki kültürel dolgu içinde bulunmuş ve tapınağa ait olduğu düşünülen taş Kubaba heykelciği¹⁰, Geç Phryg özelliği gösteren bezemesiz ya da boya bezekli çanak-çömlekler¹¹ ve baskı yüzeyinde aslan-ceylan mücadelesi betimlenmiş olan fildişi damga mühür¹² 4. Mimari Tabaka'nın Phryg karakterini tartışmaya olanak bırakmayacak biçimde yansıtmaktadır. 4. Mimari Tabaka süreci yaşanırken, MÖ 546'da gerçekleşen Pteria Savaşı, sonrasında Sardeis'in II. Kyros tarafından zaptedilmesi, Anadolu'nun Akhaimenid Hanedanlığı tarafından Pers egemenliğine alınması ve en önemlisi *Kappadokia* (*Katpatuka*) Satraplığı'nın kurulması, Oluz Höyük'ün politik ve kültürel yaşamı ile jeostratejik konumunu etkilemiş olmalıdır. 4. Mimari Tabaka'nın yaklaşık 100 yıllık süren

yaşamının ikinci yarısı her ne kadar kağıt üzerinde Pers egemenliği olarak görülse de, mimari ile çanak-çömlekçilikteki homojenlik ve süreklilik yerleşmenin Phryg karakterini hemen kaybetmediğine işaret etmektedir.

MÖ 500-425 yılları arasında yaşanmış olduğu anlaşılan 3. Mimari Tabaka'da ise özellikle çanak-çömlekçilik temelinde, boya bezeme geleneğinin sürekliliğinde, geometrik bezemenin¹³ yanı sıra bitkisel¹⁴ ve figürlü bezemenin¹⁵ artmaya başlaması çanak-çömlek atölyelerinin Anadolu'nun yeni kültür öğelerinden etkilenmeye başladığını göstermektedir.

Oluz Höyük kazıları başlamadan önce, Persler'in *Kuzey Kappadokia*'daki varlıkları arkeolojik bulgular temelinde büyük oranda Zile yakınlarındaki Maşat Höyük'ten bilinmekteydi. Bu yerleşmenin Demir Çağı I. Tabakası'nda (MÖ 450-300), herhangi bir mimari kalıntı ile karakterize olmayan Pers öğeleri¹⁶, Geç Phryg kültürü içindeki bazı bulgulardan anlaşılarmaktaydı. 1920'lerin sonlarında kazılmaya başlanan Alishar Höyük'te de yine mimari öğelerle ilişkisi tam anlaşılarmayan bazı çanak-çömleklerle kendini gösteren kimi Pers kültür etki ve öğeleri sezilmektedir¹⁷.

Mimari, çanak-çömlek ve küçük buluntular yönünden Akhaimenid (Pers) kültür karakterini yansıtan Oluz Höyük 2. Mimari Tabakası A ve B olmak üzere iki ana

Plan: 2B Mimari Tabakası (MÖ 425 - 300), Oluz Höyük / 2B Architectural Layer (425 - 300 BC), Oluz Höyük.

⁹ Dönmez 2014: 293-26, Res. 15-16, Plan.

¹⁰ Dönmez 2014: Res. 17 a-c.

¹¹ Dönmez 2013a: Res. 6-8.

¹² Dönmez 2013a: Res. 9 a-b.

¹³ Dönmez 2013a: Res.12-13.

¹⁴ Dönmez 2013a: Res.14.

¹⁵ Dönmez 2013a: Res.15.

¹⁶ Özgüç 1982: Lev.63/4, 64/1 a-b.

¹⁷ Schmidt 1933: Fig.46/a824; von der Osten 1937: Fig.73/a824.

Fig. 6: Pers Yolu, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Güneybatıdan, A Açması, Oluz Höyük / Persian Road, 2B Architectural Layer (425-300 BC), from South-West, Trench A, Oluz Höyük.

Fig. 7: Pers Yolu, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Hava Fotoğrafı, A Açması, Oluz Höyük / Persian Road, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Aerial Photo, Trench A, Oluz Höyük.

Fig. 8: Giriş Yapısı, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), A Açması, Oluz Höyük / *Entrance Building, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Trench A, Oluz Höyük.*

Fig. 9: Mimari Kalıntılar, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), A Açması, Oluz Höyük / *Architectural Remains, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Trench A, Oluz Höyük.*

evreye ayrılmaktadır¹⁸. 2B Mimari Tabakası (bkz. Plan; MÖ 425-300), A Açması'nda güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan taş döşemeli anıtsal bir yol (Pers Yolu; bkz. Plan, Fig. 6-7), bunun kuzeyinde yer alan ve özellikle 2011 dönemi kazı çalışmaları sonucunda giriş bölümü açığa çıkarılan küçük bir saray ya da malikane olduğunu düşündüğümüz kompleks bir yapı kalıntısı ile mimari açıdan karakterize olmaktadır. Pers Yolu'nun sonlandığı kısımda yer alan giriş yapısına (Fig. 8) organik bağlantısı olan ve doğuya doğru uzanan bitişik üç oda (Fig. 9), bu kısımda varlığını 2007 yılından itibaren geliştirdiğimiz arkeojeofizik çalışmalarla saptadığımız ve bir malikane olduğunu düşündüğümüz yapının ilk birimleri olarak değerlendirilebilir. Yolun ulaştığı giriş yapısının hemen kuzeyinde bir avlu yer almaktadır. Avlu tabanında yer yer kalmış olan taş döşeme kalıntıları, avlu tabanının tamamının taş döşemeye sahip olduğunu, ancak bothroslar ve mezar çukurları ile 2A Mimari Tabakası sakinlerinin inşa faaliyetleri sonucu tahrip edilmiş bulunduğu işaret etmektedir. Bu avlunun kuzeyinde zemini taş ile döşenmiş başka bir anıtsal bir giriş yapısı¹⁹ yer almaktadır. Ön kısımdaki kaba yonu iki adet iri dikme kaidesi bu giriş yapısının cephesini oluşturmaktadır.

2B ve 2A mimari tabakalarında ele geçmiş olan özellikli ve iri boyutlu stroterler (Fig. 10), kalypterler (Fig. 11-12) ile çörtlenler (Fig. 13), Akhaimenid kültürünü yansıtan bu mimari tabakadaki önemli yapıların varlığına işaret etmektedir.

Güçlü bir Akhaimenid yani Pers kültürünü yansıtan 2B Mimari Tabakası ile aynı oranda olmasa da söz konusu kültürün devamının izlendiği 2A Mimari Tabakası'nın çanak-çömlek ve küçük buluntuları yerleşmenin etnik karakteri ile kültürü hakkında belirleyici veriler sunmaktadır. 2B Mimari Tabakası çanak-çömleği genel olarak incelendiğinde bezemesiz ve boya bezekli olmak üzere 2 ana grup olduğu anlaşılmaktadır. Bezemesiz grup içinde devetüyünün tonlarında, özellikle koyu ve kızılımsı devetüyü ile az da olsa siyah astarlı, iyi açıklı kaliteli üretimler göze çarpmaktadır. Koyu ve kızıl devetüyü astarlı çanak-çömlekler, Kızılırmak Kavsi İçi ve Yeşilirmak (*Iris*) Havzası'nda özellikle Maşat Höyük'ten iyi bir şekilde bilinmektedir. Bezemesiz grup içinde yer alan çok kaliteli üretilmiş, astarlı ve iyi açıklı siyah renkli çanak-çömlekler bölgeye yabancı olup, çok büyük olasılıkla Batı İran'dan ithal edilmiş ya da bunların 2B Mimari Tabakası başlangıç sürecinden itibaren üretimi yapılmaya başlanmış olmalıdır²⁰. Devetüyünün

Fig. 10: Stroter, Pt, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Stroter, Terra-cotta, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük.

Fig. 11: Kalypter, Pt, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Kalypter, Terra-cotta, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük.

Fig. 12: Kalypter, Pt, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Kalypter, Terra-cotta, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük.

Fig. 13: Çörtlen, Pt, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Roof Spout, Terra-cotta, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük.

¹⁸ Oluz Höyük Akhaimenid (Pers) Dönemi bulgularının yoğunlukla açığa çıktığı 2009-2012 dönemi kazıları TÜBİTAK (Proje No.109K027), DÖSİMM ve İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi'nce (Proje No. 3563, 6851, 16490, 24836) desteklenmiştir. Söz konusu kurumlara teşekkürü borç bilirim.

¹⁹ Dönmez 2013a: Res.19.

²⁰ Dönmez 2013a: Res. 29-30.

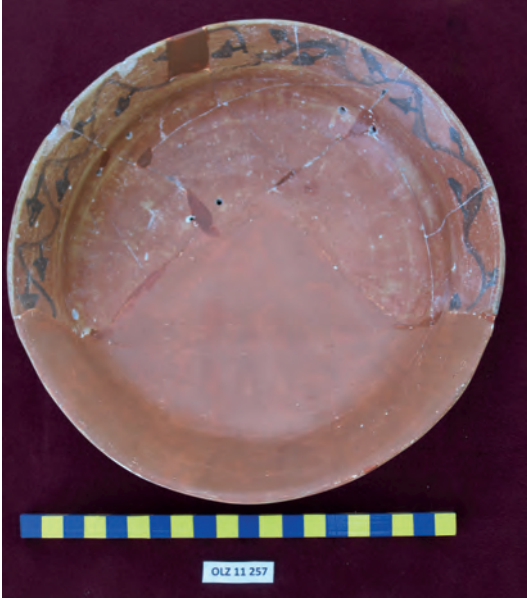

Fig. 14a

Fig. 14b

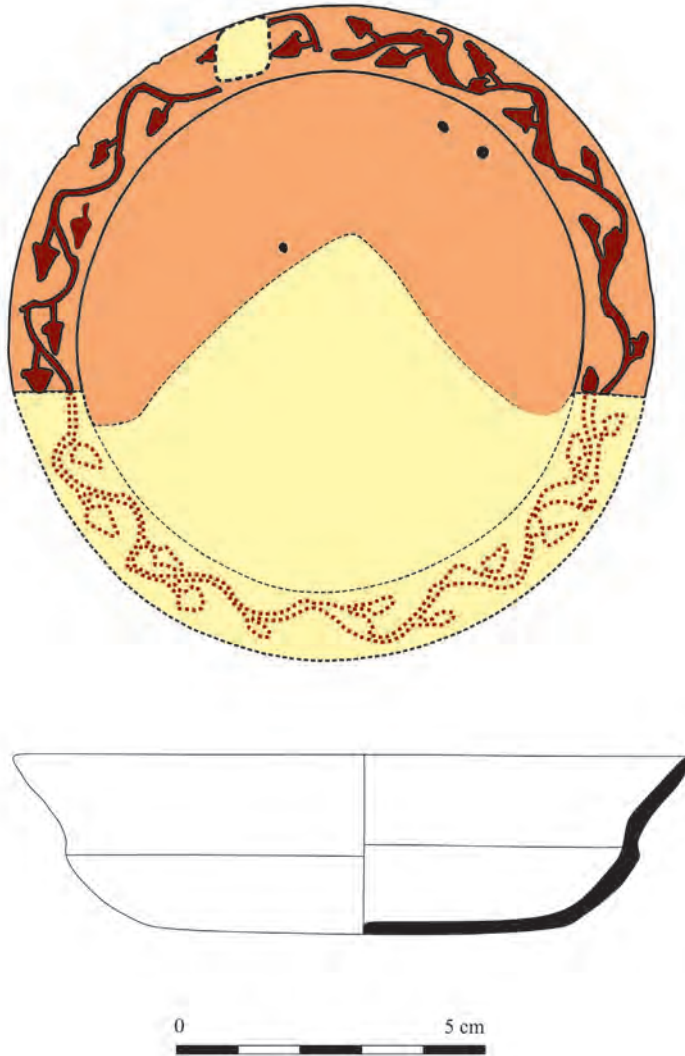

Fig. 14c

Fig.14 a-c: Boya Bezekli Akhaimenid Çanak, Pt, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / *Achaemenid Bowl with Paint Decoration, Clay, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük.*

tonlarında üretilen çanak-çömlek grubu içinde yer alan “Akhaïmenid Bowl” olarak tanımlı çanaklar Oluz Höyük’te hem 2B hem de 2A mimari tabakalarında tüm ve parça olarak çok sayıda ele geçmiştir. Bunlardan bazıları özellikli olması ile dikkati çekmektedir. 2B Mimari Tabakası’nda ele geçmiş olan bu Akhaïmenid çanaklardan ikisinin ağız kenarı içi koyu kahverengi boya ile oluşturulmuş bitkisel bezemeye sahiptir (Fig.14 a-c). Geç Phryg tarzı bezeme geleneğinin Akhaïmenid çanaklar üzerine uygulandığı Anadolu’dan bilinen yegâne örnekler durumundaki bu çanaklar aynı zamanda 2B Mimari Tabakası’nda etken olan kültürlerin çanak-çömlek üzerine de yansımış olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir. Yerel üretim oldukları hamur, astar ve boya gibi teknik yapı özelliklerinden anlaşılan, buna karşın Batı İran’dan Anadolu’ya taşınan bir çanak türü üzerinde sarmaşık motifi bezemesi uygulanmış olması, Kızılırmak Havzası’nın form temelinde yeniliklere açık olmakla birlikte bezeme uygulamasında muhafazakâr bir yaklaşımla geleneklerini devam ettirmiş olduklarına işaret etmektedir²¹. Bu bağlamda, Akhaïmenid çanaklar üzerinde görülen sarmaşık motifleri atölyelerin bölgeyi etkilemiş yabancı kökenli formlar üzerinde yerel motifleri uygulama konusunda muhafazakâr bir tutumları olduğunu göstermektedir²².

Metal ya da camdan üretilmiş benzerleri olan pişmiş toprak bir *phiale* de özellikli örnekler içinde değerlendirilmelidir (Fig.15 a-d). Metalden ya da camdan üretilmişlerin tam bir benzeri olan bu *phialenin* yine pişmiş toprak benzerleri Doğu ve Batı Anadolu’da görülmektedir. Van yakınlarındaki Karagündüz Höyüğü’nün Geç Demir Çağı tabakası²³, Erzurum – Sos Höyükü²⁴ ile *Daskyleion*’da (Hisartep) bulunmuş ve MÖ 375–325’e tarihlendirilmiş *phiale* parçaları²⁵, Oluz Höyük *phialesinden* daha kalitesiz üretimler olarak dikkati çekmektedir. Doğu, Kuzeydoğu, Orta ve Batı Anadolu’da bulunmuş bu dört örnek Pers kültürünün özellikli çanak-çömlek temelinde Anadolu’daki yayılımına da ışık tutmaktadır. Akhaïmenid çanaklar ile *phialenin* teknik yapı özellikleri ile birbirlerine benzer tonlarda yüzey renklerine sahip olmaları, söz konusu çanakların Oluz Höyük’te üretilmiş olduklarına işaret etmektedir.

2B Mimari Tabakası’nın önemli buluntularından bir kilden oluşturulmuş dağ keçisi protomlu bir rhytondur (Fig.16 a-d). Tahrip edilmiş bir *bothrosta* parçalanmış durumda ele geçen *rhytonun* kullanılamaz duruma geldikten sonra gömüldüğü anlaşılmaktadır. Kalıpta şekillendirilmiş ön kısmı çömelmiş pozisyonda iri boynuzlu bir dağ keçisi biçimindeki *rhytonun* arka kısmı çarkta yapılmış olup, dışa açılan boynuz biçimli konik bir göv-

deye sahiptir. Doğal bir üslupta yapılmış rhytonun yüzü ve gövdesi boya bezeme tekniğinde oluşturulmuş basit geometrik şekillerle bezenmiştir. Pers kültürünün tipik bir örneği olan dağ keçisi protomlu boynuz biçimli *rhyton* hiç kuşku yok ki altın, gümüş gibi metalden yapılmış olanların başarılı bir taklididir. Daha önce bazı uzak benzerleri Amisos kökenli olarak tanıtılan boynuz biçimli *rhyton*, Anadolu Demir Çağı kazılarında mimari tabakada ele geçen ilk örnek olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Oluz Höyük 2B Mimari Tabakası Pers kimliğinin karakteristik buluntularından olan dağ keçisi protomlu *rhytonun* bir *bothrosta* ele geçmiş olması, söz konusu kabın dinsel törenlerde uzun bir süre kullanıldıktan sonra kutsal özelliği nedeniyle gelişigüzel atılmamış, son hali ile bir *bothrosta* korumaya alınmış olduğunu göstermiştir.

Pers Yolu’nun batı kenarında ele geçen sakallı erkek başı biçimindeki cam pendantif (Fig. 17 a-c), Oluz Höyük Pers yerleşmesinin sıradışı ve önemli bulgularındandır. Sakalları, saçları, ensesi, kaşları gözleri ve gözbebekleri mavi, dudakları ile küpesi açık devetüyü, yüzü ve kulaqları ise beyaz renkli olan boncuk, büyük olasılıkla bir kolyenin pendantifi olarak kullanılıyordu. Karadeniz’in kuzeyindeki *Olbia* ve *Khersonesos*’ta yakın benzerleri²⁶ bulunmuş olan pendantifin *Kartaca* üretimi olduğu düşünülebilir. Oluz Höyük pendantifinin yakın bir benzeri Konya Arkeoloji Müzesi’nde sergilenmektedir. (Fig. 18 a-b) Müze kayıtlarında bu pendantifin Seydişehir Bölgesi kökenli olduğu yazılıdır.

2B ve 2A mimari tabakalarının diğer önemli çanak-çömlek grubunu Geç Phryg tarzında, genellikle açık renk zeminli panel ya da çerçeve içine ya da devetüyü ve kahverengi tonlardaki yüzeylere kahverenginin tonları ve siyah boya ile yapılmış bezemelere sahip örnekler oluşturmaktadır. Bunlar çoğunlukla geometrik kompozisyonlara sahiptir²⁷. Daha az olarak ise bitkisel motifler²⁸ ile hayvan²⁹ ya da karışık varlık³⁰ figürleri görülmektedir. 2B ve 2A mimari tabakaları boya bezekli çanak-çömleği genel karakteriyle Kızılırmak Kavsi İçi ile Yeşilirmak Havzası’ndaki Boğazköy, Alaca Höyük, Eskiyyapar, Alışar, Çadır Höyük, Maşat Höyük, Bolus-Aktepe, Çengeltepe ve Doğantepe gibi merkezlerde ele geçmiş olan çanak-çömlekle yakın benzerlikler ve kültürel ilişkiler içindedir. Çanak-çömlekle genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Oluz Höyük’te Geç Phryg kültürünün etkilerinin güçlü biçimde var olduğu anlaşılmaktadır.

²¹ Dinarlı 2014: 45.

²² Dinarlı 2014: 49.

²³ Kalkan 2008: Lev.KGH XVII/5

²⁴ Sagona/Erkmen/Sagona/Thomas 1996: Fig. 5/6

²⁵ Bulut 2007: Çizelge 1.

²⁶ Seefried 1973: 36-67.

²⁷ Dönmez 2013a: Res.39-40.

²⁸ Dönmez 2013a: Res.41-42.

²⁹ Dönmez 2013a: Res.42-44, 45 a-b.

³⁰ Dönmez 2013a: Res.46.

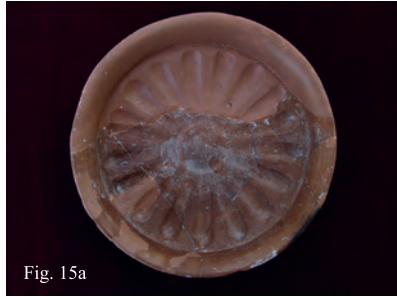

Fig. 15a

Fig. 15b

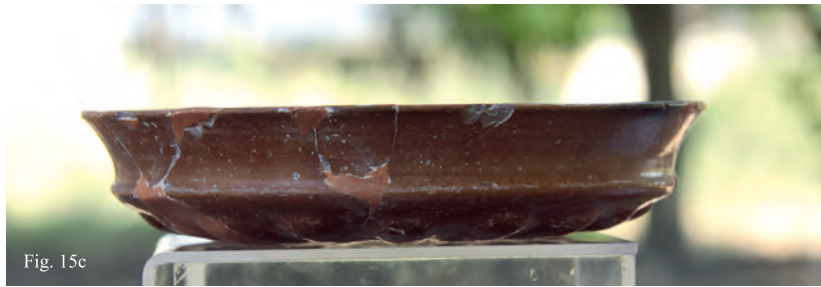
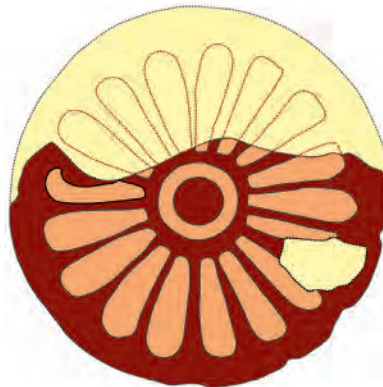
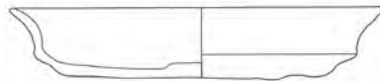
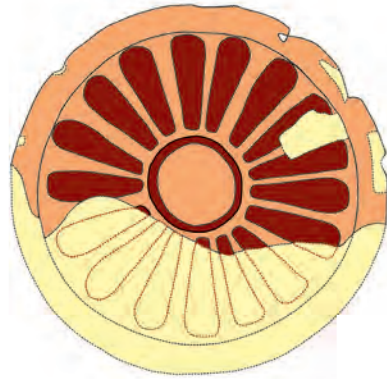

Fig. 15c

OLZ 11 256

Fig. 15d

Fig.15 a-d: *Phiale*, Pt, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük.
Phiale, Clay, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük.

Fig. 16a

Fig. 16b

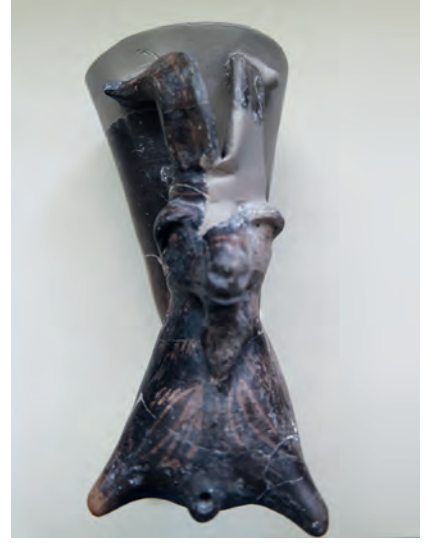

Fig. 16c

Fig. 16d

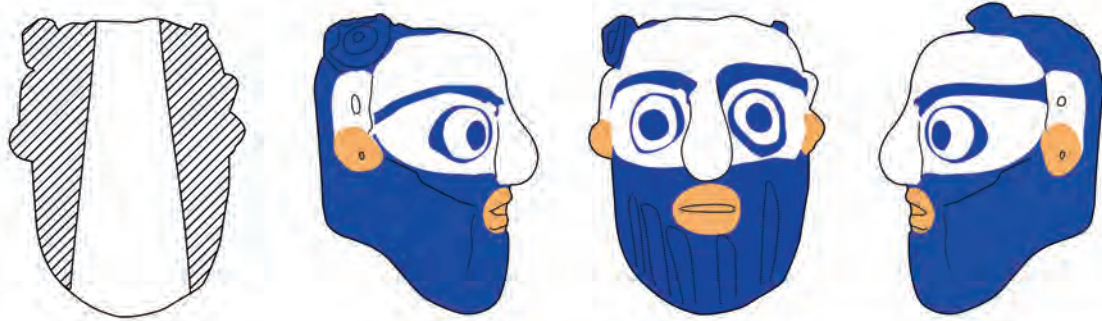
Fig. 16 a-d: Dağ Keçisi Protomlu *Rhyton*, Pt, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük /
Rhyton with Ibex Protome, Clay, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük.

Fig.17a

Fig.17b

0

3 cm

OLZ-10-026

Fig.17c

Fig.17 a-c: İnsan Başı Biçimli Pendantif, Cam, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük /
 Pendant in the Shape of Human Head, Glass, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük

Fig.18a

Fig.18b

Fig. 18 a-b: İnsan Başı Biçimli Pendantif, Cam, Konya Müzesi / Pendant in the Shape of Human Head, Glass, Konya Museum.

2B Mimari Tabakası'nda ele geçmiş boya bezemeli sıradışı bir krater, figürleri ile Oluz Höyük Phryg kültür karakterini gösteren en önemli buluntulardandır. Açık devetüyü hamurlu, kızılımsı kahverengi krater, içe dönük ağız kenarlı olup dibe doğru daralan silindirik gövdelidir (Fig.19 a-e). Yatay bir kaide üzerine yerleştirilmiş yuvarlak kulplu kraterin ağız kenarı dışı kirli beyaz zemin üzerine yapılmış kahverengi üçgen dizisi ile bezenmiştir. Gövde üzerine karşılıklı olarak yerleştirilmiş kirli beyaz zeminli iki iri panel içine kahverenginin tonları ile kurt – kanatlı boğa ve meander motifleri içinde su kuşları betimlenmiştir. Form ve kompozisyonlar açısından bir benzeri Maşat Höyük II. Yapı Katı'ndan (MÖ 550-500)³¹ bildiğimiz krater üzerindeki kurt – kanatlı boğa mücadelesi, Kızılırmak Havzası Demir Çağı toplumunun yazılı kültür yokluğu nedeniyle henüz çözümlenme noktasına ulaşamadığımız mitolojik değerleri olduğuna işaret etmektedir.

Genel gündelik yaşamın bir parçası olan, ağırşaklar, tezgah ağırlıkları, ağ ağırlıkları, çakmaktaşı kesici ve kazıyıcılar, sapan taneleri, öğütme ve ezgi taşları gibi çağdaş merkezlerde görülen sıradan buluntuların yanı sıra, Pers Yolu (bkz. Plan, Fig. 6-7) ile kuzeyinde ortaya çıkmaya başlayan malikane (basileia) ve yakın çevresinin dolgu toprağı ve mekanlarında ele geçen sıradışı küçük buluntular Oluz Höyük 2. Mimari Tabakası'nın tanımlanması ve sosyo-ekonomik yerinin belirlenmesi bakımından çok önemlidir. Bunların dikkat çekici olanları 2B Mimari Tabakası'nda (MÖ 425-300) ele geçen süvari betimli cam bir

damga mühür³², devebaşı betimli kült kabı (Fig. 20 a-c), MÖ 336–323'e tarihlenebilecek Büyük İskender Dönemi'ne ait altın bir stater³³, istiridye kabuğu şeklinde tunç bir kozmetik kutusu kapağı ya da ağırlık³⁴, tekerlek biçimli tunç bir sembol³⁵, üzerinde rozet ve güneş motifleri yer alan kemik bir disk³⁶ ile triangle ware tarzında boya bezeme ile yapılmış üçgenlerle bezenmiş kadın göğsü biçimli pişmiş toprak bir kaptır (Fig. 21). Kültürel olarak 2B Mimari Tabakası'nın bir devamı olan 2A Mimari Tabakası'nda (MÖ 300-200), bothroslarda ele geçen sarmaşık motifleriyle bezenmiş pt bir boğa başı biçimli törensel içki kabı (Fig. 22 a-d) ile ördek başı figürlü sapı olan tunç bir kepçe (Fig. 23 a-b) özellikli buluntular arasındadır. Ayrıca, Mithradates Vazosu olarak tanınan metal kabın³⁷ öncülü-nü oluşturan pişmiş toprak bir krater³⁸, tunçtan üretilmiş dikdörtgen biçimli bir mücevher kutusu kapağı³⁹ ve kaşına kazı tekniğinde resmedilmiş karışık varlıkları zapteden soylu kahraman kompozisyonu yer alan tunç bir yüzük⁴⁰ 2A Mimari Tabakası'nın önemli buluntularıdır. Bu bağlamda 2. Mimari Tabaka'nın genel olarak Kızılırmak Kavsi İçi ve yakın çevresindeki çağdaş merkezlerinden pek bilinmeyen türde ve değerinde küçük buluntularla karakterize soylu ve varlıklı yaşamın izlerini taşıdığı anlaşılmaktadır.

³² Dönmez 2013a: Res.48 a-b.

³³ Dönmez 2013a: Res.50 a-b.

³⁴ Dönmez 2013a: Res.51 a-b.

³⁵ Dönmez 2013a: Res.52 a-b.

³⁶ Dönmez 2013a: Res.53 a-b.

³⁷ Reinach 1890: Pl. III.

³⁸ Dönmez 2013a: Res.57 a-b.

³⁹ Dönmez 2013a: Res.58.

⁴⁰ Dönmez 2013a: Res.59 a-b.

³¹ Özgüç 1982: 60, Lev.76/1 a-d,77/1 a-d.

Fig. 19a

Fig. 19b

Fig. 19c

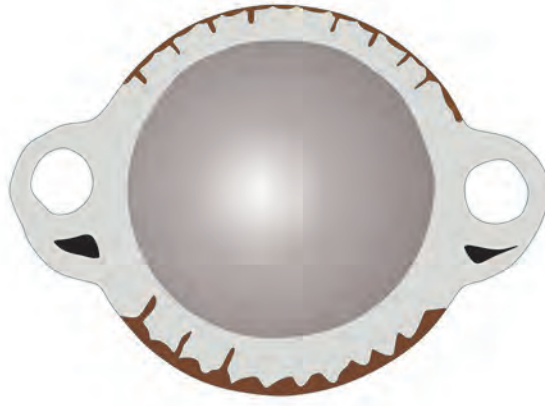

Fig. 19d

Fig. 19e

Fig. 20a

Fig. 20b

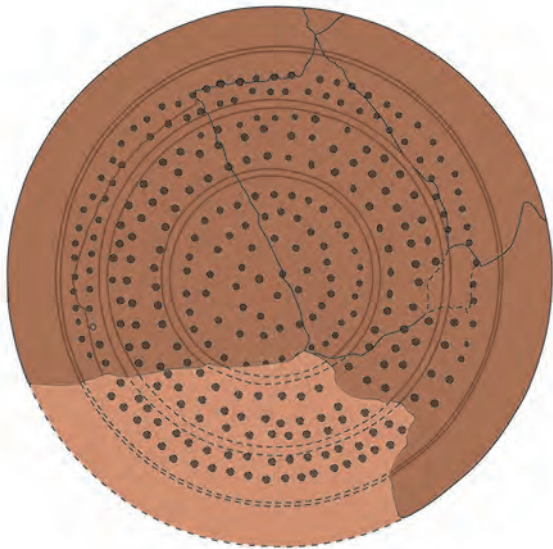

Fig. 20c

Fig.20 a-c: Devebaşı Betimli Kült Kabı, Pt, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük /
Camel Head-Shaped Cult Vessel, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük.

Fig. 21: Kadın Göğsü Biçimli Kült Kabı, Pt, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük /
Cult Vessel in the shape of Woman Breast, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük.

Fig. 22a

Fig. 22b

Fig. 22c

Fig. 22d

Fig. 22 a-d: Boğa Başı Biçimli Kült Kabı, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük /
Cult Vessel in the Shape of a Bull's Head, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük.

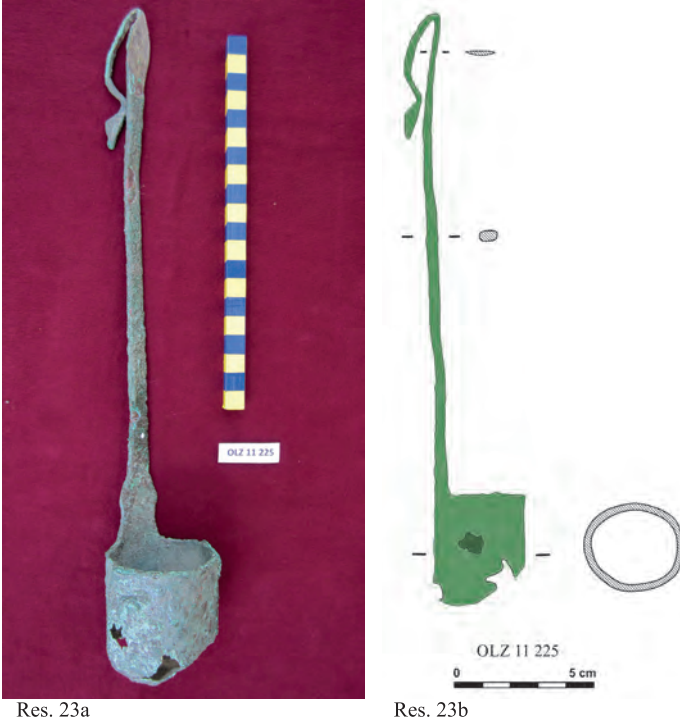

Fig. 23 a-b: Kepçe, Tunç, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Ladle, Bronze, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük.

2. Mimari Tabaka (MÖ 425-200) ile birlikte yerleşimin kültür karakterinin mimari, küçük buluntu ve çanak-çömlekçilik temelinde değişmeye başlamış olduğu anlaşılmaktadır. 2B Mimari Tabakası'nda Oluz Höyük'te köklü bir mimari değişim ve yeni anlayış olduğu gözlenmektedir. Bu değişiklik Oluz Höyük'e yerleşen Pers kökenli bir topluluk ya da zümrenin gelişi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Kızılırmak Kavsi İçi ya da daha geniş düşünüldüğünde *Kappadokia*'nın yeni siyasi oluşumunun küçük buluntular, çanak-çömlekçilik ve özellikle mimari anlayış temelinde Oluz Höyük'ü doğrudan etkilediğini göstermesi açısından önemlidir. Bu süreçte, kronolojisini henüz detaylı olarak belirleyemediğimiz, ancak 2. Mimari Tabaka yaşamında varlığını ve etkilerini saptadığımız çok yakındaki bir sulak alanın ya da küçük bir gölün, Oluz Höyük'ün neden bir Pers zümresince yerleşim yeri olarak seçilmiş olduğu sorusunun en güçlü yanıtı olduğunu anlamaya başlamış bulunuyoruz. Perslerce Anadolu'da seçilen yerleşim alanları içinde *Daskyleion* örneğinde olduğu gibi göl kenarı ile kuş ve diğer av hayvan çeşitlerinin yaşadığı doğal ortamlar bir *paradeisos* oluşturmak amacıyla her zaman tercih edilmiştir. Bu alanların doğal güzellikleri ile av olanakları Persler için daima çekici unsurlar olmuştur. Bu nedenle Oluz Höyük bir *paradeisos* alt yapısı için Kızılırmak Kavsi İçi'ndeki en uygun ortamlardan birini oluşturmuş gibi görünmektedir. Onlarca sayıda ele geçmiş olan deniz yumuşakçalarına ait fosil kavkılar ile balık ve su kuşlarına ait kemikler gölün sağladığı yaşam çeşitliliğini arkeolojik olarak kanıtlamaktadır. Oluz Höyük'ün kuşçumu 50 km güneyinde yer alan ve çağdaş mimari tabakalara

sahip Maşat Höyük'ün ya da Alaca Höyük, Eskiya-par, Boğazköy, Alishar Höyük, Çadır Höyük, Ovaören-Yassihöyük ve Kırşehir-Yassihöyük gibi benzeri yerleşmelerin tercih edilmemesinin nedeni böyle bir ortama sahip olmamaları gibi görünmektedir.

A Açması'nda, 3500 m²'lik alanda ortaya çıkarılan taş döşemeli anıtsal bir yol ile malikane benzeri önemli bir yapıya ait olduğunu düşündüğümüz kimi yapılar MÖ 450 yıllarında Oluz Höyük'e soylu bir Pers zümresinin yerleştiğine ve Oluz Höyük'e yeni bir mimari tasarımın uygulanmış olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda *paradeisos* için çok uygun bir ekosisteme sahip Oluz Höyük'e, 2. Mimari Tabaka'nın başlangıç sürecinde anıtsal taş döşemeli yol ile ulaşılan bir malikane inşa edilmiş olduğunu anlamaya başlamış bulunuyoruz. Höyüğün kuzeybatısına ve en yüksek kesimine yapılmış olduğu anlaşılan malikanenin hangi tarihte inşa edilmiş olduğu konusu aynı zamanda 2. Mimari Tabaka'nın başlangıç tarihini de belirlemektedir. Bugünkü arkeolojik veriler, malikanenin büyük olasılıkla MÖ 425 yılı civarında ya da 5 – 10 yıl öncesinde yapılmış olduğunu göstermektedir.

Oluz Höyük'e 2B Mimari Tabakası sürecinde yerleşmiş olan Pers zümresinin *Pontika Kappadokia* Satraplığı'nın kuruluşu ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Bugüne değin *Gazioura* (Turhal, Fig. 24) ya da civarında olduğu düşünülen *Pontika Kappadokia*'nın siyasi yönetim merkezinin coğrafi yakınlık nedeniyle Oluz Höyük'le bağlantılı olabileceği ihtimal dahilindedir. *Paradeisos*lar içinde satrap parklarının önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Antik kaynaklar Anadolu'dan iki önemli satrap parkından bahseder. *Sardeis* yakınlarındaki Tisaphernes'in bahçelerinde, Plutarchos, akarsuların ve çayırılık alanların varlığından söz eder (*Alcibiades*, 24.7). Ksenophon, *Daskyleion*'da bir *basileia* olan Pharnabazos'un sarayının parkları ve bahçeleri olan varlıklı köylerle çevrili olduğunu bildirir (*Hellenica*, IV, 1.15-16). *Daskyleion*'da ele geçmiş bazı mühür baskılarında görülen av sahneleri ile av hayvanı gruplarının *paradeisos*la ilgili olduğu düşünülmektedir⁴¹. *Basileia* içinde yer alan satrap saraylarının dışında ikamet edilen merkezlerin ya da kentlerin yakınlarında satraplara ait malikaneler yer alıyor olmalıydı. Genç Kyros'un (MÖ 424-401) *Sidon*'daki malikanesi buna iyi bir örnektir. Bu bağlamda, Kritalla olduğunu düşündüğümüz Oluz Höyük'te büyük olasılıkla Kral Kserkses'in MÖ 480'deki ziyaretinden sonra bir *basileia* kurulduğu ve buraya belki de kuşçumu 80 km güneybatıdaki *Gazioura*'da (bkz. Harita 2) yaşayan satrap ya da soylu bir Pers zümresinin yerleştiği düşünülebilir. Bu hareketliliğin Oluz Höyük'te açığa çıkmaya başlayan *basileia* ile Pers Yolu'nun inşası, yerleşme kenarındaki

⁴¹ Kuhrt 2007: Fig.128 a-b

Fig. 24: Turhal Kalesi (Gaziura) / Turhal Fortress (Gaziura).

göl ile yakın çevresindeki doğal hayat canlılığı, belki de buna bağlı düzenlenen park ve bahçe gibi birimler bu aşamada düşünülmesi gereken olasılıklardır.

Büyük İskender'in tüm Anadolu gibi Kappadokia'yı da ele geçirmesi ile Oluz Höyük'teki soylu ve varlıklı yaşamın MÖ 300'lü yıllarda sona erdiği, yerleşmenin belli bir oranda da olsa Persli karakterini koruyarak MÖ 47'ye değin (2A ve 1. mimari tabakalar) Pontos Krallığı'nın bir birimi olarak yaşamına devam ettiği anlaşılmaktadır.

OLUZ HÖYÜK VE KUZEY – ORTA ANADOLU'DA ERKEN ZERDÜŞTLÜK İZLERİ

Oluz Höyük'ün Kızılırmak Havzası Demir Çağı'na katkıları kültürel, tarihsel ve askerî boyutun yanı sıra, dinsel bir boyut da kazanmaya başlamıştır. 2B ve 2A mimari tabakalarında açığa çıkarılan birtakım kalıntılar ile küçük buluntular, bilinmeyenlerin bilinenlerden çok daha fazla olduğu Zerdüşti dini ile Ateş Kültü'nün erken dönemlerinin anlaşılması noktasında çok önemli bilgiler sunmaktadır. Zerdüşti dininin doğduğu topraklar, Zerdüşti'nün yaşadığı dönem ve dogmanın meydana geldiği zaman bugüne değin tam olarak tanımlanamadığı için Oluz Höyük güncel bulgularının önemi ve değeri eşsizdir. Oluz Höyük bulgularının diğer bir önemi, Zerdüşti dininin oluşma dönemine ait kaynakların *Media* (Güney Azerbaycan) ve

Hazar Denizi'nin güneydoğusundaki toprakların (*Margiana*, *Baktria*) yanı sıra, Kuzey – Orta Anadolu (*Pontika Kappadokia*) ve *Kappadokia*'da da aranması gerektiğine işaret etmesidir.

Media (Güney Azerbaycan) ya da *Margiana*'da (Horasan) ortaya çıktığı ve Anadolu topraklarına MÖ 6. yüzyılın başlarından itibaren Med Krallığı'nın batıya yayılımı ile girdiği düşünülen Zerdüşti dininin kurucusu Zerdüşti'nün nerede doğduğu, ne zaman yaşadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, MÖ 800–550 yılları arasındaki bir zaman dilimi üzerinde durulmaktadır. Hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Zerdüşti'nün ismi, eski Pers dilinde “Altın Develer İle / Sarı Deve Sahibi / Deve Sahibi / Deveci” gibi anlamlara geldiği düşünülmektedir. Zerdüşti'nün⁴² annesi Daughdhova, babası ise Porouchaspa idi. Zerdüşti yirmili yaşlarında İran'dan ayrılmış ve on yıl boyunca gerçeği bulmak için dolaşmıştır. Gerçeği bulana kadar devam eden süreç, Ahura Mazda'nın varlığını hissetmesi ve vahiyin gelmeye başlaması ile sonuçlanmıştır. Daha sonra İran'a dönüp öğretilerini anlatmaya ve yaymaya başlayan Zerdüşti, aralarındaki karmaşık ilişkiyi düşünmeden iyi ve kötüyü dinsel temelde ayıran ilk in-

⁴² Zerdüşti, Avesta'da “Zarathustra” olarak geçmektedir. “Zarat” eski İran dilinde “altın” anlamına gelirken ismin diğer yarısını oluşturan “hustra” ise “deve” anlamındadır (Sarianidi 2010: 121). Zerdüşti, Eski Yunanca'da ise yıldızla tapan anlamına gelen “Zoroaster” olarak bilinmektedir.

san olmuştur⁴³. Zerdüş'tün yaymaya başladığı dinde iyiliğin sahibi ve temsilcisi Ahura Mazda⁴⁴, kötülüğün sahibi ise Anghra Mainyu (Ahriman/Ehrimen) idi. Dinden tanrı heykellerini ve benzer figürleri çıkarmayı başaran Zerdüş't, büyük olasılıkla ateşi ayinlerde tapınmanın odağı ve heykellerin yerine temel unsur olarak kullanmaya başlamıştır. Herodotos'un aktardığı "... tanrı heykeli, tapınak, sunak yapmak gibi şeyleri bilmezler...." ifadesi (*Historiai*, I, 131), Zerdüş'tün gerçekleştirdiği yeniliklerin MÖ 5. yüzyılda yaşadığına işaret etmektedir. Herodotos'un aktardığı bilgiler içinde Persler'in tapınak bilmediği hususu ise tartışmalı bir konu durumundadır. Herodotos'un yaşadığı dönemde, yani MÖ 5. yüzyılda, Pasargade'deki Zendan-i Süleyman⁴⁵ ile Nakş-i Rüstem'deki Kaabe-i Zerdüş't⁴⁶ tapınakları mevcuttu. II. Kyros (MÖ 550-529) ya da I. Dareios (MÖ 522-486) dönemlerinde inşa edildiği düşünülen söz konusu tapınakların varlıklarından Herodotos'un haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Herodotos hiçbir zaman İran'a gitmemiştir. Bu bağlamda, MÖ 5. yüzyılda Anadolu'da göze çarpan bir Pers tapınağı bulunmadığından, Herodotos'un değerlendirmeleri olağan sayılmalıdır.

Tek tanrı – peygamber - vahiy sisteminin Önyasya'daki ilk örneği olan Zerdüş't dininin tarihsel kökenlerinin en azından Demir Çağı ortalarına (MÖ 650/600) kadar uzandığı konusundaki bulgular bugüne değin özellikle Ateş Kültü temelinde izlenebilmiştir. Buna ilave olarak üçüncü kuşaktan bir Zerdüş't olduğu iddia edilen I. Dareios⁴⁷ (MÖ 522-486) döneminde resmî din olarak kabul edilmiş olan Zerdüş't dininin⁴⁸ erken dönemlerinin nasıl bir hikayesi olduğu hususu, arkeolojik kanıt noksanlığı nedeniyle bugüne değin tahminlerden öteye gidememiştir. Oluz Höyük'te açığa çıkmaya başlayan arkeolojik bulgular, neredeyse hiçbir şey bilmediğimiz Zerdüş't dininin erken dönemleri ile Ateş Kültü'nün MÖ 5. yüzyıldaki resmini çizmemizin yanı sıra, bunlar dışındaki farklı ritüeller ile uygulamaların varlığına da işaret etmektedir.

1. Ateş Kültü: Anadolu'da Erken Tunç Çağı⁴⁹ ile Hitit⁵⁰ ve Urartu⁵¹ krallıklarında ateş ile ilgili birtakım dinsel törenlerin yapıldığına dair buluntular olsa da, Zerdüş't dininin en önemli ve köklü ritüeli ile pratiğini oluşturan Ateş Kültü⁵² ile ilgili bulgular, *Kappadokia* (*Katpatuka*) ve yakın çevresini işaret etmektedir.

Medlerin Anadolu'yu işgale başladığı MÖ 6. yüzyıl başlarından itibaren izlenebilen arkeolojik kalıntılar, Geç Demir Çağı Anadolu'suna Ateş Kültü'nün doğudan yani *Media*'dan gelmiş olabileceğini göstermektedir. Hemen yakınlarındaki Nush-i Jan Tepe'de açığa çıkarılan Med Dönemi bir yapı kalıntısı ateş tapınağı olarak yorumlanmaktadır⁵³. *Kappadokia*'nın Anadolu bölgeleri içinde İran kültürlerinin etkisinde en fazla kalmış olan bölge olduğu bilinmektedir⁵⁴. Günümüz Zerdüş't dininde Ahura Mazda'nın evrensel sıcaklığını ve ışığını sembolize eden Ateş'in⁵⁵, MÖ 6-4. yüzyıllarda tapınılan bir nesne olduğuna dair çok güçlü arkeolojik ve tarihsel bulgular ortaya çıkmaya başlamıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Zerdüş't dininde köklü ve geleneksel bir geçmişi olan ateşe tapma törenleri tarihsel süreçte dinin en güçlü ritüeli haline gelmiş ve dine özel bir Ateş Kültü oluşmuştur. İran'da, günümüz Zerdüş't dini çerçevesinde çeşitli ateş kültleri mevcuttur. Bunlar içinde üst düzey ve yüce olan "Kralların Ateşi (Azer-i Gashnasp)", Tarımcıların Ateşi (Atashgada-i Azer-Bazrin-Mehr)" ve "Ruhbanların Ateşi (Taht Azer-i Farbegh)"nin yanı sıra, "Eyalet Ateşi (Behram)", "Kabile Ateşi (Azeran)" ve "Ev Ateşi" gibi halka daha yakın ve yerel özellikler gösteren ateş kültleri de mevcuttur. Perslere (Akhaimenidler) Medler'den aktarılmış olduğu bilinen Ateş Kültü'nün, Anadolu'da MÖ 546'da başlayan Akhaimenid egemenliği sırasında kurumsallaşmaya başlamış olduğu düşünülebilir. Oluz Höyük kazıları öncesi Ateş Kültü, *Kappadokia*'da Er-ciyes Dağı eteklerinde tesadüf eseri bulunmuş olan dört yüzünde Magus (Mog) adı verilen rahiplerin betimlendiği bir ateş sunağı⁵⁶ (Fig.25 a-b) dışında arkeolojik bir kimliğe sahip değildi. Buna ek olarak, Strabon (MÖ 64 – MS 21), *Kappadokia*'da *Pyraetheia*'ların (ateşgedeler) içinde çevresi kapalı ve üstü açık cellalarda ebedi ateşlerin yandığından bahsetmektedir (*Geographika*, XV, 3 15). Bu önemli bilgi çok büyük olasılıkla Strabon öncesi dönemde de ateşgedelerin *Kappadokia*'daki varlıklarına işaret etmektedir. Ateş ayinlerini yöneten ve Med kökenli oldukları bilinen magusların⁵⁷ varlığı tarihsel kayıtların yanı sıra Anadolu⁵⁸, Kuzey Irak⁵⁹, Batı İran⁶⁰ ve Orta Asya'da⁶¹ ele geçmiş görsel öge içeren buluntulardan da izlenebilmektedir.

⁵³ Boyce 1975: 456-457.

⁵⁴ Bittel 1956 38; Sevin 1998: 193.

⁵⁵ Bharucha 1979: 96.

⁵⁶ Bittel 1952: 15-20; Bittel 1956: 35-42, Lev.XV; Dönmez 2013: 110, Res.66-69.

⁵⁷ de Jong 2005: 90.

⁵⁸ Bakır 2011: Res.45; Karagöz 2013: Abb.35.

⁵⁹ Qizqapan (Kızkapan) Magus figürü için bkz. Sarkhosh Curtis 2010: Fig.35.1.

⁶⁰ Perrot/Chipiez 1892: Fig.113-115; Razmjou 2005: 157, Fig.198-199.

⁶¹ Curtis 2013: 84, Fig.57.

⁴³ Solmaz 2004: 14.

⁴⁴ de Jong 2010: 85-89.

⁴⁵ Schmidt 1953: Fig.6B.

⁴⁶ Stronach 1967: Pl.XXIV.

⁴⁷ Boyce 1982: 41.

⁴⁸ Soudavar 2010: 111-138.

⁴⁹ Koşay 1976: 25-28.

⁵⁰ Taş 2011: 7-18.

⁵¹ Baştürk 2009: 138-142; Baştürk 2012: 310.

⁵² Kellens 1983: 107-123; Darrow 1988: 417-442.

Fig. 25a

Fig. 25b

Fig. 25 a-b: Ateş Sunağı, Taş, Bünyan / Fire Altar, Stone, Bünyan.

Oluz Höyük 2013 döneminde açığa çıkarılan ve 2014 dönemi çalışmaları sırasında ayrıntıları ile incelenen törensel bir ateş çukuru, yalnızca Anadolu arkeolojisi için değil, aynı zamanda Önasya ve Orta Asya'nın Ateş Kültü ile ilgili bulguları arasında da çok önemli bir keşif olarak yerini almıştır. Pers Yolu'nun 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200) sakinleri tarafından kısmen tahrip edilmiş güney girişinde olduğu gözlenen oval biçimli Kutsal Ateş Çukuru, 1.10 m uzunluğunda, 0.90 m genişliğinde ve 0.50 m derinliğindedir. Ateş yanan bölümün yüzeyin altında yer alması nedeniyle Kutsal Ateş Çukuru'nun işlev açısından bir ocak olamayacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu çukurun pişirme ya da ısıtma gibi fonksiyonları olsa idi, mimarisinin yüzeyde bulunması ve daha farklı olması gerekirdi. İşlevi sona erdikten sonra 2A Mimari Tabakası sakinleri tarafından bothros olarak kullanıldığı anlaşılan Kutsal Ateş Çukuru'nda ele geçen tunç bir levha ile iki adet tabak⁶², çukurun önemine uygun olarak kapatılmış olduğuna işaret etmektedir. Kenarları ateşten kaynaklanan yüksek ısı nedeniyle kızışmış ve yer yer kararmış kaba yonu bir taş sırasıyla çevrelenmiş Kutsal Ateş Çukuru'nda (Fig. 26-27) yaklaşık 0.30 m'lik yoğun kül ve karbon tabakası içinde açığa çıkarılan kerpiç bloklar (Fig.28), ağız kenarını çevreleyen taşlarla birlikte kerpicin de kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Pers Yolu'nun güney kısmında yer alan Kutsal

Ateş Çukuru'nun bu konumu, ateş alevinin açık havada meydana getirilmesi zorunluluğu ile ilgili olmalıdır. Ateşe tapma törenlerinin, ateşin dışarıda yanma zorunluluğu nedeniyle açık havada icra edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ateşe gösterilen saygı adına gerçekleştirilen dinsel törenlere ait eski izlerin Önasya coğrafyasında ne denli nadir olduğu düşünüldüğünde, Ateş Kültü ile ilgili eşsiz bir bulgu olan Oluz Höyük Kutsal Ateş Çukuru'nun önemi bir kez daha artmaktadır. Bununla birlikte, MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Kutsal Ateş Çukuru, özelde Oluz Höyük genelde ise Kuzey – Orta Anadolu ile Kızılırmak Havzası yani *Kappadokia* Geç Demir Çağı toplumlarının güçlü ateşperest kimlikleri ile gerçekleştirdikleri Ateş Kültü faaliyetlerine, Erken Zerdüşt dininin uygulamalarına işaret etmesi bakımından çok önemlidir. Magusların yönettiği ateş törenleri zamanla tapınaklar (ateşgede) içindeki sunaklarda da yapılmaya başlanmış olmalıdır. Başlangıçta dar ve elit bir kesime hitap eden Erken Zerdüşt dininin, Ateş Kültü ayinleri ile birlikte yayılım alanı bulduğu ve ibadetler ile ayinlerin halka açık bir hale gelmiş olduğu düşünülebilir. Zerdüşt ateşgede ve tapınak inşa faaliyetlerinin Akhaimenid döneminde başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda en eski Zerdüşt tapınağının *Pasargade*'de olduğu bilinmektedir. II. Kyros tarafından yaptırılmış tapınak Zendan-ı Süleyman olarak anılmaktadır⁶³. Benzeri bir tapınak I. Dareios'un

⁶² Dönmez/Yurtsever-Beyazıt 2014: Res.8-9.

⁶³ Jacobs 2010: Fig.10.3.

(MÖ 522-486) mezarının bulunduğu Nakş-i Rüstem'de yer almaktadır. Kaabe-i Zerdüşt olarak anılan bu tapınak ile Zendan-ı Süleyman, plan şeması olarak kareye yakın görünüşleri ve kulemsi tipleri ile Urartu tapınaklarının benzerleri durumundadır⁶⁴. Üçüncü bir tapınak ise, II. Artakserkses (MÖ 404-358) döneminde, Susa'da inşa edilmiştir⁶⁵. Ateş ile ilişkileri bugüne değin tam olarak çözülemeyen bu tapınakların, Zerdüşt dinin Akhaimenid dönemindeki kurumsallaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış oldukları anlaşılmaktadır. Bu duruma Zerdüşt dininin gerçek bir devlet yapısı içinde kurumsallaşma ihtiyacı duymuş olması neden olmuş gibi görünmektedir.

Fig. 26: Kutsal Ateş Çukuru, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), A Açması, Oluz Höyük / Sacred Fire Pit, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Trench A, Oluz Höyük.

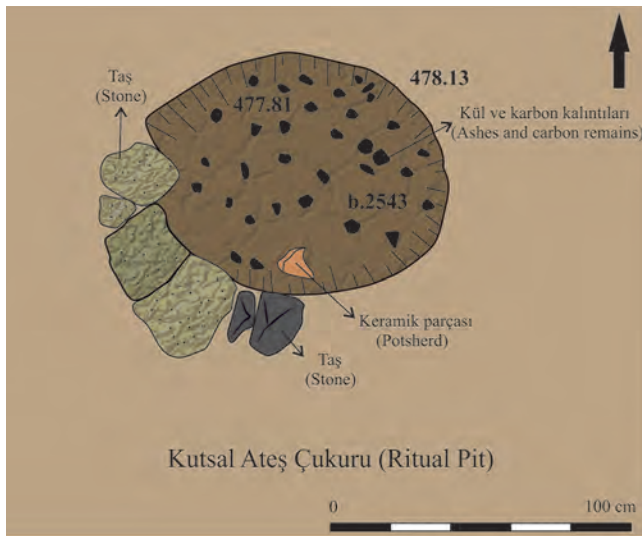

Fig. 27: Kutsal Ateş Çukuru, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), A Açması, Oluz Höyük / Sacred Fire Pit, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Trench A, Oluz Höyük.

Fig. 28: Kutsal Ateş Çukuru, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), A Açması, Oluz Höyük / Sacred Fire Pit, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Trench A, Oluz Höyük.

Güneybatı Orta Asya'da, başka bir deyişle Hazar Denizi'nin güneydoğusu ile Kopet Dağları'nın kuzeydoğusundaki topraklarda, Ateş Kültü bakımından önem taşıyan bazı yerleşmeler saptanmıştır. Bunlar içinde bir Tunç Çağı yerleşmesi olan Merv yakınlarındaki Gonur Depe (Konur Tepe) ile bir Demir Çağı merkezi olan Kok Tepe (Kök Tepe) dikkati çekmektedir (bkz. Harita 3). Güney Türkmenistan'daki Gonur Depe ile Güney Özbekistan'daki Kok Tepe'de ateş tapınımına işaret eden birtakım bulgular açığa çıkarılmıştır. Özellikle Gonur Depe'de ortaya çıkarılan bulguların anıtsallığı dikkat çekicidir. Bunlar bazı arkeologlar tarafından Proto-Zerdüştlük ya da Erken Zerdüştlük kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak, Gonur Depe'deki ateş ayinleri bulgularının Tunç Çağı'na tarihlenmesi, bunların Zerdüşt dini ile ilgili olmayan erken bir ateş kültürüne de ait olabileceğini düşündürmektedir⁶⁶. Nitekim aynı durum Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu'sunda da mevcuttur. Taşınabilir ocaklarla karakterize olan erken tarihli bu ateş kültürü, Erzurum'dan Elazığ'a değin uzanan bir coğrafyada etkili olmuştur⁶⁷. Ateş Kültü ve Zerdüşt dini konusunda çalışan bilim insanları, tapınak kullanımından önce ateş törenlerinin yüksekte bulunan açık hava platformlarında gerçekleştirilmiş olduğunu düşünmektedir⁶⁸. Ateş tapınımı ile ilgili söz konusu platformlardan biri Semerkand yakınlarındaki Kok Tepe'de ortaya çıkarılmıştır (bkz. Harita 3). MÖ 6. yüzyıla tarihlenen platformu çevreleyen tören çukurlarının Oluz Höyük Kutsal Ateş Çukuru ile konumsal ilişkisi ve benzerliği oldukça şaşırtıcıdır. MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine ait Oluz Höyük bulguları yalnızca Kutsal Ateş Çukuru ile değil, aynı zamanda çukurun hemen doğusunda açığa çıkmaya başlayan bir platformla da Koktepe ile koşutluk

⁶⁶ Canepa 2013: 320.

⁶⁷ Ateş kültürü ile ilgili portatif ocaklar için bkz. Pulur-Sakyol (Koşay 1976: 25-28), Karaz (Işıklı 2005: Lev.49, 57, 104), Erzurum-Pulur (Işıklı 2005: Lev.140-141, 153, 154), Güzelova (Işıklı 2005: Lev.248, 254), Sos Höyük (Sagona 2010: 44).

⁶⁸ Boyce 1975: 459.

⁶⁴ Stronach 1967: 278-288.

⁶⁵ Boyce 1975: 458-459, Stronach 1985: 619-621.

Harita 3: Ateş Kültü'nün Yerleşim Bulguları (MÖ 5 – 4. yüzyıllar) / Map 3: Evidences of Settlement for Fire Cult (5th – 4th Centuries BC).

göstermektedir. Kenarları kaba yonu iri moloz taşlarla sınırlandırılmış platformun kazısının 2015 döneminde tamamlanması planlanmaktadır. Kutsal Ateş Çukuru'nun doğusunda yer alan kesitte iri taşlarla oluşturulmuş, yalnızca kenar kısmı gözlenen bir platform (Fig. 29), Oluz Höyük Ateş Kültü uygulama ve pratiklerinin kutsal çukurlarla sınırlı olmadığını, büyük olasılıkla kompleks bir yapı ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Henüz kazılmamış alanda bulunan platform ve mimarisi, yakın gelecekte Ateş Kültü ile ilgili bulguların artacağına işaret etmektedir.

Fig. 29: Kutsal Ateş Çukuru ve Platform, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), A Açması, Oluz Höyük / Sacred Fire Pit and Platform, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Trench A, Oluz Höyük.

Oluz Höyük'te Ateş Kültü ile ilgili olduğunu düşündüğümüz diğer önemli bulgular bir bothrosta saptanmıştır (Fig. 30-31). b.1514 olarak kodlanan bothrosun başlangıç seviyesinde kilden üretilmiş boynuz biçimli bir *rythan* ele geçmiştir. Dağ keçisi protomlu, boya bezekli özel tasarım bu içki kabı (Fig. 16 a-d), Akhaimenid kültüründe değerli madenlerden yapılmış olanların⁶⁹ oldukça başarılı bir taklididir. *Bothrosun* orta seviyelerinde kalıp yapımı bir kase, dip kısmında ise yuvarlak gövdeli, geniş ağızlı bir çömlek, yuvarlak ağızlı küçük bir testi ve bir tabak ele geçmiştir (Fig. 31). *Bothrosun* tabanında düzgün biçimde yerleştirilmiş durumda ele geçen çömleğin ağzına kadar karbon kalıntıları ve kül ile dolu olduğu gözlenmiştir (Fig. 30-31). Bu durumun yanı sıra *bothrosun* tabanında da gözlenen kimi karbonize olmuş ahşap kalıntıları (Fig. 30), buluntuların özellikle yakılmış bir alana yerleştirilmiş olduğuna işaret etmiştir. İlk bakışta bir kremasyon mezar görüntüsü veren çömlek ile içindeki karbon ve kül kalıntıları üzerinde gerçekleştirilen ayrıntılı inceleme sırasında, herhangi bir kemik kalıntısına rastlanmamıştır. Bu durumda b.1514 kodlu *bothrostaki* çömleğin içine kutsal nitelik taşıdığı anlaşılan bir ateşin kalıntılarının yerleştirilmiş olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, 2012 döneminde saptanan b.1514 kodlu *bothros* ile 2013-2014 dönemlerinde kazılan Kutsal Ateş Çukuru'nun olası bir ilişkisi varmış gibi görünmektedir. Büyük olasılıkla 2B ve 2A mimari tabakalarında, kutsal ateş çukurlarında gerçekleştirilen ayinlerin sonunda bir kısım kül ve ateş kalıntıları kutsal nitelikleri nedeniyle çömleklere konulup bazı *bothros*lara yerleştiriliyordu. Kutsal kül kapları diyebileceğimiz bu çömleklere Oluz Höyük'teki varlıkları, Anadolu arkeolojisi ve Önasya din tarihindeki çok önemli bir ritüelin ilk kez farkına varmamızı sağlamıştır.

⁶⁹ Goroncharovskij 2010: 87-101; Kawami 2013: 104-105.

Fig. 30: *Bothros* (b.1514), 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), A Açması, Oluz Höyük / *Bothros* (b.1514), 2A Architectural Layer (300-200 BC), Trench A, Oluz Höyük.

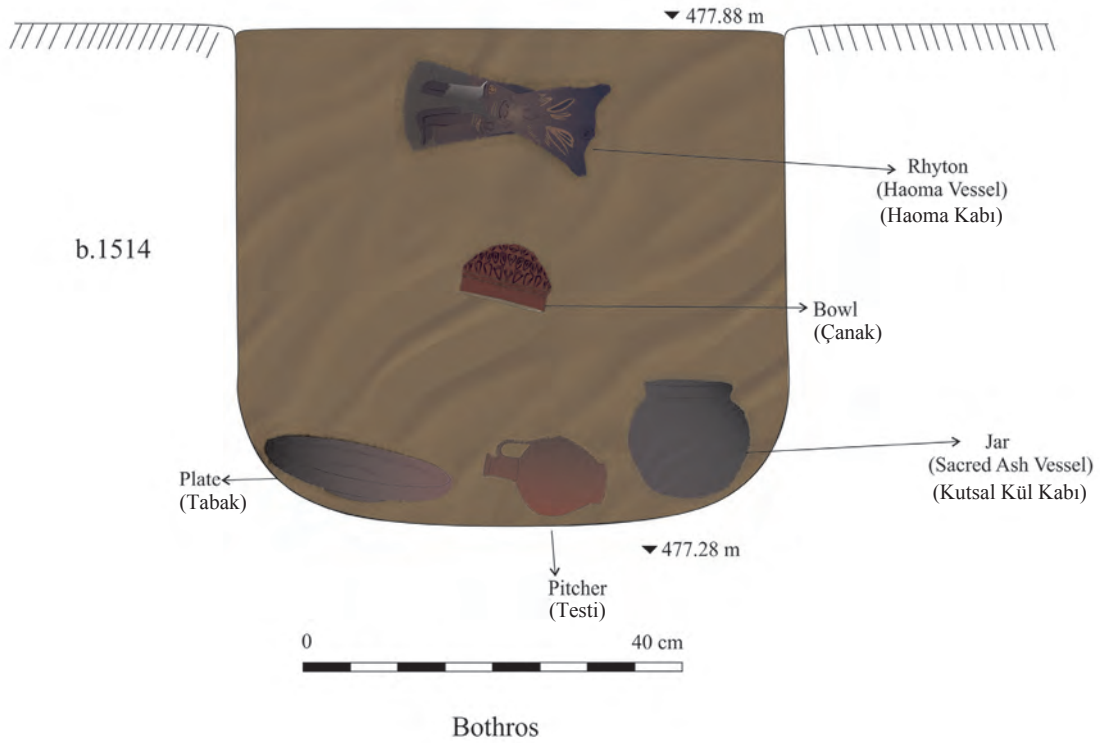

Fig. 31: *Bothros* (b.1514), 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), A Açması, Oluz Höyük / *Bothros* (b.1514), 2A Architectural Layer (300-200 BC), Trench A, Oluz Höyük.

Fig. 32: Tekne, Taş, Pers Yolu, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), A Açması, Oluz Höyük / Basin, Stone, Persian Road, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Trench A, Oluz Höyük.

Oluz Höyük'te Ateş Kültü ile ilgili diğer bir önemli buluntu grubu taş kandillerdir. 2B, 2A ve 1. Mimari tabakalarda ele geçmiş olan taş kandiller, yuvarlak bir taban, silindirik bir kaide ve hafif çukurlaştırılmış yağ haznesinden oluşmaktadır. Bir kandilde belirgin olarak gözlenen yanmış fitil yuvası (Fig. 33 a-b), söz konusu kandillerin nasıl kullanıldığı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Üst kısımdaki yağ haznesine konulan bitkisel yağ (zeytinyağı, susamyağı vb) içine bitkisel liflerden (keten, kenevir vb) oluşturulmuş bir fitil yerleştiriliyor ve yanma olayı tümüyle açıkta gerçekleşiyordu. Kullanımı kapalı kandillere göre oldukça kolay olmasına karşın, açıkta yanan ateş ile üst kısımda açıkta bulunan yağın bir devrilme sırasında oluşturacağı yangın tehlikesinin oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Taş kandillerin kullanılmış olduğu 2B, 2A ve 1. mimari tabakalar, MÖ 425'den MÖ 47'ye değin uzanan yaklaşık 400 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Özellikle 1. Mimari Tabaka'da bulunan birkaç örnek dışında pişmiş toprak kapalı kandillerin ele geçmemiş olması, bunların fazla tercih edilmediğine işaret etmektedir. MÖ 6-5. yüzyıllardan itibaren yaygın bir ticareti olduğu bilinen kilden üretilmiş kandillerin, Oluz Höyük'te yangın çıkarma riski taşıyan kaideli taş kandillere göre tercih edilmemesinin temel nedeni Ateş Kültü ile ilgili olmalıdır. Ateşperest bir kimliğe sahip Oluz Höyük Akhaimenid dönemi insanların açıkta yanan ateşe olan saygı hissi bu konuda etkin olmuş gibi görünmektedir.

Fig. 33a

Fig. 33b

Fig. 33a-b: Kandil, Taş, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), A Açması, Oluz Höyük / Oil Lamp, Stone, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Trench A, Oluz Höyük.

2. Bothroslar: Oluz Höyük *bothros*ları, Akhaimenid dönemi yerleşmesinde gerçekleştirilmiş ayinlere ait bir takım tapınak ve kült eşyalarının varlığını kanıtlamıştır. Tapınak ve kült eşyaları kullanılamaz duruma geldiklerinde asla gelişigüzel bir şekilde atılmıyorlardı. Bunlar kutsala saygı temelinde, bilinçsizce de olsa maruz kalabilecekleri saygısız yaklaşımlardan korunmaları için toprağa gömülüyorlardı. 2B ve 3. mimari tabakaları tahrip edilerek oluşturulmuş *bothros*ların 2A Mimari Tabakası sakinlerine ait olduğu gözlenmiştir. K 9, K 10 ve K 11 plankarelerinde yoğunlaşan *bothros*ların, genellikle tek bir nesne için oluşturulmuş ve kullanılmış olduğu saptanmıştır. Gövdesi üzerinde kurt – kanatlı boğa mücadelesi sahnesi bulunan krater, (Fig. 19a-e) boğa başı biçiminde *rhyton* (Fig. 22a-d) ile sapı ördek başı biçiminde sonlanan tunç kepçe (Fig. 23 a-b) söz konusu *bothros*larda açığa çıkarılan en önemli buluntulardır. Her ne kadar 2A Mimari Tabakası sakinlerince oluşturulmuş olsa da, *bothros*larda ele geçen eserlerin 2B Mimari Tabakası'ndan itibaren kullanılmış oldukları genel karakterlerinden anlaşılmaktadır. Kurt – kanatlı boğa mücadelesine ait kompozisyon içeren kraterin bir benzerinin Maşat Höyük'te⁷⁰ MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiş olması, *bothros*larda ele geçmiş eserlerin en azından 2B Mimari Tabakası sürecinde ya da hemen öncesinde üretilmiş oldukları düşüncesinin doğru olduğunu göstermektedir.

3. Kurban Çukurları: Oluz Höyük'te yapılan kazılarda, Zerdüşt dininin günümüzde hakkında fazla bilgi bulunmayan diğer ibadet biçimlerine dair ipuçları da elde edilmeye başlanmıştır. Yapılan çalışmalar Erken Zerdüşt dininin çeşitlilik gösteren dogmalara ve farklı ayinlere sahip olduğuna işaret etmektedir. Oluz Höyük kazıları, Erken Zerdüşt dininin pratikleri içinde hayvan kurbanlarının da bulunduğu dair bulgular sunmaya başlamıştır. Kurban hayvanlarının şimdilik sığır, eşek ve domuzdan ibaret olması, bu konuda tekdüzelik yerine çeşitlilik olduğunu göstermektedir. Oluz Höyük'te *bothros*ların da saptandığı K 9, K 10 ve K 11 plankarelerinde dört kurban çukuru açığa çıkarılmıştır. Bir tanesinde eşek ve sığırlara (Fig. 34), diğer üçünde ise yavru domuzlara ait kafataslarının (Fig. 35) bulunduğu çukurların Akhaimenid dönemine ait olması, bunların Zerdüşt dini ile olan ilişkileri ve bağlantılarına dikkat çekmektedir. Herodotos'un, Persler'in sığır (öküz) ve eşek yediklerine dair aktardığı bilgiler (*Historiai*, I, 133), kurbanların Akhaimenidlerle olan ilişkileri bakımından şüpheye yer bırakmamaktadır. Herodotos ayrıca, magusların insan ve köpek dışında her canlıyı öldürebileceklerini aktarmaktadır (*Historiai*, I, 140). Bu bilgi, köpeğin kurban hayvanları içinde yer almadığına işaret etmektedir. 1910'da Manyas Gölü kıyısındaki *Daskyleion*'da bulunmuş bir kabartmada⁷¹, ellerinde kurban aletleri bulunan iki şahıs ile önlerindeki

sunak üzerinde kurban etmiş oldukları boğa ve koyunun kafaları betimlenmiştir (Fig. 36). Bu kabartma bir kurban ayinine ait olmalıdır. Med kıyafetli şahısların ağızları örtülüdür. Zerdüşt dini geleneklerine uygun olan bu durum, kurbanların insan nefesi ile kirlenmemesi için bir önlemdir. Şahısların sol ellerinde dibe doğru daralan silindirik aletlerin kurban işlevi ile ilgili oldukları anlaşılmaktadır. Keskin olmadıkları gözlenen söz konusu aletler, Strabon'un kurban ile ilgili aktarımları ile de uyum göstermektedir. “*Kappadokia*'da Magus çoktur, bunlara ateş kahinleri adı verilir. Pers tanrılarına ait tapınaklar çoktur. Maguslar her gün, takriben saatte bir, ateş karşısında dua okurlar. Kurban törenlerinde bıçak kullanılmaz. Kurban edilecek hayvanları bir odunla yahut bir ağaç tokmakla öldürürler” (*Geographika*, XV, 3, 15). Bu durumda, hayvanların tokmak benzeri ahşap aletlerle dövülerek öldürülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Gerek kabartmada betimlenen hayvan başlarında, gerekse de Oluz Höyük'te açığa çıkarılan eşek ve domuz kafataslarında darbe izlerinin bulunmaması, kurban edilen hayvanların daha çok vücutlarına darbe aldıklarına işaret etmektedir. Oluz Höyük hayvan kafataslarının gövdelerinden kesilerek ayrılmış olmaları ise büyük olasılıkla hayvanın etleri için parçalanması sırasında gerçekleşmiş olmalıdır. Strabon, dua okunduktan sonra kurbanların temiz bir yerde öldürüldüklerini, töreni gerçekleştiren magusun kurban etini parçalara ayırdığını ve törene katılanların paylarını aldıktan sonra evlerine döndüklerini aktarmıştır. Strabon, kurbandan tanrıya pay ayrılmadığını, zaten kurbanın ruhunun tanrıya ait olduğunu bildirmiştir (*Geographika*, XV, 3, 13). Strabon ayrıca, “Sonra maguslar etleri ağaç dalları yahut myrtle üzerine koyarlar ve asalarını ete doğru uzatırlar. Elllerinde myrtle fidanlarından bir demet olduğu halde ilahiler okurlardı” demektedir (*Geographika*, XV, 3, 14).

Herodotos ise “..... Kurban kesmek için sunak yoktur, ateş de yakmazlar. Kurbanın üzerine kutsal içkiler dökmeyiz, flüt, giyim kuşam, arpadan ekmek yapıp takdis etmeyiz. Tanrılardan birine bir kurban kesmek isteyen kimse, kurbanı temiz bir yere götürür, başına genellikle myrtle dallarından bir taç koyar, kurban hangi tanrı için kesiliyorsa, o tanrının adını anar. Kurban kesenin, tanrısal yardımı yalnız kendisi için istemeye hakkı yoktur; bütün Persler için ve özellikle kral için dua eder; bütün Persler için dua ederken kendisi de bunun içindedir. Sonra kurbanı parçalar, etleri pişirtir, yere yumuşak otlar, özellikle yonca serer, etleri bu yaygının üzerine koyar. O, bunları koyunca, yanında ayakta duran bir magus, tanrıların soy zincirini anlatan dinsel bir ilahi okur, -bu ilahi, kendi anlattıklarına göre böyledir; din, bir magus olmadan kurban kesmeyi yasak etmiştir. Kısa bir duruştan sonra kurbanı keser, etleri toplar ve istediği gibi yapar” demektedir (*Historiai*, I, 132).

⁷⁰ Özgüç 1982: Lev.76/1 a-d, 77/ 1 a-d.

⁷¹ Karagöz 2013: Abb.36.

Fig. 34: Kurban Çukuru, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), A Açması, Oluz Höyük / *Sacrificial Pit, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Trench A, Oluz Höyük.*

Fig. 35: Kurban Çukuru, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), A Açması, Oluz Höyük / *Sacrificial Pit, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Trench A, Oluz Höyük.*

Fig. 36: Kurban Sahnesi, Taş, Daskyleion (Hisar-tepe) / *Scene of Sacrifice, Stone, Daskyleion (Hisar-tepe).*

Daskyleion kabartmasının (Fig. 36) sol üst köşesinde betimlenmiş nesnenin bir ateş sunağı olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda kurban törenlerinin Ateş Kültü ile ilişkili olma ihtimali bulunmaktadır. MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen *Daskyleion* kurban töreni kabartmasının dönem olarak Oluz Höyük Ateş Kültü ve kurban çukurları ile uyum göstermesi, Geç Demir Çağı'nda Kuzeybatı Anadolu'dan Kuzey – Orta Anadolu ve *Kappadokia*'ya uzanan alanda ortak dinsel değerlerin oluşmuş olduğuna işaret etmektedir. Anadolu ve İran'da Akhaimenid dönemine ait kurban töreni yansıtan başka bir kabartma bugüne değin bulunmamıştır. Bu bağlamda, Zerdüş'tin geçmiştten kalmış geleneklerinden birini aydınlatması temelinde *Daskyleion* kabartması ile Oluz Höyük kurban çukurlarının önemi oldukça fazladır.

4. Kap Kültü: Oluz Höyük Akhaimenid Dönemi mimari tabakalarında bulunan kilden üretilmiş özel tasarım kapların birtakım dinsel törenlerde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Büyük bir bölümü kullanılmaz hale geldikten sonra bothroslara bırakılmış kapların, günümüz Zerdüş'tlük inancında Haoma adı verilen dine özel üretilen ve tüketilen bir içkinin, belki de kutsal bir şarabın

tarihsel gelişimi ve kullanımı ile ilgili olduğu düşünülebilir. Zerdüş'tün öğretilerini anlatma ve yayma döneminde Haoma'ya karşı geldiği, bunun hastalık getiren mide bulandırıcı bir içki olduğunu beyan ettiği, ancak daha sonra yol göstericiliğini kaybedeceği endişesiyle Haoma kültürünü kabul etmek zorunda kaldığı bilinmektedir. Tarihsel süreç içinde Haoma içkisinin üretiminde kullanılan bitkilerin tam olarak neler olduğu bilinmemekle birlikte, bunların dağlık bölgelerde yetişen birtakım özel otlar olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Ahura Mazda onuruna düzenlenen Haoma ayinlerinde özel tasarım kapların kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bir çeşit kült libasyonu olan Haoma içme ayinlerinde kullanılmış olabilecek kapların neler olabileceği sorunu Oluz Höyük'te ele geçen kült kapları ile birlikte yanıt bulmuş gibi görünmektedir. Bothroslarda bulunan boğa başı biçimli bir rhyton, (Fig. 22a-d) dağ keçisi protomlu boynuz biçimli içki kabı (Fig. 16a-d) ve dibi süzgeç şeklinde olan deve başı betimli bir diğer kült kabı (Fig. 20 a-c) Oluz Höyük bulguları içinde dikkat çekici olanlardır. Bünyan'da bulunmuş ateş sunağı üzerindeki magus figürünün sol elinde yukarı kaldırarak tutmuş olduğu çanak betimi de büyük olasılıkla bir Haoma ayinine işaret etmektedir⁷². Bu bağlamda kutsal kült kabının ele geçtiği b.1514 kodlu bothrosta bulunan kalıp yapımı kaseinin de (Fig. 31) Haoma törenlerinde kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Özel tasarım kaplardan, Anadolu Demir Çağı arkeolojisi için tek örnek durumundaki deve başı betimli kült kabı (Fig. 20 a-c), Zerdüş't adı ile bağlantılı gibi görünmektedir. Oldukça zarif işlenmiş, üst kısmı bir devenin başını yansıtan kabın gövdesi basık küresel biçimlidir. Koyu devetüyü hamurlu, kahverengimsi devetüyü astarlı ve çok iyi açkılı kabın deve başı figürünün tepesinde küçük bir delik yer almaktadır. Kabın tabanı ise çok sayıda deliğe sahip olup, süzgeç görünümündür. Bu özel tasarım kabın bir içki içme kabı olmadığı, tepesindeki ve tabanındaki deliklerden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda deve başı betimli kabın bir içki dökme ve serpm kabı olduğu düşünülebilir. Teknik olarak, tepedeki küçük delikten aktarılan sıvının alt kısımda bulunan onlarca delikten dolu dolu akması olanaksızdır. Bu durumda kabın tamamen doldurulmasının tek yolu, sıvı dolu bir tekne ya da küpün içine batırılmasıdır. Bu şekilde alttan ve üstten dolacak olan devebaşı betimli kap, içindeki sıvıyı tabanındaki süzgeci sayesinde tam kapasite ile boşaltabilecektir. Bu nedenle deve başı betimli kabın tanrı şerefine içilen içkinin bir kısmının yere dökülmesi ayinlerinde (Zaothra)

⁷² Bittel 1956: 38.

kullanılmış olabileceği de düşünülmelidir. Zerdüşt (*Zarathustra*) adının eski Farsçada “Altın Develer İle / Sarı Deve Sahibi / Deve Sahibi / Deveci” anlamında olması, deve başı betimli bu kabın varlığı ve işlevini daha da anlamlı kılmaktadır.

Yine bir *bothrosta* bulunmuş olan, sapı ördek başı şeklinde sonlanan tunç bir kepçe (Fig. 23 a-b) ise Haoma törenlerindeki içki servislerinde kullanılmış olmalıdır. Söz konusu kepçe, ayrıca Zerdüşt ile ilgili bir mitolojik hikâyeyi de çağrıştırmaktadır. Zerdüşt dininden kaynaklanan mitolojik bir hikâyede, Zerdüşt kutsal içki Haoma’yı hazırlamak için küçük bir akarsuya girer. Akarsuyun ortasındaki saf suyu kepçeyle çıkarmaya ve bir kaba doldurmaya başlar. Zerdüşt, akarsudan çıkıp kıyıya ulaştığında Ahura Mazda’yı çağrıştıran tanrısal altı ışığı emerek ilk vahiyi almasını sağlayan parlak bir varlık görür⁷³. Bugünkü Zerdüşt dini ayinlerinde, sandalağacı kutsal ateşinin toz haline getirilip, kokusunun odaya dağıtılması ve arınma (*abdest*) amacıyla kutsal suyun vücuda dökülmesi işlevleri için “*chamach*” adı verilen kepçeler kullanılmaktadır. Bu bağlamda sapı ördek başı biçimli tunç bir kepçe, Zerdüşt dini ayinlerinin 2500 yıl öncesinden, çok da fazla değişmeden, günümüze ulaşmış olduğuna işaret etmektedir.

5. Su Kültü: Oluz Höyük sistematik arkeolojik kazıları, Akhaimenid döneminde Su Kültü’nün varlığına dair ipuçları sunmaktadır. Zerdüşt dininde, saflık temelinde ateş ile suyun birbirine eşdeğer olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Bu durum, Zerdüşt dininin arınma ve temizliğe verdiği önemle de doğru orantılıdır. Zerdüşt dini inancında insan dünyadaki en üstün varlıktır. Bu nedenle insanın içi ve dışı her zaman temiz olmalıdır. Zerdüşt dini mensuplarının kafasından ayak parmaklarına kadar yıkanarak bir çeşit *abdest* aldıkları bilinmektedir. Oluz Höyük 2B Mimari Tabakası’nın en karakteristik mimari kalıntılarından olan Pers Yolu’nun batı kenarında yer alan, 1.10 m uzunluğunda, 0.50 m genişliğinde ve 0.25 m derinliğindeki dikdörtgen biçimli taş bir teknenin (Fig. 32), Su Kültü ve arınma ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, girişinde Ateş Kültü, kenarında ise Su Kültü ile ilgili bulguların açığa çıktığı Pers Yolu’nun kutsal bir özelliği olduğuna da işaret etmektedir.

SONUÇ

2B ve 2A mimari tabakalarında geliştirilen arkeolojik kazılardan elde edilen veriler, Oluz Höyük’te ateşe tapan, suyun kutsallığına inanan, kurban ve içki ritüellerine sahip bir toplumun yaşamış olduğunu kanıtlamaya başlamıştır. Ateş, Anadolu’nun Erken Tunç Çağı’ndan itibaren eski toplumlarının ritüellerinde önemli bir rol oynamıştır. Zerdüşt dininin tarihsel gelişimi incelendiğinde, erken dönemde (MÖ 5. yüzyıl) açık havada yanan ve kutsal külleri *bothroslarda* çömler içinde korunan ateşin, Geç Akhaimenid döneminden itibaren kurumsal bir yapıya kavuşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Med İmparatorluğu ve Erken Akhaimenid dönemlerinde oluşum ve yayılma süreci yaşamış Zerdüşt dininin erken dönemini oluşturan ritüeller ile pratiklerin Oluz Höyük’te saptanmış olması, Kuzey – Orta Anadolu (*Pontika Kappadokia*) ve *Kappadokia*’nın Zerdüştlüğün kutsal coğrafyası içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

⁷³ Sarianidi 2010: 123.

KAYNAKÇA

- BAKIR, T. 2011.
Daskyleion. Balıkesir.
- BAŞTÜRK, M.B. 2009.
“Ayanis Tapınağı’ndaki Simgeler Işığında Urartu Kült Uygulamaları Üzerine”, Altan Çilingiroğlu’na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat/Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life Dedicated to Urartu in the Shores of the Upper Sea (Eds. H. Sağlamtimur/E. Abay/Z. Derin/A.Ü. Erdem/A. Batmaz/F. Dedeoğlu/M. Erdalkıran/M.B. Baştürk/E. Konakçı), İstanbul: 133-149.
- BAŞTÜRK, M.B. 2012.
Doğu Anadolu’da Demir Çağlar İnanç Sistemlerinin Arkeolojik ve Filolojik Veriler Işığında İncelenmesi (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- BHARUCHA, E.S. 1979.
Zoroastrian Religion and Customs. Bombay.
- BİTTEL, K. 1952.
“Ein persischer Feueraltar aus Kappadokien”, Festschrift für Otto Weinreich. Berlin: 15-20.
- BİTTEL, K. 1956.
“Kapadokyada Bulunan Bir Ateş Sunağı”, Türk Arkeoloji Dergisi VI-2: 35-42.
- BOYCE, M. 1975.
“On the Zoroastrian Temple Cult of Fire”, Journal of the American Oriental Society 95/3: 545-465.
- BOYCE, M. 1982.
A History of Zoroastrianism. Vol. II. Leiden.
- BULUT, H. 2007.
Daskyleion’da Akhaemenid Satraplığı Sonu ve Hellenistik Dönem (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- CANEPÀ, M.P. 2013.
“The Transformation of Sacred Space, Topography, and Royal Ritual in Persia and the Ancient Iranian World”, Heaven on Earth. Temples, Ritual, and Cosmic Symbolism in the Ancient World (Ed. D. Ragavan). Chicago: 319-372.
- CURTIS, J. 2013.
The Cyrus Cylinder and Ancient Persia. A New Beginning for the Middle East. Hong Kong.
- DARROW, W.R. 1988.
“Keeping the Waters Dry: The Semiotics of Fire and Water in the Zoroastrian ‘Yasna’ ”, Journal of the American Academy of Religion 56/3: 417-442.
- de JONG, A. 2005.
“Ahura Mazda the Creator”, The World of Achaemenid Persia. History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East (Eds. V. Sarkhosh Curtis/S. Stewart). London: 85-89.
- de JONG, A. 2010.
“The Contribution of the Magi”, Birth of the Persian Empire (Ed. J. Curtis/St J. Simpson). New York: 85-99.
- DİNARLI, G. 2014.
Oluz Höyük Demir Çağı Bitkisel Bezemeli Çanak-Çömleği (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne.
- DÖNMEZ, Ş. 2009a.
“Karadeniz’de Bir Hitit Yerleşimi”, Aktüel Arkeoloji 11: 32-33.
- DÖNMEZ, Ş. 2009b.
“Bir Anadolu Kralı Yeniden Doğuyor”, NTV Tarih 6: 9-10.
- DÖNMEZ, Ş. 2010a.
“Amasya İli Arkeolojik Araştırma Tarihçesi”, Amasya Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi’nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 11-12.
- DÖNMEZ, Ş. 2010b.
“Amasya ve Yakın Çevresinin Tarihi Coğrafya Sorunlarına Genel Bir Bakış”, Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi’nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 13-17.
- DÖNMEZ, Ş. 2010c.
“Oluz Höyük’le İlgili Genel Bilgiler”, Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi’nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 19-20.

DÖNMEZ, Ş. 2010d.

“Oluz Höyük 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 59-69.

DÖNMEZ, Ş. 2010e.

“The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results: A Summary”, Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 70-78.

DÖNMEZ, Ş. 2010f.

“Perslerin Kayıp Satraplık Merkezi Bulundu”, NTV Tarih 12: 13-14.

DÖNMEZ, Ş. 2010g.

“Altın İskender”, NTV Tarih 22: 15.

DÖNMEZ, Ş. 2010h.

“Oluz Höyük. Karadeniz’de Bir Hitit Kenti”, Aktüel Arkeoloji 18: 104-111.

DÖNMEZ, Ş. 2010i.

“Oluz Höyük Kazısı Üçüncü Dönem (2009) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, Colloquium Anatolicum IX: 275-306.

DÖNMEZ, Ş. 2010j.

“Sacral Monuments of the North-Central Anatolia”, Ancient Sacral Monuments in the Black Sea (Eds. E.K. Petropoulos/A.A. Maslennikov). Thessaloniki: 515-562.

DÖNMEZ, Ş. 2011a.

“Okuma-Yazma Bilmeyen Halkın Kayıt Sistemi”, NTV Tarih 27: 11.

DÖNMEZ, Ş. 2011b.

“Oluz Höyük Kazısı Dördüncü Dönem (2010) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, Colloquium Anatolicum X: 103-128.

DÖNMEZ, Ş. 2011c.

“A Crater Fragment with Partridge Figures from Oluz Höyük, Central Black Sea Region, Turkey”, Ancient West & East 10: 339-347.

DÖNMEZ, Ş. 2011d.

“Oluz Höyük Kazısı 2009 Dönemi Çalışmaları”, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı -4. Ankara: 92-110.

DÖNMEZ, Ş. 2012a.

“Oluz Höyük. Karadeniz’de Persler”, Aktüel Arkeoloji 25: 140-145.

DÖNMEZ, Ş. 2012b.

“Amasya-Oluz Höyük. Anadolu’da Öncü Türklerin İlk İzleri”, NTV Tarih 36: 26-35.

DÖNMEZ, Ş. 2012c.

“A New Excavation in Pontic Cappadocia: Amasya-Oluz Höyük. Preliminary Results for the Hellenistic Period and Iron Age Layers”, The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity. Aspects of Archaeology and Ancient History (Ed. G. Tsetschkladze). British Archaeological Reports 2432. Oxford: 67 - 78.

DÖNMEZ, Ş. 2013a.

“Oluz Höyük: Kuzey-Orta Anadolu’nun Krali Pers Merkezi”, Güneş Karadeniz’den Doğar. Sümer Atasoy Armağanı/Lux ex Ponto Euxino. Studies Presented in Honour of Sumer Atasoy (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 103 - 140.

DÖNMEZ, Ş. 2013b.

“Oluz Höyük Kazısı Dördüncü Dönem (2010) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı -4. Ankara: 135-154.

DÖNMEZ, Ş. 2013c.

“Oluz Höyük Kazısı Beşinci Dönem (2011) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, 34. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Çorum: 65-80.

DÖNMEZ, Ş. 2013d.

“Oluz Höyük. Preliminary Results for the Hellenistic Period and Iron Age Layers”, The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC - 5th Century AD). Proceedings of the Fourth International Congress on Black Sea Antiquities. Istanbul, 14th – 18th September 2009. (Eds. G.R. Tsetschkladze/S. Atasoy/A. Avram/Ş. Dönmez/J. Hargrave). British Archaeological Reports 2517. Oxford: 363-371.

DÖNMEZ, Ş. 2014.

“Kuzey-Orta Anadolu’da Yeni Bir Arkeolojik Keşif: Oluz Höyük Kubaba (Matar Kubileya) Tapınağı (Kızılırmak Kavsi İçinde Ana Tanrıça İle İlgili Güncel Bulgular)”, Arkeoloji İle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar. Veli Sevin’e Armağan. Scripta/Essays in Honour of Veli Sevin. A Life Immersed in Archaeology (Ed. A. Özfrat). İstanbul: 289 - 304.

DÖNMEZ, Ş./NAZA-DÖNMEZ, E.E 2007.

“Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar”, Colloquium Anatolicum VI: 49-74.

- DÖNMEZ, Ş./NAZA-DÖNMEZ, E.E 2009a.
“Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar”, *Belleten LXXIII/267*: 395-421.
- DÖNMEZ, Ş./NAZA-DÖNMEZ, E.E 2009b.
“Oluz Höyük Kazısı İkinci Dönem (2008) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Collouquim Anatolicum VIII*: 125-170.
- DÖNMEZ, Ş./NAZA-DÖNMEZ, E.E 2009c.
“Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar”, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı-4. Ankara:87-106.
- DÖNMEZ, Ş./NAZA-DÖNMEZ, E.E 2010a.
“Oluz Höyük 2007 Dönemi Çalışmaları”, *Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results* (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 21-31.
- DÖNMEZ, Ş./NAZA-DÖNMEZ, E.E 2010b.
“Oluz Höyük 2008 Dönemi Çalışmaları”, *Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results* (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 33-57.
- DÖNMEZ, Ş./NAZA-DÖNMEZ, E.E 2010c.
“Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2008 Dönemi Çalışmaları: Yeni Sonuçlar ve Değerlendirmeler”, *Höyük 2*: 1-28.
- DÖNMEZ, Ş./NAZA-DÖNMEZ, E.E 2010d.
“Oluz Höyük Kazısı 2008 Dönemi Çalışmaları”, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı -3. Ankara: 379-400.
- DÖNMEZ, Ş./ÖZDEMİR, C. 2010.
“Amasya İlinde Yeni Araştırmalar: Oluz Höyük ve Doğantepe Kazıları”, VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri/Acts of the VIIth International Congress of Hittitology. I. Cilt/Vol.I. (Ed. A. Süel). Ankara: 221-244.
- DÖNMEZ Ş./YURTSEVER BEYAZIT, A. 2013.
“Oluz Höyük Kazısı Altıncı Dönem (2012) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum XII*: 165-192.
- DÖNMEZ Ş./YURTSEVER BEYAZIT, A. 2014.
“Oluz Höyük Kazısı Altıncı Dönem (2012) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, 35. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 262-278.
- GORONCHAROVSKIJ, V. 2010.
“A Silver Rhyton. A Representation of A Winged IbeX from the Fourth Semibratniy Tumulus. Cultural Influences in Sindike in the Fifth to Fourth Century BC”, *Achaemenid Impact in the Black Sea. Communication of Powers* (Ed. J. Nieling/E. Rehm). *Black Sea Studies 11*. Aarhus: 87-101.
- HELLMUTH, A. 2008.
“The Chronological Setting of the So-Called Cimmerian and Early Scythian Material from Anatolia”, *Ancient Near Eastern Studies XLV*: 102-122.
- İŞIKLI, M. 2005.
Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürünün Karaz, Pulur ve Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- JACOBS, B. 2010.
“From gabled Hut to Rock-Cut Tomb: A Religious and Cultural Break between Cyrus and Darius?”, *The World of Achaemenid Persia. History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East* (Ed. J. Curtis/St J. Simpson). New York: 91-101.
- KALKAN, H. 2008.
M.Ö. 6-4. Yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik Veriler Işığında Tarihsel ve Kültürel Değerlendirme (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- KARAGÖZ, Ş. 2013.
Kleinasiatich-Gräko-Persische Kunstwerke im Archäologischen Museum von Istanbul. Tübingen.
- KAWAMI, T.S. 2013.
“Cosmopolitan Splendor: The First Millennium BCE in West Asia”, *Splendors of the Ancient East. Antiquities from the al-Sabah Collection* (Ed. D. Freeman). London: 71-113.
- KELLENS, J. 1983.
“Der Religion der Achameniden”, *Altorientalische Forschung 10*: 107-123.
- KOŞAY, H.Z. 1976.
Keban Projesi Pulur Kazısı/Keban Project Pulur Excavations 1968 – 1970. Ankara.
- KUHRT, A 2007.
The Persian Empire, A Corpus of Sources from the Achaemenid Period. New York.

- LIVERANI, M. 2003.
“The Rise and Fall of Media”, *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia* (Eds. G.B. Lanfranchi/M. Roaf/R. Rollinger). Padova: 1-12.
- ÖZGÜÇ, T. 1982.
Maşat Höyük II. Boğazköy’ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/ A Hittite Center Northeast of Boğazköy. Ankara.
- PERROT, G./CHIPIEZ, C. 1892.
History of Art in Persia. London.
- RADNER, K. 2003.
“An Assyrian View on the Medes”, *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia* (Eds. G.B. Lanfranchi/M. Roaf/R. Rollinger). Padova: 37-64.
- RAZMJOU, S. 2005.
“Religion and Burial Customs”, *Forgotten Empire, The World of Ancient Persia* (Eds. J. Curtis/N. Tallis). London: 150-157.
- REINACH, T. 1890.
Mithridate Eupator. Roi de Pont. Paris.
- ROLLINGER, R. 2003.
“The Western Expansion of the Median ‘Empire’: A Re-Examination”, *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia* (Eds. G.B. Lanfranchi/M. Roaf/R. Rollinger). Padova: 289-319.
- SAGONA, C. 2004.
“Did Xenophon Take the Aras High Road? Observations on the Historical Geography of North – East Anatolia”, *A View from the Highlands Archaeological Studies in Honour of Charles Burney* (Ed. A. Sagona). Leuven: 299-333.
- SAGONA, A. 2010.
“Erzurum Yakınında Antik Bir Yerleşim, Sos Höyük, An Ancient Settlement Near Erzurum”, *Geçmişten Geleceğe Armağan/A Gift from Past to the Future* (Eds. M. Işık-ı/M. Artu). Erzurum: 42-49.
- SAGONA, A./ERKMEN, M./SAGONA, C./THOMAS, I. 1996.
“Excavations at Sos Höyük 1995, Second Preliminary Report”, *Anatolian Studies* 46: 27-52.
- SARIANIDI, V. 2010.
“Near the Sources of the Ancient World Religion – Zoroastrianism”, *Long before Zaratushtra, Archaeological Evidences of Protozoroastrianism in Bactria and Margiana*. Moscow: 120-161.
- SCHMİDT; E.F. 1933.
The Alishar Höyük. Seasons of 1928 and 1929. Part II. Chicago.
- SCHMİDT, E.F. 1953.
Persepolis I. Structures, Reliefs, Inscriptions. Chicago.
- SCURLOCK, J.A. 1990.
“ ‘Herodotos’ Median Chronology Again”, *Iranica Antiqua* XXV: 149-163.
- SEEFRIED, M. 1973.
“Les pendentifs en verre façonnés sur moyau du Musée national du Bardo et du Musée national de Carthage”, *Karthago* XVII: 36-67.
- SEVİN, V. 1998.
“MÖ I. Binyıl: Demir Çağı”, *Kapadokya* (Ed. M. Sözen). Ankara: 172-193.
- SOLMAZ, Y.S. 2004.
Ateş Tapmayanlar. “Zerdüştiler”. İstanbul.
- SOUDAVAR, A. 2010.
“The Formation of Achaemenid Imperial Ideology and Its Impact on the Avesta”, *The World of Achaemenid Persia. History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East* (Eds. J. Curtis/St J. Simpson). New York: 111-138.
- STRONACH, D. 1967.
“Urartian and Achaemenian Tower Temples”, *Journal of Near Eastern Studies* 26: 278-288.
- STRONACH, D. 1985.
“On the Evolution of the Early Iranian Fire Temple”, *Papers in Honour of Professor Mary Boyce. Vol. 2*. Leiden: 605-627.
- TAŞ, İ. 2011.
“Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Ocak Kültü ve Ocağın Kutsallığı Üzerine Bazı Gözlemler”, *Kubaba* 18. Arkeoloji, Sanat Tarihi, Tarih Dergisi: 7-18.
- von der OSTEN, H.H. 1937.
The Alishar Höyük. Seasons of 1930-32. Part III. Chicago.

HALIKARNASSOS YARIMADASI'NDAN BİR GRUP FIGÜRİN

A GROUP FIGURINES FROM THE HALIKARNASSOS PENINSULA

Murat ÇEKİLMEZ*

Anahtar Kelimeler: Aydın Arkeoloji Müzesi, Halikarnassos, Yarım Ada, Figürinler, Klasik Dönem
Keywords: Aydın Archaeological Museum, Halikarnassos, Peninsula, Figurines, Classical Period

ÖZET

Bu çalışmada, Aphrodisias antik kenti kazısı eski başkanı Prof. Dr. K. Tefik Erim tarafından Bodrum'dan satın alınarak 1965 yılında Aydın Arkeoloji Müzesi'ne bağışlanan bir grup figürin değerlendirilmektedir. Grup, üç rahip ve bir hydrophoros tipindeki rahibe heykelciğinden oluşmaktadır. Kalıp tekniğiyle üretilen figürinler beyaz astarlı, killeri homojen yapılı, kireç, taştık, iri mika ve kum katkılıdır. Ön kısımları detaylı ve özenli işlenen figürinlerin arka yüzleri kabaca bırakılmıştır. Arka yüzdeki pişirme deliği yerine kaidenin altı boş bırakılarak pişme sırasında oluşan buhar dışarı atılmıştır. Üretim özellikleri ve teknik detaylarıyla yapılan karşılaştırmalar figürinlerin Klasik Dönem'de üretildiklerini göstermektedir. Çalışmada yer alan TK. 1-3 nolu figürinlerin, phiale taşıyan erkekler olarak adlandırılan tipte oldukları saptanmıştır. Himation giyimli olan bu figürinler, Batı Anadolu'da Klasik Dönem'den itibaren karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sağ elinde omphaloslu kâse taşıyan rahip tipinin daha çok Demeter ve Kore kutsal alanlarında karşımıza çıkan Karia Bölgesi'ne özgü tiplerden olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu tipteki figürinlerin, bölge koroplastiğindeki yeri ve tipin gelişimi üzerinde durulmuştur. TK. 1-3 nolu figürinler, duruş, hareket ve kıvrım yapısıyla MÖ 4. yüzyılın ilk yarısının stil özelliklerini yansıtmaktadır. Çalışmada ele alınan ve tek örnekle temsil edilen diğer figürin ise TK. 4 nolu başının üzerinde hydria taşıyan genç kız heykelciğidir. Khiton üzerine himation giyimli olan ve ayakta verilen figürin sağ eliyle başının üzerindeki hydriayı desteklerken sol elinde bir çelenk tutmaktadır. Çalışmada, hydrophoros olarak adlandırılan genç kız tipinin kökeni, gelişimi ve ikonografisi üzerinde durulmuştur. Yapılan araştırmalar, bu tipin ilk örneklerinin MÖ 6. yüzyılın sonundan itibaren görülmeye başladığını MÖ 4. yüzyılda ise tipin yaygınlaştığını göstermiştir. Değerlendirilen eserlerin tanımından sonra sınıflandırılması yapılmıştır. Detaylı olarak tanımlanan örnekler daha sonra ikonografik yönden incelenmiştir. İkonografik özellikleri, aynı kutsal alanlarda rastlanan phiale taşıyan sakallı erkek ve hydria taşıyan genç kız figürinlerinin rahip ve rahibelerle ilgili olduğunu göstermiştir. Bu örneklerin tipolojileri, diğer çağdaş merkezler ve kontekstlerdeki buluntularla karşılaştırılarak tarihlendirme yapılmıştır. Yapılan stilistik ve tipolojik incelemeler, çalışmada ele alınan buluntuların Theangela ve Halikarnassos eserleriyle birebir benzediğini ancak Theangela grubundan olması gerektiğini göstermiştir. Özellikle Karia Bölgesi kentlerinde daha yoğun görülen tipler, Klasik Dönem ya da Hekatomnoslar Dönemi Karia koroplastiği içerisinde değerlendirilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr. Murat ÇEKİLMEZ. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 09100, Aytepe/Aydın.
E-posta: mcekilmez@gmail.com

ABSTRACT

In this study, a group of figurines which was bought from Bodrum and was donated to Aydın Archaeology Museum in 1965 by Prof. Dr. K. Teyfik Erim, the old director of Aphrodisias excavation is examined. The group consists of three priests and a priestess figurines in type of hydrophoros. The figurines produced with casting technique and as a form of semi-mold have white slip and homogenous clay and contain lime, stone piece, huge mica and sand. The back sides of the figurines left rough while their front sides were engraved in detail and carefully. The steam hole appearing during the firing was blown off by leaving the bottom of the pedestal empty instead of the firing hole on back side. The comparisons made in terms of producing characteristics and technical details show that the figurines were produced in Classical Period. It was determined that the number TK. 1-3 figurines taking place in the study were in the type called as the men carrying phiale. Those figurines wearing himation have been appeared in Western Anatolia since the Classical Period. It is understood that especially the priest type carrying phiale with omphalos in his hand is one of the Carian Region types appearing mostly in the sacred fields of Demeter and Kore. That's why the importance of those figurines to the areas coroplastic and the development of the figurines were dwelled on. The number TK. 1-3 figurines reflect the style characteristics of the first half of the 4th century B.C. with their structure of posture, movement and curve. The other figurine that was examined in the study and represented with only one sample is the number TK. 4 sculpture of a young girl carrying a hydria on her head. The figurine wearing himation on khiton and given as standing holding a wreath with her left hand while supporting the hydria on her head with her right hand. In this study, the origin, development and iconography of the young girl type called hydrophoros were dwelled on. The researches carried out showed that the first samples of that type have begun to appear by the end of the 6th century BC and the type has become widespread in the 4th century BC. The evaluated works were classified after they have been identified. The samples identified in detail were iconographically examined later. Their iconographical characteristics showed that the bearded men figurines carrying phiale and the young girl figurine carrying hydria in the same sacred fields were related to the priests and priestesses. Dating was carried out by comparing the typologies of those samples with the findings in other contemporary centers and contexts. The stylistic and typological investigations showed that the findings examined in the study were exactly similar with the works of Theangela and Halikarnassos, but they must have been in Theangela group. The types mostly seen especially in Caria were evaluated in the Carian coroplastic of Hekatomnid Period.

GİRİŞ

Aydın Arkeoloji Müzesi terrakotta figürinleri kataloğunun yayın hazırlığı sırasında Halikarnassos yarım adası buluntusu bir grup figürin tespit edilmiştir¹. Bu nedenle çalışmada, Aphrodisias antik kenti kazısı eski başkanı, rahmetli Prof. Dr. K. Tevfik Erim tarafından Bodrum'dan satın alınarak 1965 yılında Aydın Arkeoloji Müzesi'ne bağışlanan bir grup figürin değerlendirilmektedir. Grup, üç rahip ve bir hydrophoros tipindeki rahibe heykelciğinden oluşmaktadır. Klasik Dönem'e tarihlenen eserlerin konteksti ve buluntu durumları kayıtlarda her hangi bir bilgi olmaması sebebiyle tespit edilememiştir. Bu nedenle çalışmaya konu olan eserler, benzer örneklerle karşılaştırılarak üretim tekniği, stil ve gözlem yoluyla tarihlenebilmiştir. Figürinlerin tipolojik ve stilistik özellikleriyle birlikte buluntuların ait olduğu dönem özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmadaki eserler, yapım tekniği, stil ve bölgesel özellikleri nedeniyle Klasik Dönem Karia koroplastiği içerisinde değerlendirilmiştir. Grup dört eserden oluşmasına rağmen buluntular, Halikarnassos ve Karia Bölgesi'nin, Ege ve Akdeniz bağlantılarına ışık tutabilecek bilgiyi tipolojik, stilistik ve ikonografik incelemelerle verebilecek niteliktedir.

TK. 1. Rahip Figürini² (Fig. 1-4)

Çalışma kapsamında değerlendirdiğimiz rahip figürinleri üç örnekten oluşmaktadır (Fig. 1-10). Bunlardan TK. 1'de başı korunan rahip, diğerlerine göre daha sağlamdır (Fig. 1-4). Profilli, dörtgen kaide üzerinde ayakta ve cepheden işlenen figürin himation giyimlidir. Yuvarlak başlıklı, saç ve sakalları uzun, yüzü yuvarlak ve dolgun, boynu kısa, omuzları ise dardır. Vücudun sağ üst bölümü ve sağ eli açıkta bırakan himation, sol omuzdan çıkarak sağ koltuk altından sarılıp arkaya, oradan tekrar sol omuzdan aşağıya, sol kola sarılarak aşağı dökülür. Ayakların üstüne kadar vücudu saran elbisede, sol bacağın öne hareketiyle birlikte sol ayak üzerinden belin sağına uzanan çapraz kıvrımlar oluşmuştur. Belinin sağındaki sağ elinde omphaloslu phiale tutan figürin, belinin soluna dayadığı sol koluna elbisesini dolamıştır. Sol bacağın öne hareketiyle birlikte beli soluna eğiktir. Sol bacak önde ve hareketli verilirken sağ bacak vücudun ağırlığını taşır.

¹ Aydın Arkeoloji Müzesi'ne 1959-2007 yılları arasında bağış, satın alma, müsadere ve kurtarma kazısı yoluyla gelen figürinleri değerlendirdiğimiz kataloğun hazırlık çalışmalarına 2014 yılında başlanmıştır. Eserlerin çalışma izinleri konusunda Aydın Arkeoloji Müzesi Müdürü Yılmaz Akkan, Uzman Arkeolog Funda Ertuğrul ve Şenay Çekilmez'e teşekkür ederim.

² TK. 1. Rahip figürini, Müze Env. No. 564, Ölçüler: Yüksek: 13,9 cm, Gen: 5,3 cm, Kal: 0,7 cm, Baş Yüksek: 3 cm, Baş Gen: 1,9 cm, Kaide Yüksek: 1,8 cm, Kaide Gen: 3,7 cm, Hamur: 7,5 YR 7/3-4 pembe, mika, kum, kireç ve taşçık katkılı, beyaz astarlı.

Fig. 1: TK. 1, Ön Yüz /
TK. 1, Front.

Fig. 2: TK. 1, Arka Yüz /
TK. 2, Back.

Fig. 3: TK. 1, Sağa Profilden /
TK. 1, The Right Profile.

Fig. 4: TK. 1, Sola Profilden /
TK. 1, The Left Profile.

TK. 2. Rahip Figürini³ (Fig. 5-6)

Grubun ikinci figürininde, sol dizden sağ ayağa uzanan büyük bir parça kırık (Fig. 5-6). Yuvarlak formulu başlık takan figürinin saçları uzun, sakalı ve bıyığı gürdür. Sağ kolu ve vücudun sağ üst bölümünü açıkta bırakan himation, önde karın üzerinde toplanıp arkaya uzanır. Sol omuzdan aşağı dökülen manto sol kola sarılarak açılıp aşağı dökülmektedir. Belinin sağındaki sağ elinde omphaloslu phiale tutan figür, sol eliyle belinin solundaki mantosunun kıvrımlarını sarmaktadır. Sol bacağın hareketiyle bağlantılı bel sola eğiktir. Sol bacak önde ve hareketli verilirken gerideki sağ bacak vücudun ağırlığını taşır.

Fig. 5: TK. 2, Ön Yüz /
TK. 2, Front.

Fig. 6: TK. 2, Arka Yüz /
TK. 2, Back.

TK. 3. Rahip Figürini⁴ (Fig. 7-10)

Gruptaki son figürinin başı kırık bunun dışında yer yer kırık ve çatlaklar oluşmuştur (Fig. 7-10). Profilli, dörtgen kaide üzerinde ayakta ve cepheden işlenen figürin manto giyimlidir. Sağ kolu ve vücudun sağ üst bölümünü açıkta bırakan himation, sol omuzdan aşağıya dökülerek sol kola sarılmıştır. Belinin sağındaki sağ elinde omphaloslu phiale tutan figür, sol elini belinin soluna dayamıştır. Bel soluna eğik, sol bacak önde ve hareketli, sağ bacak ise vücudun ağırlığını taşır.

³ TK. 2. Rahip figürini, Müze Env. No. 563, Ölçüler: Yük: 15,5 cm, Gen: 5,7 cm, Kal: 0.5 cm, Baş Yüksek: 3.2 cm, Baş Gen: 1.6 cm, Hamur: 7.5 YR 7/3-4 pembe, mika, kum, kireç ve taşçık katkılı, beyaz astarlı.

⁴ TK. 3. Rahip figürini, Müze Env. No. 561, Ölçüler: Yük: 11,2 cm, Gen: 4,9 cm, Kal: 0.8 cm, Kaide Yüksek: 1.5 cm, Kaide Gen: 3.6 cm, Hamur: 10 R 7/6-8 açık kırmızı, mika, kum, kireç ve taşçık katkılı, beyaz astarlı.

Fig. 7: TK. 3, Ön Yüz / TK. 3, Front.

Fig. 8: TK. 3, Arka Yüz / TK. 3, Back.

Fig. 9: TK. 3, Sağa Profilden /
TK. 3, The Right Profile.

Fig. 10: TK. 3, Sola Profilden /
TK. 3, The Left Profile.

Tipolojik Değerlendirme

TK. 1-3 nolu rahip figürinleri, himation giyimli olup dörtgen kaide üzerinde ayakta ve cepheden işlenmiştir. Başı tamamen saran yuvarlak formlu başlık takan figürinler, uzun saçlı ve gür sakal-bıyıklıdır. Alın geniş, gözler hafifçe kısık ve dolgun, burun basık ve bodur, ağız ise küçük ve kapalıdır. Boyun kalın ve uzun, omuzlar dardır. Vücudun üstü dik ve güçlü verilirken sol ayağın hareketiyle bağlantılı bel hafifçe soluna eğiktir. Belde duran sağ elde omphaloslu kâse tutarlar. TK. 1 ve 3 nolu örneklerde sol el belin sol arkasına dayanıp elbisenin sol omuzdan düşen kıvrımları tutarken TK. 2'de sol el belin sol ön tarafında elbisenin kıvrımlarına dolanmıştır. Vücudun sağ üst bölümü ve sağ eli açıkta bırakan himation, sol omuzdan çıkarak sağ koltuk altından sarılıp arkaya, oradan tekrar sol omuzdan aşağıya, sol kola sarılarak dökülmektedir. Ayakların üstüne kadar vücudu saran elbisede, sol bacağın öne hareketiyle birlikte sol ayak üzerinden belin sağına uzanan çapraz kıvrımlar oluşmuştur. Hafifçe dizden bükük sol bacak hareketliken elbise içindeki hareketsiz sağ bacak vücudun ağırlığını taşır. Figürlerin yuvarlak ve dolgun yüz yapısı yanında başlığın formu ile birlikte sakal - bıyıklı verilmeleri sebebiyle daha çok yetişkin ve yaşlı kişilere has özellikler taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Çalışmada ele alınan TK. 1-3 nolu figürinler ile aynı tipteki buluntular, Batı Anadolu'da ve adalarda, genellikle hydrophoros figürinleriyle aynı kontekstde bulunmaktadır. Benzerleri Halikarnassos⁵, Iasos⁶, Kalymna⁷, Kaunos⁸, Kos⁹, Knidos¹⁰, Priene¹¹ ve Theangela'da¹² bulunan figürinler ayakta giyimli erkekler grubunda sınıflandırılmıştır. Bulba, Kaunos'taki bothroslardan bulunan benzer figürinlerin Theangela, Halikarnassos, Kos, Knidos, Priene ve Iassos gibi Karia Bölgesi kentlerine ait Demeter kutsal alanlarından ele geçtiğini belirlemiştir. Araştırmacı, Lindos'ta olduğu gibi Kaunos'ta da khitonik anlam taşıyan Demeter, Kore ve Zeus kültlerinin birlikteliğinden bahsetmektedir. Benzer şekilde Karia Bölgesi, Priene, Pergamon, Rhodos ve Lindos'ta, Demeter'in khitonik anlam taşıyan Dionysos ve Zeus gibi tanrılarla birlikte tapınım gördüğünü tespit etmiştir¹³.

⁵ Higgins 1954: Pl. 53, Nr. 345-348, Pl. 55, Nr. 363-365, Pl. 61, 424-427, 429, 432, Pl. 62, Nr. 433, 438, Pl. 66, Nr. 481, 483-489; Balıran 1999: Res. 13; Tunay 1972: 212 vd. Fig. 28, 31, 38, 39, 45.

⁶ Bonifacio 1996: 16.

⁷ Higgins 1954: 102.

⁸ Bulba 2010: 655 vd.

⁹ Mendel 1908: Pl. III, Nr. 7; Higgins 1954: 102.

¹⁰ Bulba 2010: 655 vd.

¹¹ Bulba 2010: 655 vd.

¹² Işık 1980: Taf. 17-24.

¹³ Bulba 2010: 654 vd.

Higgins, British Museum'da korunan benzer figürinlerin, Newton tarafından Halikarnassos Mausoleum'unun güney batısındaki adak çukurlarından bulunduğunu belirtir. Buluntular arasında yer alan ve MÖ erken 5. yüzyıla tarihlenen ayaktaki, giyimli erkek figürinleri¹⁴, TK. 1-3 nolu örneklerin öncüllerinden olmalıdır. Özellikle uzun saçlar, sakal ve himationun tüm vücudu saran görünümü çalışmada ele alınan figürinler ile ortak özellikleridir. Aynı alanda bulunan ve Olympia Zeus Tapınağı buluntularıyla karşılaştırılarak MÖ 5. yüzyılın ortasına tarihlenen yarı giyimli, ayaktaki erkek figürinleri¹⁵ tipin diğer erken örneklerindedir. Çalışmada ele alınan figürinler ile aynı tipteki buluntular ise MÖ 4. yüzyılın ortasına tarihlenmiştir¹⁶.

1969 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne gelen ve buluntu yeri bilinmeyen 47 adet buluntu arasında benzer tipte figürinler saptanmıştır¹⁷. Poloslu olan ve sağ elinde phiale tutan figürinlerin, TK. 1-3 nolu örneklerden farklı olarak sağ bacağı hareketli verilirken figürler hareketsiz sol bacağından destek alır. Çalışmada ele alınan figürinlerin bire bir benzeri olmamakla birlikte TK. 1-3 nolu figürinler, MÖ 400-350 yılları arasında tarihlenen İstanbul Arkeoloji Müzesi eserleriyle çağdaş olmalıdır¹⁸.

Halikarnassos ve çevresinde benzer tipteki figürinlerin buluntu yoğunluğu bakımından Theangela antik kenti ön plana çıkmaktadır¹⁹. Işık benzerlerini "phiale taşıyan erkekler" grubunda sınıflandırmış, duruş ve harekete göre farklı alt gruplara ayırarak TK. 1 ve 3 nolu örneklerin benzerlerini 1. grupta değerlendirmiştir. Bu tipin ortak özelliği olarak figürler sağ elinde phiale tutarken sol el, belin sol arkasına uzanır. Theangela figürinlerinin farklı olarak sağ bacağı hareketli verilirken figürler sol bacağından destek almaktadır. Bu hareket sonucunda farklı olarak sağ ayak üzerinden belin soluna uzanan çapraz kıvrımlar oluşmuştur. Theangela buluntuları arasında TK. 1 ve 3 nolu örneklerin birebir benzeri olmamakla birlikte Işık'ın 4. grupta değerlendirdiği bir figürin²⁰ TK. 2 nolu figürin ile aynı kalıp ve atölye yapımı olmalıdır.

TK. 2 nolu figürin ile aynı tipteki bir Halikarnassos buluntusu, MÖ 4. yüzyılın ortasına tarihlenmiştir²¹. Her iki eserde de kırıklar olmasına rağmen özellikle sol omuzdan düşen ve karın üzerinde paralel dolanan kıvrımların

benzer tipte yumuşak hatlı ve plastik yapıda oldukları görülmektedir. TK. 2 ile aynı tipteki diğer buluntu, Ereğli Müzesi'nde korunan Bodrum buluntusu figürindir²². Baldıran bu tipteki figürinlerin Anadolu'da özellikle Karia Bölgesi'nde bulunduğunu belirtir. Araştırmacı 37.25.67 envanter numaralı figürini, bir Theangela buluntusuyla karşılaştırarak sağ bacağın vücudun ağırlığını taşıdığını, sol bacağın ise hareketli verildiğini böylece dizin sert açıyla bükülerek MÖ 350'den önceye tarihlenmesi gerektiğini tespit etmiştir. Baldıran'ın değerlendirdiği figürin²³ ile TK. 2, teknik özellikleri, duruşu ve stiliyle aynı tipte ve aynı kalıp yapımı olmalıdır. TK. 2, kırık olmasına rağmen olasılıkla aynı kalıp yapımı olan başka bir eser, Işık'ın 4. grupta değerlendirdiği Theangela buluntusudur²⁴. Üç eser birlikte değerlendirildiğinde buluntuların MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu görülmektedir. Buraya kadar yapılan değerlendirmelere göre Ereğli, Aydın ve Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde korunan üç eserin aynı kalıp yapımı ve aynı atölye üretimi oldukları saptanmıştır. Bunun sonucunda Bodrum buluntusu olduğu kabaca belirtilen eserlerin aslında kentin 20 km. doğusunda yer alan Theangela buluntu grubundan olması gerektiği anlaşılmaktadır. Buluntuların müzelere giriş tarihine bakıldığında, Bodrum, Aydın ve Ereğli Müzesi eserlerinin 1965 ve 1967 yıllarında müzelere alındığı ve yukarıdaki görüşümüzü desteklediği görülmektedir.

TK. 4. Hydrophoros Figürini²⁵ (Fig. 11-14)

Çalışmadaki buluntular içinde tek örnekle temsil edilen hydrophoros figürini küçük kırık ve aşınmalar dışında sağlamdır. Genç kız, profilli, dörtgen kaide üzerinde ayakta, khiton üzerine himation giyimli ve cepheden verilmiştir. Başının üzerinde dik duran hydriayı sağ eliyle desteklerken belinin solundaki diğer elinde çelenk tutar. Yüz oval ve dolgun, boyun ise kısa ve kalındır. Başa kadar çekilen himation yanlardan omuzlara dökülürken elbise, karın üzerinde tomarlanıp oradan arkaya dolanır. Arkadan sol omuz üzerinden bir kısmı sol kola dolanıp açılarak sol bacak yanından aşağı dökülür. Figürin belinden üstü dik durmasına rağmen sol bacağına öne hareketiyle birlikte bel soluna eğik verilmiştir. Sol bacak önde ve hareketli olmasına rağmen elbise içindeki sağ bacak vücudun ağırlığını taşır.

¹⁴ Higgins 1954: Pl. 53, Nr. 345-347.

¹⁵ Higgins 1954: Pl. 55, Nr. 363-365.

¹⁶ Higgins 1954: 102 vd.

¹⁷ Tunay 1972: 212 vd. Fig. 28, 31, 38, 39, 45. Araştırmacıya göre buluntu yeri belli olmayan bu figürinler, Halikarnassos ve çevresinde aynı tipte çok sayıda figürin bulunduğu Theangela, Lindos, Rhodos, Kos, Kalymnos ve Iasos örnekleriyle aynı atölye üretimi olmalıdır.

¹⁸ Tunay 1972: 202 vd.

¹⁹ Işık 1980: Taf. 17-30.

²⁰ Işık 1980: Taf. 23, Kat. Nr. 168.

²¹ Higgins 1954: Pl. 69, Nr. 522.

²² Baldıran 1999: Res. 13.

²³ Baldıran 1999: Res. 13.

²⁴ Işık 1980: Taf. 23, Kat. Nr. 168.

²⁵ TK. 4. Hydrophoros, müze env. no. 562, ölçüler: yük.: 16, 1 cm, gen.: 3, 5 cm, kal.: 0. 5 cm, baş yük.: 2 cm, baş gen.: 1. 5 cm, hydria yük.: 2, 4 cm, hydria gen.: 1, 9 cm, kaide yük. 2. 1 cm, kaide gen. 4. 8 cm, hamur: 7,5 YR 7/3-4 pembe, mika, kum, kireç ve taşçık katkılı, beyaz astarlı.

Fig. 11: TK. 4, Ön Yüz /
TK. 4, Front.

Fig. 12: TK. 4, Arka Yüz /
TK. 4, Back.

Fig. 13: TK. 4, Sola Profilden /
TK. 4, The Left Profile.

Fig. 14: TK. 4, Sağa Profilden /
TK. 4, The Right Profile.

Tipolojik Değerlendirme

Başının üzerindeki hydriada su taşıyan genç kız olarak tanımlanan hydrophoros figürinleri (hydrophoroi/hydriaphoroi), khiton üzerine himation giyimli olup ayakta ve cepheden verilir. Figürler başının üzerinde dik duran hydriayı sağ eliyle tutarak desteklemekte, sol el ise genel olarak belin sol tarafında çelenk ve benzeri bir obje taşımaktadır. Benzer tipteki figürinler, Agrigento²⁶, Attika²⁷, Amathos²⁸, Delos²⁹, Didyma³⁰, Halikarnassos³¹, Herakleia³², Iasos³³, Kaunos³⁴, Kıbrıs³⁵, Knidos³⁶, Knossos³⁷, Kalymna³⁸, Korinth³⁹, Kos⁴⁰, Labraunda⁴¹, Lindos⁴², Maresha⁴³, Miletos⁴⁴, Pergamon⁴⁵, Priene⁴⁶, Rhodos⁴⁷, Tralleis⁴⁸ ve Theangela'da⁴⁹ görülmektedir. Kozłowski, hydrophoros tipindeki figürinlerin Kırım'dan Mısır'a, Kıbrıs'tan Sicilya'ya kadar geniş bir alanda karşımıza çıktığını belirtir⁵⁰. Araştırmacıya göre MÖ 6. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan hydrophoros figürinleri, MÖ 5 - 4. yüzyılda yaygınlaşmıştır. MÖ 6. yüzyıl sonu - 5. yüzyılın başına tarihlenen Megara Hyblea'daki mezar buluntusu bir figürin kalıp yapımı ilk örnek olmalıdır. Erken örnekleri daha çok Boeotia'da karşımıza çıkan tip özellikle Attika, Girit ve Güneybatı

²⁶ De Miro 2000: 251, Nr. 1541.

²⁷ Higgins 1954: Pl. 91, Nr. 697-698, Pl. 93, Nr. 710, 716.

²⁸ Papantoniou 2012: 552, Fig. 67.

²⁹ Laumonier 1954: Pl. 67, Nr. 678.

³⁰ Padilla 1999: 190 vd; Cosmopoulos 2003: 247 vd.

³¹ Higgins 1954: Pl. 54, Nr. 354, 356, Pl. 58, 391, 396, 398, 400, Pl. 59, Nr. 405, 407-408, 416-418, Pl. 63, Nr. 451, 453, Pl. 67, 501, 504, Pl. 69, Nr. 508, 509, 521-522; Tunay 1972: 201 vd; Baldiran 1999: Res. 13-15.

³² Baldiran 1999: Fig. 14-15.

³³ Bonifacio 1996: 16.

³⁴ Bulba 2010: 654 vd.

³⁵ Burn-Higgins 2001: Pl. 146, Nr. 2901.

³⁶ Burn - Higgins 2001: Pl. 85, Nr. 2513-2517, Pl. 86, Nr. 2518-2522, Pl. 87, Nr. 2523-2527, Pl. 88, Nr. 2528-2533.

³⁷ Coldstream 1973: 69, Nr. 65.

³⁸ Higgins 1954: 102.

³⁹ Breitenstein 1941: Pl. 21, Nr. 205, 206, 210, 211, 218, 219, 224; Merker 2000: H48-51.

⁴⁰ Mendel 1908: Pl. III, Nr. 16; Higgins 1954: 102.

⁴¹ Karlsson 2014: 87-91.

⁴² Blinkenberg 1931: Pl. 140, Nr. 3003, 3007, 3011.

⁴³ Israel Antiquities Authority 2008: 34, Nr. 88-89.

⁴⁴ Özcan 2007: Taf. 1, 1. TK. 72, 5. TK. 391, 6. TK. 148, 7. TK. 152, 8. TK 371.

⁴⁵ Töpperwein 1976: Taf. 3, Nr. 18.

⁴⁶ Rumscheid 2006: Taf. 62, 1-2 Kat. Nr. 142, Taf. 63, 1-5, Kat. Nr. 143-147.

⁴⁷ Higgins 1954: Pl. 49, Nr. 285.

⁴⁸ Winter 1903: Taf. 159, Nr. 3.

⁴⁹ Işık 1980: Taf. 9-16.

⁵⁰ Pişmiş toprak hydrophoros figürinlerinin tipolojisi, kronolojisi ve dağılımı konusunda çalışan Jacky Kozłowski'ye yayınlarının ayrışmasını ulaştırması ve nazik yaklaşımından dolayı teşekkür ederim.

Anadolu'da yoğundur⁵¹. Merker, Korinth'teki Demeter ve Kore kutsal alanı buluntusu figürinleri değerlendirdiği çalışmasında, hydrophoros tipindeki figürinlerin en erken örneklerinin Iasos ve diğer Batı Anadolu'da kentlerindeki Demeter kutsal alanlarında bulunduğunu belirtir. Merker, daha geç döneme tarihlenen Korinth buluntusu figürinlerin farklı olarak peplos giyimli olduğunu tespit etmiştir⁵².

Çalışmada ele alınan hydrophoros figüriniyle aynı tipteki buluntular, Newton tarafından 1856 yılında, Halikarnassos Mausolleum'unun güney batısındaki adak çukurlarından bulunmuştur⁵³. Higgins'e göre Rhodos etkisiyle birlikte Halikarnassos'ta, MÖ 5. yüzyılın ortalarında hydrophoros figürinleri ilk defa görülmeye başlanmıştır. MÖ 5. yüzyıl sonunda ise ayakta giyimli kadın ve erkek figürinleri ile hydrophoroslar en çok sevilen tipler arasındadır⁵⁴. MÖ 4. yüzyıl başından itibaren Attika etkisiyle birlikte figür tipleri şekillenmeye başlar ve MÖ 4. yüzyıl ortasına kadar aynı tipteki figürinler görülmektedir. Araştırmacı kontekstte yer alan buluntuların Demeter ve Persephone Tapınağı'na ait olduğunu ve MÖ 480-350 yılları arasına tarihlendiğini tespit etmiştir⁵⁵. Halikarnassos buluntuları arasındaki erken Klasik Dönem'e tarihlenen figürinler⁵⁶, duruş, hareket ve belin altındaki mantonun ayaklara inen dikey kalın kıvrımlarıyla TK. 4'e göre daha erken olmalıdır. Sol eldeki phiale yanında vücudun duruşu, figürün hareketi ve tipolojik özellikleriyle TK. 4, daha çok MÖ 400-350 arasına tarihlenen örneklerle benzerdir⁵⁷. Halikarnassos buluntuları tipolojik olarak TK. 4'e benzer olmasına rağmen farklı kalıp ve atölyelerde üretilmiş olmalıdır.

Halikarnassos ve çevresinde benzer tipteki figürinlerin buluntu yoğunluğu bakımından Theangela kenti ön plana çıkmaktadır. Halikarnassos'un yaklaşık 20 km. doğusunda yer alan Theangela antik kentindeki bir boothrostan ele geçen buluntular Işık tarafından değerlendirilmiştir⁵⁸. 1965 yılında Bodrum Müzesi'ne kazandırılan aynı kontekst içinde çok sayıda hydrophoros figürini yer almaktadır⁵⁹. En erken tipler MÖ erken 5. yüzyıla tarihlenirken en geç olanların MÖ 270 civarından olması gerektiği belirtilmiştir. Theangela buluntuları arasında daha çok örnekle temsil edilen grupta genç kızlar sağ eliyle hydriayı desteklerken sol el, belin soluna dayanmış ya

da elbise kıvrımlarını tutar şekilde verilmiştir⁶⁰. Işık'ın çalışmasında değerlendirdiği 90 katalog numaralı eserde, benzer şekilde dikdörtgen formlu kaide üzerinde, ayakta, khiton üzerine himation giyimli figürin başının üzerindeki hydriayı sağ eliyle desteklemekte, sol elinde ise çelenk tutmaktadır. Sol bacak dizden bükülerek hareketli verilirken elbise içinde kalan sağ bacak vücudun ağırlığını taşımaktadır. Teknik ve stil özellikleri birlikte değerlendirildiğinde TK. 4 ile 90 katalog numaralı Theangela buluntusu olasılıkla aynı kalıp ve atölye yapımı olmalıdır⁶¹. Bu nedenle MÖ 350'den önceye tarihlenmektedir.

Aynı tipteki diğer buluntular, Ereğli Arkeoloji Müzesi'nde korunmakta olan Bodrum buluntusu figürinlerdir⁶². Bunlardan 37.45.67 envanter numaralı eserde farklı olarak figürinin sol eli belinin solunda yer alırken sağ bacak önde ve hareketli verilmiştir. Baldıran, 37.44.67 envanter numaralı eserde⁶³, dikdörtgen formlu kaide üzerinde, ayakta, khiton üzerine himation giyimli figürinin başının üzerindeki hydriayı sağ eliyle desteklediğini, belinin solundaki tarafındaki sol elinde ise çelenk tuttuğunu belirtir. Sol bacak dizden bükülerek hareketli verilirken elbise içinde kalan sağ bacak vücudun ağırlığını taşımaktadır. Baldıran, figürini bir Theangela buluntusu ile karşılaştırarak manto kıvrımlarının sert üslubu doğrultusunda MÖ 350'den önceye tarihlenmektedir. TK. 4 nolu figürin ile aynı tipte ve aynı ölçülerde olan Ereğli Müzesi örneği aynı kalıp yapımı olmalıdır. Bu nedenle her iki örnek de Theangela buluntuları ışığında MÖ 350'den önceye ait olmalıdır⁶⁴.

1969 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne gelen ve buluntu yeri bilinmeyen hydrophoros tipindeki figürinlerin Karia Bölgesi örnekleriyle benzer tipte oldukları saptanmıştır⁶⁵. Özellikle Theangela buluntularıyla karşılaştırılan hydrophoros figürinleri, Theangela'nın erken dönem buluntularıyla aynı tiptedir⁶⁶. Daha erken döneme tarihlenen ve farklı olarak sağ bacağı hareketli olup sol eli belinin solunda duran bu tipteki örnekler TK. 4'den daha erken olmalıdır. Tunay, söz konusu buluntuları Halikarnassos, Lindos, Rhodos, Kos, Priene, Myrina ve Smyrna buluntularıyla karşılaştırarak MÖ 400-350 arasına tarihlenmiştir⁶⁷.

Knidos buluntusu hydrophoros figürinleri, farklı olarak peplos giyimli olup yer altı tanrılarına ait kutsal alandan

⁵¹ Işık 1980: 181 vd; Burn-Higgins 2001: 180 vd; Ege Adaları dışında MÖ. 2. yüzyıl sonuna kadar Priene'de sevilerek kullanılan tip, Kourion'da İ.S. 1. yüzyıl başlarına kadar görülmektedir, bkz. Kozłowski 2015: 31 vd.

⁵² Merker 2000: 36 vd.

⁵³ Higgins 1954: 102 vd.

⁵⁴ Higgins 1954: 100 vd.

⁵⁵ Higgins 1954: 100 vd.

⁵⁶ Higgins 1954: Pl. 54, Nr. 354-357.

⁵⁷ Higgins 1954: Pl. 63, Nr. 445, 446, 449, 450 – 453.

⁵⁸ Işık 1980: Taf. 9-16.

⁵⁹ Işık 1980: Taf. 9-16.

⁶⁰ Işık 1980: Taf. 9, Kat. Nr. 54-60, Taf. 10, Kat. Nr. 61-66, Taf. 11, Kat. Nr. 67-75, Taf. 12, Kat. Nr. 76-84 vd.

⁶¹ Işık 1980: Taf. 13, Kat. Nr. 90.

⁶² Baldıran 1999: Res. 14-15.

⁶³ Işık 1980: 164 vd. Res. 14.

⁶⁴ Baldıran 1999: 164 vd.

⁶⁵ Tunay 1972: 201 vd.

⁶⁶ Işık 1980: Taf. 9, Kat. Nr. 54-60, Taf. 10, Kat. Nr. 61-66, Taf. 11, Kat. Nr. 67-75, Taf. 12, Kat. Nr. 76-84 vd.

⁶⁷ Tunay 1972: 202 vd.

bulunmuştur. Knidos figürinleri, Eutresis buluntularıyla karşılaştırılarak MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı ile sonu arasındaki döneme tarihlenmiştir⁶⁸. Labraunda buluntusu figürinler ise Zeus kutsal alanı terası ve andronların çevresinden bulunmuştur. MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen figürinler, TK. 4 nolu figürine göre hareket, duruş ve yapım tekniği gibi özellikleriyle daha erken olmalıdır. Özellikle Iasos'taki Demeter ve Kore kutsal alanı buluntularıyla karşılaştırılan hydrophoros figürinlerinin çağdaş oldukları kabul edilmiştir. Karlsson, benzer tipteki Labraunda buluntularından yola çıkarak figürinlerin olasılıkla Kybele'ye adandığını belirtmektedir⁶⁹. Bulba, Kaunos'taki Demeter kutsal alanı bothroslarından bulunan benzer figürinlerin Theangela, Halikarnassos, Kos, Knidos, Priene ve Iassos gibi Karia Bölgesi kentlerine ait Demeter kutsal alanlarından ele geçtiğini belirlemiştir. Araştırmacı, Lindos'ta olduğu gibi Kaunos'ta da khitonik anlam taşıyan Demeter, Kore ve Zeus kültlerinin birlikteliğinden bahsetmektedir. Benzer şekilde Karia Bölgesi, Priene, Pergamon, Rhodos ve Lindos'ta, Demeter'in khitonik anlam taşıyan Dionysos ve Zeus gibi tanrılarla birlikte tapınım gördüğünü tespit etmiştir⁷⁰.

Priene'deki Demeter ve Kore Tapınağı bothrosu buluntusu hydrophoros figürinleri⁷¹, Klasik Dönem'den itibaren MÖ 2. yüzyıl sonuna kadar tarihlenmektedir. TK. 4 ile tip, duruş ve hareket açısından Klasik Dönem'e tarihlenen bir örnek benzemektedir⁷². Klasik Dönem tiplerinde figürler, kısıtlanmış hareketleriyle daha durağan görünürken Hellenistik Dönem'e gelindiğinde hydriayı tutan sağ el dik şekilde yukarı yükselmektedir. Manto benzer şekilde Klasik Dönem tiplerinde durağan ve hareketsiz işlenirken Hellenistik Dönem örneklerinde daha hareketli ve yoğun kıvrımlı verilmiştir. Bu nedenle TK. 4, Rumscheid'in MÖ 2. yüzyıla tarihlediği bir figürine⁷³ göre, durağan yapısı, kısıtlanmış hareketleri ve kıvrımsız mantosuyla daha erken tarihten olmalıdır.

Pergamon Akropolü buluntusu, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen figürinin farklı olarak sağ bacağı önde ve hareketli verilirken figür sağ eliyle başının üzerinde duran hydriayı tutmaktadır⁷⁴. Pergamon buluntusu, duruşu ve hareketli yapısıyla, TK. 4'e göre daha geç tarihten olmalıdır.

Arkaik Dönem'e tarihlenen Korinth buluntusu hydrophoros figürinleri⁷⁵, farklı duruşları, hareketleri ve yüz

yapılarıyla olasılıkla daha erkendir. Özellikle dolgun yuvarlak yüz yapısı, badem şeklinde gözler ve yapım teknikleriyle TK. 4'e göre daha erken olmalıdır. Rhodos buluntusu olan ve Higgins'in MÖ 4. yüzyıla tarihlediği benzer tipteki bir figürin⁷⁶, duruşu, hareketi, durağan yapısı yanında kıvrımsız mantosuyla TK. 4 ile çağdaş olmalıdır.

İkonografik Değerlendirme

Araştırmacılar, TK. 1-3 nolu rahip ve TK. 4 nolu hydrophoros figürinlerinin benzerleri konusunda farklı ikonografik görüşlerde bulunmuştur. Tunay, bu tipteki eserlerin Asklepios ve Athena kültüne adak eşyası olarak bırakıldıklarını düşünmektedir. Araştırmacıya göre TK. 4 benzeri hydria taşıyan genç kızlar ve TK. 1-3 nolu rahip figürinlerinin benzerleri Rhodos, Lindos, Iasos ve Kos'un etkisiyle birlikte üretilmiştir. Araştırmacı sakallı ve giyimli erkek figürinlerini Asklepios kültüyle ilişkilendirerek bunların Asklepios ve Zeus'u temsil ettiğini düşünmektedir⁷⁷.

Işık, Theangela buluntuları arasındaki TK. 4 benzeri hydrophoros figürinlerinin oldukça yaygın olduğunu belirlemiştir. Karia Bölgesi'nde, Demeter ve Kore kutsal alanlarında bulunduğunu tespit etmiştir⁷⁸. Özellikle figürlerin sol ellerinde tuttıkları çelenk, domuz yavrusu, phiale, haşhaş ve deniz kabuğu gibi atribütlerin Demeter, Dionysos kültü ve Nympheler'le bağlantılı olduğunu düşünmektedir. TK. 1-3 benzeri sakallı ve giyimli erkek figürinlerini ise Dionysos ve yer altı kültüyle bağlantılı Zeus ikonografisiyle birleştirmektedir⁷⁹.

Baldıran, TK. 4 benzeri hydrophoros figürinlerinin hydria ve çelenk taşımalarından yola çıkarak bunların Demeter ve Dionysos kültüyle ilgili nympheler olduklarını belirtir⁸⁰. Burn ve Higgins, benzer Knidos figürinlerinin Demeter ve Kore kutsal alanlarında bulduklarını tespit etmiştir. Knidos'ta bulunan figürinler yer altı tanrılarında ait kutsal alanda karşımıza çıkmaktadır. C. Newton'un araştırmalarına atıf yapılarak Demeter ve Kore ikonografisiyle çeşmeden su doldurarak evine taşıyan genç kızlar arasında bağlantı kurulmuştur⁸¹.

Kozlowski, daha önceki görüşlerden yola çıkarak su ve nymphe bağlantısına dikkat çekmiştir. Araştırmacıya göre hydria özellikle ayinlerle ilgili dini bir simge ve günlük yaşama ait bir obje olmalıdır. Bu görüşünü desteklemek için mezar buluntusu hydrophoros figürinlerinin ölen ki-

⁶⁸ Burn/Higgins 2001: 180 vd.

⁶⁹ Karlsson 2014: 87 vd. Fig. 1-3.

⁷⁰ Bulba 2010: 654 vd.

⁷¹ Rumscheid 2006: Taf. 62, 1-2 Kat. Nr. 142, Taf. 63, 1-5, Kat. Nr. 143-147.

⁷² Rumscheid 2006: Taf. 63, 4 Kat. Nr. 146.

⁷³ Rumscheid 2006: Taf. 62, 1-2 Kat. Nr. 142.

⁷⁴ Töpperwein 1976: 15 vd.

⁷⁵ Breitenstein 1941: Pl. 21, Nr. 205, 206, 210, 211, 218, 219, 224.

⁷⁶ Higgins 1954: Pl. 49, Nr. 285.

⁷⁷ Tunay 1972: 202 vd.

⁷⁸ Işık 1980: 181, dip. 535 vd.

⁷⁹ Işık 1980: 181, 194 vd.

⁸⁰ Baldıran 1999: 165 vd.

⁸¹ Burn/Higgins 2001: 180 vd.

şilerin sosyal statü göstergesi olduğunu belirtmektedir⁸². Kaunos'taki Demeter kutsal alanı bothroslarından bulunan benzer figürinlerin Theangela, Halikarnassos, Kos, Knidos, Priene ve Iassos gibi Karia Bölgesi kentlerine ait Demeter kutsal alanlarından bulunduğu belirlenmiştir. Kaunos'ta, Demeter'in khitonik anlam taşıyan Dionysos ve Zeus gibi tanrılarla birlikte tapınım gördüğü anlaşılmaktadır⁸³. Merker, Korinth buluntusu figürinlerdeki hydrianın, gelinlerin ve ölülerin yıkanmasıyla bağlantılı doğurganlık kültüne ait sembolik anlam taşıdığını belirtir⁸⁴.

Araştırmacılar, yeni arkeolojik buluntular ve epigrafik verilerden hareketle farklı ikonografik değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalışmada ele alınan TK. 1-3 nolu rahip ve TK. 4 nolu rahibe figürinleri genellikle aynı kontekst içinde bulunduğu eserlerin topluca ikonografik bağlantılarının değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Özellikle Halikarnassos, Didyma, Miletos, Klaros ve Ephesos'tan bulunan yazıtlar, rahip baba ve onun rahibe kızı birlikteliğini göstermektedir. Bunlardan Halikarnassos ve Kos'a yakın Patmos Adası'nda bulunan bir yazıtta, "Glaukes'in kızı, rahibe ve hydrophoros Kydonia'nın küçük adaklar sunduğu" belirtilmiştir. Didyma'da ise hydrophorosların babalarının kehanet için tapınağa başvurduğu bu nedenle de hydrophorosların evlenmemiş ve genç oldukları düşünülmektedir⁸⁵. Aynı merkezde bulunan diğer yazıtlarda ise hydrophoroslarla ilgili ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. MÖ 60-59 yıllarına tarihlenen bir yazıtta görevi tanrıçanın kült heykelinin yıkanması için su getirmek olan Klea'nın, Didyma Artemis kültürünün en yüksek rütbeli hydrophorosu olduğu belirtilmektedir⁸⁶. Didyma'da bulunan başka bir yazıtta ise Eirenios'un küçük kızı Theodoris ve büyük kızının hydrophoros olduğu belirtilmektedir. Bazı yazıtlardan yola çıkılarak bu kızların annelerinin de daha önce hydrophoros, babalarının ise rahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır⁸⁷. Didyma'da bulunan ve İ.S. 1-2. yüzyıla tarihlenen başka bir yazıtta ise Pythia Artemis'inin hydrophorosu, Apellas'ın kızı Sympherousa'nın tanrıça için adaklar sunduğu, libasyon yaptığı ve emredilen tüm dini ritüelleri gerçekleştirildiği belirtilmektedir⁸⁸. Schuddeboom aynı alanda bulunan bir yazıttan yola çıkarak temsil edilen kişilerin soylu ailelerin kızları, genç rahibeler olduklarını belirtir. Bu nedenle Didyma'da genç kızların en büyük dini rütbesinin hydrophorosluk olduğunu düşünmektedir⁸⁹. Örneğin Ephesos'ta hydrophoros rütbesi, genç kızlar için en üst dini

rütbedir. Bu kişilerin yaptıkları iyilikleri, adlarını, ailesini ve geçmişini anlatan çok sayıda yazıt bulunmuştur⁹⁰. Van Bremen'e göre hydrophoros unvanı, kehaneti seven, tapınağın harcamalarını ve dini kutlamaların külfetini karşılayacak genç kızlara verilmektedir⁹¹.

Connelly'ye göre Didyma'da su taşıma görevi ya da hydrophorosluk, Artemis Pythia rahibelerine verilmektedir. Bir yıl süreli rahibelik ve ayın yöneticiliğinden sonra bu unvan verilerek rahibeler Apollon rahiplerine denk sayılmaktadır. Bunun sonucunda da baba – kız ortaklaşa görev yapmaktadır. Çalışmada ele alınan TK. 1-3 nolu figürinlerde olduğu gibi, poloslu, sağ elinde omphaloslu phiale taşıyan sakallı ve giyimli erkek figürlerinin yaşlı ve yetişkin kişileri temsil ettikleri anlaşılmaktadır. Özellikle figürinlerin sağ elinde tuttuğu ortası geniş phiale taşıyan sıvıyla ilgili olmalıdır. Benzer şekilde hydrophoros figürinlerinin başlarının üzerinde taşıdığı hydria içinde de simgesel su ya da benzeri sıvı olmalıdır. Kozlowski, hydrophoros tipindeki genç kız figürinlerinin çeşmeden doldurulan suyu⁹², Newton ise dini ayinler sırasındaki kutsal suyu taşıdıklarını belirtir⁹³. Burkert ise adak figürinlerinde görülen ve su taşıyan bu tipin rahibelere ait ikonografiye sahip olduklarını düşünmektedir. Araştırmacıya göre altardaki ateş ile altarın dibindeki kaynaktan alınan suyun arındırıcı gücü birleşmektedir. Böylece su taşıyan genç rahibeler tarafından buradan alınan su tapınağın, altarın ve ayinlerdeki katılımcıların üzerine serpiştirilerek kutsama yapılmaktadır⁹⁴. Sonuç olarak çalışmada ele alınan TK. 1-3 nolu figürinlerin rahip, TK. 4 nolu figürinin ise rahibe olduğu ve tapınağın kutsal suyunu kullanarak tanrı-tanrıçaya libasyon ve kutsama yaptıkları düşünülmektedir.

Teknik Özellikleri

Gruptaki TK. 1-4 nolu figürinler, ön ve arka olmak üzere iki farklı kalıp kullanılarak üretilmiştir (Fig. 15). Figürinlerin, kalıptan çıkarıldıktan sonra deri sertliği kıvamında kalıp birleşim yerleri düzeltilmiştir. Ön kısım detaylı ve

⁸² Israel Antiquities Authority 2008: 34 vd; Kozlowski 2015: 33 vd.

⁸³ Bulba 2010: 654 vd.

⁸⁴ Merker 2000: 38 vd.

⁸⁵ Padilla 1999: 190 vd.

⁸⁶ Merkelbach/Stauber 1998: 106 vd.

⁸⁷ Teubner 2006: 293 vd.

⁸⁸ Schuddeboom 2009: 218 vd.

⁸⁹ Schuddeboom 2009: 218 vd.

⁹⁰ Didyma'da bulunan yazıtlarda hydrophoroslarla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Didyma Apollon Tapınağı'nda Arkaik Dönem'de rahipler, Hellenistik Dönem'le birlikte rahibeler, dini ayinler ve kehanetler için ön plana çıkmıştır. Örneğin İS 1. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta, Tryphosa'nın torunu, Melas'ın kızı Tryphosa adlı hydrophorosun, Cladius Charmus adlı kişiyle birlikte kâhin olduğu belirtilmiştir. Sözü edilen şekilde buluntulardan Hellenistik Dönem'e ait 26, İS 1 - 3. yüzyıllar arasında tarihlenen 87 adet ele geçmiştir. Lagina'da ise en saygıdeğer dini unvan anahtar taşıyan anlamına gelen kleidophorosluktur. Didyma'da olduğu gibi Lagina Hekate Tapınağı'nda da bu unvan sadece Hekate rahiplerinin kızları tarafından alınabiliyordu, bkz. Connelly 2007: 40 vd.

⁹¹ van Bremen 1996: 90 vd.

⁹² Kozlowski 2015: 32 vd.

⁹³ Newton 2010: 162 vd.

⁹⁴ Burkert 1985: dip. 27.

özenle işlenmesine karşın arka yüz ayrıntısız verilmiştir. Örneğin ön kısımda profilli ve detaylı işlenen dörtgen kaidenin görünen ön kısımları işlenirken arkada kalan bölümleri düz bırakılmıştır. Özyiğit, Ephesos buluntusu benzer tipteki figürinleri değerlendirdiği çalışmasında, dönem üretimlerinde kalıp sayısının az olduğunu, başın gövdeyle birlikte ele alındığını ve bazı eserlerde tek bazılarında ise iki kalıp kullanıldığını belirtir⁹⁵. Pişirme sırasında oluşan buharı dışarı atabilmek için kullanılan pişirme ya da buhar delikleri çalışma kapsamında ele alınan figürinlerde yoktur. Onun yerine kaidenin alt kısmı boş bırakılarak fırınlama sırasında oluşan buhar dışarı atılmıştır⁹⁶. Kaideler ise form olarak dörtgen ve profillidir. Benzer tipteki kaide formları Ephesos⁹⁷, Halikarnassos⁹⁸, Boeotia⁹⁹, Halae¹⁰⁰, Kıbrıs¹⁰¹, Kerameikos¹⁰², Rhodos¹⁰³, Melos¹⁰⁴, Korkyra¹⁰⁵ ve Sardinia'da¹⁰⁶ bulunan dönem örneklerinde karşımıza çıkmaktadır.

Higgins, Halikarnassos buluntusu figürinlerin kilinin mika ve kum katkıyla ayrıca kaba yapılı olduğunu belirtir. Araştırmacıya göre hamur, turuncu ve farklı tonları ile yeşil, krem ve morumsu kahverengi arasında farklılıklar göstermektedir¹⁰⁷. MÖ 6. yüzyıla tarihlenen buluntuların yüksek ısıli fırınlarda üretildiğini ve iyi piştiğini buna karşın düşük sıcak-

lıkta üretilen figürinlerin toz şeklinde dağıldığını tespit etmiştir¹⁰⁸. Halikarnassos'un kesin üretim merkezi olduğu bilinmemekle birlikte adak grubu içinde çok sayıda aynı kalıptan üretilmiş figürin bulunmaktadır¹⁰⁹. Tunay, kil özelliklerinden yola çıkarak bunların Karia Bölgesi örnekleriyle benzer olduklarını belirlemiştir. Araştırmacıya göre Halikarnassos ve çevresinde kil kaba, büyük parça mikalı ve krem renklidir. Bu nedenle Halikarnassos, Theangela, Lindos, Rhodos, Kos, Kalymnos ve Iasos örnekleriyle aynı atölye üretimi olduklarını tespit etmiştir¹¹⁰. Çalışmada ele alınan figürinler ise pembe ve açık kırmızı tonlarında hamurlu, kireç, kum ve iri kristalli mika katkıdır.

Fig. 15: TK. 1, Teknik Detay / TK. 1, Technical Detail.

Çalışmanın amaçlarından biri de rahip ve rahibe figürinlerinin atölyelerine dair bulguların elde edilmesidir. Batı Anadolu'da MÖ 2. yüzyılın sonu ve 1. yüzyıl başından başlayarak Myrina, Patara, Pergamon, Priene, Troia, Smyrna ve Tralleis gibi önemli merkezlerde atölyelerle ilgili koroplast/atölye isimlerine rastlanmıştır¹¹¹. Çalışmada ele alınan eserlerde ve benzer tipteki dönem örneklerinde atölye işaretlerine rastlanmamaktadır. Bu nedenle tümüyle korunan TK. 1 nolu rahip ve TK. 4 nolu hydrophoros figürini örnek alınarak üretimlerine dair teknik veriler elde edilmiştir.

⁹⁵ Özyiğit 1992: 103 vd.

⁹⁶ Özyiğit 1992: 102 vd.

⁹⁷ Öztürk 2007: 47, K. 19.

⁹⁸ Higgins 1954: 106 vd. Pl. 51, Nr. 324-325, 329, 331.

⁹⁹ Higgins 1954: 106 vd.

¹⁰⁰ Goldman/Jones 1942: Pl. VII, II-a-1, Pl. 10, II-b-2-3.

¹⁰¹ Winter 1903: Taf. 17, Nr. 4-5.

¹⁰² Vierneisel-Schlörb 1997: 10 vd. Taf. 7, 2-4, Nr. 27-28.

¹⁰³ Higgins 1954: 106 vd. dip. 1.

¹⁰⁴ Higgins 1954: 106 vd. dip. 2.

¹⁰⁵ Higgins 1954: 106 vd.

¹⁰⁶ Winter 1903: Taf. 17, Nr. 7.

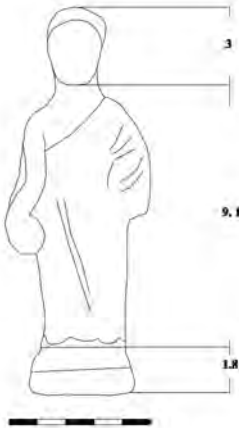
¹⁰⁷ Higgins, benzer tipteki Halikarnassos buluntularına kil, stil ve üretim teknikleri açısından bakıldığında aynı merkezde üretildiğini belirtmektedir. Halikarnassos'un kesin üretim merkezi olduğu bilinmemekle birlikte adak grubu içinde çok sayıda aynı kalıptan üretilmiş figürin bulunmaktadır, bkz. Higgins 1954: 102 vd.

¹⁰⁸ Higgins 1954: 102 vd.

¹⁰⁹ Higgins 1954: 102.

¹¹⁰ Tunay 1972: 201 vd.

¹¹¹ Kassab 1988: 10 vd; Uhlenbrock 1990: 13 vd; Çekilmez 2014: 129 vd.

Aktif dönem	MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.
Hamur, kil ve astar	7.5 YR 7/3-4 pembe hamurlu, iri kristalli mikalı, kum, kireç ve taşçık katkı, beyaz astarlı.
Üretim tekniği ve ayrıntıları	İki ayrı kalıp yapımı, buhar deliği yok, arka yüz işlenmemiş, kalıp birleşim yerleri düzeltilmiş.
Kaide formu ve kaide-eser oranı	Profilli, dörtgen kaide, oran: 1/5
Baş - vücut oranı	Oran: 1/4
Teknik Özellikleri	

Tablo 1. TK. 1 nolu Rahip Figürini / TK. 1, Figurine of Priest.

Teknik veriler, MÖ 400-350 arasına tarihlenen yukarıdaki rahip figürünün baş yüksekliğinin vücuda göre 1/4, kaide-nin ise 1/5 oranında verildiğini göstermiştir. Dönem örneklerine bakıldığında benzer sonuçlar karşımıza çıkmaktadır.

Aktif dönem	MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı
Hamur, kil ve astar	7.5 YR 7/3-4 pembe hamurlu, iri kristalli mikalı, kum, kireç ve taşçık katkı, beyaz astarlı.
Üretim tekniği ve ayrıntıları	İki ayrı kalıp yapımı, buhar deliği yok, arka yüz işlenmemiş, kalıp birleşim yerleri düzeltilmiş.
Kaide formu ve kaide-vücut oranı	Profilli, dörtgen kaide, oran: 1/5
Baş - vücut oranı	Oran: 1/5
Teknik Özellikleri	

Tablo 2. TK 4. nolu Hydrophoros Figürini / TK. 4, Figurine of Hydrophoros.

Teknik veriler, MÖ 400-350 arasına tarihlenen yukarıdaki hydrophoros figürünün baş ve kaide yüksekliğinin vü-

cuda göre 1/5 oranında verildiğini göstermiştir. Dönem örneklerine bakıldığında benzer sonuçlar karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Çalışmada ele alınan TK. 1-4 nolu figürinlerin benzer örneklerle yapılan stilistik karşılaştırmaları, eserlerin MÖ 4. yüzyılın ilk yarısının modasını yansıttığını göstermiştir. Özellikle arka yüzde pişirme deliklerinin olmaması yanında profilli ve dörtgen kaideleriyle Klasik Dönem özellikleri taşırlar. Figürinlerin ön ve arka olmak üzere iki ayrı kalıp yapımı olması ve arka yüzün düz zemin olarak kabul edilmesi gibi özellikleriyle anılan dönemin üretim tekniklerini yansıtır. TK. 1-4 nolu figürinler, benzerleri daha çok Halikarnassos ve çevresinde rastlanan rahip ve rahibe tiplerinden olmalıdır. MÖ 6. yüzyıl sonu ve 5. yüzyıl başından itibaren en yoğun buluntu merkezi Halikarnassos ve Theangela'dır¹¹². Bugüne kadar yapılan araştırmalara göre söz konusu tipler MÖ 2. yüzyıl sonuna kadar görülmektedir. Bu kapsamda çalışmada ele alınan figürinler, Halikarnassos ve çevresinde bu tipteki figürinlerin MÖ 5 – 2. yüzyıllar arasını kapsayan uzun yıllar boyunca kullanıldığını göstermektedir.

Figürinlerin tarihlendiği MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında, Karia Bölgesi'nde Hekatomnoslar Hanedanlığı'yla birlikte kültürel ve sanatsal gelişimin ön plandadır¹¹³. Bağdatlı Çam, Alabanda buluntusu bir heykel başından yola çıkarak Maussollos ve Idrieus Dönemi'ndeki yapılaşma ve sanat eserlerindeki artıştan bahsetmektedir. Araştırmacıya göre MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğinde mimari ve heykeltıraşlık eserleri, Halikarnassos, Kaunos, Iasos, Mylasa, Latmos ve Priene'de karşımıza çıkmaktadır¹¹⁴. Pedersen, MÖ 387/386'daki Kral Barışı ile birlikte Hekatomnoslar Hanedanlığı idaresi altında Karia Bölgesi'nin refah ve istikrar dönemine kavuştuğunu belirtir. Özellikle MÖ 370'den sonraki Maussollos ve takip eden Idrieus Dönemi'nde Karia Bölgesi kentlerinde yeni yapılar inşa edilmiş bunun yanında Halikarnassos'a yeni anıtsal yapılar eklenerek başkent yapılmıştır¹¹⁵. Sonuç olarak gelecek yıllarda Halikarnassos ve Theangela antik kentlerinde yapılacak olan kazı ve araştırma çalışmaları, bu çalışmanın da dâhil olduğu yeni bilgilere zemin hazırlayacaktır.

¹¹²Higgins 1954: 102 vd.

¹¹³Paton/Myres 1896: 197 vd; Paton 1900: 61 vd; Higgins 1954: 102 vd; Marchese 1976: 67 vd; Waywell 1978: Higgs 1998: 30-34; Özkaya vd. 1998: Özkaya/San 2000: Özkaya/San 2001: Özkaya/San 2002: Çörtük 2004: 1 vd; Ateşlier 2006: 145 vd; Henry 2009: 1 vd; Kızıl 2009: 397 vd; Hellström 2009: 268 vd; Baran 2009: 291 vd; Carstens 2009: 380 vd; Pedersen 2013: 33-64; Ateşlier/Akkurnaz 2013: 482 vd; Bağdatlı Çam 2014: 353-367; Karlsson 2014: 87-92.

¹¹⁴Bağdatlı Çam 2014: 364 vd.

¹¹⁵Pedersen 2013: 40 vd.

KAYNAKÇA

ATEŞLİER, S. 2006.

“Tekekale’de Bir Anıt Mezar”, OLBA 13: 145–177.

ATEŞLİER, S/AKKURNAZ, S. 2013.

“2011-2012 Yılı Alabanda Kazıları”, 35. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 482-498.

BAĞDATLI ÇAM, F. 2014.

“A Marble Head from Alabanda”, Labrys, Studies Present to Pontus Hellström. Uppsala: 353-368.

BALDIRAN, A. 1999.

“Ereğli Müzesi’nden Pişmiş Toprak Heykelcikler”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5: 153-189.

BARAN, A. 2009.

“Karian Architecture Before the Hekatomnids”, Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Frei Universität Berlin, Hrsg. F. Rumscheid. Berlin: 291-314.

BONIFACIO, R. 1996.

“Statuette Arcaiche dal Santurio di Demetra e Kore”, Bollettino Dell’Assaciazione Iasos di Caria 2: 14-16.

BESQUES, S. 1954.

Catalogue Raisonne des Figurines et Reliefs en Terres – Cuites Grecs Etrusques et Romains, I. Epoques Prehellenique, Geometrique, Archaïque et Classique. Paris.

BLINKENBERG, C. 1931.

Lindos, Fouilles et Recherches 1902 – 1914, I. Les Petit Objets. Berlin.

BULBA, M. 2010.

“Bothroi in Küçükkale in Kaunos”, Belleten LXXIV/271: 651-657.

BREITENSTEIN, N. 1941.

Danish National Museum, Catalogue of Terracottas Cypriote, Greek, Etrusco-Italian and Roman. Copenhagen.

BURKERT, W. 1985.

Greek Religion, Archaic and Classical. Cambridge.

BURN, L/HIGGINS, R. 2001.

Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum. London.

- CARSTEN, A. M. 2009.
“Tomb Cult and Tomb Architecture in Karia from the Late Archaic to the Hellenistic Period”, *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Frei Universität Berlin*. Berlin: 377-396.
- COLDSTREAM, J. N. 1973.
Knossos, the Sanctuary of Demeter. Princeton.
- CONNELLY, J. B. 2007.
Portrait of a Priestess, Women and Ritual in Ancient Greece. Princeton.
- COSMOPOULOS, M. B. 2003.
Greek Mysteries, The Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults. Routledge.
- ÇEKİLMEZ, M. 2014.
Tralleis Güney Nekropolü Terrakotta Figürinleri (Adnan Menders Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Aydın.
- ÇÖRTÜK, U. 2004.
Kuzey Karia Akçay Vadisi ve Çevresinin Arkeolojik Araştırması (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla.
- De MIRO, E. 2000.
Agrigento Santuari Urbani, L'Area Sacra tra il Tempio di Zeus e Porta V. Rome.
- GOLDMAN, H/JONES, F. 1942.
“Terracottas From the Necropolis of Halae”, *Hesperia* 11: 365 – 420.
- HELLSTRÖM, P. 2009.
“Sacred Architecture and Karian Identity”, *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Frei Universität Berlin*. Berlin: 267-290.
- HENRY, O. 2009.
Tombes de Carie, Architecture Funéraire et Culture Carienne VI-II Siecle a.v. JC. Rennes.
- HIGGINS, R. A. 1954.
Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum I. London.
- HIGGS, P. 1998.
“A Newly Found Fragment of Free-Standing Sculpture from the Mausoleum at Halicarnassus”, *Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecanese*. London: 30-34.
- ISRAEL ANTIQUITIES AUTHORITY, 2008.
Maresha Excavations Final Report II, Hellenistic Terracotta Figurines from the 1989-1996 Seasons. Jerusalem.
- IŞIK, F. 1980.
“Die Koroplastik von Theangela in Karien und ihre Beziehungen zu Ostionien zwischen 560 und 270 v. Chr.”, *Istanbuler Mitteilungen Beiheft 21*. Tübingen.
- KARLSSON, L. 2014.
“The Labraunda Hydrophoroi”, *Labrys, Studies Present to Pontus Hellström*. Uppsala: 87-91.
- KASSAB, D. 1988.
Statuettes en Terre Cuite de Myrina, Corpus des Signatures, Monogrammes, Lettres et Signes. Paris.
- KIZIL, A. 2009.
“1990-2005 Yılları Arasında Mylasa’da Kurtarma Kazıları Yapılan Mezarlar ve Buluntuları Üzerinde Genel Bir Değerlendirme”, *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Frei Universität Berlin*. Berlin: 397-463.
- KOZLOWSKI, J. (baskıda).
“Les Figurines d’hydrophores: Milieu(x) et Signification(s)”, *Presses Universitaires du Septentrion, Dans la Collection Archaiologia*.
- LAUMONIER, A. 1954.
Delos, Les Figurines de Terre Cuite. Paris.
- MARCHESE, R. T. 1976.
A History of Urban Organization in the Lower Maeander River Valley, Regional Settlement Patterns to the Second Century A.D. (New York Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). New York.
- MENDEL, G. 1908.
Catalogue des Figurines Grecques de Terre Cuite, Musees Imperiaux Ottomans. Constantinople.
- MERKELBACH, R/STAUBER, J. 1998.
Steinepigramme aus dem griechischen Osten: Die Westküste Kleinasien von Knidos bis Ilion. Stuttgart and Leipzig.
- MERKER, G. 2000.
Corinth, The Sanctuary of Demeter and Kore, Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic and Roman Periods. Princeton.
- NEWTON, C. T. 2010.
Essays on Art and Archaeology. Cambridge.
- ÖZCAN, F. 2007.
“Die figürlichen Terrakotten von Milet aus Klassischer und Hellenistischer Zeit”, *Inauguraldissertation, Ruhr Universität*. Bochum.

- ÖZKAYA, V/SAN, O/BARIN, G. 1998.
“Alinda (Karpuzlu)”, 16. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 299-324.
- ÖZKAYA, V/SAN, O. 2000.
“Alinda Nekropolü II”, 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı-1. Ankara: 181-196.
- ÖZKAYA, V/SAN, O. 2001.
“Alinda and Amyzon, Two Ancient Cities in Caria”, 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı-1. Ankara: 245 – 247.
- ÖZKAYA, V/SAN, O. 2002.
“Alinda 2001 Araştırmaları”, 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I. Ankara: 235-242.
- ÖZTÜRK, F. 2007.
Efes Müzesi'nden Bir Grup Terrakotta Figürin (Adnan Menders Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın.
- ÖZYİĞİT, Ö. 1992.
“Efes Müzesindeki Arkaik Dönem Sonu Buluntuları”, Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi VI: 91-106.
- PADILLA, M. W. 1999.
Rites of Passage in Ancient Greece, Literature, Religion, Society. New Jersey.
- PAPANTONIOU, G. 2012.
Religion and Social Transformations in Cyprus, From the Cypriot Basileis to the Hellenistic Strategos. Leiden.
- PATON, W.R/MYRES, J. L. 1896.
“Karian Sites and Inscriptions”, Journal of Hellenic Studies 16: 188 – 271.
- PATON, W. R. 1900.
“Sites in East Karia and South Lydia”, Journal of Hellenic Studies 20: 61-96.
- PEDERSEN, P. 2013.
“The Fourth Century BC. Ionian Renaissance and Karian Identity”, 4th Century Karia, Defining a Karian Identity Under the Hekatomnids. *Varia Anatolica* 28: 33-64.
- RUMSCHEID, F. 2006.
Die Figürlichen Terrakotten von Priene, Fundkontexte, Ikonographie und Funktion in Wohnhäusern und Heiligtümern im Licht antiker Paralelbefunde. Wiesbaden.
- SCHUDEBOOM, F. 2009.
Greek Religious Terminology: Telete - Orgia: A Revised and Expanded English Edition of the Studies by Zijderveld and Van Der Burg. Netherlands.
- TEUBNER, B. G. 2006.
Archiv für Religionsgeschichte. Leipzig.
- TÖPPERWEIN, E. 1976.
Terrakotten von Pergamon, Pergamenische Forschungen 3. Berlin.
- TUNAY, İ. M. 1972.
“İstanbul Arkeoloji Müzesine Gelen 47 Adet Pişmiş Toprak Heykelcik”, Türk Arkeoloji Dergisi XIX/1: 201–212.
- UHLENBROCK, J. P. 1990.
“The Coroplast's Art, Greek Terracottas of the Hellenistic World”, An Exhibition and Publication in Honor of Dorothy Burr Thompson on the Occasion of her Ninetieth Birthday. Newyork.
- van BREMEN, R. 1996.
The Limits of Participation, Women and the Civic Life in the Greek East in the Hellenistic and Roman Periods. Amstredam.
- VIERNEISEL SCHLÖRB, B. 1997.
Kerameikos, Die Figürlichen Terrakotten, I, Spätmykenisch bis spathellenistisch. München.
- WAYWELL, G. B. 1978.
The Free-Standing Sculptures of the Mausoleum at Halicarnassus in the British Museum, A Catalogue. London.
- WINTER, F. 1903.
Die Antiken Terrakotten, Die Typen Der Figürlichen Terrakotten. Berlin und Stuttgart.

KARYA KHERSONESOSU'NDA (PERA) İKİ TİP KALE/KALE YERLEŞİMİ

TWO MODELS OF FORTRESSES/FORTRESS SETTLEMENTS IN THE CARIAN CHERSONESOS*

E. Deniz OĞUZ KIRCA**

Anahtar Kelimeler: Karya Khersonesos, Rodos Perası, Kale/ Kale Yerleşimi, Savunma Sistemi
Keywords: Carian Chersonesos, Rhodian Peraea, Fortress / Fortress Settlement, Defensive Network

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, kırsal-bölgesel arkeoloji alanına katkı potansiyeli olan Bozburun Yarımadası'nda (Karya Khersonesos / Rodos Perası), olasılıkla Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem'den itibaren ve ardı sıra özellikle Rodos hâkimiyetine rastlayan süreçte gelişimini tamamlayıp olgunluğa eriştiği düşünülen demosların (başta Tymnos, Thysannos, Hygassos, Phoinix olmak üzere) örgütlenme biçimini, savunma sistemi bağlamında yorumlamaktır.

2009-2012 yılları arasında, havadan arkeoloji uygulamalarıyla eş zamanlı yürütülen genel arazi taraması sonucunda belgelenen ve GIS çalışmalarıyla ele alınan tahkimli alanların, yönetsel (Akropoller) ve askeri açıdan (tamamıyla savunma amaçlı) iki tipte tasarlandığı, bunların sırasıyla, demos merkezleri ve territoryumlarında belirleyici olduğu gözlemlenmiştir. Bununla beraber, her iki tip tahkimli düzenin de yer yer Karya mimari öge ve tekniklerini yansıtmaması, bu kalelerin erken dönemlerden itibaren kullanılmış olduğuna dair izler taşıdığını göstermektedir.

ABSTRACT

The objective of this paper is to interpret, within the context of the defensive network, the manner of organization of the demoi (Tymnos, Thysannos, Hygassos, Phoinix, being in the first place), which are deemed to have completed their development process possibly beginning from the Late Classical-Early Hellenistic periods and attained maturity in the course of the Rhodian suzerainty, in the Bozburun Peninsula which has a potential to contribute to the field of rural-regional archaeology.

It was observed that the fortified areas, which were documented through the extensive surveys that were simultaneously carried out with aerial archaeology applications and discussed with the help of GIS studies in 2009-2012, were designed as two types- in the administrative (Acropolises) and military aspect (entirely as defense oriented) and were determinant, respectively, on the demoi centers and territoriums. Notwithstanding, that both of the fortified patterns reveal the typical Carian architectural features and techniques have overtones that they could have been occupied in the earlier periods.

* Bu makale, "The Chora and The Core: A General Look At the Rural Settlement Pattern of (Pre) Hellenistic Bozburun Peninsula, Turkey" (PAUSBED (2015) 20: 33-62) başlıklı çalışmanın bir bölümünün genişletilmiş versiyonudur.

** Dr. E. Deniz OĞUZ KIRCA, Bağımsız Araştırmacı (Independent Researcher), Ortadoğu Teknik Üniversitesi (Middle East Technical University), Yerleşim Arkeolojisi Bölümü (Department of Settlement Archaeology), ANKARA. E-posta: zedok33@gmail.com

GİRİŞ

Bu çalışmada, kırsal-bölgesel arkeoloji alanına katkı potansiyeli olan ve antik dönemlerden itibaren *terra incognita* niteliğinde ihmal edilmiş bir bölge olan Bozburun Yarımadası'ndaki tahkimli alanlar/yerleşimler mercek altına alınmaktadır. Klasik dönemde Karya Khersonesos, Hellenistik ve Erken Roma dönemlerinde Rodos Perası (Karşıyaka), daha geç dönemlerde ise Tarahya/Daraçya adı verilen Bozburun Yarımadası, Güneybatı Karya'da, bugünkü Marmaris sınırları içerisinde yer almaktadır (Fig.1). Yarımada, özellikle Hellenistik dönemin başından itibaren, Rodos'un etki alanına giren çevresel konumuyla yoğun teraslama faaliyetlerinin yapıldığı bir periferi olarak bilinmektedir. Esasen Karya kültür kodlarına sahip olan, ancak özellikle İÖ 5. yüzyıldan itibaren farklı politik örgütlenmeler ve demografik özellikler göstermeye başlayan bölge, engebeli bir topografyada, kıt kaynakların akıllıca yönetildiği tarım alanlarına ve mekânsal dokulara sahiptir. Yarımada'da, Arkaik dönemlerden beri tanınan *kome* ya da eşdeğer ölçekte süreklilik arz eden yerleşimlere (bu makalede sosyo-politik bağlamda *demos* ifadesi kullanılmaktadır) rastlanmaktadır.

Fig. 1: Pera'nın Konumu / The Position of the Peraea

1.1 AMAÇ VE KAPSAM

Çalışmanın amacı, Karya Khersonesos'nda olasılıkla Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem'den itibaren ve devamındaki Rodos hâkimiyeti boyunca gelişimini tamamlayan *demos*ların örgütlenme biçimini, savunma sistemi bağlamında irdelemektir. Çalışma yürütülen alan, Turgut Köyü'nün güney sınır çizgisinden itibaren ana karadaki kıstağa kadarki alt bölge (metinde yer yer Pera olarak adlandırılacaktır) ile sınırlanmaktadır (Fig. 1). Dolayısıyla, Turgut'un çok küçük bir kısmı, Bayır, Losta/Selimiye ve Kızılköy, Bozburun, Söğüt, Taşlıca ve Bozuk'un en doğu (Serçelimanı'nın yakın çevresi) sektörünü içermektedir.

Son on yıllarda, Karya Khersonesosu'nda yürütülen yüzey araştırmalarına ilişkin sonuçlar, Tuna ve Empereur¹, Held², Benter³ ve Kuban ve Saner⁴ tarafından yayımlanmıştır. Daha önce araştırmacılarca, özellikle Turgut ve Bozuk köylerinden raporlanan veri, savunma sisteminin bütünlüğünü anlamamız bakımından yeni toplanan veriyle birlikte ayrıca değerlendirmeye alınmıştır.

2009-2012 yılları arasında yürütülen çalışmaların temelini genel arazi taramaları oluşturmuş, eş zamanlı olarak çalışma alanına ait hava fotoğrafları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Dolayısıyla gerek siyah-beyaz hava fotoğraflarının ODTÜ Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nün fotojeoloji laboratuvarındaki stereoskopik incelemelerinden gerekse renkli dijital versiyonlarından üretilen ortofotolardan faydalanılmıştır. Arazi taramalarında toplanan veri, Map Info Professional 10.5 versiyonu kullanımına dayalı GIS çalışmalarıyla pek sorunun (bu çalışma kapsamında tahkimli alanlara ilişkin soru setleri) yanıtlanması için kullanılmıştır.

1.2 BÖLGE TARİHÇESİNE GENEL BAKIŞ

Geç Geometrik dönemden itibaren bulgular veren Bozburun Yarımadası'nda, sosyo-ekonomik ve politik hayatın ivme kazandığı aralık İÖ 3.-2. yüzyıllar olmuştur. Tarihi süreçte gerçekleşen olayları esasen Arkaik dönemlere kadar takip edebilmekteyiz. Ancak, daha erken dönem yerleşim izlerine ve yakın çevreyle bağlantısına ilişkin bulgular henüz yeterli düzeyde olmadığı gibi Rodos'un kuzey sektöründe yoğunlaşan Minos ve Miken yerleşimleriyle⁵ ilişkilendirilebilecek ve bu dönemlerdeki periferik gelişimi anlamaya dair veri yetersiz, hatta neredeyse yoktur. Yarımada'nın Hellenistik Dönem'e kadarki az bilinen politik ve ekonomik yaşantısı, nümismatik veri⁶ ve Atina Vergi Listeleri yardımıyla anlaşılmaktadır. Karya Khersonesosu adı altında, İÖ 452/1 ve İÖ 433/2 arasındaki yıllarda 2 ila 3 talent arasında vergi verdiğini⁷ biliyoruz. Arkaik ve Klasik dönemlerde Lidyalılar, Persler ve Atinalıların baskısı (Herodotus, *Historiai*, 7.99.2; Thucydides 2.9), Erken Hellenistik Dönem'den itibaren Rodos'un ve devamında Diadokların bölgeye karşı gelişen ilgisi, antik dünyanın büyük güçleri arasında sürekli olarak sıkışıp kalmış olan Yarımada'nın politik konumunu önemli ölçüde etkilemiştir. Tarihe bakış altında,

¹ Tuna/Empereur 1989.

² Held 1996; Held 1999; Held 2000; Held 2001; Held 2002; Held 2003; Held 2005, Held 2006.

³ Benter 1999; Benter 2001; Benter 2010.

⁴ Kuban/Saner 1999; Kuban/Saner 2000; Kuban/Saner 2005.

⁵ Mee 1982: 82-83; Benzi 1988: 59-69; Souyouzoglou-Haywood 1999: 138-141; Karantzali 2001: 13.

⁶ Grose 1929: 200, 208, 296; Head 1963: 606-629; Konuk 2007: 523.

⁷ Meritt/Wade-Gery/McGregor 1939- 1949- 1950- 1953 (2): 122-123; Meritt/Wade-Gery/McGregor 1939- 1949- 1950- 1953 (4): 26; Flensted- Jensen 2004: 1114.

bölgeyi etkileyen süreçlerden iki önemli kilometre taşı, İÖ 6. yüzyılın yükselen gücü Lidyalıların hegemonyası⁸ altında 1. Karya Birliği'nin kurulması⁹ ve İÖ 3. yüzyılda Selevkoslar ve Ptolemaioslar'ın olasılıkla Yarımada'yı da içine aldığı mücadeleleri sırasında 2. Karya Birliği'nin¹⁰ kurulmasıdır. Karyalıların erken dönemlerde temellerini atmış oldukları ve Hekatomnid hanedanlığı boyunca etkisini daha aktif gösteren “*koinon*” tipi federatif yapılanmalar¹¹ (Strabon, *Geographika*, 14.2.25), (ki bunların işleyiş yapısını, Yunan dünyasındaki büyük *koinon* oluşumlarından farklı değerlendirmek gerekir) Yarımada'nın kırsal politik örgütlenmesini öne çıkaran önemli unsurlar olmuştur. Rodos'un güçlü etkisi, İÖ 4. yüzyıldan başlamak suretiyle izlenen nümismatik kanıtlar ve bölgede kullanılan ağırlık standartları bağlamında¹² yer bulmaktadır. Ada'nın bölgeyi sürekli kendi periferisine alma çabaları Yarımada ile ilişkileri daima canlı tutmaya yetmiştir. Erken Hellenistik Dönem'de, Rodos devlet modelinin etkisi altında gelişen *demoslar* Yarımada'nın da karakteristik özelliği olagelmıştır.

Batıdaki Helenleşme sürecinin, kendisini en fazla Büyük Menderes'e kadar uzanan Kuzey Karya ve Halikarnas Yarımadası'nda gösterdiğini biliyoruz. Ancak, Güney Karya'nın¹³ Geç Klasik döneme kadarki tarihsel çerçevesini, Rodos ve çevre adalarla olan ilişkiler daha belirgin çizmektedir. Diğer bir deyişle, güney Hellen topluluklarının bölgeyle olan ilintisi¹⁴ ve sosyo-politik hayata nüfuzunun, Pers, Atina veya yerel Anadolu topluluklarla olan ilişkilerden öteye geçtiği anlaşılmaktadır. Temel bir soru, güneydeki Karya kentlerinin, (Hekatomnosların hüküm sürdüğü dönemi de kapsayan) İyonya Rönesansı ile ilişkili reformist atmosferden ne ölçüde etkilenmiş/faydalanmış olabileceğidir. Yarımada dâhil Güney Karya'nın, İÖ 4. yüzyıla kadarki ve aynı yüzyılda devam eden uyanış sürecine katılım payı, öncelikle mimari atılımlarda (ör: çekiçlenmiş yüzeyli, dörtgen duvar örgülerine doğru nitelikli değişimler¹⁵ ve Kral Barışı'ndan sonra *koinon*ların karakterindeki değişimde izlenebilir. Bölgede, Arkaik tipteki savunma yapılarının Sosyal Savaş (İÖ 357/5)'a kadar ayakta kalması, 2. Makedon Savaşı (İÖ 200-197)'na kadar Diadoklar ve Rodoslular arasında sürece-

len çıkar çatışmaları arasında varlıklarını devam ettirme çabalarına işaret etmektedir. Diğer yandan, çok aktörlü ancak kısa süreli savaşların bölgenin kaderini tamamıyla karartmadığı¹⁶, Rodos'un, politik istikrarsızlıkların hüküm sürdüğü süreçlerde, özellikle Güney/Güneybatı Karya'daki isteklerini avantaja çevirme yeteneğinden anlaşılabilir ki sonunda Hellenistik krallıkların Yarımada'yı yalnızca geçici süreler için ele geçirdiği ortadadır. Ancak, Yarımada'nın Selevkoslar, Ptolemaioslar ve Atalidlerle kurduğu ilişkiler¹⁷ tartışmaya açıktır.

1.3 KARYA KALELERİ

Likya'dakine benzer şekilde Karya toprakları, fiziki kısıtlara göre şekillenen, sınırlı arazilere sahip küçük yerel krallıklardan oluşuyordu. Güvenlik konusu pek çok Karya kenti için geçerliydi. Karyalılar da tıpkı Lelegler gibi dağlık alanların tepesinde yaşıyorlardı. Karyalılar bilhassa iç kesimlerdeki yüksek kotlarda kurdukları *pyrgos*¹⁸ niteliğindeki kale yerleşimlerinde oturan yerel hanedanlıklarla ünlendiler¹⁹. En dikkat çekici örneklerden biri, İÖ 6-5. yüzyıllara tarihlendirilen küçük ölçekteki Harpasa Kalesi'dir²⁰. Karya Khersonesosu da dâhil olmak üzere Myndos, Keramos, Stratonikeia ve Halikarnas'taki Arkaik veya Hellenistik kaleler, kaba yüzü çokgen örgü tekniğiyle inşa edilmiş duvarlarla dikkat çekmektedir²¹. Hellenistik Dönem boyunca bu kalelerin bütünüyle askeri bir karaktere büründüğünü anlıyoruz²².

Önem bakımından ikincil bir konuma sahip olan kaleler/kale yerleşimleri hakkındaki bilgiler biraz dağınık olsa, Kuzey Karya (tepelik noktalarda bulunan Kurun Dere, Ören, Bağacık, At Yaylası ve Teke Kale gibi örnekler) bizlere bu konuda bir parça ışık tutmaktadır. McNicoll'e²³ göre, bu gibi kaleler, Aydın (Tralles), Milas ve Batı Karya'nın kalan bölümü arasında deyim yerindeyse bir “işaretleşme istasyonu” ağı oluşturuyordu. Kuzey Karya'nın dış tehditlere nispeten açık konumu, olasılıkla bu kalelerin sürekli savaş koşulları altında (özellikle İyonya Ayaklanması süresince) savunmaya dönük sürdürülebilirliği sağlamak için görev yapmasına yol açmıştır. Ayrıca, Pers akınlarıyla başa çıkabilmek için ana yollara fiziksel yakınlığı olan gözetleme kuleleriyle desteklenmiştir. Öte yandan, başta ticaret yolları olmak üzere Anadolu'nun iç kesimleriyle batı kıyıları arasındaki stratejik rota ve uzantılarını gözetlemiş olmalıydılar. Duvar örgüleri, gözetleme kulelerinde ve istinat duvar-

⁸ Bean 1979: 2-6.

⁹ Hornblower 1982: 55; Boardman 1999: 102; Sevin 2001: 107; Ratté 2005: 137; Küçükören 2007: 71; Reger 2007: 91.

¹⁰ Şahin 1976: 28; Lloyd 1997: 173; Carstens 2011: 121; Küçükören 2007: 102-103; Reger 2007: 91.

¹¹ Şahin 1976: 29-32; Jones 1983: 30-31; Pimouguet-Pedarras 1997: 121-127; Ma 1998: 9-10; Held 2005: 86-87, 96; Reger 2007: 91.

¹² Florance 1966: 78, 96.

¹³ Fraser/Bean 1954: 53; Jones 1983: 49; Berthold 1984: 42-43; Hornblower/Spawforth 2003: 1316; Constantakopoulou 2007: 243; van Bremen 2009: 109.

¹⁴ Cook 1962; Mee 1982; Åstrom 1988; Marchese 1989; Boardman 1999; Bean 2000.

¹⁵ Hornblower 1982; Laumonier 1936.

¹⁶ Reger 1999.

¹⁷ Polybius 5.16.24; Torr 1885; Fraser/Bean 1954; Cohen 1995: 50, 252; Reger 1999: 77-78, 88; Küçükören 2007: 102-103.

¹⁸ Buradaki *pyrgoi* terimi, bir tür surlu demosu ifade etmektedir.

¹⁹ Bkz. Strabon 12.7.2; Üzel 2007: 31.

²⁰ Marchese 1989: 41.

²¹ Tırpan 1994: 372.

²² Pimouguet-Pedarras 2005: 627-628.

²³ McNicoll 1997.

larında farklılık (olasılıkla farklı zamanlarda yapılmış olmaları nedeniyle) göstermesine rağmen bu kalelerin ortak özellikler taşıdığı da bilinmektedir. Aslına bakılırsa çoğu, Hellenistik Dönem ürünüdür. İÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen ve ikincil öneme sahip kalelerin benzerlerini hem iç kesimlerde hem de kıyı yerleşimlerinde izlemek mümkün. Bunlarda en sık uygulanan teknikler, çekiçlenmiş yüzeyli taşların sıklıkla kullanıldığı atkı örgüler olmuştur. Ancak, bazı duvarlardaki heterojen özellikleri, yine savunma mantığı altında anlamaya çalışabiliriz. Söz gelimi, Myndos surlarında uygulanan stillerin, reformist akımın ve estetiğin temsilcisi sayılan Halikarnas gibi bir kentle eşdeğer olması düşünülemez. Myndos surları savunma ve tüm bir nüfusun korunması amaçlı inşa edilmişken Halikarnas surlarının öncelikle hanedanlığı korumak için yapıldığı bilinmektedir. Bu ve benzerlerinden de anlaşılacağı üzere, Karya’da tek tipleşmiş sur düzeni görmek her zaman mümkün değildir; yerleşimlerde farklı uygulamalara (ör: dağ tepelerinde kurulan kale düzenlerini andıran Alinda savunma sistemi) rahatlıkla rastlanabilmektedir. Ancak, bu gibi sıra dışılıkları, yerleşim ölçeğinden bağımsız, daha çok İÖ 4. yüzyılın reformist atmosferi altındaki yeni uygulamalar olarak kabul edebiliriz²⁴. Teke Kale, atkı örgülü duvarcılığının en güzel örneklerinden biri sayılırken²⁵ ilk olarak İÖ 4-3. yüzyıllarda inşa edilen ve Latmos Dağı ile birlikte doğal bir bariyer olan Labranda’nın ve çevresindeki kalelerin, varlığını İÖ 12-13. yüzyıllara kadar devam ettirdiği bilimsel çalışmalarla ortaya konmuştur. Labranda’da geç dönemlere kadar yapılan eklemelerle (ör. kuleler, yenilenen/değişen kısımlar) birçok tahkimatın, yüksek vizibilite ile stratejik rotalara hâkim konumlandığı görülmektedir. Çevre kaleler, özellikle Hellenistik Dönem’deki karışıklıklar esnasında yeniden diriltip yapılandırılmış gözükmektedir²⁶. Keramos’un iç kesimleri de tahkimli köyler açısından varsıdır. Keramos’un ilgi çekici taraflarından biri, çok sayıda mezar ve zeytinyağı işliğinin konutlarla bütünlük göstermesidir²⁷.

2. PERA’DA ÖRGÜTLENME: YÖNETSEL VE YERLEŞİM HİYERARŞİSİ AÇISINDAN

Bilimsel açıdan bir “yarımada yerleşimi” olan Karya Khersonesos, İÖ 5. yüzyılda, orta/büyük kategorisindeki bir *polise* denk toprak bütünlüğünden oluşmaktaydı. Hellenistik Dönem’de ise olasılıkla *demos*lardan²⁸ oluşmaktaydı. Bölgenin kaynakları, antik dönemlerdeki önemi ve cazibesi arasındaki ilişkiyi, fiziksel konumundan da öncelikli bir yere taşımaktadır. Çalışma alanımız Pera,

özel bağlamda, dağınık yerleşimlerin oluşturduğu kırsal bir ağ olup en az yedi *demostan* oluşan ve İÖ 3. yüzyıldan itibaren adı Rodos Perası olarak daha resmi telaffuz edilen²⁹ Yarımada’nın bir alt bölgesiydi³⁰. Pera’nın, “kendini gerçekleştirme” ve gelişim sürecini Geç Klasik- Geç Hellenistik arasında tamamladığını ifade edebiliriz.

Anakarayı, coğrafi yakınlığı bağlamında her zaman önemli ittifak alanı sayan ve kaynaklarını “sömüren” Rodos, diplomatik hamlelerle ve vatandaşlık hakları gibi ayrıcalıklar sağlamak yoluyla Pera’da esnek örgütlenmeye izin vermiş (özerklik derecesi, Apameia Barışından sonra Kuzey Karya kentlerinininkiyle karşılaştırılabilecek düzeyde olamasa da³¹, iç işlerinde bölgeyi serbest kılmaya özen göstermiş ve antik Yunan-Anadolu topluluklarının kaynaşma koşullarını ister istemez sağlamıştır. Pera, Delos’un serbest ticaret bölgesi ilan edilmesine ve kısa süre sonra Rodos’un tüm bölgeyi kaybetmesine kadarki süreçte her zaman anakaradaki öncelikli topraklardan sayılmıştır³². Pera’daki her bir *demostan*, antik Rodos’un üç ana *polis*inden birine (Ialysos, Lindos, Kamiros) yönetsel açıdan bağlıydı. Dolayısıyla, en üstte, Rodos *sympas demostan*³³ olacak şekilde bağlıların bağlılığı konumundaydı.

Hellenistik Dönem’de yeni yönetim modeli altında serpiyen *demos*larda rastlanan bazı ortak özellikler, bunların tek bir idari çatı altında yine benzer düzende geliştiğini ortaya koymaktadır. Yönetsel açıdan dikkat çeken konulardan birisi, Rodos’un toplam on askeri yöneticisinden bir tanesini mutlaka Yarımada’da görevlendirmiş olmasıdır³⁴. Bu gibi yöneticiler, olasılıkla, *strategos* sözcüğü altında ifade edilen “στρατηγός ἐκ πάντων εἰς τὸ πέραν” idi³⁵. Ancak esnek yapılanmaya izin verildiğinden, Pera, Rodos ana kentlerinden birinin gölgesinde faaliyet gösteren olasılıkla yerli yöneticilerce idare edilmiştir. Askeri yöneticilere ilişkin bilgilerin büyük kısmını, gerek Rodos’ta gerekse Pera’da belgelenen epigrafik buluntular (İÖ 2. yüzyıl - İS 1-2. yüzyıl) sayesinde öğrenmekteyiz. Rodos’un bölgede atadığı ve muhtemelen askeri yönetici sınıfına veya kumandasına giren yerel yönetici sınıfı *hegemon*ların adadaki üç ana *poliste* de görülüyor olması, yönetsel şablonların Pera’daki izdüşümlerinin önemli kanıtları olarak karşımıza çıkmaktadır. Olasılıkla, Rodos hâkimiyetinin yükselmeye başladığı dönemlerde, yine Karya yönetim modelinden miras kalan erken

²⁴ McNicoll 1997: 40-45.

²⁵ Marchese 1989: 54.

²⁶ Karlsson 2011: 247-249.

²⁷ Kızıl/Öztekın 2009: 359-364.

²⁸ Fraser/Bean 1954.

²⁹ Oğuz-Kırca 2014a.

³⁰ Fraser/Bean 1954; Bresson 1991; Held 2005.

³¹ Robert 1946; Marchese 1989.

³² Fraser/Bean 1954; Wiemer 2010: 416-417.

³³ Hansen/Nielsen 2004.

³⁴ Berthold 1984: 45-47. Holleaux, Karya, dolayısıyla Pera, V. Philip tarafından kuşatıldığında, Rodos Devleti tarafından gönderilen *strategos*un adının Pausistratos olduğunu bildirmektedir (Holleaux 1893: 64).

³⁵ Dmitriev 1999: 245-247

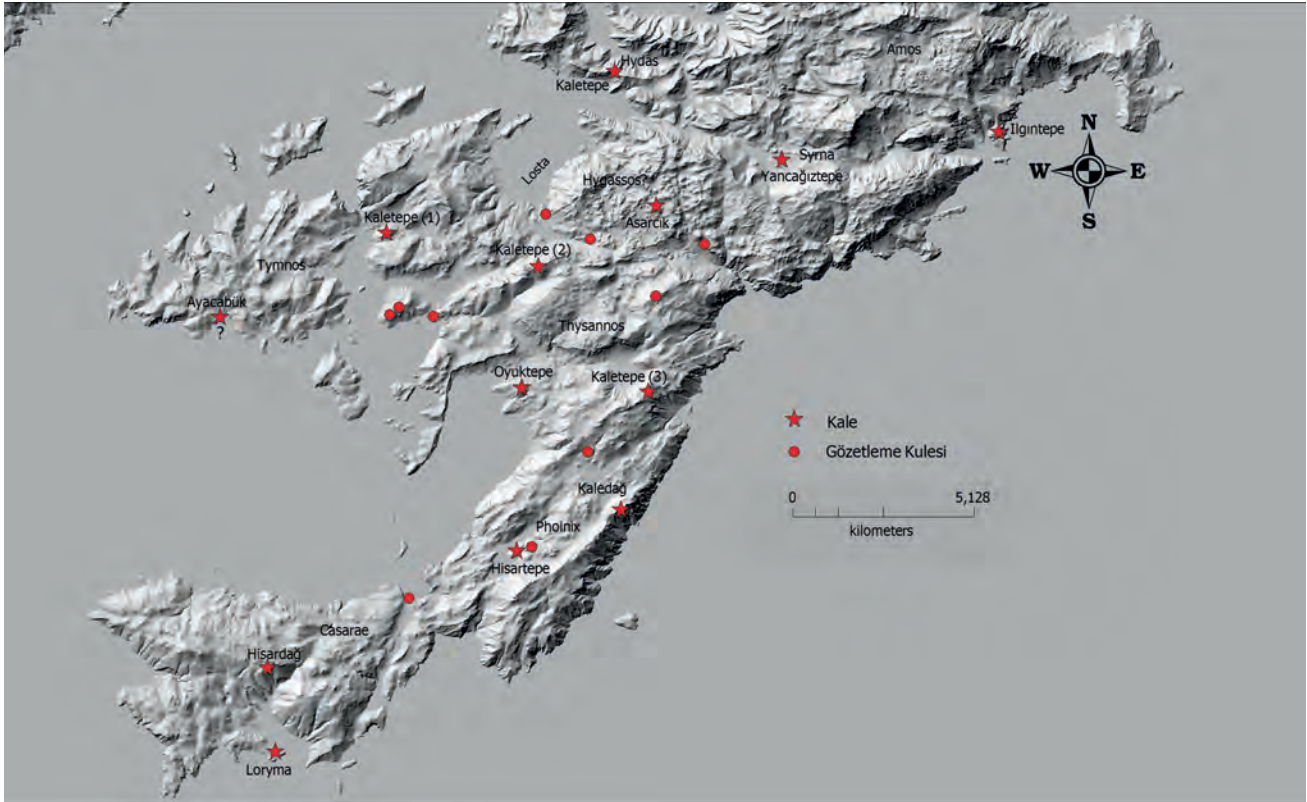

Fig. 2: Savunma Sistemi Güvencesindeki Demoslar (Oğuz-Kırca 2015: 62 Tarafından Hazırlanan Fig. 10'un Orijinal Versiyonu / *The Demoi Under the Assurance of the Defensive System (Original Version of Fig.10 prepared by Oğuz-Kırca 2015: 62).*

yerel krallık (*pritanlar*) kurumları, askeri sınıf yöneticilerin kontrolü altında Pera'da kalıcı olmuş³⁶, Rodos'un diplomasideki ustalığıyla³⁷ varlığını uzun süre devam ettirmiştir.

Bugüne kadar araştırmacılarca, *demos* merkezlerine ve fiziksel sınırlarına ilişkin farklı tanımlamalar ve kronolojik göndermeler yapılmış ancak henüz tam bir görüş birliğine varılamamıştır. Öte yandan, Pera'daki kalelerin sayısı ile *demos* sayıları arasında bağlantı kurma³⁸ çabaları, konunun yorumunu zorlaştırmakta ve desteksiz bırakmaktadır. Buradan kaynaklanan epistemolojik sorunların yeniden gözden geçirilebilmesi için ikincil veri, 2009-2012 arasında yürüttüğümüz arazi çalışmalarında elde edilen orijinal veri ile birlikte ortaya konmuş idi. Olası *territoryum*ların, Figür 2'de yer alan güçlü bir savunma ağıyla şekillenerek ortaya çıktığı düşünülmektedir. Çekirdek yerleşimlerin tam lokasyonlarıyla ilgili süregelen sorunlara rağmen genel tabloda (son on yılların yarattığı bozulmalara rağmen), *demoslar* şu köyler/kırsalla özdeşleştirilebilir: Turgut (Hydas), Kızılköy (Losta limanı ile tamamlanan Losta ve/veya hipotetik Hygassos), Bayır (Syrna), Bozburun (Tymnos), Söğüt (Thysannos), Taşlıca (Phoinix) ve Bozuk (Kasarae). Bahsedilen demoslara

rın *Akropollerinin*³⁹, sırasıyla Kaletepe (270 m.), Asarcık (410 m.), Yancağız Tepe (200 m.), Kaletepe (205 m.), Oyuk Tepe (199 m.), Hisartepe (222 m.), Hisardibi (35 m.)?/ Hisardag (415 m.)? da olduğu daha önce belirtilmiş idi⁴⁰ (Fig. 2).

Rodos'un diplomatik kıvraklığıyla politik, askeri ve ekonomik açıdan yaklaşık iki yüzyıl boyunca vazgeçmediği çıkarları, bölgenin yeniden örgütlenmesinde tetikleyici unsurlar oluşturmuştur. Pera'nın yönetim modeli, Rodos'un *synoikismosu* öncesinden⁴¹ veya Karya'nın

³⁶ Fraser/Bean 1954.

³⁷ Strabon, 14.2.5

³⁸ Benter 2010: 660-662.

³⁹ Hydas Kaletepe'deki Akropol'e ilişkin bilgiyi, Benter (1999, 2001); Losta/ Hygassos?'a ait olabileceğini düşündüğümüz Akropol'e ilişkin bilgileri, kısıtlı da olsa ve herhangi bir demos ismi telaffuz etmeden (J. ve L. Robert (1955)- SEG 14.715 (IK Rhod.Peraia 292), Fraser/Bean 1954, Bresson 1991, Benter 2010, Diler 1994; Syrna Akropolü'ne ilişkin bilgiyi, Cook 1959, Umar 1999, Bean 2000; Tymnos Kaletepe'nin varlığına ilişkin bilgiyi Umar 1999 ve Uzunel/Taşkıran 2010; Thysannos Akropolü'ne ilişkin bilgiyi Fraser/Bean 1954, Bean 1971, Flemming/Czartoryska/Hunter 1973, Bresson 1991, Umar 1999, Benter 2010; Phoinix Akropolü'ne ilişkin bilgiyi Dürrbach/Radet 1886, Shear 1913, Fraser/Bean 1954, Umar 1999, Başgelen 2005, Bresson 1991, Flensted-Jensen 2004; Kasarae'ya ilişkin veya Akropolü Loryma olarak adresleyen bilgiyi Thucydides 8.43, Bent 1888, Hicks 1889, Chaviaras/Chaviaras 1911, Shear 1913, Fraser/Bean 1954, Bresson 1991, Bean 2000, Held 1996; Held 1999, Held 2000, Held 2001, Held 2002, Held 2003; Held 2005; Held 2006), Flensted-Jensen 2004 aktarmaktadır.

⁴⁰ Oğuz-Kırca 2014a: 283; Oğuz-Kırca 2015: 43.

⁴¹ Hornblower 1982.

daha eski uygulamalarından esin verebilecek izler taşımaktadır. Tymnos ve Phoinix'te karşımıza çıkan *ktoina* vurgusu⁴² Pera'daki toprak bölümlenmesine iyi örnekler oluşturmaktadır. *Ktoinalar*, *demos*ların etnik ve dinsel bazlı alt-ayrışmalarının göstergesi olabilir. İÖ 3. yüzyıldan Roma dönemine (Ör: Syrna'da) kadar aktif olduklarının kanıtlanmasının yanı sıra⁴³, son teoriler, *ktoinanın*, Rodos'un *synoikismos* sürecinden önce *phylaelerden* oluşan üç eski polisten ithal edildiğini ele almaktadır. *Ktoinaların*, Klasik dönemden itibaren eşitlikçi anlayışa dayalı bir toprak bölüşüm sisteminin ürünleri olduğunu kaydedebiliriz⁴⁴. Klasik dönemin yarattığı görece "eşitlikçi" koşullar altında (ve yapılan alan hesaplamaları ve tahminler sonucunda) Pera'daki *demos*lardan her birinin, yakın politik sınırlara (ortalama 30 km²) sahip olduğu düşüncesi daha önce ortaya atılmış idi. Ayrıca, çalışılan alandaki son verilere ve en az tahribata uğrayan Phoinix özelindeki örneklem çalışmasına göre, genellikle *Akropollerle* ilişkili *demos* merkezlerinin 2-4 hektarı geçmediği anlaşılmakta, ancak *demos* *territoryum*larının potansiyeli fiziki kıstaslara göre belirlenmiş görünmektedir. Hydas ve Amos (Turunç) gibi diğerleri hariç, Pera'daki en büyük *demos* olasılıkla Syrna (35,28 km²), en küçüğü Phoinix (28,24 km²) olarak kaydedilmiştir⁴⁵.

Pera'daki *demos*lar, Karya geleneği taşıyan ve aralarında organik bağların olduğu yerleşimlerle özdeşleştirilebilir. Bunlar, Girit'teki Lassithi ve Paros yerleşimlerinde olduğu gibi⁴⁶, dağlık ve kıyı/yakın kıyı yerleşimleri olarak iki sınıfta değerlendirilmektedir⁴⁷. Birincisine en iyi örnek, sıkışık düzen gösteren Syrna ve Losta ile ilişkili Hygasos; diğeri ise daha dağınık yerleşim özellikleri gösteren Tymnos (tarım ve otlak arazilere daha fazla odaklanmış görünmektedir), Thysannos (en dağınık ve tahribatın en yüksek olduğu *demos*) ve Kasarae (arazinin büyük bölümü kullanım dışı)⁴⁸ dır.

*Demos*lar, yerleşim hiyerarşisi bağlamında iki seviyeli bir durum sergilemektedir. Held, Yarımada'yı, *demos* merkezlerinin ikincil yerleşimlerle tamamlandığı bir *khora* sistemi olarak tanımlarken⁴⁹ benzer şekilde, Benter de⁵⁰, iki katmanlı bir yerleşim sistemine vurgu yapmaktadır. Bu anlamda, *demos* merkezlerini birincil yerleşimlerle; öte yandan *khora* ile ilişkilendirilebilecek ve vadi kenarlarında veya tabanlarında ya da gözetleme alanları-

nın yakınlarındaki bireysel çiftlik evlerinin veya yerleşim öbeklerinin ikinci seviye yerleşimlerle özdeşleştirilmesinde haklılık payı bulunmaktadır. Çalışma alanımızın, Benter'in, *Akropollerin* ve aşağı yerleşimlerin birbirini fiziksel olarak bütünlediğine ilişkin görüşünü destekler nitelikte olduğunu rahatlıkla belirtebiliriz.

3. DEV BİR TARIMSAL "KHORA" VE GÜVENLİK

3.1 TARIMSAL YAŞAM

Politik ve ekonomik bağlamda Rodos paydaşı olan Pera'nın kırsal karakterine yansıyan ve tarımsal örgütlenmesinde rol oynayan ana faktör, topografik kısıtlar başta olmak üzere çevresel koşullar olagelmıştır. Yerleşim kümelerinin büyük kısmı tarımsal teraslamaya en uygun arazilerin yakın çevresinde konuşlanmıştır. Çalışmalarımızda belgelenen ve üretim modelinin ayrıntılarını en fazla yansıtan bulgular, (bugüne kadar yapılan yayınlardan da anlaşılacağı üzere⁵¹ pres taşları ve mühürlü/mühürsüz amfora parçaları gibi işlevsel malzemeler olmuştur⁵². Tarımın önemi, Amos civarında önceden belgelenen ve arazi kiralama pratiğine ilişkin, içerik açısından zengin yazıt dökümüyle⁵³ ortadadır. Rodos'a ait ve ekonomik getirisi yüksek buluntulara Doğu Akdeniz veya Ege Havzası'nda yaygın olarak rastlanmaktadır. Gelişkin piyasalarının varlığı böylelikle kanıtlanan Rodos'a benzer şekilde, Pera da, ticari açıdan en verimli dönemlerini ekonomik değeri yüksek ürünlerle deneyimlemiş olmalıdır ancak elbette Pera ekonomisinin ve yarattığı ticari işlem hacminin, İÖ 200-190 arasında Korint'teki gibi olması düşünülemez. Yine de, geleneksel üretim modellerinin, Hekatomnidler zamanında değişmeye başladığı ve Rodos tarafından "sömürgeleştirilene" kadar devam ettiği değerlendirilebilir. Bu bakımdan, İÖ 3-2. yüzyıllarda amfora üretiminde patlama yaşayan ve İÖ 2. yüzyılda Levant kentlerine kadar nüfuz eden Lindos ve Kamiros⁵⁴ ile asgari bağlar kurulabilir. Her durumda, İÖ 300'den itibaren görülmeye başlayan⁵⁵ ve İÖ 3-2.yüzyıllarda Rodos mühürleri taşıyan bölgeye özgü tipik amforalarla⁵⁶ yetinmek durumundayız. Mühürsüz amforalara dönük⁵⁷ (Yarımada'nın tamamını konu eden) sistematik çalışmaların eksikliği, durumun yorumunu güçleştirmektedir. Öte yandan, rastladığımız az sayıdaki *terra sigillata* bu-

⁴² Cook 1961: 57-58; Fraser/Bean 1954: 95-96.

⁴³ Bresson 1991; Constantakopoulou 2007: 244.

⁴⁴ Fraser/Bean 1954; Hornblower 1982; Ma 1998; Şahin 1976; Held 2005; Berthold 1984; Gabrielsen 2000.

⁴⁵ Oğuz-Kırca 2014a: 282; Oğuz-Kırca 2014b: 301-302; Oğuz-Kırca 2015: 41.

⁴⁶ Sevenant/Antrop, 2007: 362-368.

⁴⁷ Oğuz-Kırca 2015: 47.

⁴⁸ Oğuz-Kırca 2015: 47-50.

⁴⁹ Held 2005: 86.

⁵⁰ Benter 2010: 660-662

⁵¹ Diler 1994; Diler 2004; Tuna 1990; Tuna 1999; Tuna/Empereur 1989; Held 1999; Held 2000; Held 2001; Held 2002; Held/Cankardeş-Şenol/Şenol 2010; Cankardeş-Şenol 2006.

⁵² Oğuz-Kırca 2014b: 289; Oğuz-Kırca 2015: 39, 44, 59.

⁵³ Fraser/Bean 1954; Bresson 1991.

⁵⁴ Lund 1999: 189-196; Rauh 1999: 162-169.

⁵⁵ Mattheson/Wallace 1982: 294-301.

⁵⁶ Grace 1953: Pl.42; Tuna/Empereur 1989: 289; Tuna 1990: 357, 371; Doğer/Şenol 1996: 59, 61-65; Doğer 2004: 179; Cankardeş-Şenol 2006: 62-66; Held/Cankardeş-Şenol/Şenol 2009: 223-226; Oğuz-Kırca 2015: 39-59.

⁵⁷ Lund 1999: 187-188.

luntuları (ki Samos⁵⁸ gibi özel bir batıyla ilişkiden muhtemelen bağımsızdır), Pera ve Roma arasında kurulan yeni ilişkilerin habercisi olabilir.

3.2 BİLİNÇLİ BİR TASARIM

Pera'daki *demos*ların periferide yarattığı ekonomilerin sürdürülebilir olması için güvenlik her zaman bir ön şart olmalıydı. Rodos periferisinde dev bir *khora* olarak nitelenebileceğimiz Pera, daha önce de vurgulandığı üzere varlığını güçlü bir savunma sistemi sayesinde sürdürüyordu⁵⁹. Elbette böyle bir bölgenin can damarı, düzenli aralıklarda inşa edilen *Akropollerden* geçmeliydi.

Benter⁶⁰, Pera'daki *Akropollerin*, kült alanlara ve çoğunlukla liman ve koylara kolayca erişim olanağı sağladığını belirtmekte; yerleşim alanlarının ortak özelliğini, ilgili bir *Akropolün* kontrolünde kurulmuş olmalarıyla açıklamakta, bazı yerleşimleri ise tepelerin yamaçlarında duvarla çevrili alanlar olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber, Hydas *demosu* dışında "Aşağı yerleşimler"e sahip on sekiz (18) kaleden bahsetmektedir. Ancak, ne yazık ki bunların adını açık şekilde telaffuz etmemektedir⁶¹. Öte yandan, çalıştığımız alandaki çiftlik yapılarının, Benter'in⁶² de ortaya konduğu şekilde, bir yol sistemi vasıtasıyla merkeze bağlantıları açıkça izlenmiştir. Konu alanımızdaki bazı istisnalar hariç, çiftlik yapılarının düşük kotlu teraslarda inşa edildiğini de gözlemledik.

3.2.1 Yönetmel (Birinci Tip) ve Askeri (İkinci Tip) Kaleler

Pera'nın düzenli aralıklarla inşa edilen *Akropol* ağı gerek iç kesimlerden gerekse kıyı bandından izlenebilmektedir. Yukarıda belirtilenlerle birlikte el alındığında ve yeni kanıtlar ışığında, Pera'nın bilinçli ve özenli bir planlamanın ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum kendini en çok düzenli aralıklarda konumlanmış ve yüksek vizibiliteye sahip surlu yerleşimlerde (Fig.3, A-D) göstermektedir. Ayrıca, çevredeki araziye azami derecede hâkim şekilde inşa edilen destek kaleleri ve gözetleme kulelerinin *demos territory*larının sınır hatlarında konumlandığını saptadık. Bu kapsamda, hemen hemen tüm *demoslar* için yönetmel ve askeri açıdan iki tür yapılanma olduğunu 2009-2012 sezonu çalışmaları ışığında anlamış bulunuyoruz. Daha önceki çalışmalarla raporlanan ilgili veriyi ve değerlendirmeleri göz önüne aldığımızda⁶³, yönetmel

kaleler/surlu yerleşimler bağlamında değerlendirebileceğimiz *Akropollerin* neredeyse tamamı, görüş açısı yüksek alanlara kurulmuş olup *demos* merkezlerinin arası ortalama 5 km olacak şekilde tasarlanmıştır. Bunlar aşağı yerleşimlerle birlikte *demos* çekirdeğini oluşturmakta ve hiyerarşik düzende ikincil yerleşimlere nüfuz etmektedir⁶⁴. Yönetmel kalelerin örneklerini Asarcık (Losta/ Hygassos?), Kaletepe (1), Oyuktepe (Thysannos), Hisartep (Phoinix), bir ihtimal Hisardağı (Kasarae)'ndaki *Akropollerde/surlu yerleşimlerde* görmekteyiz. Bunların tepesinde muhtemel kamu yapıları/eşdeğer işlevli yapılar bulunmaktaydı. Tamamen savunmaya yönelik ikinci grup, yine yüksek vizibilitesi olan askeri yapılarla ilişkilidir. Bu tip kaleler veya kale yerleşimler *demos* periferisinde (tarım alanları dâhil) koruyucu ve gözetleyici zonlar oluşturmakta, askeri kalelerin büyük çoğunluğu en az iki komşu *demosu* görebilmektedir. Askeri kalelerin en belirgin özelliği büsbütün görünmez olmalarıdır. En iyi örneklerden birisi Tymnos ve Losta/Hygassos?'un kesişme alanındaki kaledir (Kaletepe (2))⁶⁵. Kronolojik sorunsaldan bağımsız düşündüğümüzde, bunlar, olasılıkla Hellenistik Dönem'den önce kullanılıyor olan stratejik öneme sahip askeri kalelerdir. Örneklerine, Tymnos (Kaletepe (2)), Thysannos (Kaletepe (3)), Phoinix (Kaledağ), Kasarae (Loryma) *demoslarının* sınırları içerisinde, en yüksek kotlarda (yüksekti değeri açısından Loryma bir istisna olsa da) rastlamaktayız. Loryma hariç, bu kalelerin ortak özelliği ortalama elli (50) askeri personeli barındıracak kapasitede olmalarıdır. Diğer yandan, kimi *demosları* her iki tip kale yerleşiminin varlığıyla da özdeşleştirebiliriz. Bunlar başta Tymnos, Thysannos, Phoinix olup olasılıkla Kasarae'yı da bu gruba ekleyebiliriz. Ancak, Kasarae'nin en dikkat çekici özelliği elbette Loryma'daki, korion sınıfında da değerlendirilebilecek ve Rodos'a coğrafi yakınlığıyla güçlü ilişkilerin en temel örneğini oluşturan surlardır.

Klasik dönemden itibaren şekillenmeye başladığı düşünülen yönetim kaleleri olan *Akropollerin* çoğunluğunun tasarımı, eş dönem duvar teknikleri ve üzerlerindeki sarnıçların (en az iki su ögesi) konumlanması açısından benzerlik taşımaktadır. Savunma duvarlarında sıklıkla, kaba yüzlü çokgen duvar örgüleri uygulanmışken *demos* merkezlerinde, Hellenistik Dönem kamu yapılarında veya ayrıcalıklı konutlarda dikdörtgen *isodomos* örgülü (bosajlı, çekiçlenmiş) duvarlara rastlanmaktadır. *Akropol* yakınında veya *khora*daki yerleşim öğelerinin pek çoğunda izlenen tipik, basamaklı mimari öğeler, yerel işçiliği yansıtmaktadır. Özel ve kamu yapılarının inşa tekniğinde, oldukça basit ancak fonksiyonel tasarımlar, dolayısıyla lego ilkesini çağrıştıran pratiklik ön plana çıkmaktadır. Bunlar çoğunlukla gösterişten uzak, buna karşın yeterince iyi taş ustalığıyla ortaya çıkmış ve tamamen yerli

⁵⁸ Woolf 2001: 54.

⁵⁹ Oğuz-Kırca 2015: 46, 62.

⁶⁰ Benter 2010.

⁶¹ Benter 1999: 308; Benter 2010: 660-662. Benter (2010), Kyklop duvarlardan oluşan 12 (on iki) adet yerleşimden bahsetmektedir. Ayrıca, harita üzerinde verdiği kalelerden biri, bu makalede Kaletepe (2) olarak bahsettiğimiz tahkimli yer olmalıdır.

⁶² Benter 1999: 308; Benter 2010: 660-662.

⁶³ Oğuz-Kırca 2015: 46.

⁶⁴ Oğuz-Kırca 2015: 47, 50.

⁶⁵ Oğuz-Kırca 2015: 43, 50.

Fig. 3: Surlu Yerleşim Örnekleri / Views from Fortified Settlements) (D. Oğuz-Kırca)

malzemenin kullanıldığı işlerdir. Kale kapılarına ilişkin net tanımlamalar yapmak güç de olsa asgari düzeyde tahribata uğradığı görülen birkaçının açık girişlere sahip olduğunu ve belgelenenlerin tamamının KD'ya baktığını belirtebiliriz. Kapılar, kaleye en uygun topografyadan ulaşılacak şekilde tasarlanmış, ancak ani saldırılara hazırlıklı olacak ve bunlardan da yeterince uzak duracak ölçüde “görünmez” nitelikte konumlanmıştır. Saldırlara en az maruz kaldığı düşünülen girişleri ise genellikle Pera'nın dağlık ve iç kesimlerinde görmekteyiz ki bunun en güzel örneği Asarcık (Losta/Hygassos?)'tadır⁶⁶. Askeri kalelerin büyük bölümünde surlar ise kaba yüzlü çokgen duvar örgü tekniğiyle inşa edilmiştir.

3.2.2 Kronoloji Sorunu

Akropollerle bütünleşmiş birinci tip (yönetmel) kale yerleşimlerinde, Klasik Dönem'den Geç Antik Dönem'e kadar geniş bir yelpazede tarihlendirdiğimiz çanak çömlek parçalarına, aralarında mühürlü amfora kulplarına rastlanmıştır (Fig. 4). İkinci tip (askeri) kale yerleşimlerinde belgelenen çanak çömlek, bu kalelerin daha geç dönemlere kadar kullanılmış olabileceğini, öncelikle mimari örüntüler bağlamında ortaya koymaktadır. Çok az sayıda ve oldukça bozuk profil veren çanak çömlek parçalarına rastlanmış olması/bazen de hiç rastlanmaması, bu kalelerin sadece daha geç dönemlerde kullanıldığına dair yanılsamalara neden olabilmektedir. Ancak, yakın çevredeki küçük ölçekli tarımsal yerleşim öbekleriyle yüzeydeki seramik akıntıları bir bütün olarak ele alındığında, oldukça aşınmış kötü profil örnekleri bu kalelerin çok daha erken dönemlere, hatta Hekatomnidler dönemine dek

tarihlenebilme olasılığını arttırmaktadır. Bir üçüncü grup (ki bu çalışmanın kapsamı dışındadır), İslami dönemlerin eseri ya da yeniledikleri olmalıdır. Bunlar, teraslı tarım alanları için özel yaptırılmış olduklarına dair güçlü izler taşımaktadır. En belirgin örnekleri, Taşlıca Köyü'ndeki Sulukale-Akçaasar mevkilerinde görmekteyiz.

3.2.3 Tipik Askeri Kale Örnekleri

Strabon (*Geographika*, 14.2), Phoinix Dağı üzerinde güçlü bir kalenin varlığından bahseder. Bugüne kadar birçok araştırmacı, Strabon'un Phoinix Dağı olarak kaydettiği yükseltiyi, bugünkü Karayüksek Dağ ile eş tutmuş, hemen yanındaki Hisartepe üzerindeki Phoinix *Akropolü*'nün ise bu kale olduğunu düşünmüştür. Şayet bu kale Yarımada'daki en güçlü tahkimat ya da bunlardan

biri idiye, Phoinix Dağı olasılıkla *Akropolü*'nün KD'sundaki “Kaledağ” idi⁶⁷. Yükseltisi, Kızılada (Elaeoussa)'yı ve açık denizi net biçimde izleyen görüş alanı ve sur donanımı itibarıyla Kaledağ, *Akropolü*'deki kaleyle karşılaştırılmayacak kadar avantajlı ve sağlam konumdadır.

Fig. 4: Kaletepe (1), Asarcık ve Hisartepe'den Çanak Çömlek Örnekleri / Samples of Terra-Cota Remains From Kaletepe (1) Asarcık and Hisartepe) (D. Oğuz-Kırca)

Kaledağ, askeri-lojistik karaktere sahip, *phourion*' (Strabon, *Geographika*, 14.2.4) kategorisinde bir kale yerleşimidir. Strabon'un *phourion* ifadesini *Akropolü* mü yoksa Kaledağ için mi kullandığını kesin olarak bilmiyoruz fakat Kaledağ bunun için biçilmiş kaftan görünümünde⁶⁸ (Fig. 7). Öte yandan, Kaledağ, Pera'nın bu kısmında erken bir askeri-yönetmel üs de olabilirdi.

⁶⁶ Oğuz-Kırca 2015: 46-48.

⁶⁷ Oğuz-Kırca 2014a: 280; Oğuz-Kırca 2014b passim.

⁶⁸ Oğuz-Kırca 2014b: 295.

Fig. 5: Kaletepe (2) ve Sur Duvarları, (A, B); Baraka ve Kemerli Duvar Örneği / Kaletepe (2) and Ramparts, Sample for A Barrack and An Arched Wall, (C, D) (D. Oğuz-Kırca)

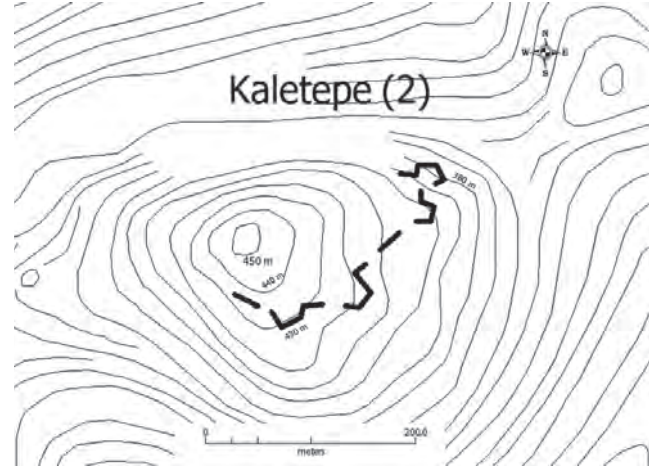

Fig. 6: Kaletepe (2)'nin Genel Planı / The General Setting of Kaletepe (2) (Çizim/Drawing, D. Oğuz-Kırca)

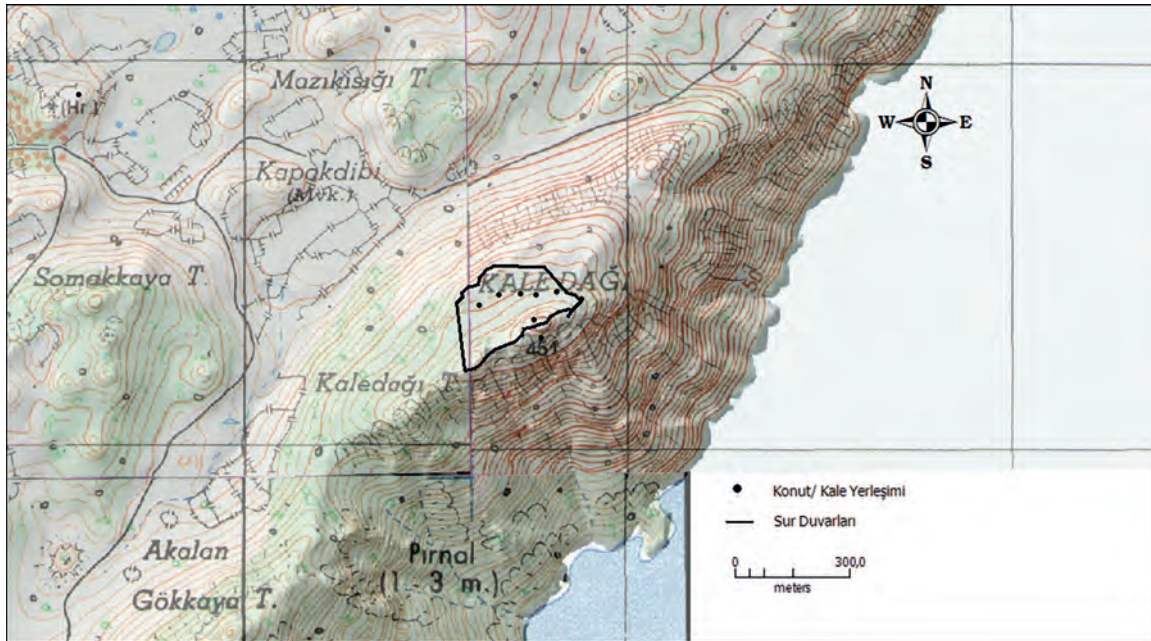

Fig. 7: Kaledağ Üzerindeki Olası Phourion (Oğuz-Kırca 2014b: 295, Fig. 10'un Yeni Versiyonu / The Possible Phourion on Top of Kaledağ. New version of Figure 10 given in Oğuz-Kırca 2014b: 295)

Kaledağ, çift planlı bir tahkimattır. Birinci seviyeyi, Yukarı ve Orta Kale oluştururken ikinci seviyenin, düşük kotlu yamaçlardan ve aşağıdaki vadi tabanına (Kapakdibi Mevkii) kadarki alanı kapsadığı gözlenmiştir. Bu alan içerisinde mimari bloklara (Fig. 8, A) sıkça rastlanmaktadır. Kalenin surları oldukça iyi durumdadır. 450 m. kotundaki Yukarı Kale'yi iç surlar çevrelemekte, Orta Kale'nin sınırlarını, Yukarı Kale'nin surlarına bağlanan uzantı duvarları oluşturmaktadır (Fig.8, B). Masif taşlarla işlenmiş kaba yüzü çokgen duvar örgüleri, çevresi 1 km'yi bulan yamuk planlı kalenin en dikkat çekici unsurlarıdır. Duvarlarda, bu sefer daha küçük taşlarla uygulanan aynı teknik, baraka tipi basit yapıların cephelerinde de kullanılmıştır. Kalıntıların çoğu, vizibilitesi neredeyse 360 dereceyi bulan (Söğüt Koyu, Rodos ve Kızılada görüşü dâhil) zirvede bulunmaktadır. Konut sınırlarının

Orta Kale'den itibaren kaybolmaya başladığı görülürken zirvedeki askeri barakalar ve suya bağımlılıkları, yanı başlarındaki büyük sarnıçların varlığıyla açıkça izlenmektedir⁶⁹ (Fig. 8, C-D). Kaledağ için karşılaştırma kriterimiz, Karlsson⁷⁰ tarafından bilgi verilen ve İÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen Labraunda surları olabilir.

Orta Kale'nin kuzey sektöründe, uçurumun kenarında tespit edilen aşınmış, amorf, *in-situ* bir küçük pres yatağı, erken döneme ait olabileceği gibi Hellenistik ve Roma örneklerine de benzemektedir (Fig. 9). Bununla beraber, bazı konut sınırları içerisinde konteksti bozulmuş diğer kırık pres taşları da kaydedilmiştir. Paton ve Myres bu tip

⁶⁹ Oğuz-Kırca 2014b: 295, passim.

⁷⁰ Karlsson 2011: 248.

pres taşlarını İÖ 4-3.yüzyıla tarihlenmekte, ancak, küçük boyutlu ve az kompleks olanların daha erken dönemlere ait olabileceğinin altını çizmektedir⁷¹. Diler⁷², İÖ 5-4. yüzyıllara tarihlenen bu tip işliklerin (*mola olearia*) Kilikya'dan Knidos'a kadar yayılım alanı gösterdiğini belirtmektedir. İÖ 5/4. yüzyılım, Kaledağ'da belgelediğimiz pres taşı için *terminus post quem* olduğu düşüncesindeyiz. Öte yandan, Kaledağ'ın yayılım alanında belgelenen yüzey malzemesi, özellikle çanak çömlek parçaları, Roma Dönemi'ni de kapsayan geniş bir zaman çizelgesine oturmaktadır. Dolayısıyla, pre-Hellenistik Pera'daki Karya kültürünün anlaşılması açısından da potansiyel bir veri tabanı oluşturabileceği düşünülmektedir.

Fig. 8: Kaledağ'dan Mimari Blok Örnekleri (A), Orta Kale Surları (B), Askeri Baraka ve Sarnıç Örnekleri (C, D) / *Samples of Architectural Blocks (A), Fort Walls of the Middle Fortress (B), Samples of Military Barracks and Cisterns (C, D) on Top of Kaledağ.* (D. Oğuz-Kırca)

Özellikle Phoinix Kaledağ'da belgelediğimiz *in-situ* veya kontekstleri bozulmuş pres taşları, kalenin kendine yetecek ekonomiyi yarattığını sergiler niteliktedir. Öte yandan, mühürlü amfora kulplarına rastlanmamıştır. Halk arasında Korsan Kalesi olarak bilinen ve Phoinix'e komşu Gökdağ'ın KD'sındaki Kaletepe (3)'te (Fig.10, A-C) de ne yazık ki çanak çömlek bulgusu hemen hiç yoktur. Ancak bu kalenin dikkat çekici tarafı, vadi tabanına yüksekten bakan oldukça stratejik bir noktadaki konumu ve düşük kotlardan, özellikle Söğüt, Bahçeli Mahallesi'nden görünmezliğidir. Ayrıca, bulunduğu mevkiinin kuzeydoğu ve doğusuna düşen yamaçlarda kaydettiğimiz oldukça yoğun tarım taraçalarına ait izler, kaleyi bunlardan bağımsız düşünmemizi güçleştirmektedir.

Fig. 9: Orta Kale'deki In-Situ Pres Taşı / *The In-Situ Press Stone at the Middle Fortress.* (Fotoğraf Yazara Ait (D. Oğuz-Kırca)

Yukarıda da değinildiği üzere, sarp bir noktada, Tymnos ve Losta/Hygassos'un kesişme alanında yükselen, aynı zamanda gözetleme işlevli Kaletepe (2)'nin silüeti oldukça etkileyicidir. Losta Koyu'nu 380-440 m.ler arasında izleyen pozisyonuyla vizibilitesi, Hydaz'ın güney kıyıları ve kısmen de olsa Knidos Yarımadası'nı içermektedir. Masif bir kaya platformuna konduurulmuş kalenin surları, yer yer *emplekton* tekniğinde inşa edilmiş harçsız (nadiren büyük yamuk taşlarla) duvarlardan oluşmaktadır (Fig. 5, A-B). Karışık duvar tekniğiyle yapılandırılmış surların ve kemerli gözetleme noktalarının/çoklu girişlerin sınırladığı alan içerisinde, muhtemelen askerlerce kulübe olarak kullanılmış, düzensiz ve çoğunlukla yamuk taşlarla örülmüş barakalar tespit edilmiştir⁷³ (Fig. 5, C-D). Toplam uzunluğu 400 m'yi bulan duvarlar KD-GB aksında uzanmaktadır (Fig. 6). Kaleye doğu ve güneyden girilebilmektedir. Elimizde yeterli kanıt olmasına rağmen, çalışmalarımız ışığında bu kalenin Tymnos'un doğu sektöründeki doğal sınırlarında belirleyici olduğunu tahmin ediyoruz.

Fig.10: Kaletepe (3) ve Sur Duvarları / *Kaletepe (3) and the Ramparts* (D. Oğuz-Kırca)

⁷¹ Paton/Myres 1898: 212-214.

⁷² Diler 2004.

⁷³ Oğuz-Kırca (baskıda).

Bugüne kadar halen tam anlamıyla yorumlanmamış olan, Kasarae sınırları içerisinde, tarıma en elverişli düz alan olan Hisardibi'nin batı sektörüne düşen Hisarüstü (226 m) yakınlarındaki bazı tarımsal alanların ve; Saner ve Kuban'ın bahsettiği yerleşim izleriyle dikkat çeken Hisardağ'ın görüş alanı içerisindeki Kumalanı'nın ve (tiyatro benzeri yapı, ilişkili yapı kalıntıları ve *temenos* duvarlarıyla Klasik Dönem baskın izler yansıtan bir siyasi-kült toplanma alanı olduğu düşünülen) Kıran mevkiinin, erken dönemden itibaren yerleşim görmüş olabileceği düşünülmektedir⁷⁴. Batı sektördeki bu ve çevredeki dağınık tarımsal yerleşimlerin Hisardağ'a ve Loryma'daki *koriona* görece yakınlığı, teorik olarak bunların, varlığını, önemli savunma noktalarının gerisinde durmakla güvence altına almış olabileceğini akıllara getirmektedir. Öte yandan Held, Loryma'nın kuzeybatısındaki bir tepenin, Karyalılara özgü "Ringwall" tipinde ve "sığınma" amaçlı yapılmış olabilecek bir savunma düzenine sahip olduğu ve Arkaik dönemi de yansıtan izler taşıdığı yönünde saptamalarda bulunmaktadır⁷⁵. Hisardağ'ı "yönetmelik kale" bağlamında değerlendirmek ne kadar doğrudur bilinmez ama en azından Hisardağ'ının ve bahse konu sığınma amaçlı tahkimatın, erken dönemde Loryma gibi daha güçlü bir savunma yapısının desteğiyle varlığını sürdürmüş olma ihtimalini bir kez daha düşünebiliriz.

Fig. 11: Pera'daki Gözetleme Noktalarından Örnek Görüntüler / Views from Watch Towers in the Peraea. (D. Oğuz-Kırca)

Bunun dışında, çalışmalarımız esnasında belgelediğimiz ve Pera'daki diğer bazı olası küçük tahkimli noktaları veya gözetleme alanlarını (Fig. 11), yerleşimden ziyade ileri karakol ağının öğeleri olarak ifade edebiliriz.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Güneybatı Anadolu'da, günümüz Bozburun Yarımadası'na denk gelen antik Karya Khersonesos (Rodos Perası), erken Hellenistik Dönemden itibaren ve yönetsel hiyerarşi açısından bağlıların bağlısı konumunda bir alt

bölgeydi, şöyle ki; Karya Khersonesos'ndaki *demos*ların hamisi olan Rodos'un eski üç ana *polis*inin üstündeki *sympas demos*, Khersonesos için öncelikle politik ve ekonomik anlamda bağlayıcı bir konumdaydı. Rodos'un, Karya Khersonesosu'na sahip olmakla, özellikle Hellenistik Dönem boyunca terk etmek istemediği çıkarları, Karya topraklarının bu kesiminde zaman içinde daha çok güç kullanmasının önünü açmış, olasılıkla daha önceden inşa edilen tahkimli alanların da kullanılması suretiyle İÖ 3. yüzyıldan itibaren Ada bu durumu avantaja çevirmiş olmalıdır. Bununla beraber, Khersonesos'taki tahkimli alanlar sadece politik kaygılarla değil neredeyse eşdeğer ölçüde öneme sahip ekonomik meseleler nedeniyle de her dönem canlılığını korumuş olmalıdır.

Khersonesos'un bir alt bölgesi olarak saptadığımız ve 2009-2012 yılları arasında yüzey araştırmaları yürüttüğümüz çalışma alanı (kısaca Pera: bugünkü Turgut (Hydas)'un güneyi, Losta/Selimiye ve Kızılköy (Hygassos), Bayır (Syrna), Bozburun (Tymnos), Söğüt (Thysannos), Taşlıca (Phoinix), Bozuk (Kasarae)'un en doğu sektörü), öncelikle bölgenin ekonomik faaliyetleri için olmak üzere herhangi bir kırsal bölgenin, düzgün bir savunma sistemi güvencesinde gayet bilinçli bir şekilde yapılandırılabilirdiğini ortaya koymuştur. Kuşkusuz, antik dönemde, sürdürülebilir ekonomilerin ve iyi oturmuş ticaret sisteminin ön koşulları arasında güvenlik konuları da vardı. Çalışmalarımız ışığında, Pera'nın, yönetsel açıdan oldukça güçlü bir *Akropolis* ağı altında ve askeri kaleler gözetiminde korunduğunu rahatlıkla kaydedebiliriz.

*Demos*ların Pera'daki gelişmesindeki itici güç, ağırlığını, tarımla iç içe geçmiş ve çevresel koşullara bağlı şekillenen kırsal pratiklerin oluşturduğu ekonomi modeli olagelmıştır. *Khora* düzeni ve üretim modeli, bugüne kadar Khersonesos sınırlarında yürütülen çalışmalarda, pres taşları ve çanak çömlek, toprak kiralama uygulamaları, vb. gibi ekonomilerde faydacılık kavramını öne çıkaran malzemeler yardımıyla anlaşılmış idi. Pera'daki yeni çalışmalarımız göstermektedir ki Pera topraklarının büyük bölümü, varlığını, *Akropollerin* kontrol mekanizmasını oluşturduğu; askeri kalelerin tarım için gerekli olan en verimli/görece değerli arazileri de kapsayan *territoryum*ların sürekli gözetimini üstlendiği güçlü bir savunma sisteminin güvencesinde devam ettirebilmiştir. Genel olarak yerleşim alanlarının çoğu (daha önce araştırmacılarca "yoğunlaşma şekli" bağlamında ifade edildiği gibi)

⁷⁴ Saner/Kuban 1999: 287-289; Saner/Kuban 2002: 285; Saner/Kuban 2005: 401.

⁷⁵ Held 2002: 294-297.

teraslamaya uygun arazilerin çevresinde öbeklemektedir. Nitekim çalışma alanımızda, dağlık ve kıyı/ yakın kıyı olarak iki yeni sınıfta değerlendirdiğimiz *demos*ların tamamında da, iki seviyeli yerleşim hiyerarşisi (*demos* merkezlerini kontrol eden ana yerleşimler ve *khora*daki çiftlik ve hane öbekleri) ön plandadır. Bu ve benzeri kanıtlar, lokal periferiler ve/veya alt bölgeler arasında kurulan ilişkileri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ancak, farklı boyutlarda irdelenebilecek ilişkilerin ön şartı, Pera'nın, güvenlik sorununu gidermeye çalışmasıyla açıklanabilir. Bu durum, *Akropollerin* ikincil koruyucuları olarak nitelendirilebilecek diğer kaleler ve sınır karakol ağlarının varlığıyla desteklenmektedir.

Pera'daki tahkimli alanlar, daha önce Karya'nın kuzeyinden raporlanan örneklerle benzer şekilde, kendi aralarında bir işaretleşme ağı yaratmış olabilecekleri gibi Rodos'un anakaradaki topraklarının güvenliği açısından da genel savunma sistemi içerisinde ileri karakol görevi üstleniyor olmalıydılar. Ancak, işaretleşme olgusunun temelinde, erken Hellenistik dönemden öncesine uzanan bir tarihsel pratik yatıyor olmalıydı. Dolayısıyla, Pera'da kullanılan mimari teknikler ve yüzey bulgularına ilişkin kanıtlar (seramik parçaları her ne kadar kötü profil veriyor olsa da) dikkate alındığında, daha önce araştırmacılarca ileri sürülen ikinci derece öneme sahip Karya kaleleriyle daha çok örtüşüyor görünmektedirler. Ancak, Pera'daki kale düzeninin farkı (tamamı bir polise denk olan ve modern Marmaris'e dek uzanan Bozburun Yarımadası göz önüne alındığında), Karya Khersonesos'un kendi içerisinde iki tipte inşa edilen bir tahkimat ağına sahip olacak şekilde planlanmış olmasıdır. Dolayısıyla, yerleşim alanlarında olduğu gibi, tahkimli alanlarda da iki ayrı yapılanma olduğunu öne sürebiliriz. Bu yapı içerisinde, birinci tipteki kaleleri, *demos*lardaki yönetsel hayatın merkezi olan *Akropoller*, ikinci tip kaleleri ise tamamen savunma ve gözetleme amaçlı surlu yapılar oluşturmaktadır. Her iki tip de, kale/ kale yerleşimi özellikleri gösterebilmektedir. Dolayısıyla, tüm tahkimli yapıları birinci ve ikinci tip olarak sınıflandırmak için ölçütümüz, yerleşim kontektinden bağımsız, işlevleri yönünden dikkate almak olmuştur.

Yaşamsal ihtiyaçlarını öncelikle yoğun teraslama faaliyetleriyle güvence altına almış bir Pera'nın, sosyo-politik yaşantısını ve *demos*larının sürdürülebilirliğini de yine bu "savunma" sistemi üzerinden geliştirmiş olması muhtemeldir. Gündelik yaşamın merkezi olan ve birinci tip tahkimli alanları oluşturan *Akropollerin* sürdürülebilirliği ve *demosların* *territoryum*larının güvenliği, komşu *demosların* sınırlarında konuşlu ikinci tip kaleler yardımıyla sağlanıyor olmalıydı. İkinci tipte ve tamamen askeri amaca dönük olarak sınıflandırılanların sadece kale olarak değil, uzantılarında kale yerleşimi olarak da hizmet vermiş olmaları, bunların tarihini, özellikle Hellenistik Dönem'le özdeşleşmiş *Akropollerden* daha öncesine

taşıyor görünmektedir. Nitekim, oldukça aşınmış profiller verseler de seramik parçaları arasında pre-Hellenistik dönemlere işaret edenler bulunmaktadır. İkinci tip kalelerin en az 50 askeri personel barındıracak kapasitede olduğu, bunların en az iki komşu *demosun* *territoryumunu* görebildiği ve vizibililitelevlerinin diğer tipte değerlendirilen yönetsel kalelerden çok daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Askeri misyonlu kalelerdeki, genellikle masif ve kaba yüzü yamuk taşlarla örülmüş harçsız duvarlar, Kuzey Karya'dan raporlanan örnekleri çağrıştırmakta, Karya tipi kaleler/kale yerleşimlerle benzerlikler ortaya koymaktadır. Pera'da belgelediğimiz askeri kalelere en nitelikli örneklerden birisi, Phoinix (Taşlıca) *territoryumunu* korumakla görevli olduğu düşünülen ve Strabon'un da bahsettiği Kaledağ üzerindeki çift kademeli tahkimat olmalıdır. Kaledağ, plansal açıdan Labraunda ile karşılaştırılabilecek düzeyde, dolayısıyla kronolojik sorunlara yanıt aramada katkı sunacak potansiyele sahip görünmektedir. Ayrıca, Kaledağ'ın zirvesindeki, konutların yukarı kotlarında kalan askeri baraka düzenini, yine Karya'daki Labraunda ve Teke Kale ile karşılaştırabiliriz. Bunlar, Roma dönemine ait olanlar hariç oldukça kötü profil veren seramik akıntılarının yanında, yine kronolojik sorunlara bir nebze açıklık getirmeye yardımcı olan benzerlikler olarak ele alınabilir. Kısacası, Pera'daki kalelerin, İÖ 4. yüzyılda, hatta daha da erken tarihlerde aktif olarak kullanılmış olabileceği düşüncemizi desteklemektedir.

Öte yandan, *Akropoller* yerel krallar (pritanlar) için en uygun noktalar olabilecekken savunma amaçlı kaleler, yerel askeri yöneticiler (*strategos*) / Peralı *strategos* ya da dengi rütbedeki bir kumandanın sorumluluğuna verilmiş olmalıydı. Ayrıca, Rodos'un, bölgede atadığı *strategos*lardan birini, Pera'da tespit ettiğimiz askeri nitelikli kalelerin en görkemlisinde görevlendirmiş olma ihtimalini aklımıza getirebiliriz. En büyük adaylardan biri, mekânsal sınırları ve güçlü dokusu göz önüne alındığında, Phoinix Kaledağ olabilirdi. Hatta, bölgenin güney sınırlarından sorumlu *strategos*lardan birinin burada konuşlanmış olabileceğini düşünmek de ütopyik olmamalı.

Thysannos (Sögüt) sınırlarında, görünmezliği mükemmel ölçülerde yakalamış olan ve halk arasında Korsan Kale olarak bilinen tahkimli alan Kaletepe (3), tarıma dayalı ekonomilerle hayatını sürdüren bir bölgenin tarımsal üretimin güvenliğine dönük aldığı tedbirlerin en iyi göstergeleri arasındadır. Kaletepe (3)'ün, olasılıkla, Losta/ Hygassos sınırlarını gözetken güçlü bir tahkimat olan Kaletepe (2) ile ve Kasarae sınırları içerisinde, Loryma'nın gerisindeki Hisardağ'ın almış olduğu pozisyon ve üstlendiği işlevle benzerliği söz konusudur. Savunma amaçlı kaydettiğimiz tüm bu kaleler, civarlarındaki küçük ölçekli erken tarımsal yerleşim öbekleri, yoğun tarım

taraha izleri ve seramik akıntılarıyla birlikte değerlendirildiğinde, Pera'nın savunma ağının Hekatomnidler dönemine dek tarihlenebilme olasılığını arttırmaktadır.

Daha genel bir şekilde ifade etmek gerekirse bugüne kadar Karya Khersonesos sınırlarında araştırma yürütenler, bölgede hiyerarşik açıdan iki seviyeli yerleşimlere vurgu yapmakta, bu düşüncelerinde de haklılık payına sahiptirler. Ancak, iki seviyeli yerleşimlere yönelik bölgeyi düşüncelerin, her şeyden önce, Pera'daki (Geç Klasik-Erken Hellenistik'ten itibaren daha geç dönemleri de içerecek şekilde) iki seviyeli bir yönetsel-askeri ağın ardılı bağlamında ele alınması yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- ÄSTROM, P. 1988.
“Relations Between Cyprus and the Dodecanese in the Bronze Age”, *Archaeology in the Dodecanese* (S. Dietz/I. Papachristodoulou). The National Museum of Denmark. Copenhagen: 76-81.
- BAŞGELEN, N. 2005.
Eski Haritalarda Batı Anadolu/Western Anatolia in Ancient Maps. İstanbul.
- BEAN, G.E. 1971.
Turkey Beyond the Meander: An Archaeological Guide. London.
- BEAN, G.E. 1979.
Aegean Turkey. London.
- BEAN, G.E. 2000.
Eskiçağ'da Menderes'in Ötesi/Turkey Beyond the Meander (Çev. P. Kurtoğlu). İstanbul.
- BENT, J.T. 1888.
“Discoveries in Asia Minor”, *Journal of Hellenic Studies* 9: 82-87.
- BENTER, M. 1999.
“Hydas Yüzey Araştırması 1998”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 17-2*. Ankara: 307-321.
- BENTER, M. 2001.
“II. Hydas Yüzey Araştırması 2000”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 19-21*. Ankara: 177-188.
- BENTER, M. 2010.
“Hydas: Bozburun Yarımadası'nda Müstahkem Bir Yerleşim Yeri”, *Bellekten LXXIV/271*: 659-672.
- BENZI, M. 1988.
“Mycenaean Rhodes”, *Archaeology in the Dodecanese* (S. Dietz/I. Papachristodoulou). The National Museum of Denmark. Copenhagen: 59-73.
- BERTHOLD, R.M. 1984.
Rhodes in the Hellenistic Age. Ithaca and London.
- BOARDMAN, J. 1999.
The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade. 4th ed. London.
- BRESSON, A. 1991.
Recueil des Inscriptions de la Pérée Rhodiene (Pérée Intégrée). Paris.

- CANKARDEŞ-ŞENOL, G. 2006.
Klasik ve Helenistik Dönemde Mühürlü Amfora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri. İstanbul.
- CARSTENS, A.M. 2011.
"Achaemenids in Labraunda: A Case of Imperial Presence in a Rural Sanctuary in Karia", Labraunda and Karia: Proceedings of the International Symposium Commemorating Sixty Years of Swedish Archaeological Work in Labraunda (Eds. L. Karlsson/S. Carlsson). Uppsala: 121-133.
- CHAVIARAS, M/CHAVIARAS, N. 1911.
"---"Archaiologike Ephemeris (AE) 58: 64-65.
- COHEN, G.M. 1995.
The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor. Berkeley.
- CONSTANTAKOPOULOU, C. 2007.
The Dance of the Islands: Insularity, Networks, The Athenian Empire, and the Aegean World. Oxford.
- COOK, J.M. 1959-1960.
"Greek Archaeology in Western Asia Minor", Archaeological Reports (JSTORE) 6: 27-57.
- COOK, J.M. 1961.
"Cnidian Peraea and Spartan Coins", The Journal of Hellenic Studies 81: 56- 72.
- COOK, J.M. 1962.
The Greeks in Ionia and the East. London.
- DİLER, A. 1994.
"Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytin ve Üzüm Presleri, 1993", 12. Araştırma Sonuçları Toplantısı Ankara: 441-459.
- DİLER, A.2004.
"Tradition and Change in Olive Oil Processing in Rural Caria", Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia (Ed. T. Takaoğlu). İstanbul. 55-65.
- DMITRIEV, S. 1999.
"The ΕΤΡΑΤΑΓΟΣ ΕΚ ΠΙΑΝΤΩΝ", Historia 48: 243-253.
- DOĞER, E. 2004.
Antik Çağ'da Bağ ve Şarap. İstanbul.
- DOĞER, E/ŞENOL, A.K. 1996.
"Rodos Peraiasi'nda İki Yeni Amfora Atölyesi", Arkeoloji Dergisi 4: 59-73.
- DÜRRBACH, F/RADET, G.A. 1886.
"Inscriptions de la Péréé Rhodienne", Bulletin de Correspondance Hellénique 10: 245-269.
- FLEMMING, N.C/CZARTORYSKA, N.M.G/HUNTER P.M. 1973.
"Archaeological Evidence for Eustatic and Tectonic Components of Relative Sea Level Change in the Southern Aegean", Marine Archaeology (Ed. D.J. Blackman). London: 1-67.
- FLENSTED-JENSEN, P. 2004.
"Karia", An Inventory of Archaic and Classical Poleis: An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Center for the Danish National Research Foundation (Eds. M.H. Hansen/T.H. Nielsen). Oxford: 1108- 1137.
- FLORANCE, A. 1966.
Geographical Lexicon of Greek Coin Inscriptions. Chicago.
- FRASER, P.M/BEAN G.E. 1954.
The Rhodian Peraea and Islands. London.
- GABRIELSEN, V. 2000.
"The Synoikized Polis of Rhodes", Polis and Politics: Studies in Ancient Greek History (Eds. P. Flensted-Jensen/T.H. Nielsen/L. Rubinstein). Aarhus: 177-205.
- GRACE, V.R. 1953.
"The Eponyms Named On Rhodian Amphora Stamps", Hesperia 22/2: 116-128.
- GROSE, S.W. 1929.
Fitzwilliam Museum- Catalogue of the Mclean Collection of Greek Coins (Vol. 3): Asia Minor, Farther Asia, Egypt, Africa. Cambridge.
- HANSEN, M.H/NIELSEN, T.H. 2004.
"Part III: Indices", An Inventory of Archaic and Classical Poleis: An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Center for the Danish National Research Foundation (Eds. M.H. Hansen/T.H. Nielsen). Oxford: 1253-1396.
- HEAD, B.V. 1963.
Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics. London.
- HELD, W. 1996.
"1995 Yılı Loryma Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı 14-1: Ankara: 165-183.
- HELD, W. 1999.
"1998 Yılı Loryma Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı 17-2. Ankara: 295-306.

- HELD, W. 2000.
“Forschungen in Loryma 1999 (1999 Yılı Loryma Araştırması)”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 18-1. Ankara: 149-163.
- HELD, W. 2001.
“Forschungen in Loryma 2000 (2000 Yılı Loryma Araştırması)”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 19-1. Ankara: 189-203.
- HELD, W. 2002.
“Forschungen in Loryma 2001 (2001 Yılı Loryma Araştırması)”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 20-1. Ankara: 289-301.
- HELD, W. 2003.
“Neue und Rediverte Inschriften aus Loryma und der Karischen Chersones”, *Epigraphica Anatolica* 36: 55-86.
- HELD, W. 2005.
“Loryma ve Karia Chersonesos’unun Yerleşim Sistemi”, *Olba* 12: 85-100.
- HELD, W. 2006.
“Loryma”, *Stadtgrabungen und Stadtforschung im Westlichen Kleinasien Byzas 3* (Ed. W. Radt). İstanbul: 187-198.
- HELD, W/CANKARDEŞ-ŞENOL, G/ŞENOL, A.K. 2009.
“2008 Yılı Bybassos Araştırması”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 27-3. Ankara: 215-233.
- HELD, W/CANKARDEŞ-ŞENOL, G/ŞENOL, A.K. 2010.
“2009 Yılı Bybassos Araştırması”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 28-3. Ankara: 325-340.
- HICKS, E.L. 1889.
“Inscriptions from Casarea, Lydae, Patara and Myra”, *The Journal of Hellenic Studies* 10: 46-85.
- HORNBLOWER, S. 1982.
Mausolus. Oxford.
- HORNBLOWER, S/SPAWFORTH, A. 2003.
The Oxford Classical Dictionary. 3rd ed. Oxford.
- JONES, A.H.M. 1983.
“The Cities of the Eastern Roman Provinces. 2nd ed” (Eds. M. Avi-Yonah/G. Bean/M. Gough/T.B. Mitford/G. Mihailov/J. Reynolds/H. Seyrig/J. D. Thomas/D. Wilson). (rev.). Adolf M. Hakkert. Amsterdam.
- KARANTZALI, E. 2001.
The Mycenaean Cemetery at Pylona on Rhodes. England.
- KARLSSON, L. 2011.
“The Forts and Fortifications of Labraunda”, *Labraunda and Karia: Proceedings of the International Symposium Commemorating Sixty Years of Swedish Archaeological Work in Labraunda* (Eds. L. Karlsson/S. Carlsson). Uppsala: 217-253.
- KIZIL, A/ÖZTEKİN, İ.E. 2009.
“2008 Yılı Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldeleri’nde Arkeolojik Yüzey Araştırması”, 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 359-384.
- KONUK, K. 2007.
“Coin Legends in Carian”, *The Carian Language* (Ed. I.J. Adiego). Leiden and Boston: 471-526.
- KUBAN, Z/SANER, T. 2000.
“Kıran Gölü 1999”, 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı -1. Ankara: 163-169.
- KUBAN, Z/SANER, T. 2005.
“Kıran Gölü Kutsal Alanı 2004”, 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 395-403.
- KÜÇÜKEREN, C.C. 2007.
Ege’de Bir Anadolu Uygarlığı: Karya (Karuwa/Karka/Karkışa/ Krk). İstanbul.
- LAUMONIER, A. 1936.
“Archéologie Carienne”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 60: 286-335.
- LLOYD, S. 1997.
Türkiye’nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları/Ancient Turkey: A Traveller’s History of Anatolia (1989) (Çev. E. Varinlioğlu). Ankara.
- LUND, J. 1999.
“Rhodian Amphorae in Rhodes and Alexandria as Evidence of Trade”, *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture, and Society* (Eds. V. Gabrielsen/P. Bilde/T. Engberg-Pedersen/L. Hannestad/J. Zahle). Aarhus: 187-203.
- MA, J. 1998.
“The Koinon of the Laodikeis in the Rhodian Peraea”, *Epigraphica Anatolica* 28: 9-10.
- MARCHESE, R.T. 1989.
The Historical Archaeology of Northern Caria: A Study in Cultural Adaptations. BAR International Series 536. Oxford.
- MATTHESON, P.M.W/WALLACE, M.B. 1982.
“Some Rhodian Amphora Capacities”, *Hesperia* 51/3: 293-320.

- MEE, C. 1982.
Rhodes in the Bronze Age. Warminster.
- MERITT, B.D/WADE-GERY, H.T/Mc GREGOR, M.F. 1939- 1949- 1950- 1953.
The Athenian Tribute Lists. Vols 1-4. Princeton, New Jersey.
- McNICOLL, A.W. 1997.
Hellenistic Fortifications From the Aegean to the Euphrates. Oxford.
- OĞUZ-KIRCA, E.D. 2014a.
“Some Thoughts on the Problem of Identification of Demes: The Ancient Bozburun Peninsula”, *Cedrus* 2: 267-289.
- OĞUZ-KIRCA, E.D. 2014b.
“Restructuring the Settlement Pattern of A Peraean Deme Through Photogrammetry And GIS: The Case of Phoinix (Bozburun Peninsula, Turkey)”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 14/2: 281-313.
- OĞUZ-KIRCA, E.D. 2015.
“The Chora and The Core: A General Look At the Rural Settlement Pattern of (Pre)Hellenistic Bozburun Peninsula, Turkey”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20: 33-62.
- OĞUZ-KIRCA, E.D. (baskıda).
“On the Location and Territorium of Hygassos”, *Höyük*.
- PATON, W.R/MYRES, J.L. 1898.
“On Some Karian and Hellenic Oil-Presses”, *The Journal of Hellenic Studies* 18: 209-217.
- PIMOUGUET-PEDARROS, I. 1997.
“Pour Une Analyse des Pratiques Territoriales et des Politiques de Défense en Asie Mineure: L'exemple de la Carie Antique”, *Dialogues d'Histoire Ancienne* 23/1: 119-143.
- PIMOUGUET-PEDARROS, I. 2005.
“Kelbessos sur Le Territoire de Termessos de Psidie: Défense et Protection de la Frontière Avec la Lycie”, 3. *Likya Sempozyumu/The 3rd Symposium on Lycia*. Antalya: 625-639.
- RATTÉ, C. 2005.
“The Carians and the Lydians”, *Die Karer und die Anden* (Ed. F. Rumscheid). Bonn: 135-149.
- RAUH, N.K. 1999.
“Rhodes, Rome, and the Eastern Mediterranean Wine Trade, 166-88 B.C”, *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture, and Society* (Eds. V. Gabrielsen/P. Bilde/T. Engberg-Pedersen/L. Hannestad/J. Zahle). Aarhus: 162-186.
- REGER, G. 2007.
“Karia: A Case Study”, *Regionalism in Hellenistic and Roman Asia Minor* (Eds. H. Elton/G. Reger). Bordeaux: 89-97.
- ROBERT, L. 1946.
“Villes de Carie et d'Ioniedans la Liste Théorodoques de Delphes”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 70: 506-523.
- ROBERT, L/ROBERT, J. 1955.
“---”, *Bulletin Épigraphique* 68: 206-219.
- SANER, T/Z. KUBAN, 1999.
“Kıran Gölü 1998”, 17. *Araştırma Sonuçları Toplantısı -2*. Ankara: 287-295
- SANER, T/Z. KUBAN, 2002.
“Kıran Gölü Kutsal Alanı”, 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*. Ankara: 283-289.
- SEVENANT, M/ANTROP, M. 2007.
“Settlement Models, Land Use and Visibility in Rural Landscapes: Two Case Studies in Greece”, *Landscape and Urban Planning* 80: 362-374.
- SEVİN, V. 2001.
Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. Ankara.
- SHEAR, T.L. 1913.
“Inscriptions from Loryma and Vicinity”, *The American Journal of Philology* 34/4: 451-460.
- SOUYOUDZOGLOU-HAYWOOD, C. 1999.
The Ionian Islands in the Bronze Age and Early Iron Age 3000-800 B.C. Liverpool.
- ŞAHİN, M.Ç. 1976.
The Political and Religious Structure in the Territory of Stratonikeia in Caria. Ankara.
- TIRPAN, A.A. 1994.
“Keramos”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 6. Ankara: 363-385.
- TORR, C. 1885.
Rhodes in Ancient Times. London.

TUNA, N. 1990.

“Dağa Yarımadası’nda Hellenistik Dönem Amphora Üretim Merkezleri”, 10. Türk Tarih Kongresi Bildirileri. Cilt 1: Ankara: 347-371.

TUNA, N. 1999.

“Batı Anadolu’da Geç Klasik Dönem Kentleşme Hareketleri”, Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu/International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia Through Ages. Habitat II. İstanbul: 477-494.

TUNA, N/EMPEREUR, J-Y. 1989.

“Hièrotèlès, PotierRhodien de la Perée”, Bulletin de Correspondance Hellénique 113/1: 227-299.

UMAR, B. 1999.

Karia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi. İstanbul.

UZUNEL, Ö/TAŞKIRAN, M. 2010.

“A Workshop from Caria Chersonesos”, Proceedings of the International Symposium “Trade and Production Through the Ages (Eds. E. Doksanaltı/E. Aslan). Konya: 189-202.

ÜZEL, A. 2007.

The Display of Hekatomnid Power in Karian Settlements Through Urban Imagery (Orta Doğu Teknik Üniversitesi yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

Van BREMEN, R. 2009.

“Networks of Rhodians in Karia”, Greek and Roman Networks in the Mediterranean (Eds. I. Malkin/C. Constantakopoulou/K. Panagopoulou). London and New York: 109-129.

WIEMER, H-U. 2010.

“Structure and Development of the Rhodian Peraea: Evidence and Models”, Hellenistic Karia: Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Karia (Eds. R. van Bremen/J.-M. Carbon). Paris: 415-434.

WOOLF, G. 2001.

“Regional Productions in Early Roman Gaul”, Economies Beyond Agriculture in the Classical World (Eds. D.J. Mattingly/J. Salmon). London and New York: 49-66.

ANTİK KAYNAKLAR

Herodotus.

Herodot Tarihi (Çev. M. Ökmen). İstanbul. 2002.

Polybius.

The Histories (Vol. 5; Books 16-27) (Çev. W.R. Paton). London. 1926.

Strabon.

Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası (Çev. A. Pekman). İstanbul. 2005.

Thucydides.

History of the Peloponnesian War (Çev. C.F. Smith). Cambridge. 2003.

ANTANDROS ÖLÜ GÖMME GELENEĞİNDE STRİGİLİS: TİPOLOJİK VE KRONOLOJİK GÖZLEMLER*

STRIGIL IN BURIAL CUSTOMS OF ANTANDROS: OBSERVATIONS ON THE TYPOLOGY AND CHRONOLOGY

Taylan DOĞAN**

Anahtar Kelimeler: Antandros, Strigilis, Nekropolis, Mezar
Keywords: Antandros, Strigilis, Necropolis, Tomb

ÖZET

Antandros Nekropolisi'nde 2001-2009 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkartılan 329 mezarın 23 tanesinden 31 adet strigilis ele geçmiştir. Bunların haricinde, mezar dışından gelen 6 adet strigilis ile birlikte toplam strigilis sayısı 37'ye ulaşır. Bu strigilislerden 8 tanesi bronzdan yapılırken, 29 tanesi demirden yapılmıştır.

Strigilis buluntulu 23 mezarın tiplerine bakıldığında, bunların 20 tanesinin taş lahit, üç tanesinin ise kiremit mezar olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu 23 mezardan 22 tanesi inhumasyon tarzındayken, yalnızca bir tanesi kremasyon tarzındadır.

Strigilis buluntulu mezarlara bakıldığında, mezar sahiplerinin cinsiyet ve yaşlarında bir düzen arz etmediği görülmektedir. Yapılan antropolojik analizler, mezarlardan 4 tanesinde hem erkek hem de kadın, 3 tanesinde erkek, 3 tanesinde kadın ve 1 tanesinde cinsiyetleri belirlenemeyen biri 3,3, diğeri 4,3 yaşlarında olan iki çocuk olduğunu ortaya koymuştur.

Ele geçen strigilislere bakıldığında hepsinin klasik tipteki strigilisler olduğu görülse de ayrıntılarda birbirinden farklı oldukları gözlemlenmektedir. Bu farklılıklardan hareketle üç farklı tipin olduğu görülmüştür. Bunlar, kulp bitimindeki farklılıklara göre, kulp-kaşık birleşme yerlerindeki farklılıklara göre ve kulbun ön kısmından tepe noktasına geçişindeki farklı açılanmalara göre oluşturulan tipolojidir.

Strigilisler üzerinde yapılan incelemeler ve aynı kontekst içinde yer alan diğer malzemeler yardımıyla, strigilislerin MÖ 5. yüzyılın ilk yarısından MÖ 1. yüzyılın sonlarına kadar düzenli bir kronolojik gelişim gösterdikleri saptanmıştır.

* İlk kez 2004 yılında, kazı ekip üyesi olarak görev aldığım Antandros Nekropolisi'nde ele geçen strigilis buluntularının ilgimi çekmesi ve Kazı başkanı hocam Prof. Dr. Gürcan POLAT'ın da beni yönlendirmesi ile önce "Strigilis ve Kullanımı" isimli bir bitirme çalışması ve ardından da orijinal tez malzemesini çalışmama izin vererek "Antandros Nekropolisi'nde Ele Geçen Strigilis Buluntuları" isimli yüksek lisans tez çalışmasını yapmam, konuya olan ilgimi oldukça arttırmıştır. Hem yapmış olduğum bu çalışmalar, hem de strigilisler ile ilgili kazı sonuçları kapsamında değinilmiş kısa bilgilerin dışında çok az sayıda yayının bulunması, bu konu üzerinde çalışmalarımı sürdürmem kanaatini oluşturmuştur.

** Arş. Gör. Taylan DOĞAN. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Muğla.
E-posta: dgntaylan@gmail.com, taylandogan@mu.edu.tr

Antandros örnekleri üzerinde yapılan incelemeler sonrasında strigilislerin kulpları temel alınarak bir kronoloji önerisinde bulunmanın mümkün olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Kulplardaki gözle görülebilen gelişimi daha net bir biçimde ortaya koyabilmek için sözel bir ifadeden ziyade matematiksel bir ifadenin zorunlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, strigilis kulbunun ön kısmından tepe noktasına geçişindeki açı farklılıklarını net ifadelerle belirtmek için farklı bölümlerden (özellikle mühendislik) akademisyenlerle görüş alış verişinde bulunulmuştur. Yapılan bu görüş alış verişi sonucunda en doğru yöntemin metnin devamında bahsi geçecek yöntemin olduğu sonucuna varılmıştır.

Antandros Nekropolisi'nden ele geçen ve kulbu korunan bütün strigilisler değerlendirilerek, kulbun ön kısmından tepe noktasına geçişteki farklılıklar incelenmiştir. Kronolojik gelişimi ortaya koymak için birbiriyle dik olarak keşilen X ve Y doğruları çizilmiştir. Strigilisin tam olarak dik durmasını sağlamak amacıyla strigilis kulbunun ön kısmı X doğrusuna yaslandırılmış ve daha sonra strigilis kulbunun tepe noktası Y doğrusuna oturtulmuştur. X ve Y doğrularının kesiştiği Orijin (Sıfır) noktası ile strigilis kulbunun tepe noktası (Y doğrusu üzerinde kulbun değdiği ilk nokta.) arasındaki mesafenin ölçülmesi sonucu ortaya çıkan sayısal veriler strigilis kronolojisinin oluşturulmasında belirleyici olmuştur.

ABSTRACT

31 pieces of strigil were found in the 23 of the 329 tombs that were uncovered during the excavations between 2001-2009 in Antandros Necropolis. Apart from these, the number of the strigilae reaches up to 37 with the 6 pieces of strigilae that came from out of the tombs While 8 of those were made of bronze, 29 of them were made of iron.

As we examine the 23 tombs with the strigilae finds, we observe that 20 of them are stone (sarcophagi) tombs and 3 of them are tile-tombs. The 22 of these 23 tombs have inhumation (stone sarcophagi) burial, cremation burial has been found in only 1 (one) of them.

When we examine the tombs with the strigilae finds, we saw that there is no order in the gender and ages of the tomb owners. The anthropological analyses proved that there were both men and women in 4 (four) of the tombs, men in 3 (three) of the tombs and 2 children aged 3,4 and the other 4,3 with undefined gender.

Although all the strigilae seem to be classical type when examined, it is observed that they are different from each other in details. With reference to these differences, it was seen that there are 3 different types. These form the typology according to differences in handle ends, differences in the joint parts of handle-spoon and different anglings in the passage from the front part of the handle to the top.

Through the examinations made on the strigilae and other materials that existed within the same context, it was determined that strigilae showed a regular chronological development from the first half of the 5th century BC to the end of 1st century BC.

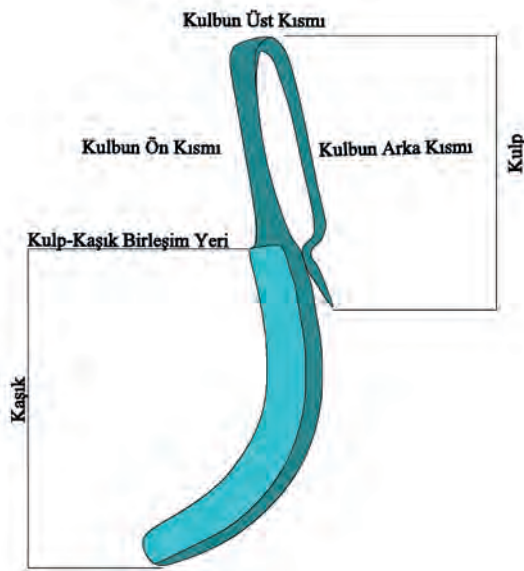
An investigation on the Antandros material showed that a chronology based on the strigilae handles could be done. A mathematical, rather than verbal, statement for explaining more clearly the development of the strigilae handles is necessary. For this purpose we consulted several scholars from different disciplines (especially engineering) to express the differences in the angle from the front to the top of the strigilae handle more clearly. As a result of these exchanges of views we decided on the method which will be explained in the article.

All of the strigilae with a preserved handle found in the Necropolis of Antandros were considered and the differences in the transition between the front and the top were examined.

The X and Y lines which perpendicularly intersect with each other were drawn to establish a chronological development. The front line of the strigil handle was rested to the X line to ensure that it stands upright, the top of the handle touched the Y line. The numeric data gained after measuring the distance between the top of the handle and the intersection of the X and Y lines –the zero point- has been decisive for a strigil chronology.

GİRİŞ

Latince strigilis, Yunanca στλεγγις olarak isimlendirilen strigilis¹, antik dönemde yaklaşık bin yıl kullanım görmüş ve neredeyse her antik yerleşimde ele geçmelerine rağmen, üzerinde en az çalışılan buluntu gruplarından birisi olmuştur². Birçok farklı tipi³ günümüze kadar ulaşabilen strigilis örneklerinin çoğu klasik tip olarak isimlendirilen, uzun hafif bükük bir kaşık ve kulptan oluşan strigilislerdir. Kronolojik gelişimi en iyi takip edilebilen bu tip, yüzyıllar içinde form değişikliklerine uğramıştır⁴. Bu strigilis tipi, birçok alt bölüme sahip olmakla birlikte, genel olarak kulp ve kaşık bölümlerinden oluşmaktadır (Resim1⁵). Farklı uzunluklara sahip olan strigilisler, genel olarak uzunlukları 16 ile 30 cm arasında değişmektedir.

Resim 1: Strigilis'in Bölümleri / Parts of Strigil.

Strigilis, genellikle demir⁶ ve bronz⁷ madeninden yapılmıyordu. Ancak sayıları az olmakla birlikte farklı malzemelerden yapılan örnekler de bulunmaktadır. Bunlar arasında altın⁸, elektron⁹, gümüş¹⁰, bakır¹¹, kurşun¹², fildişi¹³, kemik¹⁴, cam¹⁵ ve pişmiş toprak¹⁶ örneklerini saymak mümkündür. Ayrıca bazen strigilis yapımında birçok farklı metalin bir arada kullanıldığı da görülmektedir¹⁷.

Strigilislerin en erken kullanımı hakkındaki yazılı kaynaklar, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısından daha eskiye gitmezken, vazolar üzerindeki betimlerin en erkeni MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına aittir¹⁸. MÖ 510/500 civarına tarihlenen Euthymides'e ait bu erken betimleme bir psykter üzerinde görülmektedir¹⁹. Arkeolojik veri olarak ise bilinen en erken strigilis buluntuların MÖ 6. yüzyıla tarihlendirildikleri gözlemlenmektedir²⁰. Elimizdeki bu veriler, strigilislerin MÖ 6. yüzyıldan daha erken bir dönemde kullanıldığına dair herhangi bir kanıtın olmadığını ortaya koyar. Bu durum ise MÖ 6. yüzyıldan önce strigilis işlevinde bir objenin kullanılıp kullanılmadığı, kullanılmış ise nasıl bir objenin kullanıldığı sorusunu akla getirir. Boardman, bu soruya yanıt olarak, strigilis öncesinde orakların, strigilis işlevinde kullanıldığı görüşünde ve buna kanıt olarak Rheneia'daki bir çukurda ele geçen en az elli küçük demir orağı göstermektedir. Zira işlevden ziyade strigilis işlevinde kullanılmaya daha uygun görünen bu orakların en erken grubunu Perakhorra'da, MÖ 8.-7. yüzyıl depozitlerinden ele geçen elli aşkın orak oluşturur²¹.

Bilindiği üzere strigilis, çoğunlukla atletlerin vücutlarına sürdükleri yağları temizlemede kullandıkları bir alet olarak tanımlanmaktadır²². Ancak bu tanımlanmanın yetersiz olduğunu ilk çağ kaynakları ve arkeolojik verilere dayanarak söylemek mümkündür. Örneğin strigilisin, at-

¹ Zissu-Ganor 2004: 115.

² Bu konudaki yayın eksikliğini Jean-Paul Thuillier 1989 tarihli "Les Strigiles de l'Italie antique" isimli makalesinde İtalya ve Avrupa Müzelerinde çok sayıda bulunan strigilislerin hiçbir zaman tek başına incelenmediğini, sadece Milan'da 1985'de Artigianato artistico sergisi vesilesiyle A. Maggiani'nin yönetiminde hazırlanmış ve yayınlanmış olan katalogta iki satırla geçiştirildiği bilgisini vermektedir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise yayınlanan birkaç yayın arasında en kapsamlısı Ellen Feyer-Kotera'ya ait "Die Strigilis" isimli yayındır. Söz konusu yayında strigilis ile ilgili genel bilgiler tatmin edici olmakla birlikte, strigilislerin özellikle kronolojik gelişimi konusundaki eksiklikleri gözden kaçmamaktadır.

³ Bu tipler genellikle kulplarındaki farklılıklara göre birbirlerinden ayırt edilebilmektedirler. "Klasik strigilis tipi" dışındaki strigilislerin kulpları, bir figür biçiminde, burgulu, silindirik veya ince, düz bir levhadan ibaret olabilmektedir. Söz konusu örnekler için bkz. Kotera-Feyer, E. Die Strigilis, 1993.

⁴ Amandry/Grandjea/Holtzmann/Maffre/Rougemont 1972: 20.

⁵ Resim 1'de yer alan strigilis Antandros Nekropolisi 49 no.lu mezardan ele geçen BDH 2 kodlu strigilistir.

⁶ Kotera-Feyer 1993: 89; Amore 2005: 114.

⁷ Kotera-Feyer 1993: 84, 89, 93.

⁸ Kotera-Feyer 1993: 89.

⁹ Zissu-Ganor 2004: 115.

¹⁰ Kotera-Feyer 1993: 89, 90; Dorigny 1963: 1532.

¹¹ Kotera-Feyer 1993: 119.

¹² Zissu-Ganor 2004: 115.

¹³ Cassimatis 1991: 194.

¹⁴ Richter/Litt 1915: 294; Cassimatis 1991: 194.

¹⁵ Karageorghis 1985: 965, Fig.140.

¹⁶ Thuillier 1989: 340.

¹⁷ Yalman 1990: 410-411, Resim 26.

¹⁸ Boardman 1971: 136.

¹⁹ Kotera-Feyer 1998: 108.

²⁰ Kotera-Feyer 1993: 76.

²¹ Boardman 1971: 136.

²² Saltuk 1993: 167; Swaddling 2000: 42; Dorigny 1963: 1532; Boardman 1971: 136; Lambros-Politis 1896: 34; Fagan 1999: 10; Richter/Litt 1915: 293.

letlerin²³ yanı sıra asker²⁴, kadın²⁵, çocuk²⁶ ve doktor mezarlarında²⁷ da ele geçmesi, ecza amaçlı kullanılması²⁸, vazo resimleri ışığında atölyelerde kullanılması²⁹ ve hat-

ta aşkın sembolü olarak kullanıldığına dair veriler vazo tasvirlerinde karşımıza çıkmaktadır³⁰. Sonuç olarak bu veriler ışığında strigilisin birçok farklı görev üstlendiğini söylemek mümkündür.

ANTANDROS ÖLÜ GÖMME GELENEĞİNDE STRİGİLİS

Çalışmanın konusunu Antandros Nekropolisi'nde 2001-2009 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan 23 mezardan ele geçen 31 adet strigilis ile nekropolisde ancak mezar dışında ele geçen 6 adet strigilis oluşturmaktadır. Böylelikle çalışmamızda toplamda 37 adet strigilis değerlendirmeye alınmıştır.

Strigilis buluntulu 23 mezarın tiplerine bakıldığında, bunların 20 tanesinin taş lahit, 3 tanesinin ise kiremit mezar olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu 23 mezardan 22 tanesi inhumasyon tarzındayken, yalnızca 1 tanesi kremasyon tarzındadır. Bu veriler strigilisin genellikle inhumasyon ve taş lahitlere bırakıldığı sonucunu ortaya koymaktadır. Ancak bu durumun bir tercih olmadığı, strigilisin mezarlara yoğun bir biçimde bırakıldığı dönemin mezar tipi ile ilişkili bir durum olduğu kanaatini uyandırmaktadır³¹.

Mezarlardan ele geçen 31 adet strigilisten 24 tanesinin diğer buluntularla birlikte bireylerin ayakuçlarına veya ayaklara yakın bir bölgeye, 2 tanesinin bireylerin karın bölgelerine, 2 tanesinin ise bireylerin baş hizasına bira-

²³ Strigilis'in asli görevi, sporcular tarafından spor sonrası yağlanmanın etkisiyle vücutta biriken kir, ter ve yağı sıyırmaktır. Atletlerin mezarlarında, strigilis'in yanında disk, halter, alabastronlar ve ödül amphoraları gibi sporculara hitap eden materyaller ile birlikte ele geçmesi (Kotera-Feyer 1993: 116.) ve vazo resimleri ışığında strigilis'in yağ sıyırmaya yarayan bir alet olarak kullanıldığını göstermektedir. Vazolar üzerindeki betimler için bkz. Boardman 1997: 164, 175, 227, 239, Fig.24.1-3; Tracy-Neils 2003: 11; Shear 1937: 361; Nicholls 1965-1966: 46, Fig.5; Cambitoglou-Trendall 1969: 424-427, 430-432, fig.2, Fig.26; Moore 1997: 125, 185, 202, 215-217, 245, 247, 263, 301-303, 314, 325-327, 329, 332, 340. Kat. No.: 292, 403, 526, 539, 720, 728, 746, 899, 1267, 1275, 1280, 1328, 1384, 1447, 1452, 1463, 1478, 1499, 1500, 1507, 1556.; Trendall 1969-1970: 51.; Amore 2005: 161. Kat. No.18.Fig.122; Herbert 1977: 11, 29, 36, 38, 51, 54, 67-68. Lev. 1.2, Lev. 3/25, Lev. 6/26, Lev. 8/31, Lev. 14/85, Lev. 15/86, Lev. 17/108, Lev. 25/155.; Haag 2008: Abb. VIII.1.4.

²⁴ Enckevort-Willems 1994: 131. ; Strigilis'in bir diğer özelliği spor başarısından ziyade savaş yeteneği ile ilişkili olmasıdır. Her ne kadar Strigilis'in, kılıç, hançer gibi savaşta kullanılan öldürücü bir alet olmadığı bilirse de, savaşçı mezarlarında çokça ele geçmesi bireyin savaşçı kimliğiyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir (Kotera-Feyer 1993: 84, 117; Rasmussen 1995-1996: 56; Amore 2005: 114.).

²⁵ Bruneau 1970: 530.; Kadınların da kendilerine ait strigilisleri vardı ve bunları hamamlarda, vücut bakım kremi temizlemede kullanıyorlardı (Dorigny 1963: 1532; Amore 2005: 138. Dn. 248.); Strigilis kullanan kadın tasvirlerini vazo resimlerinde ve aynalar üzerinde görmekteyiz (Elridge 1918: 279. Dn. 2; Kotera-Feyer 1998: Lev.2.); Vazo resimlerinde izleyebildiğimiz kadarıyla kadınların erkek ile özdeşleştirilen strigilisi kullanmaları ve bu kadınların erkek yaşam tarzını benimsemeleri onların fahişe oldukları yorumlarının yapılmasına neden olmuştur (Fischer 2008: 237.); Bu kadınların meslek grupları her ne olursa olsun strigilis ve alabastronları MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda vücut bakım seti ve tuvalet aracı olarak kullandıkları gözlemlenmekte ve onların mezarlarından da azımsanmayacak kadar strigilis buluntusu ele geçmektedir (Robinson 1941: 172; Ridgway 1988-1989: 143; Elridge 1918: 279.); Özellikle Etruria bölgesinde kadın mezarlarına strigilis bırakılması sıkça rastlanan bir durumdur. Diğer bölgelerdeki kadın mezarlarında strigilis buluntusuna birkaç örnek dışında rastlanmamıştır (Kotera-Feyer 1993: 118.); Banyo yapan kadınların strigilis kullanımı için bkz. Kotera-Feyer 1998: Lev.2; Lambrugo 2008: 179, Fig. 6.

²⁶ Faliks (Etruria'da bir etnisitenin adı.) Nekropollerinde vücutta ki yağı sıyırmak için oldukça işlevsiz olan pişmiş topraktan strigilislerin ele geçmesi (Thuillier 1989: 339.) ve Sicilya, Kıbrıs, Epidauros, Olynthos, Korint, Peleponessos (Kotera-Feyer 1993: 76, 84, 90, 96, 101; Vilson 1995-1996: 84.), Antandros gibi birçok merkezde çocuk veya bebek mezarlarında strigilis buluntularının ele geçmesi ve bunların bir bölümünün minyatür oluşları söz konusu çocuk ve bebeklerin atletik karakterleri ile ilişkili olmasa gerektir. Olasılıkla ölü kültü ile ilişkili bir durumdur.

²⁷ Kotera-Feyer 1993: 81, 95.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Oransay 2006: 83; Davidson 1952: 181; Şimşek 2011: 168, Lev. 134: 722-730; Milne 1970: 88-89; Dorigny 1963: 1532; Baykan 2010: 144.

²⁹ Kotera-Feyer 1998: 11, 12; Boardman 1997: Fig. 262/3; Mattusch 1982: Fig. 45.B; Rolley 1983: 25-26, Fig. 8-10.

³⁰ Vazo tasvirlerindeki strigilislerin belki de en ilginç özelliği eşcinselliğe ve aşka gönderme yapan bir sembol olarak karşımıza çıkmasıdır (Kotera-Feyer 1998: 108.). Bu tür tasvirler birkaç şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Bu tasvirlerin bazılarında eşcinsellik yani erkeğin erkeğe olan aşkı betimlenirken, bazılarında ise erkeğin kadına olan aşkı betimlenmektedir. Ayrıca bunun dışında figürler gerek giyinik gerekse çıplak bir biçimde karşımıza çıkabilmektedir. Eşcinsellik bağlamında ele alındığında strigilislerin vazo resimleri üzerinde yer alan figürler tarafından birbirlerine uzatılması tasvirinin belirli bir ölçüde erotik bir içeriğe sahip olduğu görülmekte ve oğlanın aşkını kazanacak bir aşk hediyesi işlevini sembolize etmektedir (Kotera-Feyer 1998: 116.). Strigilisin bir aşk hediyesi ya da aracısı olarak kullanıldığı erkek ve kadın arasındaki aşkı temsil eden vazo tasvirleri de azımsanmayacak derecede ele geçmişlerdir. Eros figürünün de dahil olduğu vazo resimlerinde de erotik içerikli bir tavlama girişimi söz konusudur (Kotera-Feyer 1998: 116.). Strigilisin kullanıldığı kur yapma sahneleri, vazo resimlerinde strigilisin açık bir şekilde uzatıldığı durumlarda özel bir etki kazanır. Bunlar, strigilisin yukarıya değil, aşağıya bakacak şekilde uzatıldığı benzer vazo resimlerindeki etkiye kıyasla, daha yoğun bir etkiyi temsil ederler. Strigilisin açık ve yukarıya bakacak biçimde tutulduğu vazo resimleri, ağırlıklı olarak Attika'ya özgü vazo resimlerinde karşımıza çıkar (Kotera-Feyer 1998: 118-119.).

³¹ Şimdiye kadar ele geçen Klasik Dönem mezar tiplerinin neredeyse tamamının taş lahit olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ancak kent halkının hepsinin kendi ölüleri için taş lahit yapacak ekonomik güce sahip olup-olmadığı düşüncesi ileriki yıllarda nekropolis'te yapılacak çalışmalar ile bu durumun değişebileceğini de göz önünde tutmak gerekir.

kıldığı görülmektedir. Geriye kalan 4 tanesi ise bireylerin ya sol ellerine tutuşturulmuş vaziyette ya da sol ellerine yakın bir bölgede ele geçmişlerdir. Bu durum strigilis sahiplerinin eğer solak değil ise diğer buluntularda olduğu gibi bireyin ayakucuna, fakat birey solak ise strigilisin bireyin sol eline tutuşturulduğu fikrini akla getirmektedir³². Strigilisin sol ele yakın bir bölgede ele geçtiği 26, 61 ve 215 no.lu mezarlarda çoklu gömü olduğu için sonraki gömülerin, strigilislerin yerini değiştirdiği düşünülebilir. Ancak 17 no.lu mezarda yalnızca bir kadına ait gömünün olması bu bireyin solak olduğu düşüncesine güçlü bir kanıt sayılabilir.

Mezarlarda strigilis ile birlikte ele geçen buluntular genellikle mezar sahibinin mesleği ile ilgili bilgiler vermesine karşı³³ Antandros örneklerinde bu durum söz konusu değildir. Strigilis ile birlikte ele geçen buluntular çok çeşitli olabilmektedirler³⁴. Bunlar amphora, amphoriskos, pelike, alabastron, stemless, bolsal, lekythos, olpe, skyphos, kyliks, khytridion, kâse, terrakotta figürin, aşık kemikleri, fibula, çivi, sikke, boncuk, ayna, iğne, halka ve ağırşak gibi mezar hediyeleri olabilmektedirler.

Strigilis buluntulu mezarlara bakıldığında, mezar sahiplerinin cinsiyet ve yaşlarında bir düzen arz etmediği görülmektedir. Strigilis buluntulu 23 mezardan 6 tanesinin antropolojik analizleri yapılamadığı için bireylerin cinsiyet ve yaşları bilinmemektedir. Geriye kalan 17 mezardan 3 tanesinin cinsiyeti belirlenememiş, 3 tanesinden iskelet ele geçmemiş, 4 tanesinde hem erkek hem de kadın olduğu saptanmış, üç tanesinde erkek, üç tanesinde kadın ve bir tanesinde cinsiyetleri belirlenemeyen biri 3,3 diğeri 4,3 yaşlarında olan iki çocuk olduğu analizler sonucunda ortaya konulmuştur. Ayrıca yapılan antropolojik analizler sayesinde strigilis buluntulu kadın mezarları her strigilis buluntulu mezar sahibinin erkek ve atlet olmadığı gerçeğini de ortaya koymuştur³⁵.

Oldukça ilginç çıkan analiz sonuçlarına bakıldığında strigilis buluntulu kadın mezar sayısının, strigilis buluntulu erkek mezar sayısına eşit olduğu görülmektedir. İçinde hem erkek hem de kadının olduğu dört mezardan ele geçen strigilislerin hangisine olduğunu saptamak oldukça zordur. Ancak 26 no.lu mezardan ele geçen aynanın kadına ait olduğu kuvvetle muhtemeldir, çünkü şimdiye kadar strigilis buluntulu kadın mezarlarına rastlanırken, ayna buluntulu erkek mezarına çok nadir rastlanmaktadır³⁶. Dolayısıyla 26 no.lu mezardan ele geçen buluntuların bir bölümünün kadına ait olduğu söylenebilir (belki de strigilis de bu buluntular arasındaydı). Oysaki erkek bireyin herhangi bir buluntuya sahip olup olmadığı hakkında kadın için verilen örnek kadar güçlü bir kanıt sunulmamaktadır.

Strigilis buluntulu kadın mezarları, İtalya'daki Yunan koloni bölgeleri dışında kalan bütün Yunan etki alanında birkaç örneği geçmeyecek kadar çok nadir ele geçmişlerdir. Ancak İtalya coğrafyasında kadın mezarlarına strigilis bırakılma geleneği oldukça yaygındır. Bu durum Antandros'un İtalya ile bir ilişki içerisinde olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim bu düşüncüyü destekleyecek bilgiyi Ksenophon'dan edinmekteyiz. Peloponnesos savaşının ikinci evresi ile ilgili Ksenophon'un aktardığı bilgiye göre; Syrakousailılar nöbet tutmalarındaki gayretleri ile Antandrosular'ın takdirlerini kazanmayı başarırlar ve bu davranışları sonucunda Antandrosular, onlara vatandaşlık hakkı tanır³⁷. Olasılıkla vatandaşlık hakkı tanınan Syrakousailıların en azından bir bölümü Antandros'da aileleriyle birlikte yaşamaya başlamış ve kadın mezarlarına strigilis bırakılması geleneklerini de buraya taşımışlardır³⁸. Strigilis buluntulu 4, 17 ve 67 no.lu kadın mezarların tarihleri de bu öneriyi desteklemekte ve ilginç bir biçimde bu mezarlarda strigilis ile birlikte ele geçen diğer buluntuların yerel üretim oldukları gözlemlenmektedir³⁹.

³² Euphoros'daki bir mezar buna örnek olarak gösterilebilir. Strigilisin hem mezar taşı üzerindeki figürin sol elinde resmedilmiş olması hem de ölünün sol eline bırakılmış olması tesadüf olmalıdır (Kotera-Feyer 1993: 96).

³³ Strigilis ile birlikte ele geçen buluntular kılıç, miğfer... vs. ise mezar sahibinin savaşçı kimliğini, halter, disk... vs. gibi aletler ise sporcu kimliğini, tıp araç-gereçleri ise çoğunlukla hekimlik kimliğini açıklamaktadır. Ancak bazı istisnai örnekler de vardır. Örneğin Epidaurus'daki bir çocuk mezarında kılıç, ok ucu, hancer gibi savaş aletleri ile birlikte bronz bir strigilis ele geçmiştir (Kotera-Feyer 1993: 84).

³⁴ Güney İtalya ve Sicilya'da strigilis ile birlikte erkek mezarlarından ele geçen buluntular genelde standarttır. Mezar buluntuları Krater, Pelike veya Oinokhoe, bireyin bir elinde strigilis diğer elinde bıçak ve birkaç tane kap olabilmektedir (Trendall 1963-1964: 43).

³⁵ Bazı yayınlarda her strigilis buluntulu mezar sahibinin erkek veya atlet olabileceği belirtilmektedir. Örn. Trendall 1972-1973: 35; Angelis 2006: 171; Aksi görüş için bkz. Aydın-Tavukçu 2006: 163-Dn.1066.

³⁶ Bilindiği üzere strigilis mezar eşyası olarak da kullanılır ve genellikle erkek mezarlarına konulur. Normal olan bu durum, strigilis ile aynanın beraber bir erkek mezarında ele geçmesi (Kıbrısta yer alan Nea Paphos'da Hellenistik Dönem'e tarihlenen 35-40 yaşlarındaki bir erkek mezarında strigilis, ayna ile birlikte ele geçmiştir.) ile bir sorun haline gelmektedir. Her ne kadar vazo üzerindeki betimlemelerde erkeklerin ayna kullandığı bilinse de, strigilis ve aynanın birlikte kullanıldığı hiçbir şekilde görülmemiştir (Cassimatis 1991: 194.).

³⁷ Ksenophon (*Hellenika*, I, I, 25-26)

³⁸ Aslında, Sicilya'nın MÖ 7. yüzyıldan itibaren Batı Anadolu ile bir çok farklı alanda sıkı ilişki içinde olduğu görülmektedir. Mimarlık ilişkileri için bkz. Anabolu 1989: 41 vd.

³⁹ 4 no.lu mezarda MÖ 5. yüzyılın sonuna tarihlendirilen bir gri amphora, 17 no.lu mezarda MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen bir kırmızı hamurlu amphora ve 67 no.lu mezarda yerli üretim olduğu düşünülen ve MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen kyliks-skyphos ele geçmiştir.

Strigilis buluntulu çocuk mezarlarına Yunanistan ve Yunan etki alanının içinde yer alan bütün bölgelerde seyrek olarak rastlanır⁴⁰. Antandros Nekropolisi'nde de strigilis buluntulu çocuk mezarları diğer bölgelerde olduğu gibi nadir bir uygulama olarak karşımıza çıkmakta ve tek örnek ile bu uygulamayı temsil etmektedir.

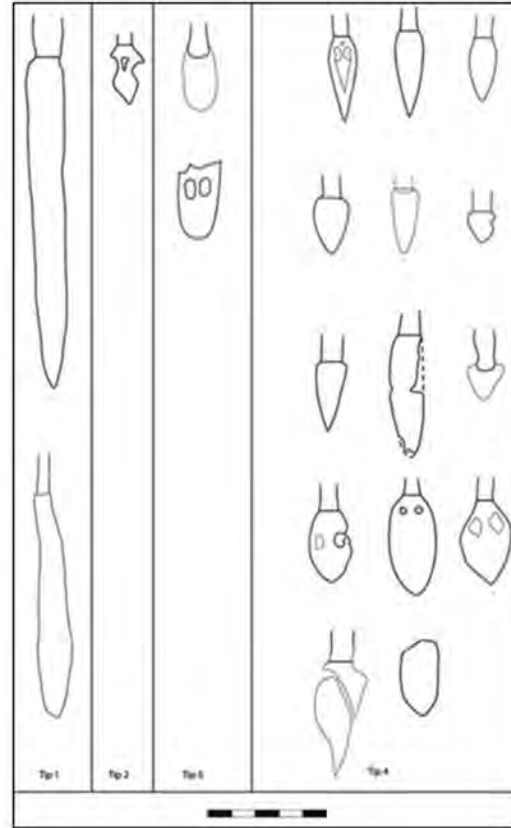
TİPOLOJİ

Ele geçen strigililere bakıldığında hepsinin klasik tipteki strigilisler olduğu görülse de ayrıntılarda birbirinden farklı oldukları gözlemlenmektedir⁴¹. Bu farklılıklardan hareketle üç farklı tipoloji önerilmiştir. Bunlar kulp bitimindeki farklılıklara göre, kulp-kaşık birleşme yerlerindeki farklılıklara göre ve kulbun ön kısmından tepe noktasına geçişindeki farklı açılanmalara göre oluşturulan tipolojilerdir.

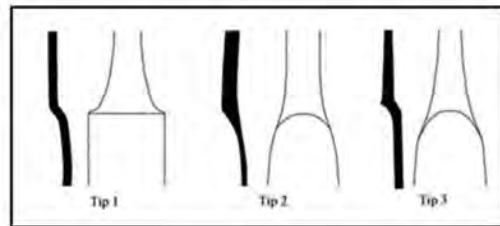
A- Kulp Bitimindeki Farklılıklar

Kulp bitimi ya da eklenti olarak adlandırılan kısım strigilis kulbunun bükülerek arka kısımda kaşığa bağlantıyı sağlayan bölümdür. Kulp bitimi klasik tipteki strigilislerin çoğunda sivri yaprak biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Antandros örneklerinin çoğunda da bu sivri yaprak tipi karşımıza çıkmakla birlikte farklı biçimlerini de görmek mümkündür. Kulp bitimleri tıpkı kulp-kaşık birleşme yerlerinde olduğu gibi çoğunlukla kronolojik bir gelişmeyi göstermemektedir. Ancak geç dönemlerde (Hellenistik-Erken Roma döneminde) bunların oldukça uzadıkları ve sonra ortadan kayboldukları görülmektedir⁴². Resim 2a'da Tip 1 olarak adlandırılan bu kulp bitimlerini iki örnek temsil etmektedir. Bunların uzunlukları neredeyse strigilis kaşığının yarısından fazlasına eşit olup⁴³ mızrak ucu veya bıçak ağızı biçimindedirler (Resim 2a, Tip 1). Tip 2 olarak isimlendirilen kulp bitimi ise tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekte kulp bitimi tek yaprağın üç bölüme ayrılması ile oluşmuştur. Bu biçimi ile çınar ağacının yaprağını anımsatmaktadır

(Resim 2a, Tip 2). Bu örneğin bir benzeri Korinth Kuzey Nekropolisi'ndeki 415 numaralı mezardan ele geçen bronz strigilisin kulp bitimidir⁴⁴. Kulp bitimlerinin üçüncü tipini ise ucu yuvarlatılmış yaprak biçimindeki kulp bitimleri oluşturmaktadır. Bu tip, iki örnek ile temsil edilmektedir (Resim 2a, Tip 3). En yaygın kulp bitimi olan sivri yaprak biçimindeki kulp bitimleri Tip 4 olarak adlandırılmıştır. Bu tip kulp bitimleri hemen hemen her yüzyılda yaygın bir şekilde çok sevilerek kullanılmıştır (Resim 2a, Tip 4).

a

b

c

Resim 2: Antandros Strigilis Tipolojisi / *Typology of Antandros Strigilae*.

⁴⁰ Peleponessos'da bazı çocuk veya bebek mezarlarında strigilisler minyatür şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Korinth'de MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında bireyin yanına birden fazla strigilis bırakıldığı görülür. Yetişkinlerin mezarlarında strigilisler daha çok çift olarak ele geçerken, dört ya da daha fazla strigilis buluntulu mezarların çocuklara ait olduğu görülmektedir. Hatta bir mezardan 10 adet strigilis ele geçmiştir. Strigilislerin çokluğu ve minyatür şekilleri ölü yakınlarının onlara yükledikleri anlamlara bağlı olmalıydı (Kotera-Feyer 1993: 101.).

⁴¹ Antandros Nekropolisi'nde ele geçen strigilislerin tamamı Parović-Peşikani'nin oluşturduğu tipolojideki Tip 2 ile benzerlik taşımaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Parović-Peşikani 2005: 113 vd.

⁴² Örneğin Fossa Nekropolü'nde MÖ 1. yüzyılın sonlarından itibaren strigilis eklenti bölümlerinin artık ortadan kalktığını görmekteyiz (D'Ercole/Copersino 2003: 195, Tomba, 124, Tav. 143.23, 24., 207, Tomba 330, Tav. 148.)

⁴³ Bkz. AOF 11 kodlu strigilis.

⁴⁴ Blegen/Palmer/Young 1964: 93, Fig.9-group iii-397-1.

B- Kulp-Kaşık Birleşme Yerlerindeki Farklılıklar

Kulp-kaşık birleşme yerlerine göre üç farklı tipin olduğu görülmüştür. Ancak bu farklılık zamansal olmayıp, strigilisin yapım tekniği ile ilişkili bir durumdur. Bu yargı, aynı mezardan ele geçen strigilislerin farklı kulp-kaşık birleşme yerlerine sahip olmaları ile desteklenmektedir. Tip 1 olarak adlandırılan bu strigilis tipinde kulptan kaşığa geçiş dikdörtgen bir biçimde sağlanmaktadır. Yani strigilisin kaşık bölümünün başlangıcı dikdörtgen bir forma sahiptir (Resim 2b, Tip 1). Tip 2 olarak adlandırılan strigilis tipinde ise kulptan kaşığa geçiş yuvarlatılarak verilmiştir. Burada strigilisin kaşık bölümünün başlangıç kısmı yaklaşık olarak yarım daire biçimindedir (Resim 2b, Tip 2). Son olarak, Tip 3 ismi verilen strigilis tipinde ise kulp-kaşık birleşme yerinde yine Tip 2’de olduğu gibi yuvarlatılarak geçiş sağlanmaktadır. Ancak bu tipte Tip 2’nin aksine kulptan kaşığa geçiş direk sağlanamamaktadır. Strigilisin ön kısmında kulptan kaşığa geçişte dış bükey bir yiv bulunmaktadır (Resim 2b, Tip 3).

C- Kulbun Ön Kısmından Arka Kısma Geçişindeki Farklılıklar

Kulp bitimi ve kulp-kaşık birleşme yerlerine göre oluşturulan tipolojinin aksine kulbun ön kısmından arka kısma geçiş farklılıkları strigilisin zaman içerisinde gösterdiği form gelişiminden kaynaklanmaktadır⁴⁵. Kronolojik gelişim sonucu ortaya çıkan bu tipoloji kronoloji bölümünde sayısal verilerden de yararlanılarak ayrıntılı bir biçimde ele alınmış ve kronoloji tablosu’nda görsellerle de desteklenmiştir. Antandros örnekleri üzerinde yapılan incelemeler sonucu dört tip belirlenmiştir. Bunlar sırasıyla:

1) Kulbun ön kısmından kulbun tepe noktasına geçiş yavaş ve eğimli bir biçimde sağlanmaktadır. Tepe noktasında kulbun arka kısma geçiş yine aynı biçimde sağlanmaktadır. Böylece projeksiyon noktası kulbun üst bölgesinde yer almakta ve kulp neredeyse yarım daire şeklini almaktadır. Bu tipteki Antandros örneklerinin tamamı MÖ 5. yüzyıla aittir (Resim 2c, Tip 1).

2) Kulbun ön kısmı dikey bir biçimde yükselerek kulbun tepe noktasının hizasına gelmiş ve böylece kulbun ön kısmından tepe noktasına geçiş 90 derecelik açıya yaklaşmıştır. Yani Projeksiyon noktası kulbun ön kısmına yaklaşmaktadır. Kulbun tepe noktasından arka kısma geçiş ise MÖ 5. yüzyıl örneklerinde olduğu gibi yavaş bir eğim ile sağlanmaktadır. Bu tipteki Antandros örneklerinin tamamı MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir (Resim 2c, Tip 2).

3) Kulbun biçimi MÖ 3. yüzyıldan itibaren dikdörtgen forma yaklaşır ve bir süre sonra standartlaşır. MÖ 3. yüzyıldan MÖ 2. yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdüren bu formda kulbun ön ve arka kısmından tepe noktasına geçişlerde 90 derecelik açıya oldukça yaklaşılmış ancak henüz tam olarak bu açı oluşmamıştır. Ayrıca kulp açıklığının da oldukça daraldığı gözlemlenmektedir. Bu tipten iki örnek ele geçmiştir ve bunlar MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Resim 2c, Tip 3).

4) Kulp dikdörtgen bir biçimdedir. Kulbun ön kısmından arka kısma geçiş 90 derece ile sağlanır. Bu yüzyılda kulp açıklığının oldukça daraldığı, parmakların kulp açıklığından geçemediği, kulbun artık sap özelliği kazandığı örnekler mevcuttur. Bu tip Antandros’da bir örnek ile temsil edilmekte ve MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Resim 2c, Tip 4).

KRONOLOJİ

Strigilislerin kronoloji evrimi kabaca takip edilebilmekle birlikte, kesin tarihlendirmelerde problemler yaşanmaktadır⁴⁶. Strigilisin kesin tarihlenmesinde oldukça önemli olan strigilisin kime ait olduğu veya kim tarafından yapıldığı ile ilgili isimler nadir de olsa strigilislerin üzerine yazılmaktadırlar⁴⁷. Temel biçimini MÖ 6. yüzyıldan Roma Dönemi’ne kadar korumakla beraber, ayrıntılarda temel biçiminin değiştiğini gözlemlemek mümkündür⁴⁸. Strigilislerin ele geçtiği merkezlere bakıldığında aynı dönemde farklı strigilis tiplerinin görülmesi bütün strigilisler için genel bir kronoloji önerisinde bulunmanın mümkün olmadığını göstermektedir. Ancak aynı tipe (klasik tip olarak adlandırılan strigilis tipi⁴⁹) ait bütün strigilisler için kronolojik olarak form gelişiminin olabileceği görülmektedir⁵⁰. Arkaik döneme tarihlenen en erken strigilisler Korinth’de ele geçmiştir olup, bu strigilisler içi delik silindirik bir tutamağa sahiptirler. Benzer örnekleri Isthmia’da da ele geçmiştir. Silindirik kulplu strigilislerden sonra Geç Arkaik Dönem’de klasik tipteki strigilisler ortaya çıkar⁵¹. Klasik tipteki strigilislerin kulpları MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında geniş ve şerit şeklinde bir form gösterirken, MÖ 5. yüzyılın ortalarına doğru biraz daha daralır ve bunu takip eden zamanlarda ise kulp birçok değişik biçimde karşımıza çıkar. Erken dönem strigilislerin şeritvari ve geniş açılı kulpları Roma Döneminde dörtgen bir yapıya dönüşür ve el parmakları artık kulbun içinden geçmez, kulbu bir sap gibi kavrar duruma gelir⁵². Dört-

⁴⁶ Raubitschek 1998: 123.

⁴⁷ Raubitschek 1998: 123; Robinson 1941: 174; Richter/Litt 1915: 294; Zissu-Ganor 2004: 115.

⁴⁸ Richter/Litt 1915: 293.

⁴⁹ Kulp ve kaşıktan oluşan strigilis tipi. Antandros strigilislerinin tamamı klasik tip içerisinde değerlendirilir.

⁵⁰ Kotera-Feyer 1993: 140.

⁵¹ Raubitschek 1998: 122-123.

⁵² Richter/Litt 1915: 293.

⁴⁵ Kulbun ön kısmından arka kısma geçişlerdeki açı farklılıkları esas alınarak oluşturulan kronoloji önerisi “Kronoloji” bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

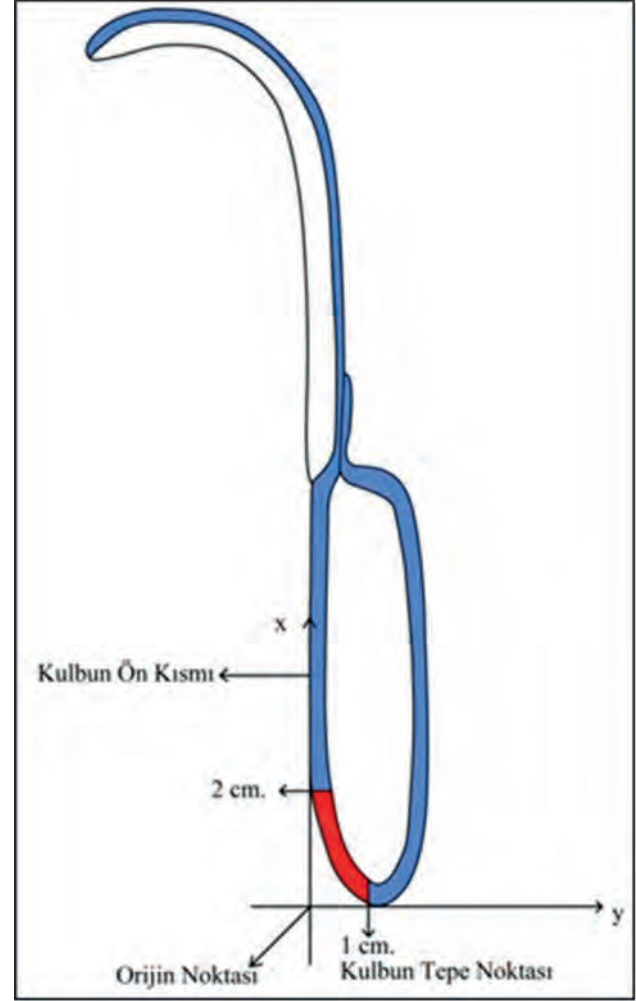
gen kulp yapısı MÖ 3. yüzyılda standartlaştıktan sonra, 2. yüzyılda da varlığını sürdürür ve Roma döneminde ise en çok tutulan kulp formu olur. Kaşık kısmı ise çok az değişmiştir. Kaşığın yapısı; yarım yuvarlak, köşeli veya yuvarlak olabilir ve hepsinin içi oyuktur. MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında az bükülmüş kaşık tipi görülür. MÖ 4. yüzyıla kadar kaşığın farklı bölgelerde farklı bükülme ve açılanmaları görülmezken, MÖ 4. yüzyıldan itibaren her bölgede kaşıktaki değişimi incelemek mümkündür. Kaşıktaki bu farklı bükülme ve açılanmalar Hellenistik Döneme kadar devam eder⁵³. Strigilisin kaşık bölümündeki farklılıklar kronolojik bir gelişimden ziyade teknik bir gelişimi göstermektedir⁵⁴. Açıkça ortaya konulamayan bu kronolojik belirsizlik strigilislerde kronolojik gelişimin önem arz etmediği fikrini oluşturmuştur⁵⁵.

Antandros Nekropolisi'nde ele geçen örneklerin hiçbirinin üzerinde herhangi bir yazı veya damgaya rastlanılmamış olmasına rağmen, yanında ele geçen diğer mezar hediyeleri sayesinde strigilislerin kronolojik gelişimini net bir biçimde takip etmek mümkün olmuştur. Antandros örnekleri üzerinde yapılan incelemeler yukarıda belirtilen kronolojik gelişim belirsizliğini bir nebze de olsa gidermiştir. Aynı mezardan ele geçen strigilisler birbirlerinin aynısı olmadıkları için beş on yıl gibi kısa aralıklı kesin bir kronoloji önerisini engellemiş, ancak yüzyıl bazında ele alındıklarında kronolojik gelişimi net bir biçimde ortaya koymuşlardır. Söz konusu kronolojik gelişim kulplarda gözlemlenirken, aynı gelişim kaşıklarda gözlemlenememiştir.

Sonuç olarak, Antandros örnekleri üzerinde yapılan incelemeler sonrasında strigilislerin kulpları temel alınarak bir kronoloji önerisinde bulunmanın mümkün olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Kulplardaki gözle görülebilen gelişimi daha net bir biçimde ortaya koyabilmek için sözel bir ifadeden ziyade matematiksel bir ifadenin zorunlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, strigilis kulbunun ön kısmından tepe noktasına geçişteki açı farklılıklarını net ifadelerle belirtmek için farklı bölümlerden (özellikle mühendislik) akademisyenlerle görüş alışverişinde bulunulmuştur. Yapılan bu görüş alışverişinin sonucunda en doğru yöntemin metnin devamında bahsi geçecek yöntemin olduğu sonucuna varılmıştır.

Antandros Nekropolisi'nden ele geçen ve kulbu korunan bütün strigilisler değerlendirilerek, kulbun ön kısmından tepe noktasına geçişteki farklılıklar incelenmiştir. Kronolojik gelişimi ortaya koymak için birbiriyle dik olarak kesişen X ve Y doğruları çizilmiştir⁵⁶. Strigilisin tam ola-

rak dik durmasını sağlamak amacıyla strigilis kulbunun ön kısmı X doğrusuna yaslandırılmış ve daha sonra strigilis kulbunun tepe noktası Y doğrusuna oturtulmuştur. X ve Y doğrularının kesiştiği Orijin (Sıfır) noktası ile strigilis kulbunun tepe noktası (Y doğrusu üzerinde kulbun değdiği ilk nokta.) arasındaki mesafenin ölçülmesi sonucu ortaya çıkan sayısal veriler strigilis kronolojisinin oluşturulmasında belirleyici olmuştur (Resim 3).

Resim 3: Kronoloji Metodu / Method of Chronology.

Kulbun tepe noktasının Y doğrusuna değdiği ilk noktanın Orijin noktasına olan uzaklığı ölçülmüş ve metnin sonunda verilen kronoloji tablosu'ndaki sonuçlar ortaya çıkmıştır (Tablo 1). Kronoloji tablosu'nda sadece kulbun ön kısmından tepe noktasına geçiş kısmı korunan strigilisler değerlendirmeye alınmıştır. Buna göre;

⁵³ Kotera-Feyer 1993: 140–141.

⁵⁴ Pemberton 1985: 290.

⁵⁵ Zissu-Ganor 2004: 115.

⁵⁶ X ve Y strigilisin kronolojik gelişimini belirtmek için strigilisin dayandırıldığı çizgilere verilen isimdir. Bu harflerin yerine herhangi bir harf de kullanılabilir.

MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen 1⁵⁷, 2⁵⁸, 49⁵⁹, 68⁶⁰ ve 215⁶¹ No.lu mezarlardan ele geçen AEF 13⁶², ANU 15, BDH 3⁶³, BLH 2⁶⁴, EOM 8⁶⁵ ve EOM 9 kodlu strigilislerde orijin noktası ile kulbun tepe noktasının ilk değdiği nokta arasındaki mesafenin 1 ile 1,5 cm arasında değiştiği görülmüştür. Bu strigilislerin hiçbirinde bu mesafe 1 cm'nin altına düşmemiş olup, söz konusu mesafenin genellikle 1 cm civarında olduğu gözlemlenmiştir. Gerek diğer mezar buluntuları gerekse strigilislerin diğer merkezlerdeki benzer örnekleri MÖ 5. yüzyıla ait olup, bu kronoloji önerisini desteklemektedir. Ancak 40 ve 226 No.lu mezarlardan ele geçen ikişer strigilisten biri bu kronoloji önerisine uyarken biri uymamaktadır. Mezar buluntuları sayesinde MÖ Geç 5. yüzyıla tarihlendirilen⁶⁶ 40 No.lu mezardan ATK 3 ve ATK 12 kodlu iki adet strigilis ele geçmiştir. ATK 3 kodlu strigiliste orijin noktası ile kulbun tepe noktasının ilk değdiği nokta arasındaki mesafe 1,5 cm olarak ölçülmüş ve bu haliyle önerilen kronolojiyi desteklemiştir. Ancak ATK 12 kodlu strigiliste orijin noktası ile kulbun tepe noktasının ilk değdiği nokta arasındaki mesafe 0,4 cm olarak ölçülmüş ve bu haliyle önerilen kronolojiye göre MÖ 4. yüzyıla ait olması gerekmektedir. Bu durum Antandros'taki birçok mezarda görüldüğü üzere söz konusu mezarın bir aile mezarı olarak kullanıldığı fikrini uyandırmış ve ATK 12 kodlu strigilisin mezarın ikinci kullanımına ait olması gerektiğini düşündürmüştür. Söz konusu kronolojiye uyum sağlamayan bir diğer aile mezarı ise 226 No.lu mezardır. İlk kullanım evresi MÖ Geç 5. Erken 4. yüzyıla tarihlendirilen mezardan⁶⁷ EYL 4 ve EYL 5 kodlu iki adet strigilis ele geçmiştir. EYL 4 kodlu strigiliste orijin

noktası ile kulbun tepe noktasının ilk değdiği nokta arasındaki mesafe 1 cm. olarak ölçülmüş ve bu haliyle MÖ 5. yüzyıl örneklerini desteklerken, EYL 5 kodlu strigiliste orijin noktası ile kulbun tepe noktasının ilk değdiği nokta arasındaki mesafe 0,6 cm. olarak ölçülmüş ve bu haliyle MÖ 4. yüzyıl örneklerini desteklemektedir.

MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen 16⁶⁸, 17⁶⁹, 26⁷⁰, 61⁷¹, 210⁷², 260⁷³ No.lu mezarlardan AOS 7, AOL 1, ATZ 2⁷⁴, ATZ 3⁷⁵, BJI 2, DSD 5, DSD 6 ve EZV 1 kodlu strigilisler ele geçmiştir. Söz konusu mezarlardan ele geçen strigilislerde ise orijin noktası ile kulbun tepe noktasının ilk değdiği nokta arasındaki mesafenin 0,4 ile 0,8 cm arasında değiştiği görülmüştür. Bu strigilislerin hiçbirinde mesafe 0,4 cm'nin altına düşmemiş olup, bu mesafenin genellikle 0,5 cm civarında olduğu gözlemlenmiştir⁷⁶. Yukarıda verilen mezarlardan ele geçen diğer buluntular da bu kronoloji önerisini desteklemiştir. MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen ancak söz konusu kronoloji önerisini desteklemeyen tek örnek 207 No.lu mezardan ele geçen DUM 4 kodlu strigilistir. 207 No.lu mezardan ele geçen DUM 3 kodlu bronz sikke sayesinde mezar MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁷⁷. Ancak DUM 4 kodlu strigilisin kulp yapısı MÖ 5. yüzyıl tiplerine benzemektedir ki mezarda dört adet yetişkin bireye ait kemiklerin bulunması bu mezarın ilk defa MÖ 5. yüzyılda kullanılmış olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Lahit mezarın açılmasıyla birlikte ikinci kullanım gördüğü anlaşılmıştır. Lahit kapağı ikinci kullanımda tam yerine oturtulamamıştır⁷⁸. Dolayısıyla strigilisin MÖ 5. yüzyılda yapılmış olan olası gömüye ait olabileceğini önermek yanlış olmasa gerektir. Olasılıkla lahit mezarın tekrar kullanım aşamalarında ilk kullanım-

⁵⁷ Doğan 2012: 60.

⁵⁸ Polat 2002: 26; Polat-Polat 2007: 4; Polat 2008: 275.

⁵⁹ Polat/Polat 2003: 457; Polat/Polat 2007: 4; Polat 2008: 276; Somersan 2007: 61-63; Üney 2009: 24, 38-41.

⁶⁰ Doğan 2012: 56.

⁶¹ Polat/Polat/Yağız/Zunal/Yıldırım 2009: 2009: 51.

⁶² Metin içinde "AEF 13" gibi kullanılan kısaltmalardan harfler buluntuların ele geçtiği kontekst, mezar veya tabakanın ismini, sayılar ise buradan ele geçen buluntu sırasını tanımlamaktadır. Söz konusu harf ve sayılar kazı çalışmalarında ele geçen binlerce buluntunun karşmasını engellemekte ve gerek mezar gerekse buluntular için kimlik görevi üstlenmektedir.

⁶³ Mezardan ayrıca BDH 2 kodlu ikinci bir strigilis ele geçmiş ancak kulbu kaşık kısmından ayrıldığı için kronoloji çizelgesinde değerlendirmeye alınmamıştır. BDH2 kodlu strigilisin benzer örneği için bkz. Blegen/Palmer/Young 1964: Lev.80. 283-1.

⁶⁴ Benzer örnekler için bkz. Eliot 1968: 362, Lev.107.49; Blegen/Palmer/Young 1964: Lev.81.322-3.

⁶⁵ EOM 8 kodlu strigilisin benzer örneği için bkz. De Miro 1989: 91, Mezar No: 551, Lev. XLVIII; Cantarella/Grasso/Turnaturi 2008: 125; Comstock/Vermeule 1971: 426, Kat. No.614; Carter 1976: fig.6. (Bir atlet mezarından ele geçen iki adet strigilis EOM 8 kodlu strigilise oldukça benzemektedir, ancak mezar için verilen tarih MÖ 440-430 civarındadır).

⁶⁶ Doğan 2012: 59-60.

⁶⁷ Polat/Polat/Yağız/Zunal/Yıldırım, 2009: 48-49-52; Yağız 2009: 140-141; Mezarın ikinci kullanımına ait malzemenin tarihlendirilmesi ve katoloğu için bkz. Üney 2009: Kat. No: 34-39, 67-70.

⁶⁸ Doğan 2012: 59-64.

⁶⁹ Doğan 2012: 58.

⁷⁰ Polat 2008: 276.

⁷¹ Doğan 2012: 63.

⁷² Polat/Polat/Yağız/Zunal/Yıldırım 2009: 464, 465; Üney 2009: 32-33; Polat/Polat 2007: 5-6; Yağız 2009: 140.

⁷³ Polat/Polat/Yağız/Zunal 2010: 9, 12.

⁷⁴ ATZ 2 kodlu strigilisin benzer örnekleri Hellenistik Döneme tarihlendirilmiştir (Pemberton 1985: 300, Lev.82. 36; Bruneau 1970: 486, fig. 131:82.1.).

⁷⁵ ATZ 3 kodlu strigilisin benzer örnekleri için bkz. Karageorghis 1965: 259, fig. 45; Raubitschek 1998: 130, Lev.73-468; ayrıca kulbun ön kısmından tepe noktasına geçişteki benzerlik dikkate alınarak bronzdan yapılmış benzer örnekleri için bkz. Touchais 1980: 650, fig. 142.

⁷⁶ 16 no.lu mezardan ele geçen ve orijin noktası ile kulbun tepe noktasının ilk değdiği nokta arasındaki mesafenin 0,5 cm olduğu AOS 7 kodlu strigilis, aynı mezardan ele geçen ve mezarın kesin tarihlenmesinde kullanılan AOS 2 ve AOS 3 kodlu kyliks kantharoslar sayesinde MÖ 350-325 yılları arasına tarihlendirilmiştir (Doğan 2012: Lev.11, Res.13-Çiz.13, Lev.11, Res.14-Çiz.14). Kesin olarak tarihlenen bu mezar bu yöntemin güvenilirliğine önemli bir kanıt oluşturması açısından önemli bir veridir. Ayrıca Kyliks kantharoslar için bkz. Sparkes/Talcott 1970: Fig. 7, No: 661.

⁷⁷ Yıldırım 2009: 77.

⁷⁸ Üney 2009: 34.

lara ait hediyeler dağıtılmıştır⁷⁹.

Kronoloji önerisine dâhil edilen MÖ 2. yüzyıla ait iki örnekten ilki mezar buluntusu olup, 63 No.lu mezardan⁸⁰ ele geçen BLG 2 kodlu strigilistir. MÖ 2. yüzyıla tarihlenen 63 No.lu mezardan ele geçen BLG 2 kodlu strigilis üzerine yapılan ölçüm sonucunda orijin noktası ile kulbun tepe noktasının ilk değdiği nokta arasındaki mesafenin 0,2.5 cm olduğu görülmüştür⁸¹. İkinci örnek ise mezar dışından ele geçen FHB 7 kodlu strigilistir. Orijin noktası ile kulbun tepe noktasının ilk değdiği nokta arasındaki mesafe 0,3 cm olarak ölçülmüştür. FHB 7 kodlu strigilis mezar dışından ele geçtiği için kesin olarak tarihlendirilememiştir. Ancak kulp formuna bakıldığında dikdörtgen forma yaklaşan bir biçim sergilemektedir. Bu form MÖ 3. yüzyıldan itibaren ortaya çıkıp Roma Döneminde standartlaşan bir kulp formudur. Kulp yapısı dikkate alınarak verilecek tarih MÖ 2. yüzyılın ortaları olmalıdır. Erken örneklerde kulp bu kadar dörtgen değil, ancak MÖ 1 yüzyıl ve daha sonraya tarihlenecek kadar da dörtgen bir kulp formuna sahip değildir. Ayrıca 31 no.lu lahdin batısından yani 31 no.lu lahde yapılan Hellenistik Dönem gömüsü ile aynı stratigrafide ele geçmesi göz önünde tutulduğunda strigilisi Hellenistik Dönem'e tarihlemek yanlış olmasa gerekir⁸². Ortaya çıkan bu sonuca göre orijin noktası ile kulbun tepe noktasının ilk değdiği nokta arasındaki mesafe 0,2.5-0,3 cm civarında ise MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlenmenin mümkün olabileceğini göstermektedir.

MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen 13 No.lu mezardan⁸³ AOF 13⁸⁴ ve AOF 17 kodlu iki adet strigilis ele geçmiştir. Bu strigilislerden AOF 17 kodlu olanın sadece kaşık bölümü korunduğu için kronoloji önerisinde değerlendirmeye alınmamıştır. AOF 13 kodlu strigilisin tepe noktası tam olarak korunmamış, ancak kulbun her iki tarafının eşit seviyede korunmuş olması ve çok az da olsa kulp dönüşünün korunmuş olması kronoloji önerisinde değerlendirmeye almasına olanak sağlamıştır. Yapılan inceleme sonucunda kulbun ön kısmının tepe noktasına geçişte 90 derecelik bir açı sergilediği görülmüştür. Dolayısıyla kulbun ön kısmı 90 derecelik açı ile kulbun tepe noktasına geçiş yapıyor ise (kulbun ön ve tepe kısımları orijin noktasında birleşiyor ise) kesin olmamakla birlikte MÖ 1. yüzyıldan daha erken olmamalıdır. Nitekim gerek mezarın diğer buluntuları gerekse strigilisin diğer merkezlerden ele geçen örnekler de MÖ 1. yüzyıl tarihini, dolayısıyla önerilen kronolojiyi desteklemektedir.

Antandros örnekleri üzerinde yapılan ölçümler sonucunda ortaya çıkan bu sayılar Antandros dışındaki merkezlerden ele geçen strigilislerin tarihlendirilmesinde bir kanun niteliği taşımamakla birlikte, gerek müzelerde gerekse yayınlarda görülen ve gözlemlenen strigilisler üzerinde yapılacak ölçümlerin de bu kurala uyacağı ilk izlenim olarak oluşmaktadır. Her zaman için bu kuralın dışında olabilecek örneklerin de varlığı unutulmamakla birlikte, dönemin teknik ve modası eğiliminde üretilen strigilislerin saptadığımız bu ölçüm tekniği vasıtasıyla tarihlenmeleri mümkün görünmektedir.

Kulp kısımları korunamayan veya deforme oldukları için kronoloji önerisinde değerlendirmeye alınmayan strigilislerden 4 No.lu mezardan ele geçen ALM 2⁸⁵ MÖ 5. yüzyıla⁸⁶, 6 No.lu mezardan ele geçen AET 93 kodlu strigilis MÖ Geç 5. Erken 4. yüzyıla⁸⁷, 36 No.lu mezardan ele geçen ATJ 8⁸⁸, 224 No.lu mezardan ele geçen EIT 13⁸⁹, 67 No.lu mezardan ele geçen BGL 5⁹⁰ ve 84 No.lu mezardan ele geçen BPS 8⁹¹ kodlu strigilisler MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir. Bunların dışında, MÖ 5. yüzyıldan MÖ 2. yüzyıla kadar kullanım gören 60 No.lu mezardan ele geçen BKB 2 kodlu strigilisin kaşık bölümüne ait küçük bir parçadan oluşması ve formunun saptanmasına olanak tanımaması strigilisin tarihlendiril-

⁷⁹ Antik metinlerden lahit mezarların genellikle karı-koca ve çocukların ve bazen de sadece karı-kocanın, nadiren de hısım akrabaların da gömüldüğü toplu mezarlar olduğu bilinmektedir. Lahitler aile mezarları olarak kullanıldıklarına ve ailenin bütün fertleri de aynı zamanda ölmeyeğine göre, genellikle tek bir definden çok, muhtelif zamanlarda yapılan mükerrer definler söz konusuydu. Nitekim, lahitlerin üzerlerindeki kitabelerde, defnedilmiş kişilerin adlarından başka, çoğu kez, gömülmeye hakkı bulunan kişilerin (örneğin, çocuklar gibi) isimleri de yer almaktadır (Çelgin 1990: 185).

⁸⁰ Yıldırım 2009: 45; Yağız 2009: 139.

⁸¹ Strigilis yanından ele geçen Philetairos sikkesi yardımıyla MÖ 158-138 yılları arasına tarihlendirilmiştir (Yıldırım 2009: 45; Yağız 2009: 139). Ayrıca strigilisin benzerleriyle karşılaştırılması da bu tarihi destekler niteliktedir (BLG 2 kodlu strigilisin benzeri T.187 no.lu mezardan ele geçmiş ancak mezarın Hellenistik ve Roma Dönemlerine ait olduğu belirtilmiştir. Mezardan ele geçen Fig. 41 ve Fig. 42'nin kulp yapıları birbirinden oldukça farklıdır. Olasılıkla fig. 41 Hellenistik Dönem gömüsüne aitken, dikdörtgen kulp yapısıyla dikkati çeken fig. 42 Roma Dönemi gömüsüne aittir (Karageorghis 1985: 914, fig.41).

⁸² 31 no.lu mezarın ikinci kullanımına dair bilgi için bkz. Yağız 2009: 141.

⁸³ Doğan 2012: 64-65.

⁸⁴ AOF 13 kodlu strigilisin benzer örnekleri için bkz. McFadden 1946: 463,468-469, Lev. XXXVI.8,9; Comstock/Vermeule 1971: 427, Kat. No.615; Sevinç/Treister 2003: 233, Cat. No:77.1, fig.90 (Genel itibarı ile buradaki strigilise benzemekte ancak dikdörtgen kulp yapısı benzer niteliktedir).

⁸⁵ Benzer örneği için bkz. Richter/Litt 1915: 294. No. 856.

⁸⁶ Doğan 2012: 58.

⁸⁷ Doğan 2012: 58.

⁸⁸ Polat 2002: 26; Polat-Polat 2007: 4; Polat 2008: 276.

⁸⁹ Polat/Polat/Yağız/Zunal/Yıldırım 2009: 52.

⁹⁰ Doğan 2012: 64.

⁹¹ Yıldırım 2009: 48.

mesini zorlaştırmıştır. Ancak yanından ele geçen mezar buluntuları olan Attika kırmızı figür bezemeli bir bodur lekythos (MÖ geç 5. yüzyıl), bir Attika siyah firnisli kase (MÖ 430), bir siyah firnisli tuzluk (MÖ 430), gri monokrom perdahlı bir masa amphorası yardımıyla mezar MÖ 430 dolaylarına tarihlendirilmiştir⁹². Mezardan ele geçen üç bronz sikkeden ikisinin aşırı korozyondan tarihlenmesi yapılamamış ancak bir tanesi MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁹³. Ayrıca mezar dışından gelen APT 1, BIB 1 ve AJV 5 kodlu strigilisler nekropolisteki stratigrafik yapılanma dikkate alınarak Hellenistik Dönem'e tarihlendirilirken, BFS 24 ve BBV 19 kodlu strigilisler tarihlendirilememiştir⁹⁴.

Sonuç olarak, Antandros Nekropolisi'nde ele geçen strigilislerin tarihlendirilmesi genel olarak beraberinde ele geçen diğer malzemeler göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Ancak strigilis tipleri üzerinde yapılan incelemelerde kronolojik bir gelişimin olduğu da görülmüş ve yer yer özellikle aile mezarı olarak kullanılan mezarların tarihlendirilmesinde bu kronolojik gelişim de göz önünde tutulmuştur. Mezar buluntuları yardımıyla strigilislerden 12 tanesi MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilirken, 3 tanesi MÖ Geç 5. Erken 4. yüzyıla, 12 tanesi MÖ 4. yüzyıla, 1 tanesi MÖ 2. yüzyıla, 2 tanesi MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bunların dışında strigilislerden bir tanesinin çoklu gömüye sahip bir mezardan (60 no.lu mezar) ele geçmesi ve strigilisin de çok küçük bir parçadan oluşması nedeniyle, söz konusu strigilis MÖ 5. ile MÖ 2. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir. Ayrıca nekropoliste ancak mezar dışında altı adet strigilis ele geçmiştir. Bu strigilislerden dört tanesi buldukları alanın stratigrafisi ve form yapıları dikkate alınarak Hellenistik Dönem içerisinde değerlendirilirken, iki tanesi tarihlendirilememiştir.

Antandros Nekropolisi'nde ele geçen 37 adet strigilisten 8 tanesi bronzdan yapılırken, 29 tanesi demirden yapılmıştır. Çalışma kapsamında değerlendirilen strigilisler, bütün Yunan etki alanında olduğu gibi Antandros'ta da MÖ 4. yüzyıldan itibaren demir endüstrisinin geliştiğini ve bronz strigilislerin yerini artık demir strigilislerin aldığı gözler önüne sermektedir⁹⁵. Ele geçen 8 adet bronz

strigilisten 7 tanesi mezar buluntuları yardımıyla tarihlendirilmiştir. Kesin olarak tarihlendirilen bu strigilislerden 6 tanesi MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilirken, sadece 1 tanesi MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ele geçen diğer 29 adet demir strigilisten 23 tanesi kesin olarak tarihlendirilmiştir. Bu strigilislerden 6 tanesi MÖ 5. yüzyıla, 14 tanesi MÖ 4. yüzyıla, 1 tanesi MÖ 2. yüzyıla ve 2 tanesi de MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu sayısal verilerden de anlaşıldığı gibi MÖ 4. yüzyıldan itibaren bronz strigilis kullanımı neredeyse bitmiş yerini demir strigilislere bırakmıştır.

SONUÇ

Antandros Nekropolisi'nde 2001-2009 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında altısı mezar dışından 31'i mezarlardan olmak üzere toplam 37 strigilis ele geçmiştir. Strigilislerin ele geçtiği 23 mezarlardan 20'sini inhumasyon gömü içeren taş lahitler, 3'nü ise kiremit mezarlar oluşturmaktadır. Bu kiremit mezarlardan ikisi inhumasyon, biri kremasyon tarzındadır. Söz konusu 23 mezardan 8'inde ikişer, 15'inde ise birer strigilis tespit edilmiştir.

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere strigilislerin büyük bölümü inhumasyon gömü içeren taş lahitlerden gelmektedir. Bu durum strigilislerin çoğunlukla taş lahit mezarlara bırakıldığı gibi bir izlenim uyandırır da Antandros Nekropolisi'nin Klasik Dönem ölü gömme geleneklerine bakıldığında hakim gömü şeklinin inhumasyon olduğu, taş lahitlerin ise en büyük mezar grubunu oluşturduğu görülür. Bu nedenle strigilislerin ağırlıklı olarak taş lahitlerden gelmesi oldukça doğaldır.

Antropolojik incelemelerin yardımıyla mezarlara bırakılan strigilislerin mezardaki bireylerin yaş ve cinsiyet ilişkisi değerlendirildiğinde genelde cinsiyet ayrımı yapılmaksızın hem erkek hem de kadın yetişkin bireylerin mezarlarına bırakıldığı, bir strigilisin ise cinsiyeti belirlenmemiş iki çocuk mezarına bırakıldığı tespit edilmiştir. Bu durum genel kanının aksine Antandros Nekropolisi'nde strigilislerin yaş ve cinsiyet gözetilmeksizin mezarlara bırakıldığını göstermiştir. Ayrıca mezarlarda strigilis ile birlikte ele geçen buluntular genellikle mezar sahibinin mesleği ile ilgili bilgiler vermesine karşın Antandros örneklerinde bu durum söz konusu değildir.

Strigilislerin tamamı klasik tipte görülsede detaylarda birbirinden farklı oldukları tespit edilmiştir. Bu farklılıklar göz önünde tipolojik sınıflandırma yapılmıştır. Buna göre A- kulp bitimindeki farklılıklara göre, B- kulp-kaşık birleşme yerlerindeki farklılıklara göre, C- kulbun ön kısmından tepe noktasına geçişteki farklı açılanmalarına göre üç tip belirlenmiştir.

⁹² Polat/Polat 2007: 3; Polat/Polat 2003: 457.

⁹³ Yıldırım 2009: 68. Mezardan ele geçen bütün buluntuların tarihlendirilmesi için bkz. Yıldırım 2009: 63-71. Ayrıca lahitten ele geçen 60A no.lu urne mezarın tarihi için bkz. Yağız 2005: 73-74, Kat. No. 19.

⁹⁴ Doğan 2012: 59, 65-66.

⁹⁵ MÖ 6. yüzyılda kullanımı görülen bronz strigilislerin MÖ 5. yüzyılda da çok yoğun kullanıldıkları görülmektedir. Ancak, MÖ 4. yüzyıldan itibaren bronz strigilis sayısında azalma görülür. Ele geçen örnekler bakıldığında Attika dışında bütün bölgelerde ele geçen en erken strigilisler gümüş ya da bronzdan yapılmışlardır. MÖ 4. yüzyılda demir endüstrisinin gelişmesiyle birlikte ele geçen demir strigilis sayısında artış gözlenmekte ve Hellenistik Dönemde strigilislerin çoğu demir madeninden yapılmışlardır (Kotera-Feyer 1993: 84, 89; Amore 2005: 114.).

Strigilislerin tarihlendirilmesi genel olarak beraberinde ele geçen diğer mezar malzemeleri göz önünde bulundularak yapılmıştır. Bununla birlikte farklı bir ölçme yöntemi geliştirilmiştir. Bu yöntemle göre Antandros Nekropolisi'nden kulbu korunan bütün strigilisler bir biriyle dik kesişen X ve Y doğrultularından oluşturulmuş bir çizelge üzerine yerleştirilmiştir. Y çizgisine temas eden kulbun tepe noktası ile X ve Y doğrultularının kesiştiği orijin yani sıfır noktası arasındaki mesafe ölçülmüştür. Ortaya çıkan matematiksel değerler strigilis kronolojisinin oluşturulmasında belirleyici olmuştur.

Bu matematiksel değerlere göre MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen strigilislerde orijin noktası ile kulbun tepe noktasının ilk temas ettiği nokta arasındaki mesafenin 1 ile 1,5 cm arasında değiştiği belirlenmiştir. MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen strigilislerde, bu mesafe 0,4 ile 0,8 cm arasında değişmektedir. MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen strigilislerde 0,2.5–0,3 cm arasında değişmektedir. MÖ 1. yüzyılda ise kulbun ön kısmının tepe noktasına geçişte 90 derecelik bir açı sergilediği görülmüştür.

Hem mezar buluntuları hem de X ve Y doğrultularından oluşturulan kronoloji tablosuna göre Kat. No. 1 ve 3 MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına, Kat. No. 4 ve 5 MÖ 425 yılına, Kat. No. 7 MÖ 425-400 yıllarına, Kat. No. 10 Geç 5. yüzyıla, Kat. No. 16 ve 17 MÖ 375-350 yıllarına, Kat. No. 23 MÖ 350-325 yıllarına, Kat. No. 15, 18, 19 ve 20 MÖ 4. Yüzyıla, Kat. No. 20 MÖ 4. yüzyılın sonlarına, Kat. No. 24 MÖ 2. yüzyıla ve Kat. No. 25 MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Bunların dışında aile mezarı olarak kullanılmış 40 ve 226 no.lu mezarlarda gömüler arasındaki zaman farkını belirlemede mezar buluntularının yanı sıra kronoloji tablosundan da faydalanılmıştır. 40 no.lu aile mezarından ele geçen iki strigilisten Kat. No. 8, hem mezar buluntuları hem de kronoloji tablosundaki sayısal değerlerle Geç 5. yüzyıla tarihlenirken, Kat. No. 9'un kronoloji tablosunda MÖ 4. yüzyıl tipleriyle paralellik arz ettiği görülmüştür. İki strigilis arasında belirlenen bu zamansal farklılık 40 no.lu mezara ait ikinci gömünün MÖ 4. yüzyıla tarihlenmesinde belirleyici olmuştur. Benzer bir durum 226 no.lu aile mezarı için de geçerlidir. Strigilislerden Kat. No. 13, MÖ 4. yüzyıl tipleriyle, Kat. No. 14 ise MÖ 5. yüzyıl tipleriyle uyum sağladığı belirlenmiştir. Yine aile mezarı olarak kullanılan 207 no.lu mezarın buluntuları MÖ 4. yüzyıla işaret ederken, söz konusu mezardan ele geçen Kat. No. 12'nin strigilisi MÖ 5. yüzyıl tipleriyle paralellik göstermektedir.

Sonuç olarak Antandros örnekleri üzerinde yapılan ölçümler sonucunda ortaya çıkan bu sayılar Antandros dışındaki merkezlerden ele geçen strigilislerin tarihlendirilmesinde değişmez bir kural olma niteliği taşımamakla birlikte, gerek müzelerde gerekse yayınlarda görülen

strigilisler üzerinde yapılacak ölçümlerin de bu kurala uyacağı ilk izlenim olarak oluşmaktadır⁹⁶. Her zaman için bu kuralın dışında olabilecek örneklerin de varlığı unutulmamakla birlikte, dönemin teknik ve modası eğiliminde üretilen strigilislerin saptanan bu ölçüm tekniği vasıtasıyla tarihlenmeleri mümkün görünmektedir.

⁹⁶ Ayrıca tarafımızca belgeleme çalışmaları bitirilen ve yayına hazırlanan Efes Müzesi'nde korunan bir grup strigilis üzerinde yapılan ön gözlemler bu çalışmada önerdiğimiz kronolojiyi teyit etmektedir.

KATALOG**Kat. No. 1:** Resim 4a-b**Kod:** BLH 2**Mezar No:** 68**Mezar Tipi veya Türü:** İnhumasyon-Taş Lahit**Mezar Buluntuları:** Bir adet bronz strigilis, bir adet amphora.**Tanım:** Bronz. Parçalar halinde ele geçmiştir. Kulbun arka kısmında ve kaşığın uç kısmında eksik parçalar olduğu için restorasyon aşamasında birleştirilememiştir. Kulbun ön kısmı ve kaşığın büyük bölümü tek parça halinde korunmuştur. Tek parça olarak korunan bu bölümün uzunluğu 21,6 cm olarak ölçülmüştür. İnce bir levhadan kesilmiştir. Kulbun ön kısmından arka kısmına geçiş geniş açılı ile sağlanmıştır. Ön kısımda, kulp-kaşık birleşim yerinde kaşık dikdörtgen bir yapı sergilenmektedir. Kaşık genişliği kulp genişliğinden çok fazla değildir.**Kat. No. 2:** Resim 4c-d**Kod:** BDH 2**Mezar No:** 49**Mezar Tipi ve ya Türü:** İnhumasyon-Taş Lahit**Mezar Buluntuları:** İki adet bronz strigilis, bir adet gri amphora, bir adet kötü korunmuş alabaster taşından yapılmış alabastron, bir adet demir çivi.**Tanım:** Bronz. Uzunluk. 19,2 cm. Tam korunmuştur. Strigilisin arka kısmında kulbu kaşığa bağlayan eklenti kaşıktan ayrılmıştır. Eklenti bölümü (kulp bitimi) yaprak biçiminde olup, üzerinde kaşığa bağlantı sağlamak amacıyla iki delik bulunmaktadır. Kulbun ön kısmından arka kısmına geçiş geniş bir açılı ile sağlanmıştır. Ön kısımda, kulp-kaşık birleşim yerinde kaşık dikdörtgen bir yapı sergilenmektedir. Kaşık geniş ve derin bir yapıya sahiptir.**Kat. No. 3:** Resim 4e-f**Kod:** BDH 3**Mezar No:** 49**Mezar Tipi ve ya Türü:** İnhumasyon-Taş Lahit**Mezar Buluntuları:** İki adet bronz strigilis, bir adet gri amphora, bir adet kötü korunmuş alabaster taşından yapılmış alabastron, bir adet demir çivi.**Tanım:** Bronz. Uzunluk. 19,9 cm. Tam korunmuştur. Strigilisin arka kısmında kulptan kaşığa geçişte yer alan eklenti (kulp bitimi) sivri yaprak biçiminde yapılmıştır. Üzerinde kulbu kaşığa bağlamak amacıyla biri küçük, ikisi büyük üç adet delik bulunmaktadır. Kulbun ön kısmından arka kısmına geçiş geniş bir açılı ile sağlanmıştır. Ön kısımda, kulp-kaşık birleşim yerinde kaşık yarım daireye yakın bir yapı sergilenmektedir. Kaşık geniş ve derin bir yapıya sahiptir.**Kat. No. 4:** Resim 4g-h**Kod:** EOM 8**Mezar No:** 215**Mezar Tipi ve ya Türü:** İnhumasyon-Taş Lahit**Mezar Buluntuları:** İki adet stemless, beş adet bolsal, iki adet lekythos, biri bronz diğeri demir iki adet strigilis, bir adet olpe, bir adet skyphos ve bir adet bronz obje.**Tanım:** Bronz. Uzunluk. 23,5 cm. Kaşık kısmındaki küçük eksiklikler dışında tam olarak korunmuştur. Kaşığın uç kısmı oldukça korozyona uğramıştır. İnce bir bronz levhadan kesilen strigilis oldukça uzun bir kaşığa sahiptir. Kaşık genişliği kulp genişliğinden çok fazla değildir. Strigilis kulbunun ön kısmından arka kısmına geçiş geniş bir açılı ile sağlanmıştır. Arka kısımda kulbu kaşığa bağlayan eklenti küçük ve sivri bir yaprak biçimindedir. Ön kısımda kulptan kaşığa geçiş yarım daireye yakın bir yapı sergilenmekte ve geçiş dışı büyük bir yiv ile sağlanmıştır.**Kat. No. 5:** Resim 5a-b**Kod:** EOM 9**Mezar No:** 215**Mezar Tipi ve ya Türü:** İnhumasyon-Taş Lahit**Mezar Buluntuları:** İki adet stemless, beş adet bolsal, iki adet lekythos, biri bronz diğeri demir iki adet strigilis, bir adet olpe, bir adet skyphos ve bir adet bronz obje.**Tanım:** Demir. Uzunluk. 24 cm. Küçük eksiklikler dışında tam korunmuştur. Oldukça büyük ve kaba bir demir levhadan kesilen strigilis korozyona uğramıştır. Kulbun ön kısmını arka kısmına bağlayan tepe noktası geniş bir açılı ile sağlanmıştır. Strigilisin ön kısmında kulptan kaşığa geçiş derin bir kademeyle sağlanırken, kaşık başlangıcı dikdörtgen bir biçimde yapılmıştır. Arka kısımda kulbu kaşığa bağlayan eklenti sivri bir yaprak biçiminde yapılmıştır.**Kat. No. 6:** Resim 5c-d**Kod:** ALM 2**Mezar No:** 4**Mezar Tipi ve ya Türü:** İnhumasyon-Taş Lahit**Mezar Buluntuları:** Bir adet Attika siyah firnisli pelike ile bir adet bronz strigilis.**Tanım:** Bronz. Uzunluk. 19,5 cm. Tek parça olarak korunmuştur. Kulp ve kaşık bölümlerinde eksiklikler mevcuttur. Kulbun ön kısmından arka kısmına geçiş geniş bir açılı ile sağlanmıştır. Eklenti küçük ve sivri bir yaprak biçimindedir. Ön kısımda kulptan kaşığa geçişte kaşık başlangıcı yuvarlak olup, geçiş düz bir biçimde sağlanmıştır. Kulba oranla oldukça geniş bir kaşığa sahiptir.**Kat. No. 7:** Resim 5e-f**Kod:** ANU 15**Mezar No:** 2**Mezar Tipi ve ya Türü:** İnhumasyon-Taş Lahit**Mezar Buluntuları:** Bir adet alabaster taşından alabastron, yedi adet stemless, bir adet Attika skyphos, dört adet bolsal, bir adet amphora, bir adet bronz fibula, bir adet demir strigilis, iki adet terrakotta kadın figürünü.**Tanım:** Demir. Biri kulp, dört tanesi kaşık bölümüne ait toplam beş parçadan oluşmaktadır. Kulbun korunan uzunluğu 7,2 cm'dir. Oldukça korozyona uğramıştır.

Kulbun ön kısmından arka kısmına geçiş geniş bir açı ile sağlanmıştır. Kulp genişliği azdır. Kaşık dar bir yapıya sahiptir.

Kat. No. 8: Resim 5g-h

Kod: ATK 3

Mezar No: 40

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Parçalar halinde ele geçmiş iki adet amphora, iki adet alabaster taşından yapılmış alabastron, bir adet bolsal, bir adet stemless, iki adet strigilis.

Tanım: Demir. Kulp bölümünde çok az eksiklik mevcut iken, kaşık bölümünde eksik parçalar oldukça fazladır. Tek parça halinde korunan bölümün uzunluğu 19,1 cm'dir. Kulbun ön kısmı düz bir şekilde yükselerek tepe noktasına sert bir biçimde bağlandıktan sonra kulbun arka kısmına yumuşak bir biçimde bağlanmaktadır. Kaşık bölümü kulba göre oldukça geniş olup, sığ bir yapıya sahiptir. Strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerinde kaşık dikdörtgen bir yapı sergilemekte ve geçiş dış bükey bir yiv ile sağlanmıştır. Strigilisin arka kısmında kulbu kaşığa bağlayan eklenti tam olarak korunmamışsa da küçük oluşu ve üçgen yapısı fark edilmektedir.

Kat. No. 9: Resim 6a-b

Kod: ATK 12

Mezar No: 40

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Parçalar halinde ele geçmiş iki adet amphora, iki adet alabaster taşından yapılmış alabastron, bir adet bolsal, bir adet stemless, iki adet strigilis.

Tanım: Demir. Kulba ait iki parçadan oluşmaktadır. Korunan kısmın toplam uzunluğu 9,3 cm'dir. Kulbun ön kısmı düz bir şekilde yükselerek tepe noktasına sert bir biçimde bağlandıktan sonra kulbun arka kısmına yumuşak bir biçimde bağlanmaktadır.

Kat. No. 10: Resim 6c-d

Kod: AEF 13

Mezar No: 1

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Bir adet tam korunmuş küçük kase (tuzluk), iki adet demir strigilis, 4 ayrı alabastrona ait parçalar. Bunların dışında parçalar halinde Attika üretimi ve yerel üretim seramik parçaları ile çeşitli metal parçalar ve deniz kabukları.

Tanım: Demir. Kulp ve kaşığın bir kısmı tek parça halinde korunurken, kaşığın uç kısmında eksiklikler mevcuttur. Kaşık bölümüne ait ancak restorasyon aşamasında kaşık ile birleştirilemeyen yedi adet küçük parça strigilis ile beraber ele geçmiştir. Tek parça halinde korunan kısmın uzunluğu 19,8 cm'dir. Genel itibarıyla oldukça hacimli verilen strigilisin kulp açıklığı parmakların kulbu rahatlıkla kavrayabileceği genişliktedir. Kulbun ön kısmından arka kısmına geçiş geniş bir açı ile sağlanmıştır. Eklenti bölümünün çok az kısmı korunduğu için

formunun nasıl olduğu hakkında fikir yürütmek zordur. Ön kısımda kulp-kaşık birleşme yerinde geçiş yarım daire şeklinde ve kulptan kaşığa geçiş dış bükey bir yiv ile verilmiştir. Kulbun ön kısmı arka kısmına göre oldukça geniştir. Oldukça hacimli yapılan kaşığın arka kısmına yapılmış kumaş parçaları yer almaktadır.

Kat. No. 11: Resim 6e-f

Kod: AEF 17

Mezar No: 1

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Bir adet tam korunmuş küçük kâse (tuzluk), iki adet demir strigilis, 4 ayrı alabastrona ait parçalar. Bunların dışında parçalar halinde Attika üretimi ve yerel üretim seramik parçaları ile çeşitli metal parçalar ve deniz kabukları.

Tanım: Demir. Kulp ve kaşık parçalar halinde korunmuş ve eksiklikler mevcuttur. Tek parça halinde kulp ve kaşığın bir bölümünden oluşan strigilisin korunan toplam uzunluğu 18,2 cm'dir. Ayrıca kulp ve kaşık bölümlerine ait birleşmeyen birçok parça mevcuttur. Kulbun arka kısmı korunmamış olmasına rağmen kaşığa lehmlenen eklentinin bir bölümü korunmuştur. Eklentinin uç kısmı yuvarlağa yakın bir biçimde yapılmıştır. Strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerindeki geçiş yarım daire şeklinde olup, geçiş dışbükey bir yiv ile sağlanmıştır.

Kat. No. 12: Resim 6g-h

Kod: DUM 4

Mezar No: 207

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Bir adet demir strigilis, bir adet bronz sikke, bir adet boncuk ve bir adet bronz objeye ait parça.

Tanım: Demir. Korunan uzunluk 13,6 cm. Üçü büyük, dokuz tanesi küçük parçadan oluşmaktadır. Eklenti bölümü korunamamıştır. Kulbun ön kısmından tepe kısmına geçiş geniş bir açı ile sağlanmıştır. Strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerinde kulptan kaşığa geçiş yarım daire biçiminde olup, geçiş dışbükey bir yiv ile sağlanmıştır. Kaşığın kulba oranla çok geniş olmayıp, dar bir levhadan kesilmiştir.

Kat. No. 13: Resim 7a-b

Kod: EYL 4

Mezar No: 226

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Beş adet bronz sikke, iki adet demir strigilis parçası, bir adet kyliks, bir adet pelike kulbu ve mezarın ikinci kullanımına ait bir adet amphora urne ve kapak olarak kullanılmış bir adet kâse, bir adet stamnos urne ve kapak olarak bir adet kâse.

Tanım: Demir. Birçok parça halinde ele geçen strigilisin en büyük parçası kulp ve kaşığın başlangıç bölümüne ait olup, bu parçanın korunan toplam uzunluğu 9,8 cm'dir. Eklenti bölümünün başlangıç kısmı korunmuştur. Kul-

bun ön kısmından arka kısmına geçiş geniş bir açı ile sağlanmıştır. Strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerinde geçiş yarım daire biçiminde olup, geçiş dışbükey bir yiv ile verilmiştir. Kaşık kulba oranla çok geniş olmayıp, dar bir levhadan kesilmiştir.

Kat. No. 14: Resim 7c-d

Kod: EJL 5

Mezar No: 226

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Beş adet bronz sikke, iki adet demir strigilis parçası, bir adet kyliks, bir adet pelike kulbu ve mezarın ikinci kullanımına ait bir adet amphora urne ve kapak olarak kullanılmış bir adet kâse, bir adet stamnos urne ve kapak olarak bir adet kâse.

Tanım: Demir. Uzunluk. 22,3 cm. Kaşık bölümündeki bazı eksiklikler dışında tam korunmuştur. Kulp açıklığı parmakların kulbu rahatlıkla kavrayabileceği genişliktedir. Kulbun ön kısmından tepe noktasına geçiş sert bir açı ile sağlanmıştır. Kaşık cidarı çok ince yapılan strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerinde kulptan kaşığa geçiş eğimli ve yumuşatılarak verilmiştir. Kulp-kaşık birleşim yerinde kaşığın yapısı yarım daireye yakın biçimde şekillendirilmiştir. Strigilisin arka kısmında kulbu kaşığa bağlayan eklenti sivri bir ok biçiminde yapılmıştır.

Kat. No. 15: Resim 7e-f

Kod: AOL 1

Mezar No: 17

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Bir adet amphora ve bir adet bronz strigilis.

Tanım: Bronz. Uzunluk. 20 cm. Kulp ve kaşık bölümlerinde yer alan küçük eksiklikler dışında tam olarak korunmuştur. Strigilisin kaşığı kulbuna oranla oldukça geniş bir kaşığa sahiptir. Kulbun ön kısmından arka kısmına geçiş sert bir açı oluşturmaya başlamıştır. Strigilisin arka kısmında yer alan-kulbu kaşığa bağlayan- eklenti çınar ağacının yaprağı gibi önce genişler, daha sonra darlaşır ve tekrar gelişler en sonda daralarak sivri bir uç oluşturur. Strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerinde geçiş yumuşak verilmiş ve kaşık başlangıç yeri yarım daireye yakın bir yapı sergilemektedir. Kaşık kulba oranla oldukça hacimli verilmiştir.

Kat. No. 16: Resim 7g-h

Kod: DSD 5

Mezar No: 210

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: İki kyliks-kantharos, bolsal, geç kırmızı figür bezeli bir pelike ile iki strigilisin yanı sıra, içinde kremasyon bulunan kırılmış halde bir Hellenistik stamnos ile bunun kapağı olarak kullanıldığı anlaşılan bir kâse.

Tanım: Demir. Uzunluk 23,7 cm. Parçalar halinde korunmuş, az sayıda eksik parça mevcuttur. Küçük eksik-

likler dışında neredeyse tam olarak korunan strigilisin kulp açıklığı parmakların kulbu rahatlıkla kavrayabileceği genişliktedir. Kulbun ön kısmından tepe noktasına geçiş sert bir açıyla verilirken, kulbun tepe noktasından arka kısmına geçiş yumuşak bir şekilde verilmiştir. Strigilisin arka kısmında kulbu kaşığa bağlayan eklenti yaprak biçiminde olup, üzerinde küçük bir bronz çivinin izi korunmuştur. Strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerinde geçiş yarım daire şeklindeki dışbükey bir yiv ile sağlanmıştır.

Kat. No. 17: Resim 8a-b

Kod: DSD 6

Mezar No: 210

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: İki kyliks-kantharos, bolsal, geç kırmızı figür bezeli bir pelike ile iki strigilisin yanı sıra, içinde kremasyon bulunan kırılmış halde bir Hellenistik stamnos ile bunun kapağı olarak kullanıldığı anlaşılan bir kâse.

Tanım: Demir. Kulp ve kaşıktaki eksiklikler mevcuttur. Kulp ve kaşığın bir bölümü korunmuştur. Korunan bölümün toplam uzunluğu 19,4 cm'dir. Oldukça ince bir demir levhadan yapılan strigilisin kulp açıklığı parmakların kulbu rahatlıkla kavrayabileceği kadar geniştir. Kulbun ön kısmından tepe noktasına geçiş sert bir açıyla sağlanmıştır. Strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerinde geçiş yarım daire şeklindeki dışbükey bir yiv ile verilmiştir. Strigilisin arka kısmında kulbu kaşığa bağlayan eklenti tam olarak korunmamış olup, üzerinde iki adet küçük bronz çivinin izi korunmuştur.

Kat. No. 18: Resim 8c-d

Kod: ATZ 2

Mezar No: 26

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Bir adet kırmızı figür pelike ve iki adet demir strigilis.

Tanım: Demir. Korunan toplam uzunluğu 18,8 cm olan strigilisin kaşık ve kulp bölümlerinde eksiklikler mevcuttur. Ayrıca kaşık bölümüne ait olup, ancak birleşmeyen birkaç küçük parça da bulunmaktadır. Strigilisin ön kısmından tepe noktasına geçiş sert verilirken, tepe noktasından kulbun arka kısmına geçiş yumuşak bir şekilde verilmiştir. Kulp açıklığı parmakların kulbu kavrayamayacağı kadar dar yapılmıştır. Strigilisin arka kısmında yer alan eklenti sivri bir yaprak biçiminde yapılmıştır. Strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerinde geçiş yumuşak bir şekilde sağlanmıştır. Kaşığın başlangıcı yarım daireye yakın bir biçimde verilmiştir.

Kat. No. 19: Resim 8e-f

Kod: ATZ 3

Mezar No: 26

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Bir adet kırmızı figür pelike ve iki adet demir strigilis.

Tanım: Demir. Uzunluk. 18,6 cm. Tam korunmuştur. Kaşığın üstünde tekstil parçaları korunmuştur. Kulbun ön kısmından tepe noktasına geçiş sert bir şekilde verilirken, tepe noktasından kulbun arka kısmına geçiş yumuşatılarak verilmiştir. Kulp açıklığı parmakların kulbu kavrayabileceği genişliktedir. Strigilisin arka kısmında kulbu kaşığa bağlayan eklentinin ucu sivri bir yaprak biçiminde yapılmıştır. Ayrıca eklentinin üstünde iki delik bulunmaktadır. Strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerinde geçiş yarım daire biçimindeki dışbükey bir yiv ile sağlanmıştır.

Kat. No. 20: Resim 8g-h

Kod: BJI 2

Mezar No: 61

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Bir adet Amphora, bir adet demir strigilis ve ne olduğu anlaşılamayan bir adet demir alet.

Tanım: Demir. Uzunluğu 23,1 cm. Kulp ve kaşık bölümlerindeki küçük eksiklikler dışında tam korunmuştur. Kulbun ön kısmından tepe noktasına geçiş sert bir şekilde verilirken, tepe noktasından arka kısma geçiş yumuşatılarak verilmiştir. Strigilisin arka kısmında kulbu kaşığa bağlayan eklenti sivri bir yaprak biçiminde yapılmıştır. Kaşık cidarı çok ince yapılan strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerinde kulptan kaşığa geçiş eğimli ve yumuşatılarak verilerek, yarım daireye yakın bir yapı sergilemektedir.

Kat. No. 21: Resim 9a-b

Kod: ATJ 8

Mezar No: 36

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Üç kyliks-skyphos, masa amphorası, üç bronz ayna ve bir adet demir strigilis

Tanım: Demir. Korunan toplam uzunluğu 20,5 cm olan strigilisin birçok yerinde eksiklikler vardır. Strigilisin kaşık ucu ve kulbun arka kısmı korunmuş ancak yoğun korozyondan dolayı birleştirilememiştir. Strigilisin ön kısmında kulp-kaşık birleşme yerinde kulptan kaşığa geçiş hafif eğimli ve yumuşak bir şekilde verilmiştir. Strigilisin arka kısmında kulbu kaşığa bağlayan eklentinin ucu yuvarlatılmış ve üstünde iki delik bulunmaktadır. Strigilis kulbunun ön kısmı oldukça deforme olmuştur.

Kat. No. 22: Resim 9c-d

Kod: EZV 1

Mezar No: 260

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Bir adet demir strigilis, iki adet bronz iğne ve 49 adet aşık kemiği.

Tanım: Demir. Uzunluk 22 cm. Kulp ve kaşık bölümlerinde küçük birer eksik parça bulunmaktadır. Kulp açıklığı parmakların kulbu rahatlıkla kavrayabileceği genişliktedir. Kulbun ön kısmından tepe noktasına geçiş sert verilirken, arka kısma geçiş yumuşatılarak veril-

miştir. Tamamı dar bir demir levhadan kesilen strigilisin ön kısmında kulptan kaşığa geçiş çok belirgin olmayan dışbükey bir yiv ile sağlanmıştır. Strigilisin arka kısmında kulbu kaşığa bağlayan eklentinin ucu yuvarlatılarak verilmiştir. Kulbun ön kısmında oldukça ince bir demir parçası kulba yapışarak kulp ile kaynaşmıştır.

Kat. No. 23: Resim 9e-f

Kod: AOS 7

Mezar No: 16

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Bir adet demir strigilis, iki adet kap skyphos, bir adet kâse, bir adet pişmiş toprak alabastron ve bir adet parçalar halinde korunmuş amphora.

Tanım: Demir. Korunan uzunluğu 11,5 cm'dir. Strigilis çok parçalı olarak ele geçmiştir. Korozyona uğradığı için parçaların çoğu birleştirilememiştir. Kulbun ön kısmından tepe noktasına geçiş sert verilirken, arka kısma geçiş yumuşatılarak verilmiştir. Strigilisin ön kısmında kulptan kaşığa geçiş dışbükey bir yiv ile sağlanmıştır.

Kat. No. 24: Resim 9g-h

Kod: BLG 2

Mezar No: 63

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Kiremit

Mezar Buluntuları: Bir adet bronz sikke, bir adet strigilis parçası ve dağınık şekilde birçok seramik parçası.

Tanım: Demir. Uzunluk 21 cm. Üç büyük ve birçok küçük parçadan oluşan strigilis birleşecek kadar sağlam kalmasına rağmen korozyondan dolayı restorasyon aşamasında parçalar birbirlerine tam oturtulamamıştır. Strigilisin ön kısmında kulptan kaşığa geçiş kulbun geriye doğru bükülerek ve kaşığın da biraz önde verilmesiyle geçiş sağlanmıştır. Kulba profilden bakıldığında dikdörtgen bir form oluşturduğu görülmektedir. Kulp açıklığı dar olup, kulbun ön kısmından tepe noktasına geçiş sert bir şekilde verilirken, tepe noktasından arka kısma geçiş yumuşatılarak verilmiştir. Strigilisin arka kısmında yer alan kulbu kaşığa bağlayan eklenti sivri bir yaprak biçiminde yapılmıştır. Kısa ve sığ bir yapıya sahip olan kaşık neredeyse kulp ile aynı genişliğe sahiptir. Ön kısmında kulp-kaşık birleşim yeri, eğimli ve yumuşak bir geçiş ile sağlanmıştır.

Kat. No. 25: Resim 10a-b

Kod: AOF 11

Mezar No: 13

Mezar Tipi ve ya Türü: Kremasyon-Kiremit

Mezar Buluntuları: Üç adet khytridion, iki adet minyatür olpe, çeşitli demir parçalar, iki adet demir strigilis, demir tokalar ve skyphoid kantharosa ait kaide ve gövde parçaları ve bir adet bronz sikke.

Tanım: Demir. Uzunluk 27,5 cm. Kulp ve kaşık bölümlerinde eksiklikler mevcuttur. Genel form itibarıyla dikdörtgen yapıya sahip olan kulbun açıklığı parmakların kulbu kavrayamayacağı kadar dar tutulmuştur. Oldukça

dar ve uzun bir yapı sergileyen strigilisin kulbu profilden bakıldığında dikdörtgen bir biçimdedir. Strigilisin arka kısmında kulbu kaşığa bağlayan eklenti uzun yapılmıştır. Sivri uçlu olan eklenti kaşığın orta bölümüne kadar uzatılmıştır. Strigilisin ön kısmında kulptan kaşığa geçiş yarım daireye yakın dışbükey bir yiv ile sağlanmıştır.

Kat. No. 26: Resim 10c-d

Kod: AOF 17

Mezar No: 13

Mezar Tipi ve ya Türü: Kremasyon-Kiremit

Mezar Buluntuları: Üç adet khytridion, iki adet minyatür olpe, çeşitli demir parçalar, iki adet demir strigilis, demir tokalar ve skyphoid kantharosa ait kaide ve gövde parçaları ve bir adet bronz sikke.

Tanım: Demir. Strigilisin kaşık bölümüne ait olan parçanın korunan toplam uzunluğu 11,8 cm'dir. Dar bir demir levhasından kesilmiş olan parçanın cidarı kalın yapılmıştır. Kaşığın ucu yarım daire biçimindedir.

Kat. No. 27: Resim 10e-f

Kod: FHB 7

Ele Geçtiği Yer: Kuzey genişleme 31 No.lu lahdin batısı.

Tanım: Demir. Toplam korunan uzunluğu 14 cm. Kulbun tamamı ve kaşığın yarısı korunmuştur. Kulbun ön kısmından tepe noktasına ve arka kısmına geçiş sert bir biçimde verilmiştir. Kulp açıklığı parmakların geçebileceği genişlikte değildir. Kulp dikdörtgen bir yapı sergilemektedir. Arka kısımda kulbu kaşığa bağlayan eklenti sivri bir yaprak biçiminde yapılmıştır. Ön kısımda kulp-kaşık birleşme yerinde kulp ve kaşığın genişliği neredeyse aynıdır.

Kat. No. 28: Resim 10g

Kod: AET 93

Mezar No: 6

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Bir adet gri amphora, kyliks-skyphos parçaları, stemless parçaları.

Tanım: Bronz. Korunan uzunluğu 5,5 cm'dir. Strigilisin kaşık bölümüne ait dokuz küçük parçadan oluşmaktadır. Oldukça ince bir cidara sahiptir.

Kat. No. 29: Resim 10h

Kod: EIT 13

Mezar No: 224

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Bir amphora, bir adet bronz ayna, biri çok kötü korunmuş iki adet bronz sikke, bir adet gümüş sikke, bir adet boyun kısmı kırık amphoriskos, iki adet küçük bronz halka, iki adet ağırşak, iki adet Thasos amphorası kulbu ve bir adet strigilis parçası.

Tanım: Demir. Kulba ait iki parça ve eklenti bölümünden oluşmaktadır. Oldukça uzun yapısıyla eklenti bir bıçak ağzı biçimindedir. Eklentinin uzunluğu 10,2 cm'dir.

Kat. No. 30: Resim 11a

Kod: BGL 5

Mezar No: 67

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: Strigilis parçaları, bir adet alabastron, bir adet alabastron ağzı, bir adet bronz ayna ve bir adet skyphos.

Tanım: Demir. Strigilisin kulbuna ait 13 adet küçük parçadan oluşmaktadır. Korunan en uzun parçanın uzunluğu 6,2 cm'dir.

Kat. No. 31: Resim 11b

Kod: BPS 8

Mezar No: 84

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Kiremit

Mezar Buluntuları: Bir adet bronz sikke, çok kötü korunmuş ve ne olduğu anlaşılmayan bir adet terrakotta figürüne ait parçalar ve bir adet strigilis parçası.

Tanım: Demir. Korunan toplam uzunluğu 2,2 cm olan strigilisin kaşık ucuna ait bir parçadan oluşmaktadır.

Kat. No. 32: Resim 11c

Kod: BKB 2

Mezar No: 60

Mezar Tipi ve ya Türü: İnhumasyon-Taş Lahit

Mezar Buluntuları: İki adet amphora, üç adet sikke, bir adet demir strigilis, bir adet kırmızı figür tekniğiyle bezeli ancak bezeli kısmı çok az korunmuş olan bodur lekythos, bir adet kase, bir adet ufak kase (tuzluk?) ve iki adet demir parça.

Tanım: Demir. Oldukça korozyona uğramış strigilisin kaşık bölümüne ait küçük parçalardan oluşmaktadır. Birleşebilen parçaların korunduğu kadarıyla uzunluğu 8 cm'dir.

Kat. No. 33: Resim 11d

Kod: APT 1

Ele Geçtiği Yer: 31 No.lu mezarın güney istinat duvarının üzerinden

Tanım: Bronz. Korunan toplam uzunluğu 3,1 cm. Strigilisin kaşığına ait birçok küçük parçadan oluşmakta ve parçaların birçoğu birleştirilmiştir.

Kat. No. 34: Resim 11e

Kod: BIB 1

Ele Geçtiği Yer: 11 No.lu mezarın alt seviyesi (83 No.lu mezarın güneyi) (82 No.lu mezarın etrafı)

Tanım: Demir. Korunan toplam uzunluğu 7,3 cm. Kaşık bölümünün ucuna aittir. Oldukça kalın cidarlı ve sığ bir yapıya sahiptir.

Kat. No. 35: Resim 11f

Kod: BFS 24

Ele Geçtiği Yer: BEN Duvarının Batısı

Tanım: Demir. Korunan toplam uzunluğu 3,7 cm. Kulp parçası.

Kat. No. 36: Resim 11g

Kod: AJV 5

Ele Geçtiği Yer: 25 No.lu Mezarın Etrafında (Doğu Kesiti Yanı)

Tanım: Demir. Korunan toplam uzunluğu 6,3 cm. Kaşık bölümünün ucuna aittir. Oldukça kalın cidarlı ve sığ bir yapıya sahiptir.

Kat. No. 37: Resim 11h

Kod: BBV 19

Ele Geçtiği Yer: Nekropolis'in Batı kesiti

Tanım: Demir. Korunan toplam uzunluğu 6,4 cm. Kulp parçası.

TABLO 1

Tarih	Buluntu Yeri	Kat. No	Mesafe ⁹⁷	Çizim
MÖ 5. yy.'ın ilk yarısı.	68 No.lu Mezar	1	1,1 cm	
MÖ 5. yy.'ın ilk yarısı.	49 No.lu Mezar	3	1 cm	
MÖ 425	215 No.lu Mezar	4	1 cm	
MÖ 425	215 No.lu Mezar	5	1 cm	
MÖ 425-400	2 No.lu Mezar	7	1,3 cm	
MÖ Geç 5. yy.	1 No.lu Mezar	10	1 cm	
MÖ Geç 5. Erken 4. yy.	226 No.lu Mezar	13	1 cm	

⁹⁷ Kulbun tepe noktasının Y doğrusuna değdiği ilk noktanın Orijin noktasına olan uzaklığı.

MÖ Geç 5. Erken 4. yy.	226 No.lu Mezar	14	0,6 cm	
MÖ Geç 5. yy.	40 No.lu Mezar	8	1,5 cm	
MÖ 375-350	210 No.lu Mezar	16	0,5 cm	
MÖ 375-350	210 No.lu Mezar	17	0,6 cm	
MÖ 350-325	16 No.lu Mezar	23	0,5 cm	
MÖ 4. yy.	40 No.lu Mezar	9	0,4 cm	
MÖ 4. yy.	207 No.lu Mezar	12	1 cm	
MÖ 4. yy.	17 No.lu Mezar	15	0,5 cm	

ANTANDROS ÖLÜ GÖMME GELENEĞİNDE STRİGİLİS: TİPOLOJİK VE KRONOLOJİK GÖZLEMLER

MÖ 4. yy.	26 No.lu Mezar	18	0,5 cm	
MÖ 4. yy.	26 No.lu Mezar	19	0,6 cm	
MÖ 4. yy.	260 No.lu Mezar	22	0,4 cm	
MÖ 4. yy.'ın sonu.	61 No.lu Mezar	20	0,4 cm	
MÖ 158-138	63 No.lu Mezar	24	0,2.5 cm	
MÖ 2. yy.	Kuzey genişleme 31 no.lu lahdin batısı	27	0,3 cm	
MÖ 1. yy.	13 No.lu Mezar	25	0 ⁹⁸	

⁹⁸ Kulbun ön kısmı 90 derecelik açı ile kulbun tepe noktasına geçiş yapmaktadır.

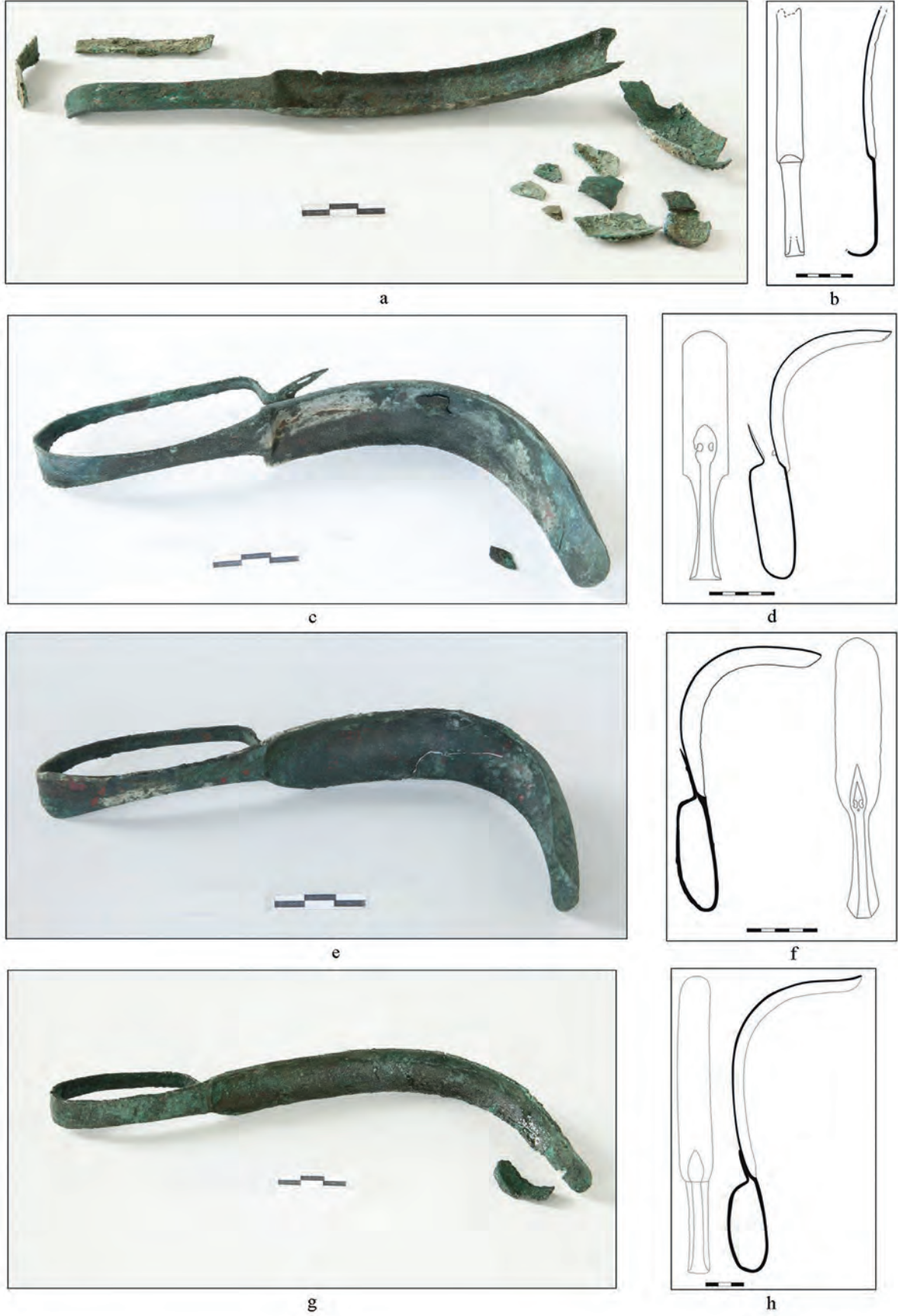
KAYNAKÇA

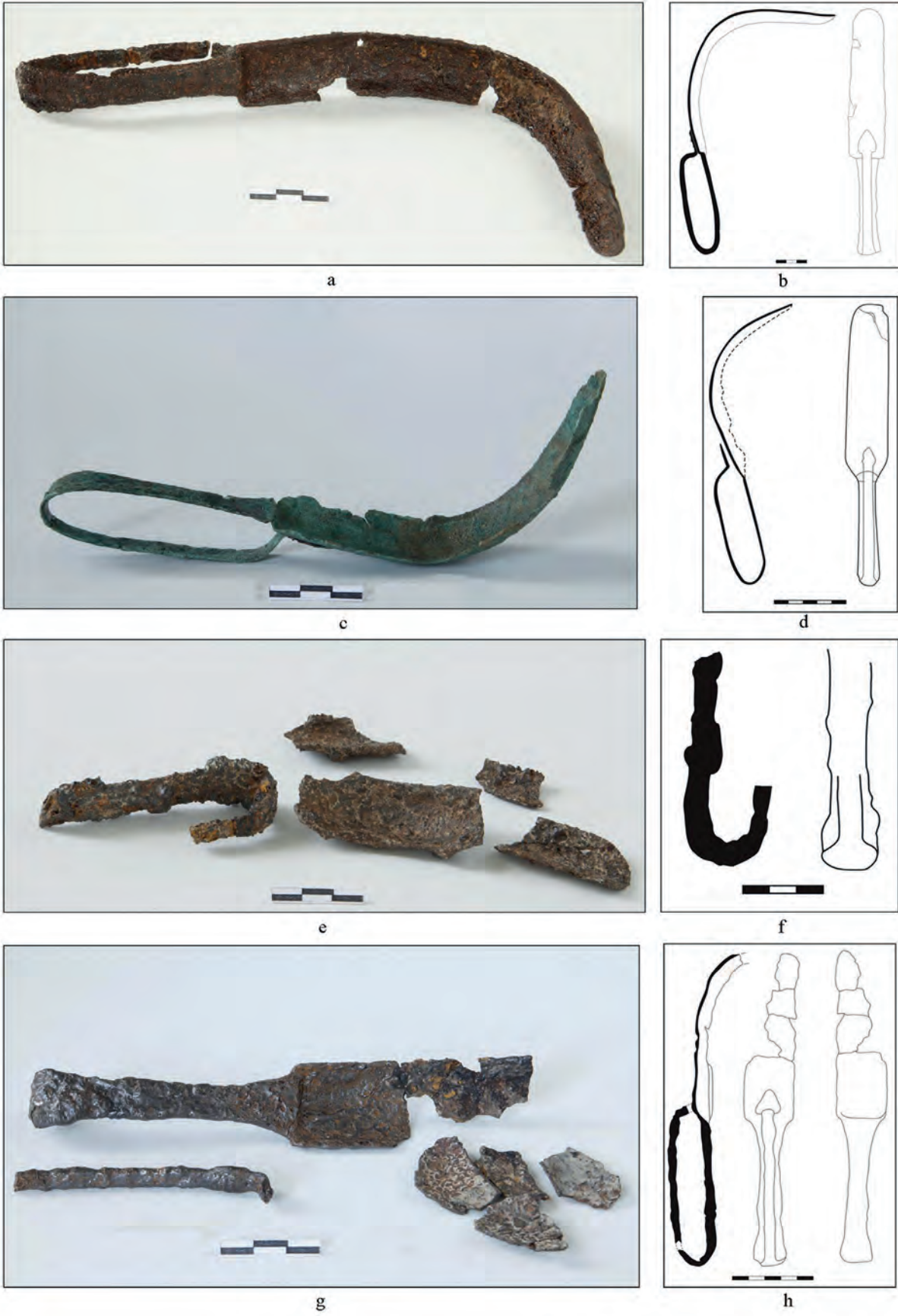
- AMANDRY, P/GRANDJEA, Y/HOLTZMANN, B/ MANFFRE, J.J/ROUGEMONT, G. 1972. "Collection de l'Ecole française d'Athenes", Bulletin de Correspondance Hellenique 96: 5-115.
- AMORE, M. G. 2005. Settlement and Burial in Apollonia and Its Area (Albania) (University of Torino Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Torino.
- ANABOLU, M. U. 1989. "Anadolu ve Sicilya Arasındaki Mimarlık İlişkileri", Türk Arkeoloji Dergisi XXVIII: 41-53.
- ANGELIS, F. 2006. "Archaeology in Sicily 2001-2005", Archaeological Reports 53: 123-190.
- AYDIN TAVUKÇU, Z. 2005. Parion Nekropolü 2005 Yıllı Buluntuları (Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- BAYKAN, D. 2010. "Antik Çağ'da Strigilisin Ecza Amaçlı Kullanımı: Veriler ve Kanıt", Colloquium Anatolicum IX: 141-153.
- BLEGEN, C. W/PALMER, H/ RODNEY, S/ SOURCE, Y. 1964. The North Cemetery, Corinth XIII. New Jersey.
- BOARDMAN, J. 1971. "Sickles and Strigils", The Journal of Hellenic Studies LIXL: 136-137.
- BOARDMAN, J. 1997. Athenian Red Figure Vases: The Archaic Period. London.
- BRUNEAU, P. 1970. "Tombs d'Argos", Bulletin de Correspondance Hellénique 94: 437-531.
- CAMBITOGLU, A/TRENDALL, A. D. 1969. "Addenda to Apulian Red-Figure Vase-Painters of the Plain Style", American Journal of Archaeology 73: 423-433.
- CANTARELLA, F/GRASSI, M. R/TURNATURI, C. 2008. Sport e Culturanel Mando Antico: Il Contribut odella Sicilia. Catania.
- CARTER, J. 1976. Excavation in the Territory of Metaponto 1976. Texas.
- CASSIMATIS, H. 1991. "Le Strigile dans l' iconographie italiote", Nikephoros 4: 91-195.
- COMSTOCK, M/VERMEULE, C. 1971. Greek, Etruscan and Roman bronzes in the Museum of Fine Arts, [catalogue]. Boston.
- ÇELGİN, A. V. 1990. Termes Kenti Nekropolleri (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.
- DAVIDSON, G. R. 1952. The Minor Objects, Corinth XII. New Jersey.
- DE MIRO, E. 1989. La Necropoli Greca Di Pezzino. Messina.
- D'ERCOLE, V/COPERSINO, M. R. 2003. La Necropolidi Fossa IV. Pescara.
- DOĞAN, T. 2012. Antandros Nekropolisi'nde Ele Geçen Strigilis Buluntuları (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla.
- DORIGNY, S. 1963. "Strigilis," Dictionnaire Des Antiquites Grecques et Romaines, Deuxième Partie R-S. 1532-1534. Graz/Austria: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt.
- ELRIDGE, L. G. 1918. "A Third Century Etruscan Tomb", American Journal of Archaeology 22/3: 251-294.
- ELIOT, M. C. 1968. "The Lechaion Cemetery near Corinth", Hesperia 37/4: 345-367.
- ENCKEVORT, H. L. v/WILLEMS, W. 1994. "Roman Cavalry Helmets in Ritual hoards from the Kops Plateau at Nijmegen, The Netherlands", Journal of Roman Military Equipment Studies 5: 125-141.
- FAGAN, G. G. 2002. Bathing in Public in the Roman World. Michigan.
- FISCHER, M. 2008. The Prostitute and Her Headdress: the Mitra, Sakkos and Keryphalos in Attik Red-figure Vase-painting ca. 550-450 BCE. (Calgary Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Calgary.

- HAAG, H. 2008.
Der agon in der darstellenden Kunst des klassischen Griechenlands -Untersuchungen zu Bewegungsformen im Pentathlon (GieBen Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). GieBen.
- HERBERT, S. 1977.
The Red-Figure Pottery, Corinth VII/IV. New Jersey.
- KARAGEORGHIS, V. 1965.
“Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1964”, Bulletin de correspondance Hellénique 89/1: 231-300.
- KARAGEORGHIS, V. 1985.
“Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1984”, Bulletin de correspondance Hellénique 109/2: 897-967.
- KOTERA-FEYER, E. 1993.
Die Strigilis. Frankfurt am Main.
- KOTERA-FEYER, E. 1998.
“Die Strigilis in der attisch-rotfigurigen Vasenmalerei Bildformeln und ihre Deutung”, Nikephoros 11: 107-136.
- LAMBRUGO, C. 2008.
“Donne impossibili? I segreti femminili nello sguardo dell'uomo”, Vasi immagini e collezionismo: La Collezione di vasi Intesa Sanpaolo e i nuovi indirizzi di ricerca sulla ceramica greca e magnogreca: 159-184.
- LAMPROS, S. P/POLITIS, N. G. 1896.
The Olympic Games B.C. 776- A.D.1896 (I. Cilt). Kessinger.
- MATTUSCH, C. C. 1982.
Bronze Workers in the Athenian Agora. Princeton.
- Mc FADDEN, G. H. 1946.
“A Tomb of the Necropolis of Ayios Ermoyenis at Kouirion”, American Journal of Archaeology 50/4: 449-489.
- MILNE, S. 1976.
Surgical Instruments in Greek and Roman Times. Chicago.
- NICHOLLS, R. V. 1965-1966.
“Recent Acquisitions by the Fitzwilliam Museum, Cambridge”, Archaeological Reports 12: 44-51.
- ORANSAY, B. S. 2006.
Arykanda antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faliyetleri (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.
- ÖZYİĞİT, Ö. 1989.
“1988 Yıllı Erytrai Sondaj Çalışmaları”, 11. Kazı Sonuçları Toplantısı-1. Ankara: 125-151.
- PAROVIĆ-PEŠIKAN, M. 2005.
“Tipologija grčkih strigila iz Jugoslavije i Albanije”, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu: Arheologija: 113-130.
- PEMBERTON, E. 1985.
“Ten Hellenistic Graves in Ancient Corinth”, Hesperia 54/3: 271-307.
- POLAT, G. 2002.
“Antandros 2001 Yılı Kazıları”, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 21-31.
- POLAT, G. 2008.
“Antandros Nekropolü Ölü Gömme Gelenekleri”, Ankara Üniversitesi DTCF Arkeoloji Dergisi II: 271-280.
- POLAT, G/ POLAT, Y. 2003.
“Antandros 2002 Yılı Kazıları”, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı-1: 453-462.
- POLAT, G/ POLAT, Y. 2007.
“Antandros Nekropolü 2001-2006 Yılları Ön Raporu”, Arkeoloji Dergisi IX/1: 1-21.
- POLAT, G/ POLAT, Y/YAĞIZ, K/ZUNAL, O/YILDIRIM, B. 2009.
“Antandros 2007 Kazıları”, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı-4: 39-61.
- POLAT, G/ POLAT, Y/YAĞIZ, K/ZUNAL, O. 2010.
“Antandros 2008 Yılı Kazıları”, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı-4: 1-23.
- RASMUSSEN, T. 1995-1996.
“Archaeology in Etruria 1985-95”, Archaeological Reports 42: 48-58.
- RAUBITSCHKE, I. K. 1998.
The Metal Objects (1952-1989), Isthmia VII. Princeton.
- RICHTER, G. M/LITT, D. 1915.
Greek, Etruscan and Roman Bronzes. New York.
- RIDGWAY, D. 1988-1989.
“Archaeology in Sardinia and South Italy”, Archaeological Reports 1983-88: 35: 130-147.
- ROBINSON, D. M. 1941.
Metal and Minor Miscellaneous Finds, Excavations at Olynthus X. Baltimore.

- ROLLEY, C. 1983.
Les Bronzes Grecs. Paris.
- SALTUK, S. 1993.
Arkeoloji Sözlüğü. Ankara.
- SEVİNÇ, N/TREISTER, M. 2003.
“Metal work From The Dardanos Tumulus”, *Studia Troica* 13: 215-260.
- SHEAR, T. L. 1937.
“The Campaign of 1936”, *Hesperia* 6/3: 333-381.
- SOMERSAN, T. 2007.
Antandros Korinth Seramikleri (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.
- SPARKES, B. A/TALCOTT, L. 1970.
Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B. C., *The Athenian Agora* XII/2.
- SWADDLING, J. 2000.
Antik Olimpiyat Oyunları (Çev. B. Gürün). İstanbul.
- ŞİMŞEK, C. 2011.
Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları) Laodikeia Çalışmaları 1.1- 1.2. İstanbul.
- TECHNAU, W. 1929.
Griechische Keramik im Samischen Heraion, *Athenische Mitteilungen* LIV. Berlin.
- THUILLIER, J. P. 1989.
“Les strigiles de l’Italie antique,” *Revue Archeologique* 1989 (2): 339-342.
- TOUCHAIS, G. 1980.
“Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1979”, *Bulletin de correspondance hellénique* 104/2: 581-688.
- TRACY, S/NEILS, J. 2003.
The games at Athens. Princeton.
- TRENDALL, A. D. 1972-1973.
“Archaeology in South Italy and Sicily 1970-72”, *Archaeological Reports* 19: 33-49.
- TRENDALL, A. D. 1969-1970.
“Archaeology in South Italy and Sicily 1967-69”, *Archaeological Reports* 16: 32-51.
- TRENDALL, A. D. 1963-1964.
“Archaeology in South Italy and Scily, 1961-63”, *Archaeological Reports* 10: 33-50.
- ÜNEY, A. 2009.
Antandros Örneğinde Podyumlu Mezarlar ve Mezarlık Yapıları (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.
- VILSON, R. J. 1995-1996.
“Archaeology in Sicily 1988-1995”, *Archaeological Reports* 42: 59-123.
- YAĞIZ, K. 2009.
“Antandros Nekropolisi Hellenistik Dönem Mezar Tipleri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2: 136-144.
- YAĞIZ, K. 2005.
Antandros Urneleri (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.
- YALMAN, B. 1990.
“Edincik-Zeytinbağı Levhalı Mezarları ve Buluntuları”, *X. Türk Tarih kongresi. Cilt I. Ankara: 397-413.*
- YILDIRIM, B. 2009.
Antandros Nekropolisi Sikke Kontekstli Mezarlar (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.
- ZİSSU, B/GANOR, A. 2004.
“Metal Utensils from the Time of the Bar Kokhba Revolt discovered in the Southern Judaeen Foothills, Israel”, *BABesch* 29: 111-121.

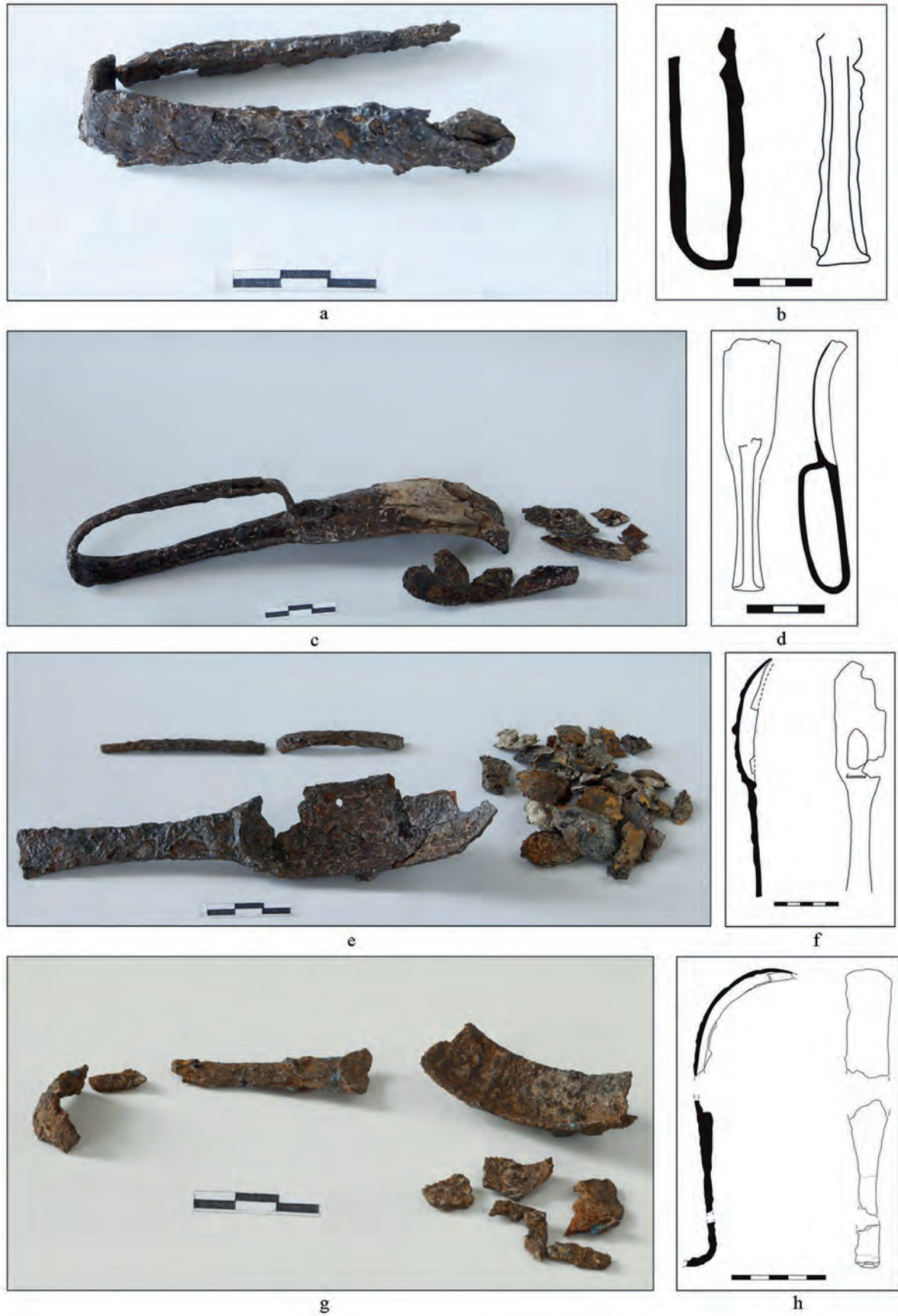
ANTANDROS ÖLÜ GÖMME GELENEĞİNDE STRİGİLİS: TİPOLOJİK VE KRONOLOJİK GÖZLEMLER

Resim 4: MÖ 5. Yüzyıl Strigilileri / *Strigilae Dated to 5th Century BC.*

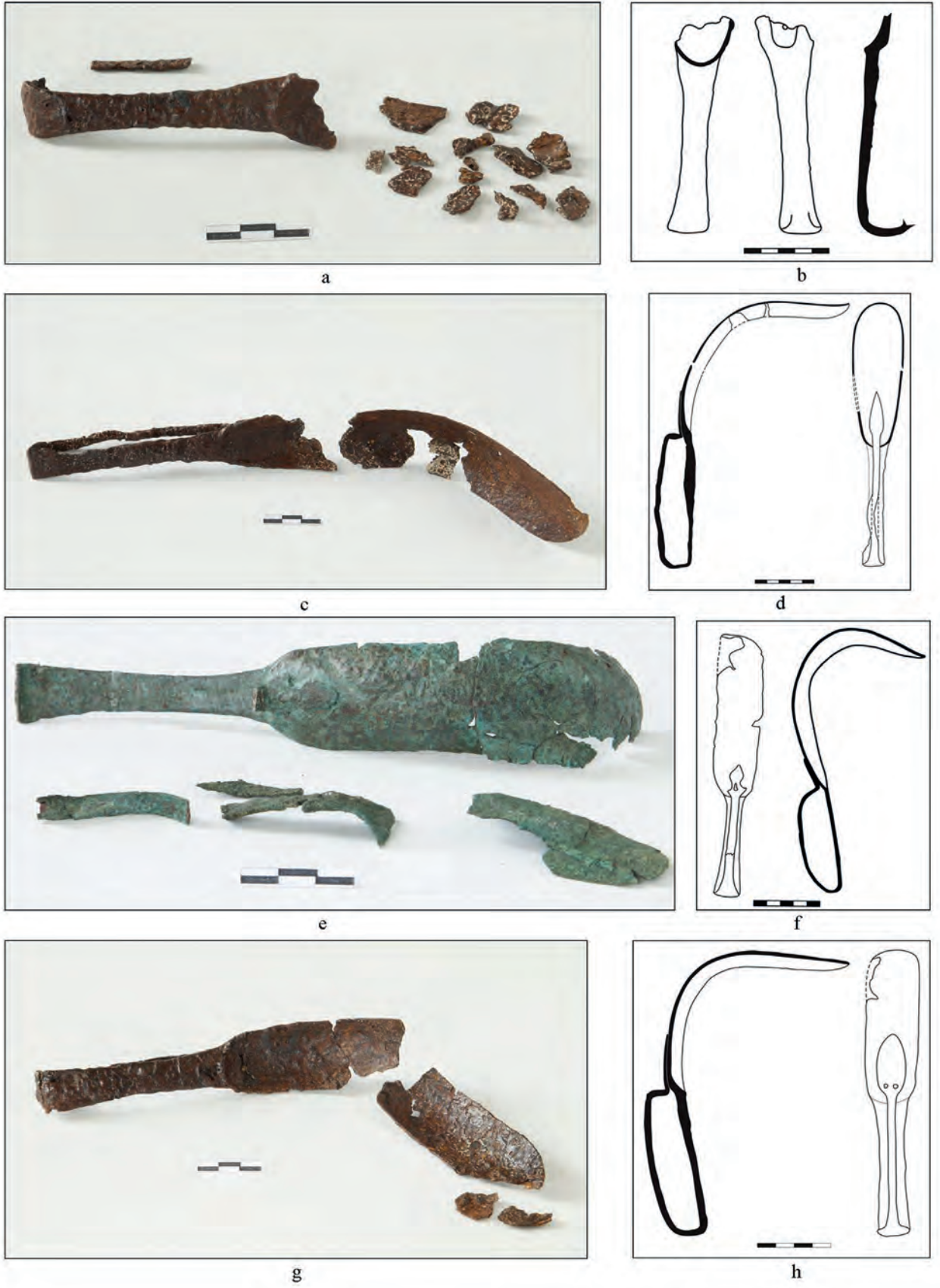

Resim 5: MÖ 5. Yüzyıl Strigilileri / Strigilai Dated to 5th Century BC.

ANTANDROS ÖLÜ GÖMME GELENEĞİNDE STRİGİLİS: TİPOLOJİK VE KRONOLOJİK GÖZLEMLER

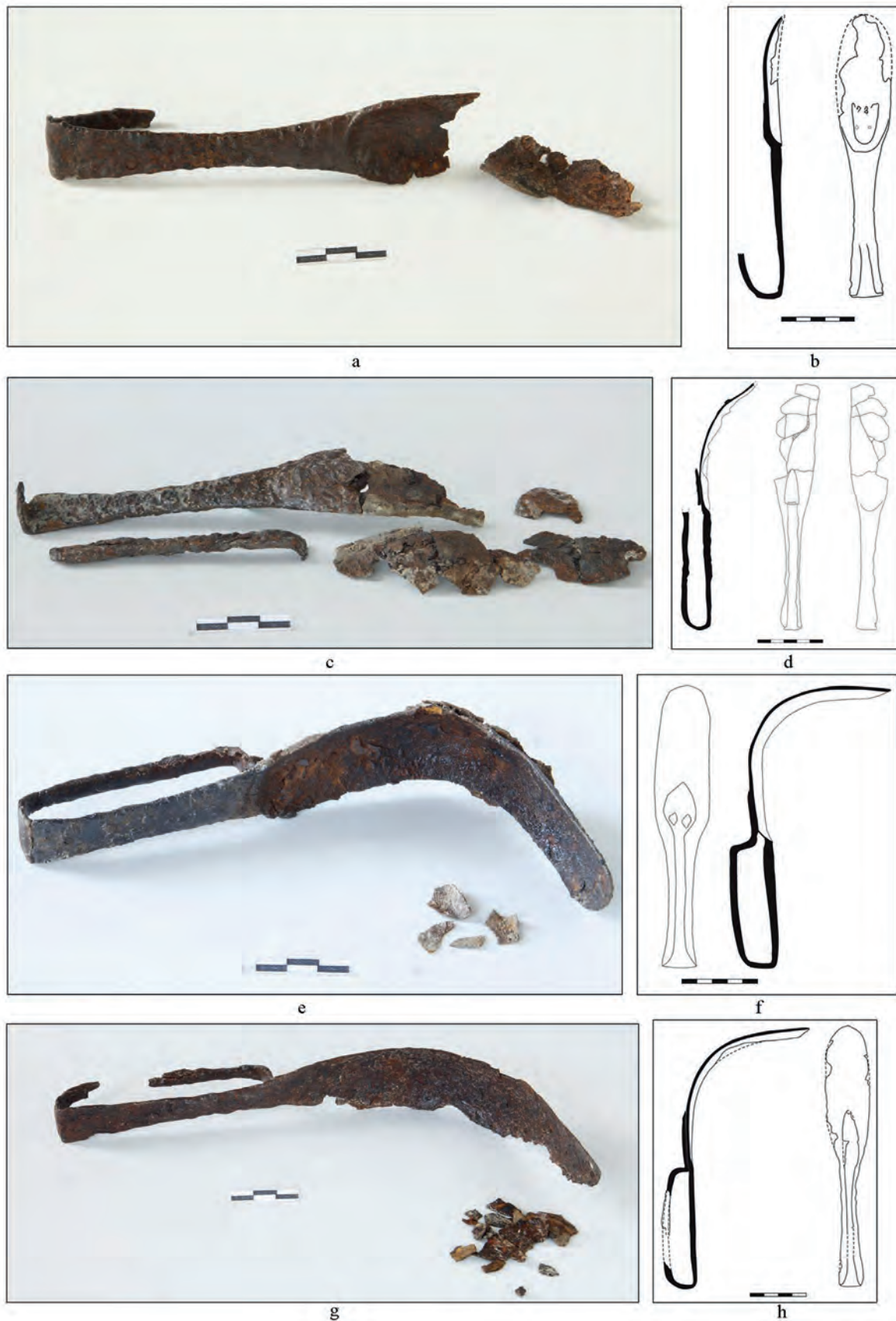

Resim 6: a-f, MÖ 5. Yüzyıl Strigilileri, g-h MÖ 4. Yüzyıl Strigilisi / a-f, *Strigilae Dated to 5th Century BC*, g-h, *Strigilae Dated to 4th Century BC*.

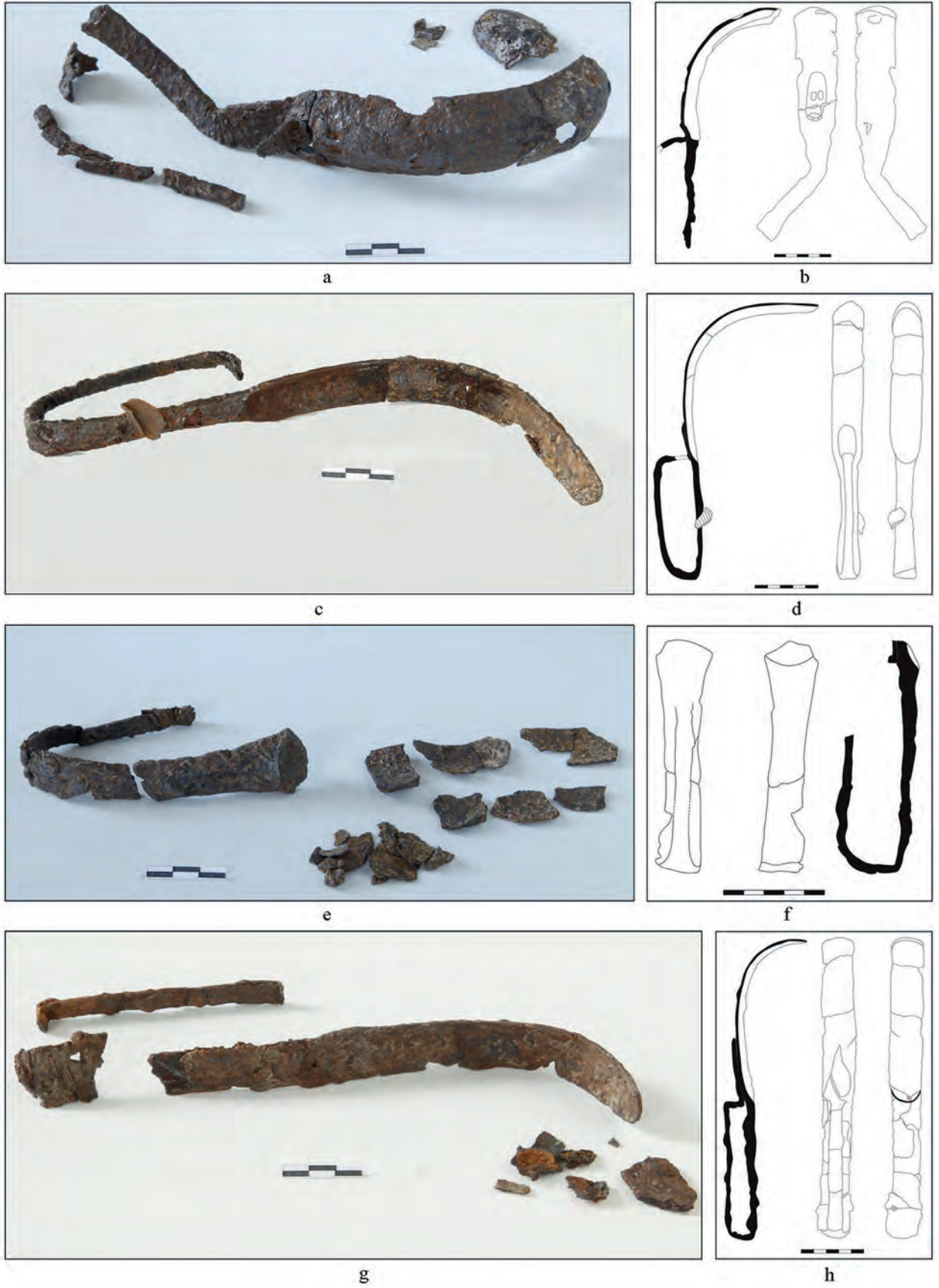

Resim 7: MÖ 4. Yüzyıl Strigilisleri / *Strigilae Dated to 4th Century BC.*

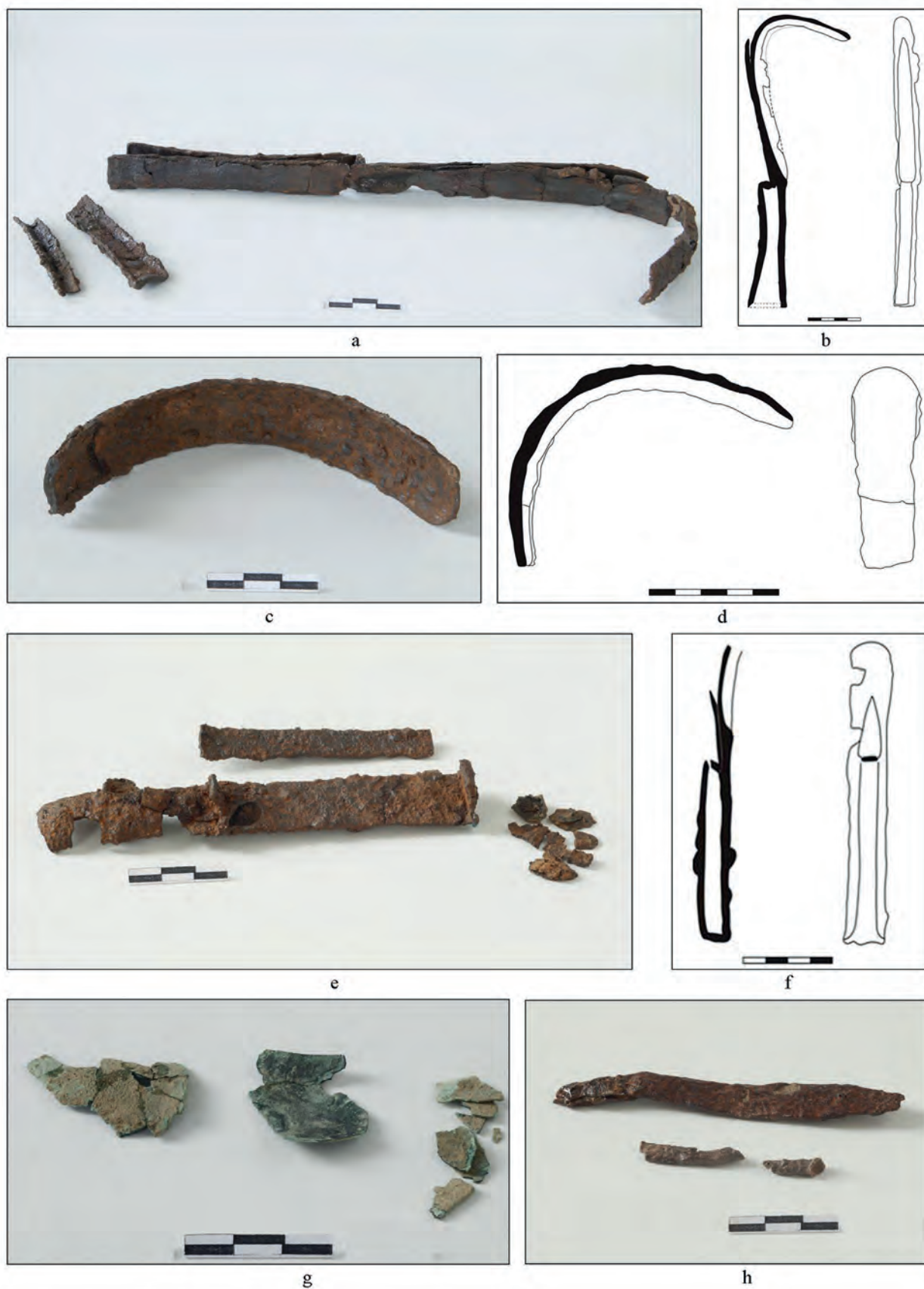
ANTANDROS ÖLÜ GÖMME GELENEĞİNDE STRİGİLİS: TİPOLOJİK VE KRONOLOJİK GÖZLEMLER

Resim 8: MÖ 4. Yüzyıl Strigilisleri / Strigilae Dated to 4th Century BC.

Resim 9: a-f, MÖ 4. Yüzyıl Strigilileri, g-h MÖ 2. Yüzyıl Strigilisi / a-f, Strigilai Dated to 5th Century BC, g-h, Strigil Dated to 2nd Century BC.

Resim 10: a-d, MÖ 1. Yüzyıl Strigilisleri, e-f, MÖ 2. Yüzyıl Strigilisi, g, Geç 5.-Erken 4. Yüzyıl, h, MÖ 4. Yüzyıl / a-d, Strigilai Dated to 1st Century BC, e-f, Strigilai Dated to 2nd Century B.C., g, Strigil Dated to Early 5th-Late 4th centuries BC, h, Strigil Dated to 4th Century BC.

Resim 11: a-b, MÖ 4. Yüzyıl Strigilisleri, c-h, Hellenistik Dönem (?) / a-b, Strigilai Dated to 4th Century BC, c-h, Dated to Hellenistic Period (?).

PISIDIA APOLLONIASI'NDAN VIA SEBASTE'YE AİT YENİ BİR MİL TAŞI

A NEW MILESTONE FROM PISIDIAN APOLLONIA RELATING TO VIA SEBASTE

Asuman COŞKUN ABUAGLA*

Anahtar Kelimeler: Via Sebaste, Apollonia, Yol Onarım Faaliyetleri, Septimius Severus, Parth Savaşları, Elagabalus, Mil Taşı

Keywords: Via Sebaste, Apollonia, Road Repair Activities, Septimius Severus, Parthian Battles, Elagabalus, Milestone

ÖZET

Makalede Kuzey Pisidya bölgesindeki Apollonia antik kentinin yakınlarında bulunan yeni bir mil taşı tanıtılmaktadır. Bu mil taşından Via Sebaste'nin kuzey bölümünün İmparator Elagabalus Dönemi'nde onarıldığı anlaşılmaktadır. Via Sebaste üzerinde 198 yılında da geniş kapsamlı yenileme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Aynı güzergâhın yaklaşık yirmi yıl aralıkla tekrar onarılması, bu yolun söz konusu zaman diliminde yoğun bir biçimde kullanıldığını, yolun yirmi yıl gibi kısa bir sürede bozulması da bu yol hattının yoğun bir trafiğe maruz kaldığını kanıtlamaktadır. Bu yoğun trafik, Septimius Severus ve oğlu Caracalla'nın düzenlediği Parth Seferleri ile ilişkili olmalıdır. Başka belgeler yardımıyla Parth Seferleri sırasında ordu birimlerinin Küçük Asya'da çeşitli güzergâhlar kullandıkları ve bu güzergâhlar arasında Via Sebaste'nin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

ABSTRACT

In this article a new milestone found near the ancient city of Apollonia in the region of northern Pisidia is introduced. With the help of this new milestone it is understood that the northern part of Via Sebaste had been repaired during the period of Emperor Elagabalus. New construction of roads in Via Sebaste had been extensively made in AD 198. It is showed that the same route, having been repaired at intervals of about twenty years, had been used continuously and that the same route, having been damaged in twenty years, had been subjected to lasting traffic related to the Parthian expeditions organized by Septimius Severus and his son Caracalla. It is understood with the help of other documents that during the Parthian expeditions military units had used various routes in Asia Minor, one of which was Via Sebaste.

* Dr. Asuman COŞKUN ABUAGLA. Bilkent Üniversitesi, İnsanî Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Latin Dili Anabilim Dalı. 06800 ANKARA. E-posta: asumanc@bilkent.edu.tr

Uluborlu Müzesi'nde korunan taş eserler arasında aşağıda tanıtılan mil taşı yer almaktadır (Res. 1). Taş birkaç yıl önce Uluborlu yakınlarında bulunmuş ve müzeye taşınmıştır¹. Taşın buluntu yeri kayıt edilmemiştir, ancak taşın üzerinde belirtilen mesafe (3 mil), söz konusu mil taşının Apollonia Kenti'nin yakın çevresindeki bir ana güzergâh üzerinde dikilmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu güzergâh Via Sebaste olmalıdır çünkü dar ve uzun bir ovanın batısında bir tepe üzerinde konumlanan ve etrafı yüksek dağlarla çevrili olan Apollonia Kenti'nin yakınından geçen tek antik güzergâh Via Sebaste'dir² (Res. 2).

Via Sebaste, Küçük Asya'yı çevreleyen yollar arasında asıl adıyla bilinen tek güzergâhtır. Konya Ovası'nı Kuzey Pisidia üzerinden Pamphylia sahiline bağlayan bu önemli yolun tarihi, Augustus Dönemi'ne dayanmaktadır. MÖ 25 yılında Galatia kralı Amyntas'ın Homanad'lara karşı giriştiği savaşta hayatını kaybetmesi üzerine Augustus, Galatia Eyaleti'ni kurmuş ve bu büyük eyalete Galatia'luların yerleşim sahası dışında kalan Lykaonia, Pisidia ve Pamphylia Bölgeleri'ni de dahil etmiştir. Augustus, baş kaldıran Pisidia halklarını kontrol altına almak için bölgede çeşitli Latin kolonileri kurmuş ve bu kolonilere emekli Roma askerlerini yerleştirmiştir³. İkinci aşamada ise Ikonion, Lystra, Antiokheia, Parlais, Kremna, Komama ve Olbasa Kentleri'nden oluşan bu kolonileri birbirlerine bağlamak için Via Sebaste inşa edilmiştir⁴. Batı Lykaonia'dan başlayan, Antiokheia ve Apollonia üzerinden Pamphylia sahiline kadar uzanan bu yolun yapımı MÖ 6 yılında tamamlanmıştır. Dönemin valisi Cornutus Aquila, Via Sebaste üzerine çok sayıda mil taşı yerleştirmiş ve bu taşların üzerinde yer alan yazıtlarda yol yapımının İmparator Augustus tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir. MÖ 6 yılında Via Sebaste boyunca dikilen mil taşlarından on dört tanesi günümüze kadar ulaşmıştır⁵. Bu taşların üzerinde belirtilen mesafe daima -güzergâhın orta kesimini oluşturan ve askerî koloni kentlerinin merkezi olan- Antiokheia'dan verilmiştir. Bilinen en uzun mesafe, Antalya'nın 34 km kuzeyinde

Döşeme Boğazı'nda bulunan bir mil taşında 140 mil olarak belirtilmiştir⁶.

Res.1: Apollonia Antik Kentinin Yakınlarında Bulunan Miltaşı. Şimdi Uluborlu Müzesi'ndedir / *The Milestone Found Near the Ancient City of Apollonia. It is in the Uluborlu Museum now.*

¹ Uluborlu Müzesi'ndeki çalışmalarımızı gerçekleştirebilmemiz için bana ve ekibime her konuda yardımcı olan, sessiz ve sakin bir ortamda çalışmamızı sağlayan T.C. Isparta ve Uluborlu Müzesi'nin çok değerli müdürü Sayın Mustafa Akaslan'a ve gösterdikleri konukseverlik için tüm müze çalışanlarına içtenlikle teşekkür ederim.

Uluborlu Müzesi'nin diğer yazıtlı taş eserleri büyük oranda yayımlanmıştır, bkz. Labarre/Özsait/Güçeren 2012: 121-146; Thonemann 2013.

² Kentin konumu hakkında bkz. Belke/Mersich 1990: 387 (Sozopolis).

³ Res gestae divi Augusti 28; kşl. Levick 1967.

⁴ Levick 1967: 38-41; Mitchell 1993: 76; Syme 1995: 226-230; Belke/Mersich 1990: 152-153 (Route C 4).

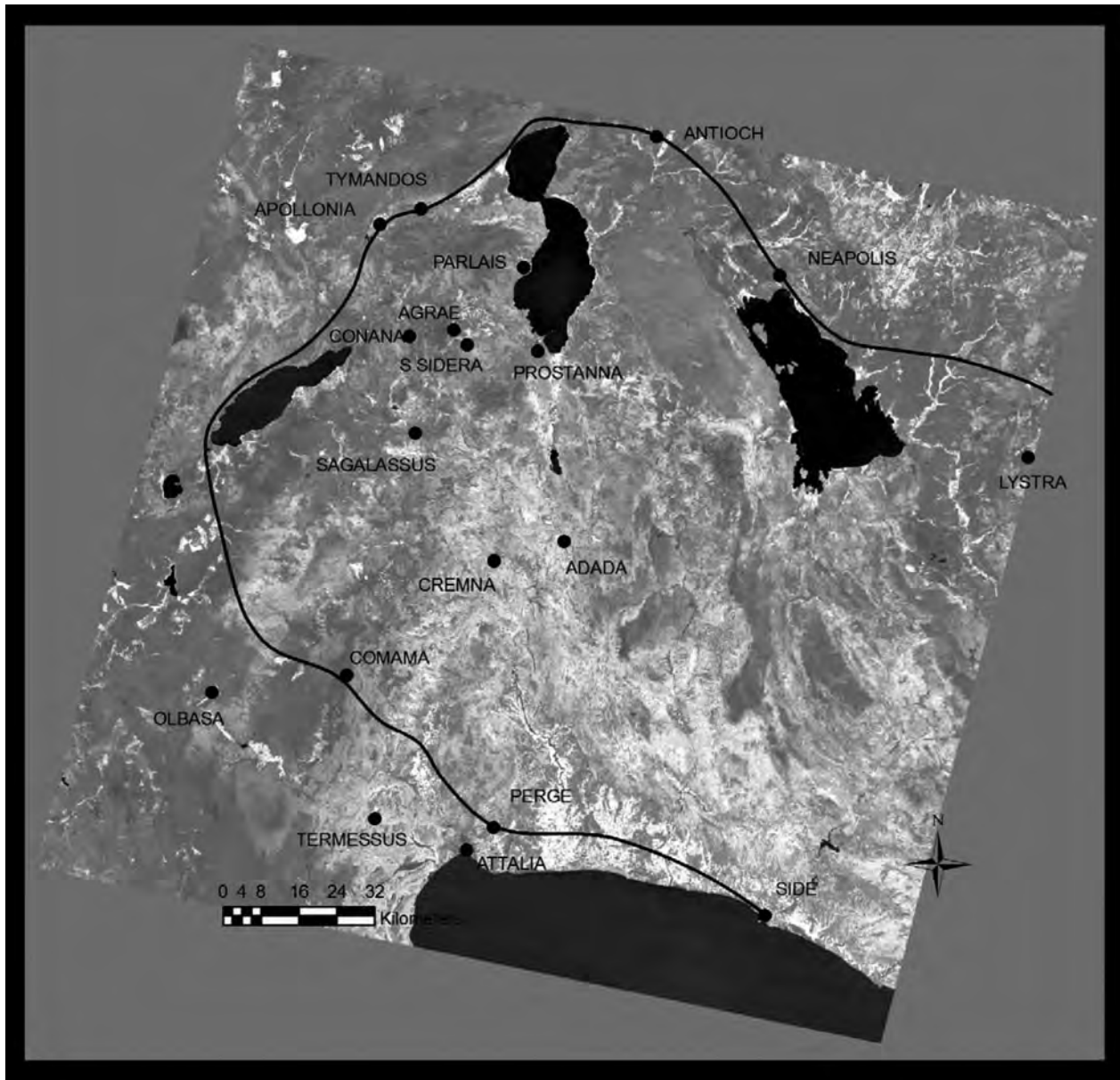
⁵ Hild 2008: 61-62 (Liste); French 2012: No 88D; 90C; 94B; 95D; 95E; 97A; 97B; 98; French 2014: No 1; 2; 4A; 4B; 5A; 7B; Via Sebaste'ye ait olup olmadığı kesin olmayan mil taşları: French 2014: No 7D ve 10B.

⁶ French 2014: No 1 ve 1; kşl. Adak/Wilson 2012: 2.

PISIDIA APOLLONIASI'NDAN VIA SEBASTE'YE AİT YENİ BİR MİL TAŞI

Ele geçen mil taşları ve arazide tespit edilen bazı yol kalıntıları sayesinde Via Sebaste'nin izlediği güzergâh ana hatları ile bilinmektedir⁷, ancak Via Sebaste'nin Askania (Burdur) Gölü'nün batısından mı yoksa doğusundan mı geçtiğine ilişkin tartışma konusu olan soruya henüz kesin bir yanıt verilememiştir. Yolun, gölün batısından geçmiş olduğuna ilişkin görüşler ortaya konulmuş olsa da Friedrich Hild'in ana güzergâhın doğudan, yolu denetlemek için kurulmuş Praetoria (Burdur) adında askerî bir üs üzerinden geçmiş olduğuna dair önerileri daha mantıklı görünmektedir⁸. Burdur Gölü'nün batısından Via Sebaste'ye paralel olarak geçen yol ise buradaki Lysinia ve

Baris gibi yerleşimleri ana güzergâha bağlamak için inşa edilmiş bir yan yol olarak düşünülmelidir. Bu yan yol, güneyde Tymbrinassos, kuzeyde ise Keçiborlu yakınlarında Via Sebaste'ye bağlanmaktadır. Via Sebaste'nin Kuzey Pisidia'yı kapsayan güzergâhı bellidir: Yol, Keçiborlu'yu geçtikten sonra Özbahçe ve İleydağı üzerinden Pupa Boğazı'nı aşarak Apollonia Kenti'nin yer aldığı Uluborlu Ovası'na ulaşmakta, buradan da Hippophoras (Pupa) Çayı'na paralel olarak Yassören, Büyükkabaca ve Gençali üzerinden doğuya uzanmaktadır. Sonraki aşamada yol, Hoyran Gölü'nün kuzey kıyısından Kumdanlı üzerinden Antiokheia'ya ulaşmaktadır⁹.

Res. 2: Genel Görünüm: Pisidia ve Via Sebaste (A. De Giorgi, Isparta Arkeolojik Surveyi¹⁰ (IAS) Arşivi) / *General View: Pisidia and Via Sebaste.*

⁷ Hild 2008: 62-70; Belke/Mersich 1990: 152-154; Hellenkemper/Hild 2004: 276-277.

⁸ Hild 2008: 64-66, kışl. Hellenkemper/Hild 2004: 263.

⁹ Kışl. Belke/Mersich 1990: 153.

¹⁰ 2008 yılında T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi'nin desteğiyle başlatılan ve Doç. Dr. Bilge Hümmüzlü Kortholt'un başkanlığında Isparta Arkeolojik Surveyi (IAS) adıyla Isparta ve çevresinde yürütülen yüzey araştırması, 2013 yılından itibaren TÜBİTAK no 111K376 proje numarasıyla sürdürülmektedir.

Aşağıda tanıtılan yeni mil taşı, Via Sebaste'nin ilk evresine ait değildir. Bu mil taşı İmparator Elagabalus Dönemi'nde dikilmiştir, üzerinde yer alan yazıt da Via Sebaste'nin bu dönemde onarıldığına dair bilgi vermektedir. Latince yazıtın bazı harfleri Yunanca işlenmiştir (Örneğin: Satır 1: Δ (Delta); satır 2: ◊ (Köşeli O)). Bu durum taşı ustasının yerli birisi olduğu ve Latince bilmediği izlenimini vermektedir. Dokuz satırdan oluşan yazıtın bütün harfleri oldukça net bir şekilde okunmasına rağmen, özellikle dördüncü satırda meydana gelen aşınma ve kazınma, bu satırın okunmasını güçleştirmektedir.

Ölçüler: Yükseklik: 1.14 m; çap: 0.38 m; harf yüksekliği: 0.024-0.060 m.; satır arası yüksekliği: 0.015-0.050 m.

Imp(erator) Caes(ar), Divi Septimi
 2 Severi nepos, Divi
 M(arci) Aureli Antonini
 4 [M]ağñi Pii f(ilius), M(arcus) Aūr(elius)
 Antoninus Pius Felix
 6 Aug(ustus), pontifex ma-
 x(imus), trib(unicia) pot(estate), cons(ul),
 8 p(ater) p(atriciae), procons(ul), restituit
 m(ilia) III

Γ

«Tanrısal Septimius Severus'un torunu, Tanrısal Marcus Aurelius Antoninus Magnus Pius'un oğlu İmparator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Pius Felix Augustus, baş rahip, tribunus'luk yetkisine sahip, consul, vatanın babası, proconsul, (yolu) yeniledi. 3 mil».

Diğer mil taşlarında olduğu gibi Elagabalus'un burada da kendisini Caracalla'nın oğlu ve Septimius Severus'un torunu olarak tanıttığı görülmektedir. Yol onarım faaliyetlerini denetleyen Galatia Eyaleti'nin yöneticisinin adı yazıtta geçmemekte, bu durum mil taşına MS 218-222 yılları arasında kesin bir tarih verilmesini güçleştirmektedir. Bununla birlikte yazıtın verdiği bilgiden yola çıkarak taşın Apollonia Kenti'nin 3 mil uzağında dikilmiş olduğu söylenebilir. Sekizinci satırda yer alan restituit fiilinden Via Sebaste'nin Apollonia yakınlarından geçen kısmının Elagabalus Dönemi'nde tekrar elden geçirildiği anlaşılmaktadır.

Via Sebaste'nin Kuzey Pisidia'da yer alan kesiminde aynı tarihlerde onarım faaliyetleri yürütüldüğünü başka bir mil taşı kanıtlamaktadır. Apollonia-Antiokeia güzergâhı üzerinde dikilmiş olan bu mil taşı, David French tarafından 1974 yılında Hoyran Gölü'nün kuzeybatısında Gençali Köyü'nün yakınlarında kopyalanmıştır¹¹. Oldukça biçimsiz harflerle kaleme alınmış bu mil taşı, yukarıda tanıttığımız Apollonia mil taşı ile tıpa tıpa aynı bilgileri içermektedir, ancak bu mil taşında mesafe verilmemiştir. Bu yazıtta da imparator adının nominativus halinde verilmiş olması, onarım faaliyetinin imparator adına gerçekleştirilmiş olduğunu göstermektedir. Yol onarım faaliyeti diğer yazıtlarda olduğu gibi restituit fiiliyle ifade edilmiştir.

Caracalla'nın ölümünden ve Macrinus isyanının bastırılmasından sonra, 16 Mayıs 218 yılında Roma tahtını ele geçiren Elagabalus¹², dört yıl süren kısa hükümdarlığı sırasında yolların bakımına ve onarımına büyük önem vermiştir. Galatia üzerinden Kilikia Kapılarına uzanan, Parth Savaşları'nda ordu tarafından kullanılan ve Hacı Yolu olarak bilinen ana güzergâh, Elagabalus Dönemi'nde Galatia valisi tarafından onarılmıştır. Bu onarım faaliyetleri Ankara civarında bulunmuş üç mil taşı üzerinde belirtilmiştir¹³. Bu mil taşlarından birinin üzerinde (no 117I), yol yapım çalışmasının MS 218 yılında Galatia Eyaleti'ne legatus Augusti propraetor olarak atanmış L. Egnatius Victor Lollianus tarafından imparator adına yaptırıldığı açıkça belirtilmiştir. Diğer bir mil taşı, doğuya Tavium yönüne doğru uzanan yol yapım çalışması hakkında bilgi vermektedir¹⁴. Ağşaklı/Konya güzergâhı

¹¹ French 2012: No 90H (Gençali 8): Imp C divi Şepti[mii] Sev[e]ri nepos divi M Aūr[el] m[agn]i (?) Antonini f[i] [Marcus Aurelius Ant[oni]n[us] pius felax Aūr ponti[f]e[x] maximus trib potes[co]s p p procons restituit.

¹² Herrmann 1990.

¹³ French 2012: No 117H (Ankara 8): B·F·| Imp·Caes·divi| Severi [[nepos]] divi Antonini·| [[filius]] M·Aur·| [[Antoninus]] pius fel·Aug·tri pote|st·cos·procos| p·p·restituit| m p| [-].

French 2012: No 117I (Ankara 9): B·F·| [Imp] Caes divi Antonin[i] [fili]o divi Severi nepoti [M Aure]l Antonino pio fel [Au]g trib potest cos [pr]ocos p p domino [in]dulgentissimo dica[ti]ssima numini eius [met]ropolis

Ancyranorum [per] L Egnatium Victorem | (v) Lollium leg eius pr pr m p III. Buna rağmen French her iki mil taşının da kesin olarak Hacı Yolu'na atfedilemeyeceğini dile getirmiştir.

French 2012: No 119B (Ankara, Ahlatlıbel 2): (vac) B (vac) F | Imp'Caes M'Aur | Sever[o] Magn[i f] | pio (leaf) felici Aug (leaf) | trib potes'cos | procos p p | [----].

¹⁴ French 2012: No 52B (Yazır 2 [caput viae: Tavium]): Imp Caesar | [Divi] Severi nepo[s] Divi Antonini | filius M Aur[eli]us Antoninus Pius | Felix Aug trib | potest cos pr[oc]os pp restituit [v]ia[s] MP. ; Imp Caes di[vi] Severi nepo[s] divi Antonini | filius M Aur Antoninus pius fel Aug trib | potest cos pr[oc]os p p res[t]ituit (vac) | ια'.

üzerinde bulunmuş olan bir başka mil taşı¹⁵, buradaki yol onarım çalışmasının yine Galatia Eyaleti'nin legatus'u L. Egnatius Victor Lollianus tarafından imparator adına yaptırılmış olduğunu kanıtlamaktadır.

Via Sebaste'nin Apollonia-Antiokeia hattında eşzamanlı dikilmiş ve onarım bilgisi içeren iki mil taşının bulunması, Elagabalus Dönemi'nde bu güzergâhta geniş kapsamlı onarım faaliyetlerinin gerçekleştirilmiş olduğuna işaret etmektedir. Aynı güzergâh üzerinde bulunan diğer dönemlere ait mil taşları incelendiğinde, Via Sebaste'nin Kuzey Pisidia'dan geçen bölümünün Septimius Severus Dönemi'nde de onarıldığını ortaya çıkarmaktadır. Septimius Severus Dönemi'nde Via Sebaste üzerine dikilmiş olan mil taşlarının ikisi Keçiborlu yakınlarında, biri Apollonia'nın 4 mil batısında, diğer ikisi ise aynı kentin 28 mil doğusunda Gençali yakınlarında ele geçirilmiştir¹⁶. Bu güzergâhta yol onarım çalışmalarının yapıldığını kanıtlayan bu beş mil taşı, II. Parth Seferleri'nin gerçekleştirildiği 198 yılında dikilmiştir.

Büyük ölçüde üst tabakası taştan yapıldığı için uzun ömürlü olması beklenen Via Sebaste yolunun Kuzey Pisidia'da yer alan bölümünün, hem Septimius Severus hem de Elagabalus Dönemleri'nde onarılmış olması oldukça dikkat çekicidir. Aynı güzergâhın yaklaşık yirmi yıl aralıkla tekrar onarılması, bu yolun söz konusu zaman diliminde yoğun bir biçimde kullanıldığını, yolun yirmi yıl gibi kısa bir sürede bozulması da bu yol hattının yoğun bir trafiğe maruz kaldığını kanıtlamaktadır. Bu yoğun trafik, Septimius Severus ve oğlu Caracalla'nın düzenlediği Parth Seferleri ile ilişkili olmalıdır¹⁷. O yıllarda bu güzergâh Parth cephesine giden ve oradan geri dönen ordu birlikleri tarafından da yoğun bir şekilde kullanılmış olmalıdır. Bu düşüncemizi destekleyen başka mil taşları da bulunmaktadır. Burada özellikle Çapalı mil taşına değinmek gerekir. Söz konusu mil taşı Apameia-Apollonia güzergâhı üzerinde bulunmuştur. Önemli bir kavşak görevi gören Apameia'dan gelen bu yol, Galatia ile Asia Eyaletleri arasında bir karakol olarak kurulan Aulotrene (Eldere) üzerinden, mil taşının bulunduğu Çapalı Köyü'ne ilerlemektedir ve buradan Apollonia'nın yaklaşık 8 km batısında, İleydağı Köyü yakınlarında Via Sebaste'ye bağlanmaktadır¹⁸. Çapalı mil taşının sunduğu bilgilere göre 198 yılında Apameia'dan Via Sebaste'ye

bağlanan yolda da onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir¹⁹. Bu yol yapım faaliyetleri de Apollonia civarında bulunan diğer mil taşlarında anılan Galatia valisi Sextus Sotidius Strabo Libuscidianus tarafından denetlenmiştir.

Çapalı ve Via Sebaste üzerinde bulunan ve yolların onarıldığına ilişkin bilgi veren mil taşları dikkate alındığında şu sonuca ulaşılmaktadır: Severuslar Dönemi'nde gerçekleşen Parth Seferleri'nde ordu birimleri Apameia üzerinden Apollonia'ya ulaşmışlar ve buradan da doğuya Parth cephesine ilerlemişlerdir. Bu yoğun trafiğe bağlı olarak söz konusu güzergâh kısa bir sürede yıpranmış ve bir nesil geçmeden tekrar onarım geçirmiştir. Parth Seferleri sırasında ordu birimlerinin Küçük Asya'da tek bir ana hat kullandıkları görüşü doğru değildir²⁰. Ordunun büyük bir kısmı Bithynia'dan, Galatia üzerinden Kilikya Kapıları'na uzanan Hacı Yolu üzerinden sevk edilmiştir, ancak bu ana hattın dışında Menderes Ovası'ndan, Lydia ve Phrygia'dan geçen başka güzergâhlar da kullanılmıştır. Lydia ve Phrygia Bölgeleri'nden ele geçen rica ve şikâyet içerikli bazı yazıtlar bu durumu kanıtlar niteliktedir. 181 ile 249 yılları arasında kaleme alınmış olan bu yazıtlarda köy sakinlerinin, bölgelerinden geçen ordu mensupları tarafından zarara uğratıldığı dile getirilmektedir. Bazı askerler, kendi güzergâhlarından ayrılarak köylere baskınlar düzenlemiş, yöre halkından haraç toplayarak onların mallarına el koymuşlardır²¹. Kuzey Lykia'nın Choma Kenti'nde kısa bir süre önce bulunan ve 198 yılına ait bir imparator mektubu, Parth Savaşları sırasında ordu birimleri tarafından başka bir güzergâhın da kullanıldığını kanıtlamaktadır. Lykia Birliği'ne yazdığı bu mektupta Septimius Severus sefer sırasında kentlere zarar veren Romalı askerlerin yerel mahkemeler tarafından yargılanmasına izin vermektedir²².

¹⁵ French 2012: No 83 (Ağşaklı): Imperator C[ae]sar M Aureliu[s] | [[Antoninus]] | [p]ius | [f]elix Augustus | [i]n victus divi Seve[er]i nepos divi Ant[on]i[ni] filius rest[itu]it | /t/ per L Egnat[i]m Lolli[an]um le[gat]um eius/pr[ae]sidem p[ro]vinc[iae] Gal[ati]e (vac) t[er]tia (vac).

¹⁶ French 2014: No 12 (8 mil; mesafe muhtemelen Baris Kenti'nden verilmiştir) ve no 13; French 2012: No 86 (4 mil); 90B1 (28 mil) ve 90F1 (28 mil).

¹⁷ Kettenhofen 1982.

¹⁸ Christol/Drew-Bear 1987: 9 (Harita).

¹⁹ French 2012: No 16A1. Apameia-Apollonia güzergâhı üzerinde bulunan bu mil taşı üzerinde yer alan mesafe (8 mil) Apollonia'dan verilmiş olmalıdır.

²⁰ Kşl. Mitchell 1993: 124-136; Herz 2015: 467, Septimius Severus'un Parth Seferleri sırasında ordunun bir kısmının Küçük Asya'nın güney sahilinden deniz yolu aracılığıyla Kilikya'ya ulaştırılmış olabileceğini önermektedir.

²¹ Bu belgeler Hauken tarafından tümüyle incelenmiştir, bkz. Hauken 1998; ayrıca bkz. Akdoğu Arca 2015: 60-62; 69-71; Ilcks 2012.

²² Bu önemli belge Gary Reger ve Jacques Morin tarafından "A Letter of Septimius Severus to the Lykian Koinon on the Misbehavior of Soldiers" başlığı altında yayıma hazırlanmaktadır.

KAYNAKÇA

ADAK, M/WILSON, M. 2012.

“Das Vespasiansmonument von Döşeme und die Gründung der Doppelprovinz Lycia et Pamphylia”. *Gephyra* 9: 1-40.

AKDOĞU ARCA, E.N. 2015.

“Iulius Iulianus Phrygia-Caria Eyaletinin İlk Valisi miydi?”, *Vir doctus Anatalicus. Studies in Memory of Sencer Şahin (Philia Supplements 1)* (Eds. B. Takmer/E. N. Akdoğu Arca/N. Gökalp Özdil). İstanbul: 60-73.

KETTENHOFEN, E. 1982.

Die römisch-persischen Kriege des 3. Jahrhunderts. n. Chr. nach der Inschrift Sähpuhrs I. an der Ka'be-ye Zartost (SKZ). Wiesbaden (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients (TAVO). Reihe B: Geisteswissenschaften, Nr. 55).

BELKE, K/MERSICH, N. 1990.

Tabula Imperii Byzantini 7. Phrygien und Pisidien. (Denkschriften ÖAW, phil.-hist. Kl. 211) Wien.

CHRISTOL, M/DREW-BEAR, T. 1987.

Un castellum romain près d'Apamée de Phrygie, (Denkschriften ÖAW, phil.-hist. Kl. 189), Wien.

FRENCH, D. 2012.

Roman Roads and Milestones of Asia Minor. Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.2: Galatia. Ankara.

FRENCH, D. 2014.

Roman Roads and Milestones of Asia Minor. Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.6: Lycia et Pamphylia. Ankara.

HAUKEN, T. 1998.

“Petition and Response. An Epigraphic Study of Petitions to Roman Emperors,” *Journal of Roman Studies* 91: 181-249.

HELLENKEMPER, H/HILD, F. 2004.

Tabula Imperii Byzantini 8: Lykien und Pamphylien. (Denkschriften ÖAW, phil.-hist. Kl. 320). Wien.

HERRMANN, P. 1990.

Hilferufe aus römischen Provinzen: ein Aspekt der Krise des römischen Reiches im 3. Jhdt. n. Chr. (Berichte aus den Sitzungen der Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften e. V., Hamburg, 8. 4.) S. 66. Hamburg/Göttingen: Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften/Vandenhoeck & Ruprecht.

HERZ, P. 2015.

“Zur Karriere des Lucius Septimius Flavianus Flavillianus aus Oinoanda,” *Vir doctus Anatalicus. Studies in Memory of Sencer Şahin (Philia Supplements 1)* (Ed. B. Takmer/E.N. Akdoğu Arca/N. Gökalp Özdil). İstanbul: 464-470.

HILD, F. 2008.

“Die Via Sebaste in Kleinasien,” *Hypermachos: Studien zur Byzantinistik, Armenologie und Geographik. Festschrift für Werner Seibt zum 65 (Ed. C. Staurakos). Geburtstag, Wiesbaden: 59-72.*

ILCKS, M. 2012.

The Crimes of Elagabalus. Cambridge.

LABARRE, G/ ÖZSAIT, M/ GÜCEREN, İ. 2012.

“La collection du Musée d'Uluborlu: nouvelles inscriptions d'Apollonia Mordiaon”, *Anatolia Antiqua* 20: 121-146.

LEVICK, B. 1967.

Roman Colonies in Southern Asia Minor. Oxford.

MITCHELL, St. 1993.

Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor, Volume I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule. Oxford.

SYME, R. 1995.

Anatolica: Studies in Strabo. Oxford.

THONEMANN, P. 2013.

Monumenta Asiae Minoris Antiqua XI. Monuments from Phrygia and Lykaonia recorded by M.H. Ballance, W.M. Calder, A.S. Hall, and R.D. Barnett. (*Journal of Roman Studies Monographs*, no 12). London.

HADRIANOPOLİS: TRAKYA'DA BİR KALEKENT

A CITADEL IN THRACE: HADRIANOPOLIS

Şahin YILDIRIM*

Anahtar Sözcükler: Trakya, Odrys, Hadrianopolis, Edirne, Castrum
Keywords: Thrace, Odrys, Hadrianopolis, Edirne, Castrum

ÖZET

Antik kaynaklara göre; MÖ 1. binyıldaki göçlerle bu bölgeye gelen Trak kavimlerinden birisi olan Odrysler tarafından Uscudama, Odrysia veya Oreistias adıyla anılan ilk yerleşim yeri kurulmuştur. Bu ilk yerleşim, Meriç, Arda ve Tunca ırmaklarının kesiştiği, bereketli toprakların üzerinde bulunmaktadır. Avrupa'dan Anadolu'ya gelen önemli yolların odağındaki bir kavşak durumunda olan bu kent, Helen kültürünün etkisi altına girmiş ve özellikle de Roma İmparatorluğu'nun etkisiyle, sikkeler üzerinde tasvir edilen anıtsal boyutlardaki önemli yapılarıyla, adından söz edilen güçlü bir kent kimliği kazanmıştır. Şehrin önemi, MS 123-124 yıllarında Roma İmparatoru Hadrianus'un Doğu seyahati sırasında buraya gelişle birlikte artmış ve kentin adı da İmparator'un adına izafeten Hadrianopolis olarak değiştirilmiştir. İmparator Hadrianus'un kente castrum planlı büyük bir kale yaptırdığı birçok tarihi kaynak tarafından aktarılmaktadır. Ancak bu kaleden günümüze gelen kalıntılar oldukça sınırlıdır. Bu çalışma Hadrianopolis kentinde bulunan antik dönem yapılarının izlerini sürmeyi amaçlamaktadır. Özellikle İmparator Hadrianus'un kent için yaptırdığı castrum planlı kalenin yapısal bir analizi oluşturulmaya çalışılmıştır. Kentin kalekent için oluşturulmuş planı, yolları, kuleleri, kapıları ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

According to the ancient resources, the Odrys which is one of the Thracian tribes came to the region with the migrations in the first millennium BC founded the first settlement in the region having been called Uscumada, Ordysia or Oreistias. This first settlement is located on the fertile lands where the rivers of Meriç, Arda and Tunca intersect. This city which is in the position of an intersection of the significant roads reaching out from Europe to Anatolia, fell under the influence of the Hellenic culture and especially with the influence of the Roman Empire developed a potent city identity with its significant monumental structures depicted on the coins. The city grew in importance with the visit of Roman Emperor Hadrianus during his eastern journey and the city was renamed as Hadrianapolis dedicated to the name of the Emperor. It is quoted by many ancient resources that inside the city, Hadrianus constructed a big fortress in the plan of a castrum. However, the traces of this fortress is significantly disappeared nowadays. This study is trying to trace the ancient structures of Hadrianapolis. Especially the structural analysis of the castrum planned fortress was tried to be made. The plans, roads, towers, gates of the city which were constructed for the citadel, were scrutinized carefully.

¹ Yrd. Doç Dr. Şahin YILDIRIM, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Balıklarkayası 78050, Karabük.
E-posta: sahinildirim@live.com

Fig. 1. 1886 tarihli Droysen Atlası'na göre Trakya'daki Antik Kentler ve Topluluklar / The Ancient Cities and Communities of Thrace according to the Droysen Atlas dated 1886.

GİRİŞ

Hadrianopolis kenti, Arda (Arpessos) ile Tunca'nın (Tonzos) Meriç nehri (Hebros) ile birleştikleri yerin yakınında kurulmuştur¹ (Fig. 1). Romalılar öncesindeki kentin adıyla ilgili antik kaynaklarda bir fikir birliği bulunmamaktadır: Ammianus Marcellinus'a (Historia, XIV, II, 5) ve Eutropios'a (Breviarium Historiae Romanae, VI, 8) göre kentin adı Uskudama'dır. Bizanslı Zonaras (Epitome Historiarum, XVII, 23) ve diğer birçok kaynağa göre ise kentin adı Orestia ya da Orestias'tır². Her ne kadar kentin ilk adının Uskudama olduğu kabul edilse de Uskudama'nın, bugün Edirne'nin kuzeyinde Bulgaristan sınırlarında kalan Üsküdar kasabası olabileceği yönünde de çeşitli görüşler bulunmaktadır³. Ayrıca Orestia ya da Orestias adlarının Trak kökenli kelimeler olmayıp bu yerleşime Grekler tarafından verilen isimler olduğu yönünde de tartışmalar bulunmaktadır. Karaağaç semtinin eski adı Orestiada olarak geçmektedir. Mücadele sırasında buradan ayrılanlar, Yunanistan'da da Orestiada diye bir kasaba kurmuşlardır⁴. Orestia ya da Orestias'ın bu yerleşimle bir ilgisinin olup olmadığı belirgin değildir.

Ancak kentin Trakların Odrys kabilesi tarafından kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda adının Odrisa ya da Odrisia olmasının daha akla yatkın geleceği ifade edilmektedir⁵. MS 117-138 yılları arasında hüküm sürmüş olan Roma İmparatoru Hadrianus'un MS 123/124 yılında gerçekleştirdiği bir seyahatin neticesinde kentin adı değiştirilmiş ve kent o tarihten sonra Türklerin egemenliğine kadar Hadrianopolis adıyla anılmıştır⁶.

Hadrianopolis'in hemen yakınlarındaki Avarız ile Çardakaltı siteleri, bölgenin en erken tarihli yerleşim yerleri olarak bilinirler⁷. MÖ 4-3. bin yıllara ait çeşitli buluntular veren bu Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağı yerleşimleri, gelişmiş bir köy toplumunun izlerini bizlere sunmaktadır⁸. Yine Lalapaşa ve Süloğlu İlçeleri sınırlarında bulunan dolmen ve menhirler, Tunç Çağı sonu ve Demir Çağı başı hakkında fikir veren önemli kalıntılar olarak dikkati çeker. Arpalık dolmeninde yapılan arkeolojik kazılar, bu mezar anıtlarının Trak göçleri ile bağlantılı olabileceğini göstermektedir⁹.

¹ Mansel 1993: 21; Wissova-Kroll 1912: 2174.

² Darkot 1993: 4; Mansel 1993: 21.

³ Bumin 1993: 30; Mansel 1938: 5.

⁴ Erdoğan 1998: 193.

⁵ Bumin 1993: 30; Mansel 1938: 5; Mansel 1993: 21.

⁶ Mansel 1993: 23; Eyice 1993: 40; Garzetti 1977: 36.

⁷ Erdoğan 1997: 274-275.

⁸ Kansu 1993: 14.

⁹ Kansu 1963: 491-492; Kansu 1969: 577-579; Özdoğan/Akman 1992: 405-423; Akman 1998: 65-70.

Hadrianopolis kenti, bir taraftan ilkçağlardan beri suyuolu ulaşımı için elverişli olan aşağı Meriç vadisi ile Ege Denizi'ne bağlı bulunuyor¹⁰, diğer taraftan MS 98-117 yılları arasında hüküm sürmüş olan İmparator Traianus tarafından yaptırılan 670 Roma mili uzunluğundaki, Orta Avrupa'daki Singinidum'dan (Belgrad) Konstantinopolis'e (İstanbul) kadar inen Roma Ordu Yolu'nun üzerinde yer alıyordu¹¹. Romalılar'ın Via Militaris adını verdikleri bu yol, Hadrianopolis'den Philippopolis'e (Filibe-Plovdiv) kadar Meriç Vadisi boyunca uzanıyordu. Hadrianopolis ve Philippopolis kentleri, Hellenistik Dönemden Bizans Dönemine kadar Balkanlar'da idari ve politik merkezler olarak öne çıkmışlar, Meriç Vadisi'nin ekonomik ve stratejik önemini farkında oldukları için, bu önemli vadiyi çok uzun yıllar boyunca konrolleri altında tutmuşlardır¹².

Meriç (Hebros) nehri Tuna'dan sonra Trakya'daki en uzun nehirdir. Genişliği ise Kuzey Ege dünyasındaki diğer bütün nehirlerden fazladır¹³. Roma Döneminde hem Meriç, hem Tunca (Tonzos) hem de Arda (Arpessos) kendileriyle aynı adı taşıyan ırmak tanrılarıyla özdeşleştirilmiştir¹⁴. Antik Dönemde hem Alcaeus'un (*Fragman 45a, Fragman 45b*) hem de Ovidius'un (*Heroides II, III*) özellikle Hebros'u konu eden şiirler yazdıklarını görüyoruz. Bu ırmak tanrılarının tasvirlerini kentin Roma Döneminde darp edilen sikkelerinde de görmek mümkündür. Coğrafyacı Strabon ünlü Coğrafya adlı kitabında (*Geographika*, VII, 48), Meriç nehrinde yapılan taşımacılık hakkında bilgiler de vermektedir.

Meriç Nehri 18. yüzyıla kadar seyrüsefere açıktı ve bu yolla Balkanlar ile Karadeniz'e rahatlıkla ulaşılabilirdi. Herodotos (*Historiai*, VII, 58-59), Meriç Nehri'nin

önemli bir bölümünün deniz ulaşımına uygun olduğunu belirtir. Özellikle Hadrianopolis ile Ainos arasında adeta bir su yolu şeklindedir. Meriç Nehri'nin hemen ağzında bir liman kenti olan Ainos bulunmaktadır. Böyle bir konum limana gelen malları iç bölgelere, antik çağda her zaman en ucuz ve en etkili su taşımacılığı ile ulaştırmak için çok elverişliydi¹⁵. Nitekim İmparatorlar Antoninus Pius, Septimus Severus ve karısı Julia Domna ile İmparator Commodus Dönemi sikkelerinin arka yüzleri üzerlerinde görülen gemi tasvirleri ve nehir tanrıları bu bilgileri doğrular niteliktedir (Fig. 2). Tarih boyunca Balkanların ve Trakya'nın ithalat ve ihracatını üstlenmiş olan Meriç Nehri alüvyon sürükleyerek ağzını doldurunca bu su yolu ve limanlar kullanılmaz duruma gelmiştir¹⁶. Meriç nehri üzerinde bulunan limanlardan günümüze sadece Bulgaristan'da bulunan Pistiros *emporionu* nun limanı gelebilmiştir¹⁷.

MS 284-305 yılları arasında hüküm süren İmparator Diokletianus'un gerçekleştirdiği eyalet yapısındaki değişiklikler sonrasında Provincia Thracia adıyla anılan ve oldukça geniş sınırlara sahip olan bir eyalet kurulmuştur ve bu eyalet, Europa, Haemimontus, Rhodope ve Thracia adında dört ayrı eyalete bölünmüştür. Hadrianopolis ise Haemimontus eyaletinin başkenti olmuştur¹⁸.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinde Trakya'da da büyük kargaşa çıkmıştır. MS 4. yüzyılın ortalarından itibaren Visigotlar Trakya içlerine girmiş, MS 378'da Hadrianopolis önünde geçen savaşta İmparator Valens'i öldürerek ordusunu dağıtmış ve büyük bir galibiyet kazanmışlardır¹⁹. Roma İmparatorluğu'nun MS 395'te ikiye ayrılması ile Trakya'nın da içinde yer aldığı Balkan coğrafyası Doğu

Fig. 2. İmparator Marcus Aurelius ve Septimus Severus darplı Hadrianopolis Sikkelerinde Görülen Gemi Tasvirleri ve Nehir Tanrıları (Jurukova 40,41, Moushmov) / *The Boat Depictions and River Gods Seen on the Hadrianopolis Coins of Marcus Aurelius and Septimus Severus Period.*

Doğu

¹⁰ Mansel 1993: 21.

¹¹ İreçek 1990: 5; Staccioli 2003: 94.

¹² Archibald 1998: 14.

¹³ De Boer 2002: 450.

¹⁴ Altınoluk 2010: 57-61.

¹⁵ Casson 2002: 144.

¹⁶ Başaran 2007: 64-65.

¹⁷ Bouzek/Domaradzki/Archibald 1996: 221-222; Tsetschladze 2000: 233-246.

¹⁸ Jones 1971: 24; Cancik/Schneider/Metzler 1998: 57.

¹⁹ Mansel 1993: 28-37; Eyice 1993: 41.

Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. MS 5. yüzyıl ve sonrasında Trakya, önce Hunlar sonra da Avar, Slav ve Bulgar akınları ile karşı karşıya kalmıştır²⁰. MS 9. yüzyıldan MS 11. yüzyılın başlarına kadar bölge Bizans Devleti ile Bulgarların çekişmelerine sahne olur. Bir ara MS 970 yıllarında bölgeye Ruslar gelmiş ancak kalıcı bir varlık gösterememişlerdir. Bulgarlar'dan sonra Trakya'ya gelen Peçenekler ve Kumanlar, Bizans Devleti ile mücadele etmişlerdir. MS 1096'dan itibaren Doğu'ya düzenlenen Haçlı Seferleri'nin güzergâhlarından birisi haline gelen Trakya, bu seferler sırasında oldukça zarar görmüştür. Haçlı Seferleri'nden sonra Bizans Devleti'nde çeşitli iç kargaşalar ve taht mücadeleleri ortaya çıkar. Bu taht mücadelelerinden faydalanan Türkler, MS 1360-1 yıllarında önce Dimetoka, ardından Hadrianopolis'i ele geçirirler ve daha sonraları Edirne olarak adlandırdıkları kenti Osmanlı Devleti'nin başkenti yaparlar²¹. Osmanlılar zamanında oldukça gelişen ve büyüyen kent, İstanbul fethedilene kadar başkent olma özelliğini sürdürmüştür.

HADRIANOPOLİS SİKKELERİNDE GÖRÜLEN ROMA DÖNEMİ YAPILARI

Hadrianus'un kenti ziyareti kentin kaderinin de değişmesine neden olmuştur. Balkanların stratejik bir noktasında bulunan bu yerleşim yeri, Romalılar sayesinde ilk altın çağını da yaşamaya başlamıştır. Kent, Pax Romana Döneminde özellikle MS 2. ve MS 3. yüzyılın ortalarına kadar Roma egemenliğindeki birçok kentte de görüldüğü üzere çok büyük bir gelişme göstermiştir. Romalıların özellikle Hadrianopolis'in de içinde bulunduğu Thrakia Eyaleti gibi kentleşmemiş eyaletlerde kentlerin büyümesini sağlamak ve mevcut kentleri dönüştürmekteki başarısı şaşırtıcıdır ve bu başarısının ölçüsü Roma Dönemi'nde kurulmuş birçok kentte yerleşimin bugün de hala sürmesinde görülebilir. Roma kent modeli bu alanlara toptan taşındı. Sonuçta, genellikle Roma ızgara düzeninde planlanmış, tipik Roma kent yapılarını içeren Romalılaşmış kentler ortaya çıktılar. Askeri uzman ve mühendisler bu yeni kentlerin inşasında önemli bir rol oynadılar²². Hadrianopolis'in Pax Romana Döneminde gerçekleştirilen imar faaliyetlerinden günümüze kadar gelebilen kalıntılar arasında oldukça tahrip edilmiş kale dışında başka bir yapının izlerini görebilmek mümkün değildir. Kentin yüzyıllar boyunca aynı alanda iskân görmesi, antik dönem yapılarının neredeyse tamamen gözden yitirilmesine neden olmuştur. Ayrıca kentte birkaç adet mezar steli dışında herhangi bir yazıt da günümüze kadar bulunamamıştır. Kentin antik dönem yapıları ile ilgili bilgileri kentin Roma Çağı'nda darp edilmiş sikkeleri üzerindeki betimlemelerinden öğrenmekteyiz. Genellik-

le sikkeler üzerinde görülen yapı tasvirleri var olan binaları olduğu gibi değil, sıklıkla oldukça şematik ve abartılı tasvir etmektedirler. Ancak bu sikkeler, şu an için Hadrianopolis antik kenti yapıları ile ilgili bilgi alabileceğimiz yegane kaynak durumundadırlar.

Kentteki antik yapıların tasvir edildiği bu sikkelerden birisi, İmparator Septimus Severus Dönemine tarihlendirilen bronz bir madalyondur. Hadrianopolis'de darp edilen bu madalyon sikkenin arka yüzünde üç katlı oldukça büyük bir çeşme yapısı (nymphaeum) şematik bir halde görülmektedir²³. Çeşme yapısının birinci katında, Nehir tanrısı heykelinin yer aldığı büyük merkezi bir niş ve bunun her iki yanında yer alan sütun mimarisi dikkati çeker. İkinci katında her iki köşede de at üzerinde ayakta duran birer Dioskur ile merkezde geriye çekilmiş bir aedikula ve aedikulanın her iki tarafında çeşitli heykeller ve sütunların bulunduğu bir düzenleme vardır. Üçüncü katında daha çok sütunlar arasında çeşitli heykellerin olduğu bir kompozisyon yer alır²⁴ (Fig. 3). Bu tip kompozisyona sahip anıtsal çeşmeler İmparatorluğun Pax Romana döneminde oldukça yaygınlaşmıştır. Bu tipin tiyatro sahnesi cephesinden (scaenae frons) tapınak, saray, imparator salonlarına kadar genel anlamda Roma mimarisinin duvarı değerlendirilme şekli içinde bir yeri olduğu düşünülmektedir²⁵. Antik çağlarda bu boyutlardaki çeşme yapılarının genellikle şehirlerin merkezleri sayılan agoralar ve civarlarında yapıldığını biliyoruz. Büyük olasılıkla da bu yapı Hadrianopolis'in agorası civarında yer almaktaydı.

Fig. 3. Hadrianopolis Çeşmesi (Lusnia 2004: 517) / *The Fountain of Hadrianopolis.*

²⁰ Eyice 1993: 41-43.

²¹ Eyice 1993: 51-61; Bumin 1993: 34-37.

²² Owens 2000: 125.

²³ Erol 2006: 125.

²⁴ Erol 2006: 125-131; Lusnia 2004: 532-533.

²⁵ Verzzone 1957: 54.

Güvenilir bir kaynak olmamakla birlikte yine son yıllarda bulunan ve <https://www.hdrauch.com> adlı internet sitesi üzerinden 2013 yılında satışı yapılmış olan, İmparator Caracalla'nın kardeşi Geta'ya ait bir bronz Hadrianopolis sestertius sikkesi üzerinde halkevi (Villa Publica) olarak da nitelendirilen bir yapının şematik tasviri bulunmaktadır. Yapının ilk katının cephesinde sütunlar ve sütunlar arasında kapılar bulunmaktadır. İkinci katı sütunlar ve heykellerle bezenmiştir. Üçüncü katta da benzer bir mimari organizasyon görülür. Dördüncü kat sikkede üzerindeki korozyondan dolayı pek belirgin değildir ancak yine heykellerle süslü bir organizasyon dikkati çeker (Fig. 4). Villa Publica şehir merkezindeki geniş alanlara yapılan önemli yabancı konuklar ile devlet adamlarının ağırlandığı, bir nevi devleti temsil eden yapılandı²⁶. Böyle bir yapının Hadrianopolis'de inşa edilmesi, Roma İmparatorluk Döneminde kentin ulaştığı önemin bir göstergesidir.

Fig. 4. Bir Geta Sikkesi Üzerinde Görülen Villa Publica Binası (Auktionshaus H. D. Rauch GmbH) / *The Villa Publica Building Depicted on a Geta Coin.*

Sikkeler ve bazı adak stellerinde üzerinde Zeus, Sol, Serapis, Hermes, Apollon, Artemis, Athena, Demeter, Dionysos vb. gibi birçok tanrı ve tanrıça figürü de karşımıza çıkmaktadır²⁷. Ancak literatürdeki sikkelerde sadece Zeus, Demeter ve Tykhe'nin tapınak yapıları göze çarpar. Bunların dışında herhangi bir tanrı ya da tanrıçanın tapınak mimarisi ile betimlendiği bir sikkede henüz bulunamamıştır. Tapınak tasvirli sikkelere bir örnek verecek olursak özellikle III. Gordianus Dönemine tarihlendirilen bronz bir sikkede tetrastyl bir tapınak içinde tanrıça Tykhe (Fortuna) betimlemesi görülmektedir (Fig. 5). Bu da tanrıçaya ait bir tapınağın bir zamanlar Hadrianopolis'de bulunduğunu ve tapınım gördüğünü düşündürmektedir. Günümüzde Selimiye Camii'nin bulunduğu alanın kentin akropolisi olması mümkündür. Bu bölgede 2000 yılında Müze Müdürlüğü tarafından yürütülen kazılar sırasında bu döneme tarihlenen sikkeler ve seramik örneklerine rastlanılmıştır. Ancak bu mevkiinin antik kentin akropolisi olduğunu kanıtlayacak yeterli veri ile karşılaşılmamıştır. Ne yazık

ki bu bölgede yürütülen kazıların sonuçları halen de yayımlanmamıştır.

Fig. 5. İmparator Gordianus III Sikkesi Üzerinde Görülen Fortuna Tapınağı (AE26 Moushmov 2759) / *The Fortuna Temple on the Coin of the Roman Emperor Gordian III.*

Sikkelerden başka kentin antik dönem yapılarıyla ilgili bir diğer kaynak olarak görebileceğimiz Avrupalı seyyahlarda da çok fazla bilgi bulunmaz. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na I. Ferdinand'ın gönderdiği vergiyi getiren Hans Dernschwam, kentle ilgili izlenimlerini seyahatnamesinde aktarmaktadır²⁸. Dernschwam, şehrin hemen girişinde yer alan ve yapılış tarzına bakarak bir Roma köprüsü olduğunu düşündüğü bir köprüden geçtiğini, sonrasında Edirne kalesinin surları boyunca yürüdüğünü, surların önünde bir hendek ya da tahkimat göremediğini, tuğladan yapılmış surlara ait iki büyük kule gördüğünü belirtmektedir²⁹. 16. yüzyılda Dernschwam'ın bir Roma köprüsü olarak değerlendirdiği bu köprü, akıncı beylerinden Gazi Mihal tarafından büyük oranda onartılmış olan Gazi Mihal Köprüsü'dür³⁰. Edirne'nin Bulgaristan yönündeki çıkışında, Tunca ırmağı üzerinde bulunan taş köprü'nün esasının Roma Dönemi'ne kadar indiği kabul edilmektedir. Ancak esas ister Roma ister Bizans Dönemine ait olsun, köprü Osmanlı devrinde belki eski temellerden faydalanılarak yeniden yapılmıştır³¹. Aynı köprüyü Evliya Çelebi'nin de 1653 yılında gördüğü ve Seyahatnamesinde "fil cüssesi kadar büyük taşlardan yapılmış, kaldırım, sanatlı bir köprüdür; gözleri gökkuşağı gibi kemerlidir..." diye aktardığı bilinir³². Bu köprü birçok defalar onarım görmüş, 1900 yılında Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit tarafından İtalyan ustalara neredeyse yeni baştan yaptırılmıştır³³ (Fig. 6).

²⁶ Claridge/Toms/Cubberley 1998: 177-178; Küthmann/Overback 1973: 70.

²⁷ Mansel 1993: 26.

²⁸ Dernschwam 1923: 22-23.

²⁹ Dernschwam 1923: 22-23; Akpınar 1998: 264.

³⁰ Kahraman/Yücel 1998: 105-149.

³¹ Eyice 1996: 461

³² Kahraman/Yücel 1998: 105-149.

³³ Eyice 1996: 462.

Fig. 6. Bir Roma Köprüsünün Temelleri Üzerine Tekrar Yapılan Gazi Mihal Köprüsü (Ş. Yıldırım) / *Gazi Mihal Bridge Reconstructed on the Foundation of a Roman Bridge.*

Kale

Kentin adını değiştiren Hadrianus'un Roma tarihinde oldukça önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Aynı zamanda İmparatorluğun önemli bir bölümüne geziler düzenlediği için, gezgin imparator olarak da adlandırılmıştır³⁴. Yirmibir yıllık imparatorluğunun yirmi yılını seyahat ile geçirmiş olan Hadrianus'un Anadolu'ya iki büyük gezi yapmış olduğunu bilmekteyiz. Ondan önce hiçbir imparator Roma'nın küçük eyaletlerine kadar uzanan geziler yapmamıştır³⁵. Cassius Dio, (*Historia Romana*, LXIX 5, 2) Hadrianus'un pek çok imparatorun daha fazla dolaşıp, halkın istekleri ile bizzat ilgilendiğini; şehirlerde suyun sağlanması, tahıl yardımı, para yardımı ve kamu yararına pek çok işler için destek sağladığından bahseder. Hadrianus, hükümdarlık sürecinin büyük bir kısmını eyaletleri dolaşarak geçirmiş, gittiği bu bölgelerde orduyu denetlemiş, ordunun eğitimine önem vermiş ve kendisinin silahlar ve taktikler üzerine olan geniş birikimine dayanan tasarılarına daha yakından bakmıştır³⁶. Roma askeri sınır stratejisini belirleyen İmparator Hadrianus'tur. İmparator'un Britania'da inşa ettirdiği kendi adıyla anılan duvar aynı zamanda onun yeni sınır politikasının da bir göstergesidir³⁷. Onun zamanında ordular, imparatorluk sınırının dış hattında yer alan kaleler boyunca ilerlerdi³⁸. Hadrianus'un bu sınır politikası ardılları tarafından da devam ettirilmiştir. Sınır bölgelerindeki kaleler, hisarlar ve kuleler onarılarak korunmuş ve savaşa hazır bir durumda bekletilmişlerdir³⁹.

İmparator Hadrianus'un Edirne Şehri'nin savunması için *castrum* planında bir sur yaptırdığı pek çok kaynakta geçer⁴⁰. Ancak imparatorluğun *Pax Romana* Döneminde bu küçük şehre, bu boyutta bir *castrum* (ordugah) yaptırması, İmparatorluğun iç bölgesinde yer alan bu kalenin sadece dış tehditler yüzünden yapılmadığını düşündürmektedir. Roma'nın İmparator Vespasianus tarafından kurulan ve Singidinum'da (Belgrad) bulunan IV. Flavia Felix Lejyonu'nun ana görevi sınırların korunması gibi olsa da geri plan, burada bulunan altın madenleri ile *Via Militaris* gibi yol güzergâhlarının güvenliğinin sağlanmasıydı⁴¹. Hadrianopolis Castrumu, *Via Militaris* üzerinden sefere giden Roma lejyonlarının güvenli bir şekilde konaklaması, ihtiyaçlarının giderilmesi gibi çeşitli amaçlara da hizmet ediyordu. Nitekim Trakya'da bugün *Via Militaris*'in güvenliği için yapılmış *Tzirallum*'da da (Çorlu) görüldüğü üzere birçok Roma Dönemi kalesi bulunmaktadır.

Roma stratejisinin ana temeli askeri yerleşimlerin ve imparatorluk sınırlarının korunması üzerine kurulmuştur. Lejyon kampları ve *castrumların* tümü Erken İmparatorluk Dönemi'nin askeri politikasının ürünleridir⁴². Cumhuriyet Döneminde lejyonların kalıcı hale gelmesiyle birlikte, ordunun ihtiyaçları doğrultusunda İtalya, Kartaca ve Germania'da askeri kaleler ve hisarlar yapılmaya başlanmıştır⁴³. Roma İmparatorluk Dönemi'nde eyaletlerde özellikle Vespasianus'un reformlarıyla birçok yeni lejyon kampı ve kalesi inşa edilmiştir⁴⁴.

³⁴ Opper 2008: 22.

³⁵ Erdem 1996: 19.

³⁶ Goldsworthy 2003: 93.

³⁷ Opper 2008: 76-77.

³⁸ Southern 2006: 182.

³⁹ Southern 2006: 184.

⁴⁰ Eyice 1998: 32; Mansel 1993: 23.

⁴¹ Piso 2000: 205-225.

⁴² Southern 2006: 178.

⁴³ Southern 2006: 178.

⁴⁴ Hartmann/Speidel/Ergeç 1998: 417.

Roma şehrinin limanı olan Ostia, *castrum* plan tipine sahip en eski örnek olarak bilinmektedir. MÖ 349 yılına tarihlendirilen Ostia'daki bu yapı, İtalya'da bu plan tipinin kullanımının çok eski olduğunun bir kanıtıdır⁴⁵. Genişleyen imparatorluğun ihtiyaçları, eyaletlerin başlangıcında yeni şehirlerin kurularak sınırların belirlenmesi, Roma askeri kamplarının organizasyonunda yansımalarını gösterir: Kuzeybatı İspanya, Almanya, Balkanlar ve Romanya eyaletlerinde, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'da gerçekleşen savaşların Roma'dan uzak olması, bu bölgelerde Roma lejyonlarının kalıcı yerleşimlere sahip olmasını ve müttefik destek birliklerinin gerekli olmasını sağlamıştır. Buna zıt olarak, İtalya'da ise sadece bir kaç küçük askeri kamp vardı⁴⁶.

Roma kalelerinin arkasındaki ideoloji öncelikle baskı ve kontrol içermektedir. Eyaletlerin sınır kaleleri genellikle, yüksek bir noktaya kurulmuş ve her yönden savunulabilir bir konumda olmaktan ziyade saldırı amaçlıydı. Ön taraftaki arazinin amacı, arka ve yan bölgelerle olan görsel iletişimi muhafaza etmektir⁴⁷. Su ve yiyecek ihtiyacının karşılanabileceği yerlere kurulurdu. Ana rota hızlı iletişimi ve birliklerin hareketini sağlayacak şekilde oluşturulurdu⁴⁸. *Castrumlar* için bir diğer önemli askeri görev de imparatorluk bölgelerinden geçmek isteyen düşman gruplarının geçiş rotalarındaki trafiği (uzun mesafeli yolları, geçitleri, karavan rotalarını, nehirleri ve geniş gölleri) kontrol etmektir⁴⁹. İşte *Hadrianopolis Castrumu* böyle bir taktik anlayışın ürünüdür. Ana karayolu ve su yolu güzergâhlarının üstünde, geniş bir ovaya hâkim bir yerde kurulmuştur.

Eyaletlerdeki askeri kampların plan, şekil ve iç binalarının kökenlerini Roma'nın Cumhuriyet Döneminde aramak gerekir⁵⁰. Tipik olarak, erken Roma kaleleri, toprak ve bitkilerin karışımıyla hazırlanan ve *murus caespiticus* diye adlandırılan bir malzeme kullanılarak inşa ediliyordu. Keresteden siperleri ve her iki tarafında kuleleri bulunan bir giriş kapısı mevcuttu⁵¹. Hepsinde, duvarlar boyunca, arada mesafe bırakılarak sıralanmış kuleler bulunurdu. Kaleler her zaman bir ya da daha fazla içi su ile doldurulmamış hendekle çevreleniyordu. Bu hendekler V şeklinde oluyordu ve dibinde "bilek-kıran" diye adlandırılan boşaltma kanalları bulunuyordu. Romalılar bu boşaltma yapısına çok önem veriyorlardı, yapılan birçok kazı göstermektedir ki bu kanallar her zaman temizlenmiş ve saldırılara karşı hep hazır vaziyette tutulmuştur. Ayrıca ek olarak bazı ilave engeller de konurdu, içinde uçları sivri kazıkların olduğu çukurlar, dikenlerden, dallardan ve benzer şeylerden oluşturulmuş engeller gibi⁵².

⁴⁵ Meiggs 1960: 22.

⁴⁶ Hanel 2007: 395.

⁴⁷ von Petrikovits 1971: 193.

⁴⁸ Southern 2006: 179.

⁴⁹ Hanel 2007: 400.

⁵⁰ Hanel 2007: 398.

⁵¹ Southern 2006: 179-180.

⁵² Southern 2006: 179-180.

MS 2. yüzyıldan itibaren Traianus'un imparator olmasıyla birlikte, eyalet sistemi yerine oturmaya başlamış ve bu eyaletlerde yaşayan halk yavaş da olsa Romalılışmaya başlamıştır. Böylece geçici kalelerin yerini kalıcı düzene sahip kaleler almış, kaleler, kamplar ve *castrumlar*, her zaman olmamakla birlikte, artık taştan yapılmaya başlanmıştır⁵³. Asia Minor'da görülen geçici kamplara örnek olarak Euphrates kıyısındaki Zeugma'da M.S. 49 yılında İmparator Claudius tarafından inşa ettirilen iki kamp gösterilebilir⁵⁴. *Castrum* yapımında genel bir standart olmakla birlikte arkeolojik kalıntılar da göstermektedir ki bu kalelerin yapımı eyaletten eyalete değişikliklerde görülmektedir⁵⁵. Roma'daki Traianus Sütununda da görüldüğü üzere Roma lejyonlarının sınır kalelerinin inşasında görev aldıkları bilinmektedir.

MS 2 ve 3. yüzyıllarda inşa edilen Roma kaleleri, ister asker ister siviller tarafından yaptırılmış olsun, ortak bir özelliğe sahiptir: çok sağlam inşa edilmişlerdir ve daha öncekilere kıyasla daha uzun süre savunma yapabilme kapasitesine sahiptiler. Eyaletlerdeki sınır birlikleri, acil durumlarda komşularından yardım gelmesini beklerlerdi, ancak bir Roma *castrumu* tüm çevresine karşı savunma yapabilecek şekilde yapılmıştı⁵⁶.

Kalenin Plan ve Teknik Özellikleri

Hadrianopolis Kalesi'nin kazılar sonucunda ortaya çıkarılan kalıntılara baktığımızda taş işçiliğinin çok gelişmiş ve duvarlarında oldukça sağlam bir şekilde inşa edildiğini görmekteyiz (Fig. 7). Hadrianopolis kalesi bir *castrum* planında inşa edilmiştir. İmparatorluk Dönemindeki tipik bir *castrum* şekli modern bir iskambil kartına benzer, iki uzun ve iki kısa kenarı vardır. Çevresinde çeşitli eklentiler bulunabilir. Bu tip, Roma kalesinin Erken İmparatorluk Dönemindeki düzensiz ve genellikle kalıcı olmayan birliklerden oluşan askeri kamplarının, zamanla ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilmesi sonucunda oluşmuştur⁵⁷. Ancak, bu iskambil kağıdı formu yaklaşık bin yıllık (MÖ 400 - MS 600) Roma ordu geleneği içinde yalnızca iki yüzyıl süreli bir dönemin özelliğini yansıtır; kalelerin düzgün iç planları ise yaklaşık olarak Polybios'un yaşadığı dönemden (MÖ 200-118) MS 4. yüzyılın sonlarına dek (500 yıl kadar) çok daha uzun bir zamanı kapsamaktadır⁵⁸.

Bir *castrumun* içinde dört ana cadde vardır ve yerleşim planı ana ordugâh binasının ön yüzüne göre oluşturulur. Kale boyunca ordugâh binalarının önünden geçen yola *via principalis* denir, sağ ve sol tarafında iki girişi bulu-

⁵³ Southern 2006: 180; Hanel 2007: 399-402.

⁵⁴ Hartmann, Speidel 2005: 381.

⁵⁵ Southern 2006: 178.

⁵⁶ von Petrikovits 1971: 193.

⁵⁷ Southern 2006: 180.

⁵⁸ Gregory 1995: 39.

nur (porta principalis dextra ve porta principalis sinistra). Merkez binayı ön girişe (porta praetoria) bağlayan yola via praetoria denir ve ana ordugâh binalarının arkasında bir başka yol daha vardır, via decumana, bu yol arka girişe (porta decumana) gider⁵⁹.

Ancak Hadrianopolis'deki *castrum* planı bir kente yönelik tasarlandığı için, ordugâhın iç yapısı burada uygulanmamıştır. İmparator Traianus Dönemi ile birlikte imparatorluğun eyaletlerde ve merkezde inşa ettirdiği birçok kentin planının özünde *castrum* plan tipi bulunmakla birlikte *castrumun* ölçüleri bir kentin ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde büyük tutulmuş ve kentin surlar içinde yer alan bölümüne ızgara plan sistemi uygulanmıştır. Bu bağlamda Roma askeri mimarisinin kent şekillenmesinde oldukça önemli bir role sahip olduğu görülür. Izgara kent planı sisteminin Roma askeri mantığına uyarlandığı anlaşılmaktadır⁶⁰.

Fig. 7. Makedonya Kulesi Çevresinde Ortaya Çıkarılan Sur Duvarlarından Bir Görünüm (Y. Güner) / A View of a Fortification Wall Uncovered in the Surrounding of the Macedonian Tower.

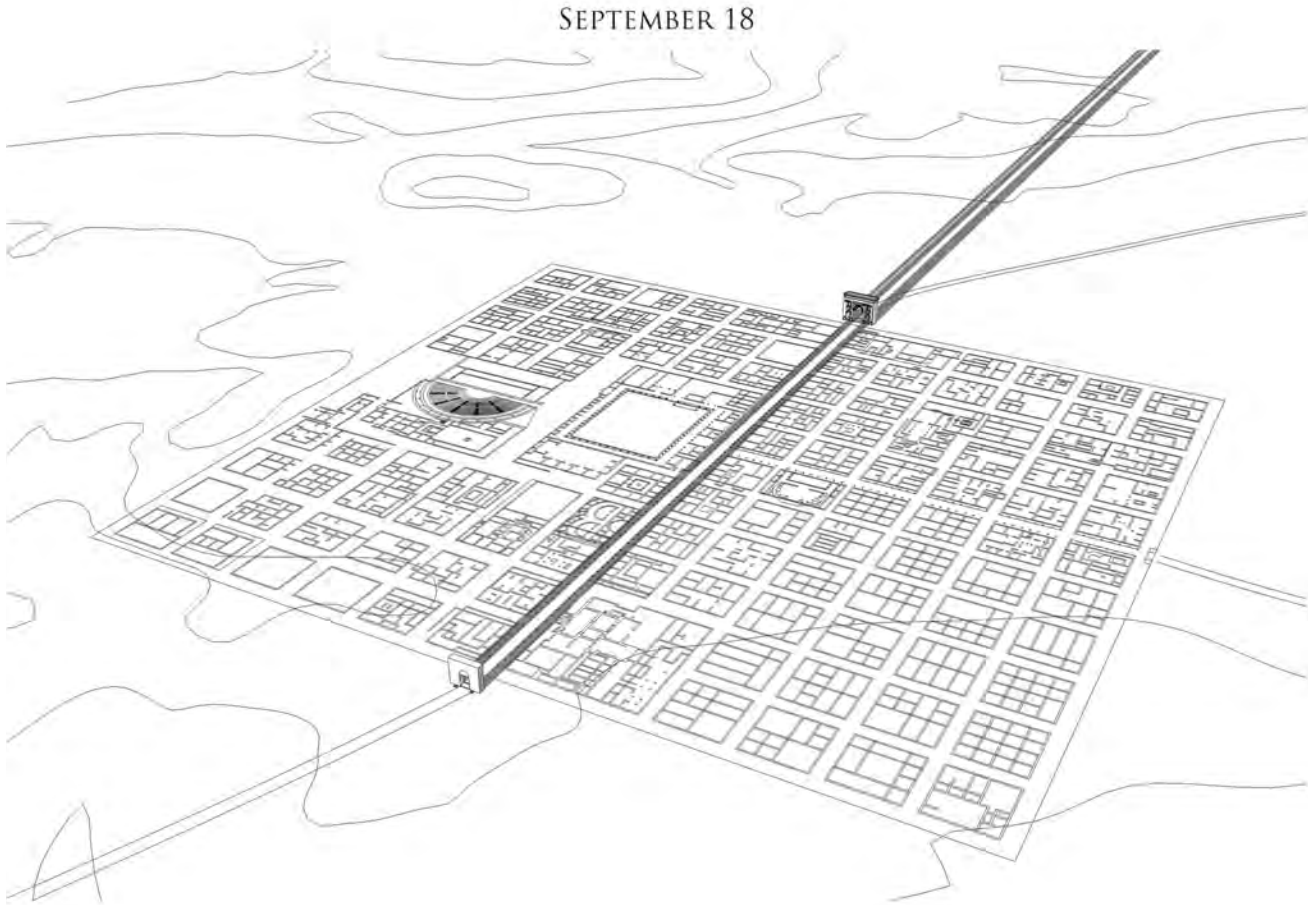

Fig. 8. Kartaca'da İmparator Traianus Tarafından İnşa Ettirilen Castrum Planlı Timgad Kenti. (Frederic Pöll-2010) / The City of Timgad, Constructed by Emperor Traianus, in the Plan of a Castrum, in Carthage.

⁵⁹ Southern 2006: 180.

⁶⁰ Wheeler 2004: 42-43.

Hadrianopolis'te de kente uyarlanmış bir ölçekte, çok büyük boyutları olan bir *castrum* yapısı söz konusudur ve kentin bütün unsurları caddelerin sokakları dik kestiği *hippodamik* bir planla inşa edilmiştir. Evliya Çelebi Kaleiçi'nde taş kaldırım döşeli 360 sokak bulunduğu ve bu sokakların satranç tahtasında olduğu gibi birbirini dik kestiğinden bahseder ki bu antik planın izlerinin 17. yüzyılda da görülebildiğini bize göstermektedir⁶¹. Ancak günümüzde Hadrianopolis'de Roma Dönemi kentinin plan izleri Kaleiçi'nin sadece bazı bölgelerinde seçilebilmektedir. Bundan ötürü bize daha fazla bilgi veren ve Roma İmparatorluğu'nun benzer bir anlayışla inşa ettiği *castrum* plan tipine sahip Torino yakınlarındaki İmparator Augustus tarafından inşa ettirilen Aosta (Augusta Praetoria), Kartaca'daki İmparator Traianus tarafından inşa ettirilen Timgad (Thamugadi) gibi kentlere bakmak gerekmektedir⁶² (Fig. 8).

Mimari

Aristo, (*Politika* VII, 10) kentlerle ilgili bilgi verirken kent surları ile ilgili olarak; surlar, hem koruyucu, hem de bezeyici olmalı der. Antikçağ kentleri surlarının güzelliği ve ihtişamı ile yabancılar üzerinde ilk etkiyi yaparlardı. Yaklaşan düşman üzerinde ise etkisi ezici ve bozucu olurdu⁶³. Hadrianopolis surlarını Romalı ünlü mimar Vitruvius'un kriterlerine göre değerlendirdiğimiz zaman Vitruvius'un kıstaslarının önemli bir bölümünün Hadrianopolis kalesinde uygulandığını görüyoruz. Vitruvius (*De Architectura*, I, V, 1) "*Kentlerin kuruluşunda şehirdeki insanları besleyecek bol miktarda gıda maddeleri sağlayabilecek ve kolay ulaşım için iyi yolları, uygun ırmak veya deniz limanları bulunan bir yöreyi seçtikten sonra yapılacak iş, kulelerin ve kent duvarlarının temellerini atmaktır.*" diye aktarır. Hadrianopolis, Vitruvius'un yukarıda belirttiği esaslara göre adeta yeniden inşa edilmiştir. Son yıllarda yapılan araştırmalara göre Hadrianopolis surları 40 hektardan fazla bir alanı çevrelemektedir. Tunca Nehri'nin Meriç Nehri ile birleştiği yerin yaklaşık 2 km kadar kuzeybatısında, Tunca Nehri'nin hemen kıyısında, kuzey-güney ve de doğu-batı doğrultulu düşük eğimli bir yamaca sırt verecek şekilde inşa edilmiştir. Kentin önemli bir bölümü güneye bakacak bir şekilde planlanmıştır. Via Militaris gibi önemli karayolu ve arayollarla birlikte hem Meriç hem de Tunca Nehirleri birer su yolu olarak kullanılabilir. Doğu sur

Surların yapıldığı sırtın en yüksek noktası olan kuzey-doğu köşesinde, yani Makedonya Kulesi'nin olduğu bölümde Roma Dönemi özgün zemin kotu +50,58 m'dir. Makedonya Kulesi'nden güneye doğru doğu sur hattı boyunca kale kotunun düştüğünü görüyoruz. Doğu sur

hattının güney ucundaki Zindanalı civarında yapılan kurtarma kazılarındaki Roma Dönemi özgün sur kotu 35,75 m olarak ölçülmüştür⁶⁴. Kalenin en yüksek noktası ile Tunca Nehri kıyısında yer alan en düşük noktası arasında yaklaşık olarak 15 m'lik bir kot farkı bulunmaktadır. Sur duvarlarının da bu azalan kotla uyumlu, kademeli bir şekilde, temel kotu düşürülmek suretiyle araziye oturtulduğu görülür⁶⁵.

Vitruvius, (*De Architectura*, I, V, 1) surların inşa edileceği alanda varsa sağlam zemini bulana kadar temellerin kazılması ve önerilen yapının büyüklüğünün gerektirdiği derinlikte yapılmasını önerir. Sur temelleri, toprak üzerinde görünen duvarlardan çok daha kalın yapılmalı ve sağlam olmalıdır diye de ekler. Hadrianopolis kalesinin sur temelleri oldukça büyük ölçülere sahiptir. Temel harç ve moloz taşlardan oluşturulmuştur. Sur temelinin derinliği 1, 85 ile 2, 20 m, genişliği 1, 20 ile 1, 40 m arasında değişen ölçülere sahiptir⁶⁶. Sur temelinden hemen sonra bu temele harçla sabitlenmiş tek sıra halinde küfeki taşından muhtelif genişliklerde, 50 cm yüksekliğinde ve kimi yerde 65 ile 75 cm arasında değişen derinlikte olan temel düzleme ya da su basman sırası yer alır. Bu taşlarda yapının görünür bir yerinde olmamalarından ötürü herhangi bir çerçeve ya da bosaj izine rastlanmaz (Fig. 9). Su basman sırasının hemen üstünde de ikinci bir küfeki taşı sırası yer alır.

Fig. 9. Hadrianopolis Kalesi'nin Temeli (Y. Güner) / *The Foundation of the Hadrianopolis Fortress.*

Vitruvius (*De Architectura*, I, V, 8) surlarda kullanılacak malzemelerin özenle seçilmesi gerektiğinden bahseder ve yerel imkânlar ölçüsünde sonsuza kadar dayanabilecek kusursuz bir duvarın inşa edilebileceği türden malzemelerin bulunabileceğini belirtir. Sağlamlığıyla yüzyıllar boyunca içinde yaşayan halkları koruyan Hadrianopolis

⁶¹ Parmaksızoğlu 1984: 246.

⁶² Thorpe 2002: 21-22; Wheeler 2004: 43,47.

⁶³ Akarca 1987: 125.

⁶⁴ Karakaya 2011: 59.

⁶⁵ Karakaya 2011: 60.

⁶⁶ Yıldırım 2005a: 234; Karakaya 2010: 112.

Kalesi'nin mimarisinde kullanılan ana malzemeler kireçtaşı, küfeki taşı ve ahşaptır. Edirne yakınlarında hem kireçtaşı hem de küfeki taşı sağlanacak günümüzde bile kullanılan antik taş ocakları mevcuttur. Bunlardan ikisi Edirne kalesinin 3,5 km kadar kuzeyinde bulunan Küçük Taş Ocağı Tabyası ile Büyük Taş Ocağı Tabyasıdır. Büyük Taş Ocağı Tabyası hariç diğer taş ocağı günümüzde de kullanılmaktadır. Küfeki taşı ise kuş uçuşu kentin yaklaşık 25 km kuzeydoğusunda, Edirne'nin Süloğlu İlçesi'ne bağlı Yağcılı Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Birkaç yıl öncesine kadar aktif olan bu küfeki taşı ocağının kalenin taş ihtiyacında kullanılmış olması muhtemeldir. Bölgede bundan başka diğer önemli küfeki taşı ocağı ise yaklaşık 70 km uzaklıktaki Lüleburgaz'da bulunmaktadır.

Hadrianopolis Kalesi'nin Edirne Müze Müdürlüğü'nün yaptığı kazılar sonucunda planı hakkında detaylı bir bilgi elde edebilmek mümkün olmuştur⁶⁷. Buna göre kale, *castrum* tipinde bir plana sahiptir. Dikdörtgen planlıdır ancak dikdörtgenin köşeleri tam 90 derecelik açı vermez. Büyük olasılıkla Tunca Nehri'nden savunma, iletişim ve ulaşım amacıyla yararlanabilmek ve de kale çevresindeki hendeklerin kolayca nehrin suyuyla doldurulabilmek için, Kuzeybatıya doğru kalenin köşe açısı yönlendirilmiştir. Kuzeydeki doğu-batı sur hattının uzunluğu yaklaşık 650 m, güneydeki doğu-batı sur hattının uzunluğu yaklaşık 600 m, doğudaki kuzey-güney sur hattının uzunluğu yaklaşık 650 m ve batıdaki kuzey-güney sur hattının uzunluğu ise yaklaşık 700 m'dir.

Hadrianopolis sur duvarlarında kullanılan taşlar, harç kullanılmadan, üst üste yerleştirilerek inşa edilmiştir. Tek sıradan oluşmaktadır. Bu tek sıralı sur duvarı yaklaşık her 4 m'de bir uzunluğu 3,30 ile 3,45 m arasında değişen atkı duvarlarıyla desteklenmiştir. Duvar örgüsü rektagonal isodomiktir. Rektagonal isodomik duvarlar antik mimaride Hellenistik Dönemden önce, surların daha çok göze çarpan kısımlarında, özellikle kulelerde tercih edilirdi⁶⁸. Hadrianopolis kalesinin duvarlarında kullanılan taşların genişlikleri 60 cm'den 1,45 m'ye kadar değişen muhtelif ölçülere sahiptir. Duvarda kullanılan taşların yükseklikleri 53 ile 60 cm arasında değişir. 55 ile 63 cm arasında da değişen taş derinliği mevcuttur. Taşların dış yüzeyleri bosajlı (çıkıntılı) yapılmıştır. Ancak bosajlı bölüm muntazam değildir. Hadrianopolis surlarında taşların üzerindeki bosajlı yüzeyin oluşturulabilmesi için çekiçle kaba bir yüz verildiği görülür. Bu düzenleme antik mimaride özellikle dikdörtgen taşlara uygulanmış olup MÖ 5. yüzyıldan beri duvar mimarisinde kullanılmaktadır⁶⁹. Ayrıca taşların dört bir kenarına dişli ince uçlu kalemler-

le çerçeve açılmıştır. Böylece taşların birbirleri ile köşelerde sanki kıl payı birleştiği hissi uyandırmaktadır. Bununla birlikte bazı bloklarda taşçı atölyeleri ile bağlantılı olması muhtemel Yunanca harfler görülmektedir. Bütün taşlar birbirlerine kırlangıç kuyruğu şeklindeki kenetlerle bağlanmıştır. Taşların her bir uzun yan yüzüne tek kenet yuvası gelecek şekilde kenet yerleri açılmıştır. Ancak temel seviyesindeki geniş küfeki taş bloklarında ise binen yükte dolayın etkilenme oranını azaltmak amacıyla her bir uzun yan yüzde ikişer kenet yuvası açılmıştır.

Surun özgün yüksekliği hakkında elimizde referans alınabilecek bir veri bulunmamaktadır. Ancak Makedonya Kulesi'nin giriş bölümünde yer alan 12 sıra taş örgüsü 6,5 m gibi bir yüksekliği bize işaret etmektedir. Yine Zindanaltı ve Kaleiçi'nde Müze Müdürlüğü'nün yürüttüğü kazılarda bulunan duvar yükseklikleri yaklaşık 5-6 m'lik bir korunan yükseklik sunmaktadır⁷⁰. Antik kaynaklardan Byzantion'lu Filon'a göre, sur duvarlarının boyu 9-10 m olmalı idi. Bugüne kadar gelmiş olan surların çoğu bu yükseklikte değildir⁷¹. Roma Dönemi için ise eyaletlerde yapılan geçici kamp yeri ve *castrum* yükseklikleri genellikle dönemlerine ve kullanılan malzemeye göre değişiklik göstermekle birlikte; geçici kamplar 3 ile 5 m, kalıcı, kesme taştan yapılmış *castrum* tipi kaleler 4 ile 10 m arasında değişen yüksekliklere sahiptir. Britania'daki ünlü Hadrian Duvarı'nın yüksekliği 6 m'dir⁷². Hadrianopolis için kesin bir öneri sunmamakla birlikte yüksekliğin 6 ile 9 m arasında olabileceği düşünülmektedir.

Surda savunmanın yapıldığı seyirdim yerleri ile ilgili neredeyse hiçbir veri bulunmamaktadır. Ancak kaleyi çevreleyen bütün duvarların gerisinde 4 m ara ile inşa edilen atkı duvarlarının seyirdim yeri ya da Yunancasıyla *parodoslarla* bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Hatta bir nevi atkı duvarları olarak da adlandırılan duvarların bu seyirdim yerlerine payanda sağlayan *stokhoiler* (dayaklar) olması da mümkündür. *Stokhoiler* hem duvara sağlamlık kazandırır, hem de seyirdim yerini taşır⁷³. Özellikle Makedonya Kulesi kazılarında bulunan yüksek boyutlu atkı duvarlarının iç yüzlerinde, seyirdim yerini oluşturabilecek kalasların da girebileceği geniş ölçülere sahip dikdörtgen zıvana delikleri ile karşılaşmıştır (Fig.10). Bu zıvana yuvasının bulunduğu yerin yüksekliği ana sur kotundan yaklaşık 3 m kadar yukardadır. Bu da göstermektedir ki çok katlı bir seyirdim yeri organizasyonu söz konusudur. Surun yüksekliği ile doğru orantılı olarak 2 ya da üç katlı bir parodos organizasyonu söz konusudur. Büyük olasılıkla kalenin özgün mimarisinde bu kalın tahtaların arasında kalaslardan meydana getirilmiş bir döşeme bulunmaktaydı. Seyirdim yeri ağaç

⁶⁷ Yıldırım 2005a: 233-242; Yıldırım 2005b: 251-258; Karakaya 2010: 105 - 134; Karakaya 2011: 47-78.

⁶⁸ Akarca 1987: 115.

⁶⁹ Akarca 1987: 117.

⁷⁰ Karakaya 2010: 105-134; Karakaya 2011: 47-78.

⁷¹ Akarca 1987: 135.

⁷² Breeze 2004; Jones 2012.

⁷³ Akarca 1987: 137.

dikmeler ve iskelelerden de yapılabilirdi. Byzantion'lu Filon ahşap seyirdim yeri ve ahşap iskelelerin faydası, düşman surlara tırmanmayı başardığı takdirde, kalasları kaldırmamanın savunmaya faydalı olacağını belirtmekte ve parodos genişliğinin ideal bir savunma için 3,10 m olması gerektiğini söylemektedir⁷⁴. Yine Vitruvius'da (*De Architectura*, I, V, 3) silahlı iki askerin aynı anda rahatça geçebileceği ölçülerde olmasını önerir. Hadrianopolis atkı duvarları ya da *stokhoileri* 3,30 ile 3,45 m'lik ölçüleri ile antik kaynakların verdikleri ölçülere uygun ebatlardadır. Sadece bir yerde 4,5 m olarak ölçülmüşlerdir: O da Makedonya kulesinin güneyinde uzanan doğudaki, kuzey-güney sur hattında yer alan bir atkı duvarıdır. Ancak bu bölümün kazı alanının sonlandığı yer olmasından dolayı nedeni hakkında bir bilgi elde edebilmek mümkün olmamıştır.

Fig. 10. Makedonya Kulesi Çevresinde Ortaya Çıkarılan Surların Atkı Duvarları (Ş. Yıldırım) / *The Support Walls of the Ramparts Uncovered in the Surrounding of the Macedonian Tower.*

Arkeolojik kazılar ve mimari izlerin gösterdiği kadarıyla hem yuvarlak köşe burçlarından hem de aralardaki kare burçlarda bulunan kapılar ve ahşap merdivenler vasıtasıyla seyirdim yerine çıkmak mümkündür. Özellikle Makedonya Kulesi kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan kare formlu kulenin MS 4. yüzyıllara tarihlenen zemin kotunda görülen büyük yangın tabakasının belki de bir

savaş neticesinde (MS 378 Vizigot Kuşatması ?) yanan kule merdiven ve zeminleri ile bağlantılı olması yüksek olasılıktır.

Hem Makedonya Kulesi çevresinde hem de Zindanalıtı'nda yürütülen kazılarda kalenin mazgallarına ait iç bükey profilli taşlardan çok miktarda bulunmuştur. Bu da bize yapılacak restitüsyon önerisi çalışmasında katkı sağlayacak bir bulgu olmuştur (Fig.11).

Antik çağlarda surların planlanmasında her çağda hâkim olan üç ana prensip vardı: 1). saldıran düşmanın kalkansız sağ yanını atış altına almak, 2). düşman üzerine çıkış saldırıları yapıldığında, askerlerin açık sağ yanının surlarla korumak, 3). kapılarda savunmayı arttırmak ve engeller yaratmak⁷⁵. Vitruvius da (*De Architectura*, I, V, 2) kulelerin duvar çizgisinden ileride yer alması gerektiğini belirtir. Çünkü saldırı sırasında duvara yaklaşmak isteyen düşmanın korumasız tarafı sağdaki ve soldaki kulelerden yapılan atışlara hedef olabilsin. Hadrianopolis surlarında bütün kulelerin dışa çekik olarak yapıldığını görüyoruz. Surlarda kulelere kapıları korumak ve sur duvarlarını güçlendirmek için başvurulurdu. Kapılarda kuleler, arazinin durumuna göre, kapının bir, ya da iki yanına inşa edilirdi. Çift kule ile korunan anıtsal kapılarda girişin sağındaki kule, bazen, saldıran düşmanın kalkansız sağ yanını atış altına almak için, ileriye çıkarılmış olabirdi⁷⁶. Gordianus III sikkeleri üzerinde görülen tasvirlerin gösterdiği kadarıyla kentin ana kapılarının hemen sağında ve solunda bulunan iki yüksek, yuvarlak planlı kule de kapıların savunmasına katkı sağlamaktaydı. Ancak günümüzde bu kulelerin varlıklarına dair bir kalıntı görülmemektedir.

Fig. 11. Surların Üzerinde Bulunan Mazgal Taşlarına Bir Örnek (Ş. Yıldırım) / *Sample of an Battlement Stone (Ş. Yıldırım).*

⁷⁴ Akarca 1987: 136-138.

⁷⁵ Akarca 1987: 131.

⁷⁶ Akarca 1987: 148.

Kuleler

Antik çağlarda kule planları kare, dikdörtgen, yuvarlak, ya da çok köşeli olabilirdi. En çok dört köşeli plan kullanılmıştır. Yuvarlak kuleler MÖ 6. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Yuvarlak kule inşası, taşların yuvarlak olarak yontulmasını gerekli kıldığından daha zahmetli ve pahalı idi. Üstünlüğü darbelere daha dayanıklı olması, hiç köşe yapmaması ve yayılım atışa imkân vermesi idi. Bu yüzden yuvarlak kuleler en çok köşelerde inşa edilmiştir⁷⁷.

Vitruvius, (*De Architectura*, I, V, 4) kuleler bir ok atımını geçmeyecek aralıklarla yapılmalıdır ki, herhangi birine yapılan bir saldırı, sağdaki ve soldaki kulelerden scorpioneler ve diğer yöntemlerle yapılan atışlarla püskürtülebilir diye aktarmaktadır. Hadrianopolis surlarının kulelerinde uygulanan mimari teknikler, antik kaynaklarda geçen bilgilerle oldukça örtüşmektedir. Surların özgün mimarisinde köşelerde yuvarlak planlı köşe burçları ve bunların arasında da tespitlerimize göre her 50 m’de bir arayla yapılan kareye yakın planlı (7,5 x 7,2 m) köşeli burçlar yer almaktadır. Tarihi kaynakların aktardığı kadarıyla yuvarlak kulelerin arasında 12’şer tane olmak üzere toplamda 48 adet köşeli burç yer almaktadır⁷⁸. Vitruvi-

us’un da belirttiği İki burç arasında ki etkili savunma mesafesinin Hadrianopolis surlarında bulunan 50 metrelik mesafe ile sağlanmış olduğu görülmektedir.

Hadrianopolis kalesinin kulelerinin önemli bir bölümünün yerini mesafe aralıklarının hesaplanmasıyla tayin edebilmekteyiz. Bunun en önemli nedenlerinden birisi 1903’te gerçekleşen büyük Kaleiçi yangınından sonra kentin, Belediye Başkanı Dilaver tarafından tekrar planlanarak imar edildiğini görüyoruz⁷⁹ (Fig. 12). Fransız mimarlar tarafından yapılan plan dikkatli bir şekilde incelendiği zaman, özellikle de güney yönündeki doğu-batı sur hattı üzerine denk gelen sokakların neredeyse hepsinin bir zamanlar köşeli burçların olduğu yerlerle aynı hizada oldukları görülmektedir. Bu yeni planın durumu büyük olasılıkla o tarihlerde yıkıntı şeklinde dahi olsa, kaleden birçok kalıntının şehir planlamasına ilham verecek bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Büyük olasılıkla Roma Dönemi kenti de buna yakın bir şekilde, savunma ihtiyaçları da göz önünde tutularak, yani sokakların burçlara savunma anında daha kolay ulaşımını sağlamak için buna oldukça benzer bir planda inşa edilmesi gerekiyordu. Böylelikle kaba bir hesaplama ile antik kentin *insula* oranlarını belirleyebilmek de mümkündür.

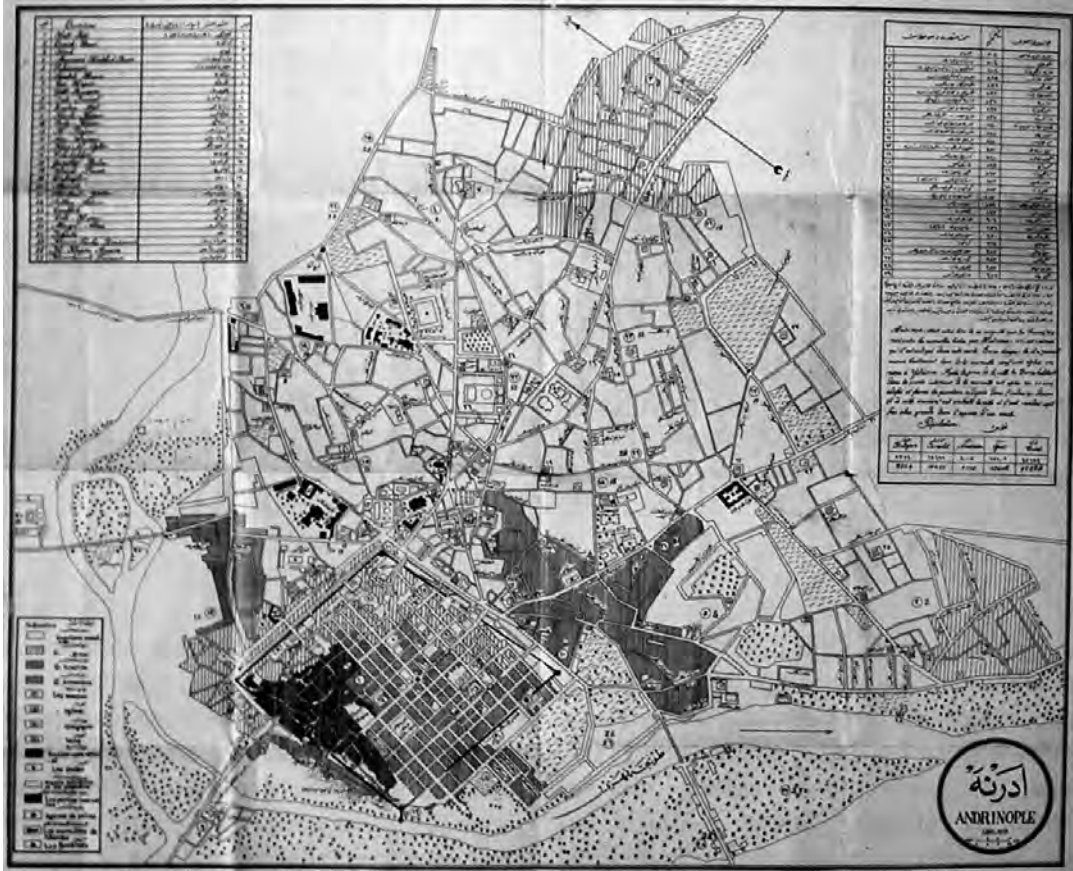

Fig. 12. 1918 Tarihli Hadrianopolis Kalesi'nin Planını Gösteren Edirne Haritası (Peremeci 1940) /
The Map of Edirne Dated to 1918 Showing the Plan of Hadrianopolis Fortress.

⁷⁷ Akarca 1987: 148.

⁷⁸ Ahmet Badi 2000: 80; Peremeci 1940: 39; Rifat Osman 1994: 29-30; Eyice 1998: 19.

⁷⁹ Peremeci 1940: 39-43.

Hadrianopolis surlarının köşeli burçlarından kalıntıyla birlikte günümüze kadar yeri tespit edilebilenler şunlardır: Kuzeydeki doğu batı sur hattında Makedonya Kulesi kurtarma kazısı sırasında ortaya çıkarılan, doğudan sıralayacak olursak birinci köşeli burç (Fig.13). Yine aynı hatta bir zamanlar Metropolit Kilisesi'nin giriş kapısı olarak da kullanılan üçüncü köşeli burç. Güneydeki doğu-batı sur hattında yer alan tek örnek ise, yeri burada yapılan sondaj kazıları sırasında tespit edilmiş olan⁸⁰, tarihi Kozahan önündeki doğudan itibaren dördüncü köşeli burçtur. Oldukça tahrip olmuş durumdadır. Doğudaki kuzey-güney sur hattında yeri tespit edilenlerden ilki Müze Müdürlüğü'nün yaptığı kazılarla ortaya çıkarılmıştır⁸¹ ve Maarif Caddesinde eski Ayvazoğlu Sineması olarak bilinen yerde bulunmaktadır. Oldukça harap bir durumdadır. Bir diğer köşeli burç da yine Müze Müdürlüğü'nün yaptığı kazılarla Zindanaltı mevkiinde ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde en iyi durumda olan bu köşeli burçtur⁸².

Fig. 13. Mumcular Sokak'ta Edirne Müze Müdürlüğü'nün yaptığı Kurtarma Kazıları Sonucunda Ortaya Çıkarılan Sur Duvarları (Ş. Yıldırım) / The Fortification Walls Unearthed in the Salvage Excavations Conducted by the Directorate of Edirne Museum on Mumcular Street.

Kalenin Makedonya Kulesi ile birlikte günümüze kadar ulaşamamış, birçoğu Osmanlı Dönemi'ndeki adlarıyla bilinen yuvarlak planlı köşe kuleleri şunlardan oluşuyordu: Makedonya Kulesi; Edirne kalesinden günümüze kadar sağlam kalabilmiş tek kule, kalenin kuzeydoğu köşesi burcu olan Makedonya Kulesi'dir. MS 10. yüzyılda Bizanslılar tarafından eski Roma burcunun üzerine inşa edilmiştir (Fig. 14). Yaklaşık 15 m yüksekliğe, 16 m de çapa sahiptir. 2002 ve 2003 yıllarında Merhum Edirne Valisi Fahri Yücel'in girişimleriyle burada başlatılan arkeolojik kazılara göre, orijinal Roma burcunun tam üstüne ve daha geniş boyutlarda yapılmıştı. Roma

Döneminde de burada kulenin yuvarlak planlı olduğunu, kulenin kale tarafındaki batı kapısının önünde yapılan sondaj çalışması göstermiştir⁸³. Makedonya Kulesinin çevresinde gerçekleştirilen kazılar sırasında kulenin temel seviyesinden ve kazı alanındaki bu dönem kontekstinden gelen çok sayıdaki MS 10. yüzyıl sikkeleri ile Bizans İmparatoru İoannes I Tzimisces (MS 969-976) Dönemine ait sikkeler, kulenin yapım tarihinin MS 10. yüzyılda gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir⁸⁴ İmparator Tzimisces, şehri yaklaşan Slav tehdidine karşı daha etkili korumak amacıyla kale duvarlarında ve kulelerde kapsamlı bir onarım ve geliştirmeye gitmiştir. Bu tamir sırasında kalenin kuzeydoğu köşesinde bulunan ve diğer köşelerdeki kulelere oranla daha büyük ölçülere sahip olan Makedonya Kule'sinin üzerine de tuğladan yapılmış Grekçe bir kitabe eklenmiştir. Kitabenin çevirisi ise "Tanrım, Dindar ve İsa'nın dostu hükümdarımız İoannes'e yardımcı ol." şeklindedir⁸⁵.

Fig. 14. Makedonya Kulesi ve Çevresinde Yürütülen Kazılardan Bir Görünüm (Y. Güner) / A View from the Excavations of Makedonian Tower and Its Surrounding.

19. yüzyılın sonlarında tüm Osmanlı İmparatorluğu kentlerinde yapıyı moda haline gelen saat kulelerinden birisinin de burada, Makedonya Kulesinin üzerine yapılması kararlaştırılmış ve bu amaçla o zamanki Vali Hacı İzzet Paşa tarafından 1884-1885 yılları arasında ahşaptan ilk saat kulesi yapılmıştır⁸⁶. 1894 yılında ahşap olan saat kulesinin yerine kargirden olmak üzere yeni bir saat kulesi yaptırılmıştır (Fig. 15). Bu yapılan ikinci saat kulesi, yangın kulesi olarak da kullanılmıştır. Bu kule 1953 depremde zarar görmüş ve dönemin yetkilileri tarafından tehlike arz ettiği için 6 Temmuz 1953 tarihinde dinamitle

⁸⁰ Karakaya 2010: 105-134.

⁸¹ Yıldırım 2005a: 233-242; Yıldırım 2005a: 251-258.

⁸² Karakaya 2010: 105-134; Karakaya 2011: 47-78, Yıldırım 2005a: 233-242; Yıldırım 2005b: 251-258.

⁸³ Yıldırım 2005a: 235.

⁸⁴ Yıldırım 2005a: 235; Yıldırım 2007: 55.

⁸⁵ Ahmet Badi 2000: 80; Eyice 1998B: 312; Peremeci 1940: 39; Rifat Osman 1994: 29-30.

⁸⁶ Ahmet Badi 2000: 80.

Fig. 15. 1894 yılında Kalenin Bizans Burcu Üzerine Yapılan 2. Saat Kulesi ve Çizimi (Yıldırım 2005A: 238; Çizim: A. Selçioğlu, E. İhtiyar, İ. Büyükdığan) / *The Second Clock Tower Constructed on the Bastion of the Fortress and Its Drawing.*

Fig. 16. Makedonya Kule'sinde Birleşen Buzey ve Batı Sur Duvarları ile Kazı Alanında Bulunan Seramik Fırınlarının Kalıntıları (Y. Güner) / *16. The Northern and Western Fortification Walls Merging at the Macedonian Tower and the Remains of the Ceramic Kilns Found at the Excavation Site.*

patlatılmak suretiyle son üç katı indirilmiştir⁸⁷. 1990'lı yıllarda da Makedonya Kulesi Kültür Bakanlığı tarafından kısmen restore edilmiştir.

Kuzey-güney ve doğu-batı surları Makedonya kulesinde yaklaşık 100°'lik bir açı ile birleşmektedir (Fig. 16 -17). Kulenin Kaleiçine bakan batı girişi Roma Dönemindeki dokusunu korumaktadır.

⁸⁷ Yıldırım 2002: 233; Yıldırım 2007: 54; Ahmet Badi 2000: 80; Eyice 1998b: 312; Peremeci 1940: 39; Rifat Osman 1994: 29-30.

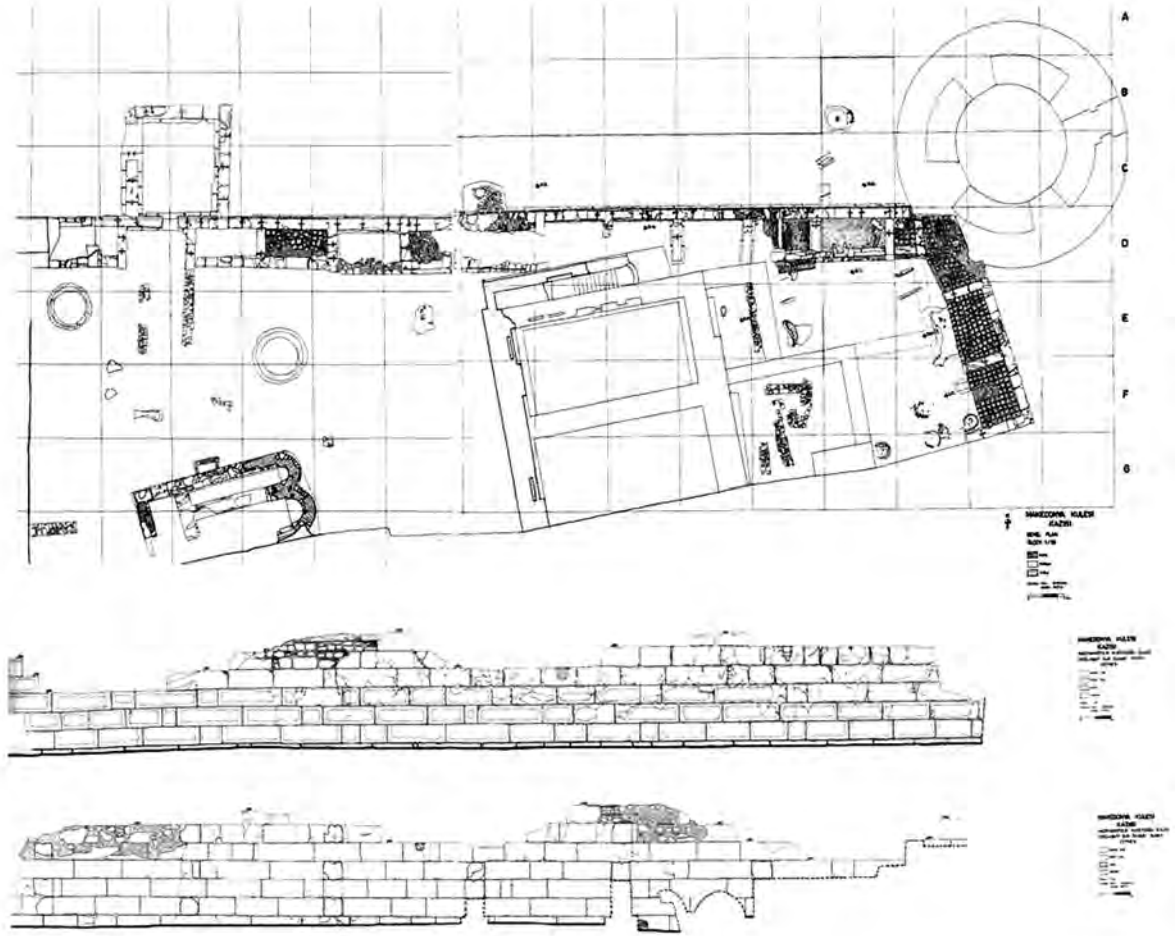

Fig. 17. Makedonya Kulesi Çevresinde Ortaya Çıkarılan Surların Plan ve Görüntüsü (Çiz. A. Mutlu, O. Karahan) / The Plan and the View of the Fortification Wall Uncovered in the Surrounding of the Macedonian Tower.

Diğer bir kule Zindan Kulesi ya da Zindanaltı kulesi, kalenin güneydoğu köşesinde yer almaktaydı. Günümüze ulaşmamıştır. Germekapı Kulesi ise kalenin güneybatı köşesindeydi. Esasında biri nehir kenarında olmak üzere iki ayrı kuleden oluşmaktaydı. Evliya Çelebi, nehir kenarında yer alan bu ikinci kulenin 17. yüzyıldaki adının Uğrun Kule olduğunu belirtir ve azılı suçluların buraya kapatıldığından bahseder. Ayrıca burada Kral Adrona (Hadrianus) tarafından yazılmış bir tamir kitabesini de gördüğünü ekler⁸⁸. Günümüze hiçbir izi kalmayan Germekapı ve Uğrun kulelerinin bulunduğu yerde şimdi büyükçe bir taşkın seddesi vardır. 2000'li yıllarda Kale-içi'nde yapılan alt yapı çalışmalarında, bu kulelerin olduğu bölgede kale taşlarına rastlanıldığı, ancak işi yapan firmanın yetkililere haber vermeyip çıkan kale taşlarını da Tunca Nehri'ne attıkları bilinmektedir. Seddenin kenarlarında kale taşlarından birkaç tanesi halen görülebilir durumdadır. Tunca Nehri kenarındaki Uğrun Kule'nin özgün *castrum* mimarisi ile bağlantısının olmaması bu kulenin sıfırdan Bizans Dönemi'nde inşa edildiğini düşündürmektedir. Uğrun Kule ve diğer kule arasındaki germe duvardan dolayı adı Germekapı olarak bilinmek-

tedir. Yeliburgaz Kulesi ise kalenin kuzeybatı köşesindeydi ve Osmanlı Dönemi'nde bir süre hapishane olarak kullanılmıştır⁸⁹.

Kapılar

Hadrianopolis kalesinin kapı organizasyonu çelişkilidir. Osmanlı Dönemi kaynakları dokuz adet kapının varlığından bahsederler⁹⁰. Ancak verilen kapı sayısının Roma Dönemi *castrum* plan tipi için oldukça fazla olduğu görülmektedir. Genellikle *castrum*'larda dört ana giriş bulunur. Şehrin büyüklüğü de göz önünde bulundurularak bu sayının artırılmış olması da olasıdır. Osmanlı kaynakları dokuz adet olan bu kapıların bazılarının köşeli burçların yıkılması ile oluşturulduğunu belirtirler. Ancak kentin özgün plan tipi dikkatlice incelendiği zaman kentin doğu-batı aksındaki *decumanus maximus*'un Tunca üzerindeki köprü hattından geçtiği görülür. Şöyle ki; günümüzde Tunca Nehri'nin yer aldığı, batı surlarının karşısında görülen köprü Osmanlı'nın Sol Kol olarak adlandırdığı, Roma'nın ünlü Via Militaris güzergahı üzerinde

⁸⁸ Parmaksızoğlu 1984: 245.

⁸⁹ Ahmet Badi 2000: 81; Peremeci 1940: 39-40.

⁹⁰ Ahmet Badi 2000: 81; Rifat Osman 1994: 114.

bulunmaktadır. Gazi Mihal Köprüsü birçok kaynağa göre eski bir Roma köprüsünün temelleri üzerinde yer almıştır. Buna göre kentin ana yolu olan Via Militaris, kente tam olarak da bu köprü'nün aksı üzerinden giriyordu. Bu durumda Hadrianopolis şehrinin batıdaki, yani Roma yönündeki ana giriş hattını öğrenmemiz mümkün olmuştur (Fig. 18). Doğu'daki ana girişi bulmak için ise, yine Gazi Mihal Köprüsü hattından kentin kuzey duvarlarıyla bir teğet oluşturacak şekilde bir aks oluşturulduğunda, bu aksın kentin doğu duvarlarıyla kesiştiği bölümünde günümüzde bir Mimar Sinan eseri olan Bosnalı Semiz Ali Paşa Çarşısı'nın Orta Kapı olarak da adlandırılan ana giriş kapısı vardır⁹¹. Mimar Sinan bu çarşığı kentin en hareketli, en merkezi noktası olarak gördüğü için, kale'nin özgün ana girişine, kendi çarşısının da ana girişi denk gelecek bir şekilde inşa etmiştir. Ali Paşa Çarşısı'nın Kaleiçi yönündeki tek giriş kapısı bu kapıdır. Böylelikle kentin *decumanus maximus*'unun tespit edildiği düşünülmektedir.

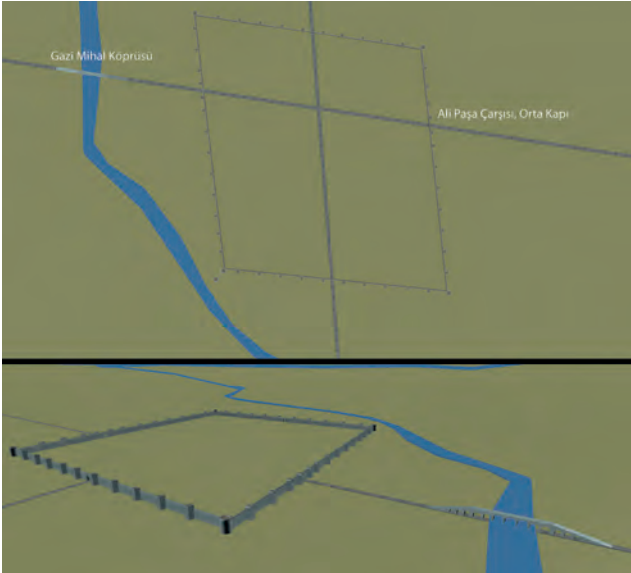

Fig. 18. Hadrianopolis Castrumu Plan ve 3D Görünüm Önerisi (Erdener Pehlivan) / The Purposed Plan and 3D View of the Hadrianopolis Castrum.

Castrum plan tiplerinin önemli bir bölümünde *decumanus maximus* kentin tam ortasında bulunmaz⁹². Çoğunlukla biraz daha şehrin kuzeyine doğru planlanır.

Kapı planlanmasında başlıca problem kapının korunmasını sağlamaktır. Uygulanan planda rol oynayan etken topografya idi. Kapı topografyanın gerektirdiği şekilde kulelerden, ya da sur duvarlarından savunulurdu. Kapılar tek, ya da çift kule ile korunabilirdi⁹³. Bu durum Hadrianopolis surlarında da görülmektedir. Gerek Gordianus III sikkeleri gerekse de seyyahların gravürlerinde kapılar

ile ilgili önemli bilgiler bulunur. Buna göre; Gordianus III Dönemi Hadrianopolis darplı bir sikkede kentin ana giriş kapısı ile kuleler tasvir edilmektedir⁹⁴. Sikkeler üzerindeki tasvirler çoğu zaman bire bir doğru olmasa da değerlendirmeye yardımcı olduklarından dolayı oldukça anlamlıdır. Kulelerde dikkati çeken unsur üzerlerinin külah şeklinde ahşap bir çatı ile kaplı olmasıdır. Ana giriş bir zafer takı şeklindedir. Üç kemerli bir girişi vardır ve ortadaki giriş diğerlerine oranla daha büyük tutulmuştur. Büyük kemerin bulunduğu yerde dikdörtgen bir bölme içerisinde tanrı ya da imparator (?) büstü ya da heykeli yer almaktadır. Bu kapı, büyük olasılıkla batı tarafından yani Roma yönündeki girişte, Gazi Mihal Köprüsü'nün de bulunduğu yerde bulunan ana kapı olmalıdır (Fig. 19).

Fig. 19. İmparator Gordianus'un Hadrianopolis Darplı Sikkelerinin Arka Yüzünde Görülen Kale Tasvirleri (Moushmov) / The Fortress Depictions Seen on the Back Side of the Hadrianopolis Coins of the Roman Emperor Gordian.

Kalenin tasvirlerden bilinen bir diğer kapısı Tosyavizade Rıfat Osman'ın Edirne Rehnüma'sı adlı kitabında yer alır⁹⁵. Kule Kapı olarak adlandırılmıştır. Gravürdeki kapının kendi özgün mimarisini ana hatlarıyla korumuş olduğu görülmektedir. Roma Dönemi mimarisinin ana unsurlarının yansıtmaktadır; Bizans ya da Osmanlı Dönemi'ne ait değildir. Ancak fotoğrafla ilgili kitap içinde aydınlatıcı bir bilgi mevcut değildir. Gravürü kimin yaptığı henüz tespit edilememiştir (Fig. 20).

⁹¹ Eyice 1989: 432-433.

⁹² Southern 2006: 180

⁹³ Akarca 1987: 151.

⁹⁴ Varbanov 2005: 3756, 3759, 3763.

⁹⁵ Rıfat Osman 1994: 117.

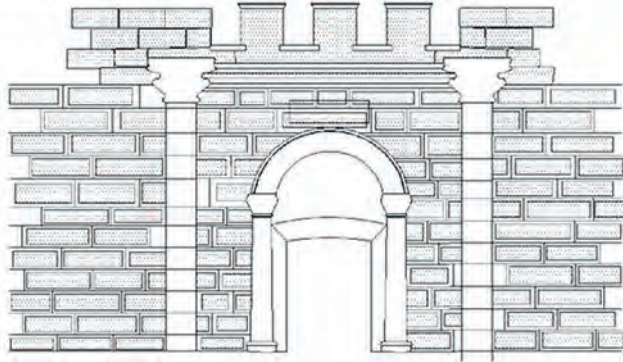

Fig. 20. Kulekapısı'nın Gravürü. (Tosyavizade Rifat Osman, Edirne Rehnüması, Edirne 1994; Çizim Y. Güner) / *The Gravure of the Kulekapısı Gate.*

Osmanlı kaynaklarında geçen kalenin dokuz kapısı şunlardır: Kulekapısı, kalenin doğusundaki kuzey-güney hattında, Maarif Bahçesi Sokağı'nın ağzında yer almaktaydı. Ketenciler Kapısı olarak da bilinirdi. Bu kapının hemen güneyinde Ali Paşa Çarşısı, Orta Kapı bulunmaktaydı. Çarşının güney yönündeki bitişinde Balıkpazarı Kapısı ki daha eski dönemlerdeki adları İğneciler ve İstanbul Kapısı olarak adlandırılırdı. Orta Kapı'nın aşağısında, Zindanaltı tarafında, şimdiki Cumhuriyet Caddesi'nin bulunduğu yerde Tavuk Pazarı Kapısı yer almaktaydı.

Kalenin güneyinde Zindanaltı'ndan batıya doğru karşımıza çıkan ilk kapı günümüzde Manyas Karakolu olarak bilinen karakolun yakınında bulunan Manyas Kapısı'dır. Bu kapının batısında Germekule ile Uğrun kule arasında Uğrun ya da Uğrun Kapı diye anılan çok dar ve gizli bir kapı var idi.

Kalenin batısındaki kuzey-güney doğrultulu sur hattında kuzey yönünde şu kapılar bulunmaktaydı: Germekapı Kulesi'ni geçtikten hemen sonra kapının iç tarafında biri dış tarafta, diğeri iç tarafta olmak üzere keçeciler ve kazancılar esnafları bulunmuş. Bu esnaflardan dolayı her iki isimle de anılan bir kapı tam olarak burada yer almaktaydı. Bu kapının da kuzeyinde Yeliburgaz Kulesi'ne gelmeden önce Kafeskapı olarak bilinen bir kapı vardı.

Kuzeydeki doğu-batı sur hattı yönünde doğuya doğru sırasıyla günümüzde de kalıntıları görülebilen Topkapı

Hamamı'nın bulunduğu yerde, Topkapı adında bir kapı vardı. Bu büyük kapılar haricinde de sura açılmış birçok giriş çıkış yeri mevcuttu.

Hendek

Roma Dönemi *castrum* planlı kaleler için, hendekler yalnızca düşman askerlerinin önlerine engel çıkarmak için değil, kuşatma kitlelerini uzakta tutmak ve koç başlarının yürütülmesini önlemek için de kazılıyordu. Hendek özellikle Hadrianopolis gibi ova şehirlerinin savunulmasında çok önemli bir role sahip idi. Ayrıca da kalelerin yakınlarda bir akarsu var ise, bunun bir ucu hendeğe bağlanıyordu⁹⁶. Hadrianopolis Kalesi'ni ziyaret eden seyyahlardan Hans Dernschwam, surların önünde bir hendek ya da tahkimat göremediğini belirtir⁹⁷. Evliya Çelebi ise, kendi zamanında kaleyi çevreleyen hendekten kalan çeşitli izler olduğundan bahseder ve Tabakhane tarafında nehirlerin bu hendekten aktığını gördüğünü belirtir. Ayrıca eleştiride de bulunur. Şehrin Osmanlılar'ın elinde bir iç şehir olmasından ötürü hendeğe ihtiyacı kalmadığından söz eder ve hendeğin çöp ve çeşitli türden molozlarla doldurulmaya başlandığını ve de bazı yerlerde üzerlerine dükkânların bile yapıldığını söyler⁹⁸. Kale çevresinde yürütülen arkeolojik kazılarda özellikle Zindanaltı bölgesinde hendekle bağlantılı olabilecek çeşitli ipuçları ile karşılaşılsa da kesin bir sonuç elde edilememiştir⁹⁹.

Hadrianopolis Surlarında Görülen Tamir ve Eklentiler

Hadrianus'un yaptırdığı kalenin Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemleri boyunca kullanıldığını, planı hariç olmak üzere birçok yapısal değişikliğe uğradığı gerek kentte yürütülen kurtarma kazılarında gerekse de Edirne Müzesi'nde bulunan mermer bir 18. yüzyıl kitabesi ile kalenin kuzeydoğu köşesindeki Makedonya Kulesi üzerinde bulunan tuğla kitabe kalıntısından anlaşılmaktadır¹⁰⁰.

Özellikle sur güzergâhlarının bulunduğu alanlarda Edirne Müzesi'nin gerçekleştirdiği kurtarma kazılarının sonuçlarına göre; MS 4, 10 ve 13. yüzyıllarda surlarda kapsamlı onarım ve eklemeler olduğu görülmektedir¹⁰¹. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik sürecinde 19. yüzyıl ortasına kadar kalenin bakım ve onarımından sorumlu bir dizdar olduğunu da görmekteyiz.

Surlardaki ilk onarım ve eklenti izlerine Makedonya Kulesi olarak bilinen kalenin kuzeydoğu burcu çevresinde 2002 ve 2003 yıllarında yürütülen kurtarma kazıları

⁹⁶ Akarca 1987: 175.

⁹⁷ Dernschwam 1923: 22-23.

⁹⁸ Parmaksızoğlu 1984: 246.

⁹⁹ Karakaya 2011: 62.

¹⁰⁰ Eyice 1998a: 33, Eyice 1998b: 312-314.

¹⁰¹ Karakaya 2010: 105-134; Karakaya 2011: 47-78, Yıldırım 2005a: 233-242; Yıldırım 2005b: 251-258.

sırasında rastlanılmıştır. Buna göre sur içinde 50,20 m ile 50,90 m arası kotlar, MS 4. ile 6. yüzyıl civarına tarihlenmektedir. Sur hattına yakın bulunan bu kotlardaki sektörlerde yer alan surların normalde harçsız olan derz aralarının bu dönemde kırmızımsı bir kireç harçla sıvanmıştır. Bu derz arası harcın izlerine sadece Makedonya Kulesi kurtarma kazılarında değil, Zindanaltı bölgesinde yürütülen kazılarda da rastlanılmıştır¹⁰². Bununla birlikte bu dönem içerisinde belki yaklaşık Vizigot ya da Avar istilası gibi tehditler yüzünden, sur mimarisinde büyük bir yapısal değişikliğe gidilerek tek sıra olan sur hattının bütün kaleyi de kapsayacak şekilde çift sıra haline dönüştürüldüğü ve bu iki sıra duvar arasının da moloz dolgu ile doldurulduğu görülür. Böylelikle gelişen savaş teknolojisiyle birlikte surlarda da dayanıklılığı artırma ihtiyacı oluşmuştur. Artık surlar çift taraflı örülmüştür.

Orta Çağ boyunca Edirne Kalesi'nin önünde mücadeleler, savaşlar hiç sona ermemiş, gerek stratejik konumundan gerekse de dayanıklı duvarlarından dolayı çevre şehirlerden kaçanların sığındığı bu kalede devamlı bir savaş durumu süregelmiştir. Sırasıyla Vizigotlar, Hunlar, Avarlar, Slavlar, Bulgarlar, Peçenekler, Kumanlar, Latinler ve Türkler'in akınları süre gelmiş, devamlı yaşanan savaşlardan dolayı şehrin güçlü surları çok yıpranmıştır¹⁰³.

MS 10. ve 13. yüzyıllara tarihlendirilen iki ayrı tamir dönemi daha mevcuttur. Bunlardan birisi Makedonya kulesinde bulunan Yunanca kitabede de adı geçen Bizans İmparatoru Ioannes Tzimisces (MS 969-976) tarafından Bulgar akınlarına karşı savunmayı güçlendirmek amacıyla yapılmıştır¹⁰⁴. MS 4. yüzyılda çift taraflı hale getirilen surların boyları yükseltilmiş ve iki duvar arasına harçlı molozlu dolgular konulmakla birlikte, köşeli ve yuvarlak burçlarda da yapısal değişikliklere gidilmiştir. Özgün haliyle de yuvarlak olan köşe burçları eskisine oranla daha büyük ve yüksek olarak taş ve tuğla kullanılarak klasik Bizans duvarı tipinde yeniden inşa edilmiştir. Köşeli burçlarında dışında bir yapısal değişiklikte bulunulmamış, bunun yerine içten örülerek sağlamlaştırılmıştır.

Kaledeki bir diğer onarım dönemi ise yaklaşan Latin İstilasası ile bağlantılıdır. Kalenin sağlam zamanlarında, Mumcular Sokak'ta doğudan batıya doğru dördüncü sıradaki, köşeli kale burcunda Yunanca bir tamir kitabesi var idi. İmparator Mikhael Palaiologos (1261-1282) Dönemine ait olduğu bilinen bu mermer kitabe günümüzde Edirne Müzesi'nde sergilenmektedir¹⁰⁵.

Hadrianus'un kalesi, Osmanlı Dönemi'nde de korunmuş, deprem ve yangınlar sonrasında da tamirine önem veril-

miştir. Zamanla yıpranan ve kısmen yıkılmak üzere olduğu belirtilen kalenin, 1866-1870 yıllarında, Edirne Valisi Hurşit Mehmet Paşa zamanında, hastane, okul, hükümet binaları, kışlalar vb. resmî yapıların inşasına gelir sağlanması için, önemli bir bölümünün satıldığı görülür. 1883 yılında, yıkım engellenmeye çalışılmışsa da, o zamana kadar büyük ölçüde duvarlar, burçlar ve kuleler yıktırılmıştır. Ancak kale büyük boyutlu taşlardan yapıldığı için tamamıyla çıkarılamadığı belirtilmektedir¹⁰⁶.

Kale dışının nekropol alanı olarak kullanıldığı bilinmektedir. 1970'li yıllarda Eski İstanbul Caddesi'nin geçtiği yerlerde yapılan alt yapı çalışmaları sırasında Roma Dönemi'ne tarihlendirilen lahitler ve mezarlar ortaya çıkarılmıştı. Ancak yapılan bu çalışmalar müze çalışanları tarafından yayımlanmamıştır. Makedonya Kulesi'nde yürütülen kazı çalışmaları sırasında da bulunan mezar steli ve yapılan sondajda bu bölgenin de MS 1. ve 2. yüzyıllarda nekropol alanı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte Hem Makedonya Kulesi kurtarma kazılarında hem de Zindanaltı kazılarında MS 10-12. yüzyıllara tarihlenen yüzün üzerinde mezar ortaya çıkarılmıştır (Fig. 21). Yine Makedonya Kulesi kurtarma kazısında bu bölgede bir mezar şapeli de bulunmuştur. MS 10-12. yüzyıllar Slav akınlarının çok yoğunlaştığı tarihler olarak dikkat çeker. Büyük olasılıkla bu savaşlar ve bu savaşlarla bağlantılı sebepler neticesinde, yaşamını yitiren insanlar için surların hemen dışı mezarlık alanı olarak değerlendirilmiştir. Buralarda ortaya çıkarılan bütün mezarlar doğu-batı doğrultuludur. Önemli bir bölümü basit kiremit kapama mezar, bir bölümü de basit toprak gömü şeklindedir. İskeletler üzerinde yapılan ilk incelemelerde ölen bireylerin bir bölümünün salgın hastalıklar sonucu hayatlarını yitirdikleri görülür¹⁰⁷.

Fig. 21. Zindanaltı Kazılarında Ortaya Çıkarılan Orta Çağ Mezarları (Karakaya 2010: 128) / *The Medieval Tombs Found at the Zindanaltı Excavations.*

¹⁰² Karakaya 2010: 117

¹⁰³ Darkot 1993: 4; Yıldırım 2007: 54.

¹⁰⁴ Yıldırım 2007: 55.

¹⁰⁵ Ahmet Badi 2000: 80; Eyice 1998a: 33.

¹⁰⁶ Peremeci 1940: 39-43.

¹⁰⁷ Yıldırım 2005: 244; Yıldırım 2007: 55; Karakaya 2010: 105-134; Karakaya 2011: 47-78.

Belgelerde ve Gravürlerde Hadrianopolis Kalesi

Kaleyle ilgili en erken tarihli tasvirlerden birine Ionnes Skylitzes'in (Madrit Skylitsez) "Historia, II" adlı eserinde rastlanılmaktadır. Bulgar ordularını kale kapılarında gösteren bu resim gerçekçi olmamasına rağmen Edirne kalesinin MS 914 yılında Bulgar Kralı Simeon tarafından kuşatılmasını anlatmaktadır (Fig. 22). Osmanlı kaynaklarında Edirne kalesinden ilk bahseden 1611-1682 yılları arasında yaşamış olan Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi, kalenin ayrıntıların kendisine has bir üslupla anlatmaktadır¹⁰⁸.

Edirne Kalesi'nin bilinen en erken gravürlerini ise Hamburg'da 1688 yılında basılan, Thesaurus Exoticorum ile Jacop Sandrart tarafından 1694 yılında yapılan Edirne tasvirli bir eserde görmekteyiz (Fig. 23) Ancak bunların gerçeğine çok uygun bir şekilde resmedilmedikleri anlaşılmaktadır.

Hadrianopolis surlarının gerçeğine uygun bir şekilde yapılan gravürlerine ise, 19. yüzyıldan itibaren rastlanılmaktadır. Bu gravürler 1829'daki Rus işgali sırasında Rus ordusunda görevli olan G. Sayger, A. Desarnod¹⁰⁹ ile

Edirne'yi 1840 yılında ziyaret eden Jose Maria Jouanin ve Jules Van Gaver tarafından resmedilmiştir (Fig. 24).

Edirne Kalesi'ni yuvarlak ve kare burçlarıyla birlikte gösteren tek bir fotoğraf bulunur. Fotoğrafın kimin tarafından çekildiği belli değildir. Fotoğrafın tarihinin de 19. yüzyıl sonlarına ait olması gerekir. Tunca nehri tarafından çekilen bu fotoğraf bugün Nezih Başgelen'in koleksiyonunda yer almaktadır (Fig. 25).

Bunlarla birlikte 20. yüzyılın başından kalan Hadrianopolis *Castrumu*'nun planının da görüldüğü birkaç harita bulunmaktadır. Ayrıca kaleyle ilgili bilgi veren birçok Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi kaynağı da bulunmaktadır.

Hadrianopolis'in bulunduğu Kaleiçi mahallesinin günümüzde III. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmesiyle birlikte Edirne Müzesi tarafından birçok sondaj kazısı gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bu kazılarla birlikte antik kentle ilgili çok daha sağlıklı bilgilere ulaşılabilecektir. Roma Dönemi'nde Trakya yarımadasının Perinthos'tan sonra en önemli ikinci kenti olan Hadrianopolis üzerindeki araştırmaların çoğalması bölge ve şehir hakkındaki bilgilerin çok daha somut ve sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

Fig. 22. Ionnes Skylitzes'de Geçen Bulgar Kralı Simeon'un Edirne Kalesi'ni Kuşatmasını Gösteren Tasvir (Madrit Skylitsez) / *The Depiction of the Siege of the Edirne Fortress by the Bulgarian Emperor in Ionnes Skylitzes.*

¹⁰⁸ Kahraman/Yücel 1998: 105-149.

¹⁰⁹ Sayger/Desarnod 1831.

Fig. 23. 17. yüzyılda Yapılmış Gravürlerde Edirne Kalesi'nin Yuvarlak ve Kare Burçları ile Tunca Nehri Üzerindeki Yelkenli, Kürekli Tekne (Üstteki; Jacop Sandrart 1694. Alttaki Thesaurus Exoticorum, Hamburg 1688, s.124-125) / *The Rounded and Square Head Bastions of Edirne Fortress and a Rowboat on Tunca River on the Depictions of the 17th Century Gravures.*

Fig. 24. 1840 yılında Edirne'yi Ziyaret Eden Jose Maria Jouanin ve Jules Van Gaver'in Yapmış Oldukları Kale Kapılarından Birisini Gösteren Gravür / *The Gravure Depicting the One of the Fortress Gates Made by Jose Maria and Jules Van Gaver Who visited Edirne in 1840.*

Fig. 25. Edirne Kalesi'nin Kare Burçlarıyla Yuvarlak Burçlarından Birisinin Gözüktüğü Bir Fotoğraf. (Başgelen 2009) / *A Photograph Showing One of the Rounded and Square Head Bastions of Edirne Fortress.*

KAYNAKÇA

- AHMET BADİ. 2000.
Riyaz-ı Belde-i Edirne. Edirne Şehri Tarihi. Cilt. 1 (Çev. Ratıp Kazancıgil). İstanbul. 2000.
- AKARCA, A. 1987.
Şehir ve Savunması. Ankara.
- AKMAN, M. 1998.
“Die Ausgrabung der Megalitschen Dolmenlage in Lala-paşa,” Thracian and Phrygians: Problems of Parallelism. Ankara: 65-70.
- AKPINAR, T. 1998.
“Alman Seyahatnamelerinde Edirne”, Edirne : Serhattaki Payitaht (Eds. N. İşli/S. Koz). İstanbul: 255-270.
- ALCAEUS.
Alcaeus Poems & Fragments (Çev. R.J. Dent). London (2012).
- ALTINOLUK, S. 2010.
Eski Çağda Irmak Tanrıları: Türkiye Trakyası ve Anadolu. İstanbul.
- AMMIANUS MARCELLINUS
Roman History. London (1862).
- ARCHIBALD, Z. H. 1998.
The Odrysian Kingdom of Thrace. Oxford.
- BAŞARAN, S. 2007.
“Ainos (Enez)”, Aktüel Arkeoloji Dergisi 3: 58-66.
- BAŞGELEN, N. 2009.
Kaleli Kentleriyle Türkiye. İstanbul.
- BOUZEK, J/DOMARADSKI, M/ARCHIBALD, Z.H. 1996.
Pistiros I: Excavation and Studies. Prague.
- BUMIN, K. 1993.
“Edirne from Yesterday to Today”, Edirne. İstanbul: 19-78.
- BREEZE, D.J. 2004.
“Roman Military Sites on the Cumbrian Coast”, Romans on the Solway. Essays in Honour of Richard Bellhouse (Eds. R.J.A. Wilson/I.D Caruana). Maryport: 66-94.
- CANCIK, H/SCHNEIDER, H/METZLER, V.J.B. 1998.
“Hadrianopolis”, Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike/hrsg. Band 5. Stuttgart: 57.
- CASSON, L. 2002.
Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler. İstanbul.
- CLARIDGE, A/TOMS, J/ CUBBERLEY, T. 1998.
Rome. An Oxford Archaeological Guide. Oxford.
- DARKOT, B. 1993.
“Edirne, Coğrafi Giriş”, Edirne'nin 600. Fethi Armağan Kitabı. Ankara: 1-12.
- DE BOER, J. G. 2002.
“Notes a Bronze Age “Metal-Road” to Eastern Thrace?”, Ancient West & East I. 443-460.
- DERNSCHWAM, H. 1923.
Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel. München-Leipzig.
- DIO CASSIUS.
Roman History (Çev. E. Cary). Volume VIII, Books 61-70, Loeb Classical Library No. 176 (1925).
- ERDOĞU, B. 1997.
“Edirne ili 1995 yılı Yüzey Araştırması”, XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı – I. Ankara: 273-291.
- ERDOĞU, R. 1998.
“Bir Aykırı Edirne Mahallesi: Karaağaç”, Edirne : Serhattaki Payitaht (N. İşli/S. Koz). İstanbul: 193-203.
- ERDEM, Z. K. 1996.
Anadolu' da Hadrianus Dönemi Mimari Bezemeleri (M.S. 117-138) (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul 1996.
- EROL, A. F. 2006.
“Bir Hadrianapolis Sikkesi Üzerine İkonografik Gözlem”, Arkeoloji ve Sanat 122: 125-131.
- EUTROPIUS.
Abridgement of Roman History (Çev. J.S. Watson). London (1886).
- EYİCE, S. 1989.
“Ali Paşa Çarşısı”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 2. İstanbul: 432-433.
- EYİCE, S. 1993.
“Bizans Devrinde Edirne ve Eserleri”, “Edirne”, Edirne'nin 600. Fethi Armağan Kitabı. Ankara: 39-76.
- EYİCE, S. 1996.
“Gazi Mihal Köprüsü”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 13. İstanbul: 461-462.

- EYİCE, S. 1998a.
“Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devire Ait Eserler”,
Edirne. Serhattaki Payitaht (Eds. N. İşli/S. Koz). İstanbul:
19-48.
- EYİCE, S. 1998b.
“Edirne Saat Kulesi ve Üstündeki Bizans Kitabesi Edirne.
Serhattaki Payitaht (Eds. N. İşli/S. Koz). İstanbul:
311-323.
- GARZETTI, A. 1977.
From Tiberius to the Antonines: A History of the Roman
Empire: A.D. 14-192. Methuen.
- GOLDSWORTHY, A. 2003.
The Complete Roman Army. London.
- GÖKBİLGİN, T. 1945.
“Edirne”, İslam Ansiklopedisi II. MEB Yayınları. İstanbul:
107-127.
- GREGORY, S. 1995.
Roman Military Architecture on the Eastern Frontier.
Cilt I. Amsterdam.
- HANEL, N. 2007.
“Military Camps, Canabae and Vici. The Archaeological
Evidence”, A Companion to the Roman Army
(Ed. P. Erdkamp). Oxford: 395-416.
- HARTMANN, M/SPEIDEL, M.A/ERGEÇ, R. 1999.
“Roman Military Forts at Zeugma”, 20. Kazı Sonuçları
Toplantısı – 2: Ankara: 417-423.
- HARTMANN, M/SPEIDEL, M.A. 2005.
“Military Installations at Zeugma: An Overview of the
Swiss Archaeological Investigations, 2001–2003”, Excavations
At Zeugma, Vol. 2 (Ed. W. Aylward). California:
381-392.
- HERODOTOS.
Herodot Tarihi (Çev. M. Ökmen). İstanbul (1991).
- HOMEROS.
İlyada (Çev. A. Erhat/A. Kadir). İstanbul (1999).
- IONNES SKYLITZES.
A Synopsis of Byzantine History, 811-1057: Translation
and Notes - Madrid Skylitzes Chronicle (Çev. J.
Wortley). Cambridge (2011).
- IONNES ZONARAS.
Epitome Historiarum (Ed. L. A. Dindorf). 2010.
- İREÇEK, K.Y. 1990.
Belgrad-İstanbul Roma Askeri Yolu (Çev. A.K. Balkanlı).
Ankara.
- JONES, A.H.M. 1971.
The Cities of the Eastern Roman Provinces. Oxford.
- JONES, R.H. 2012.
Roman Camps in Britain. Stroud.
- KAHRAMAN, S. A/DAĞLI, Y. 1998.
“Evlıya Çelebi’de Edirne”, Edirne. Serhattaki Payitaht.
(Eds.N. İşli/S. Koz). İstanbul: 105-149.
- KARAKAYA, H. 2010.
“Edirne (Hadrianopolis) Kalesi 2008 Yılı Kurtarma Kazıları”,
18. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu.
Ankara: 105-134.
- KARAKAYA, H. 2011.
“Edirne (Hadrianopolis) Kalesi Zindanaltı 4 Pafta, 15
Ada, 21-53 Parseller 2009 Yılı Kurtarma Kazısı”, 19.
Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu.
Ankara: 47-78.
- KANSU, Ş. A. 1963.
“Edirne’nin Lalapaşa-Büyünlü Dolmenleri Hakkında İlk
Not”, Belleten 108/XXVII: 491-492.
- KANSU, Ş. A. 1969.
“Edirne’de Bulunan Dolmenler ve Dikilitaşlar Hakkında
Yeni Gözlemler”, Belleten 132/XXXIII: 577-579.
- KANSU, Ş.A. 1993.
“Edirne’nin Tarihöncesine Ait Araştırmalar”, Edirne:
Edirne’nin 600. Fethi Armağan Kitabı. Ankara: 13-20.
- KÜTHMANN, Z.B.H/OVERBACK, B. 1973.
Bauten Roms auf Münzen und Medaillen. Munich.
- LUSNIA, S.S. 2004.
“Urban Planning and Sculptural Display in Severan
Rome: Reconstructing the Septizodium and Its Role in
Dynastic Politics”, American Journal of Archaeology
108/4: 517-544.
- MANSEL, A.M. 1938.
Trakya’nın Kültür ve Tarihi. İstanbul.
- MANSEL, A. M. 1993.
“İlk Çağda Edirne”, Edirne: Edirne’nin 600. Fethi Armağan
Kitabı. Ankara: 21-37.
- MEIGGS, R. 1960.
Roman Ostia. Oxford.

- OPPER, T. 2008.
Hadrian: Empire and Conflict. London.
- OWENS, E. J. 2000.
Yunan ve Roma Dünyasında Kent. İstanbul.
- OVIDIUS.
Heroides (Çev. H. Isbell). Penguin Classics. London.
- ÖZDOĞAN, M/AKMAN, M. 1992.
“1990 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları”, IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Ankara: 405-423.
- PARMAKSIZOĞLU, İ. 1984.
Evliya Çelebi: Seyahatname (Rumeli, Solkol, Edirne). Ankara.
- PEREMECİ, O. N. 1940.
Edirne Tarihi. İstanbul.
- PISO, I. 2000.
“Les légions dans la province de Dacie”, Yann Le Bohec, Les légions de Rome sous le Haut-Empire. Lyon: 205-225.
- RIFAT, O. 1994.
Edirne Rehnuması. Edirne.
- SAYGER, G/DESARNOD, A. 1831.
Album d'un voyage en Turquie. Englemann.
- SOUTHERN, P. 2006.
The Roman Army - A Social and Institutional History. Oxford.
- STACCIOLI, R. A. 2003.
The Roads of the Romans. Roma.
- STRABON.
Geography. Penguin Classics Translation. London (1986).
- THORPE, M. 2002.
Roma Mimarlığı. İstanbul.
- TSETSKHLADZE, G. R. 2000.
“Pistiros in the System of Pontic Emporia (Greek Trading and Craft Settlements in the Hinterland of the Northern and Eastern Black Sea and Elsewhere”, Pistiros et Thasos (Ed. M. Domaradski). Opole: 233-246.
- VARBANOV, I. 2005.
Greek Imperial Coins (Vol. 2 Thrace from Abdera to Pautalia). Bourgas.
- VERZONE, P. 1957.
Citta Ellenistiche e Romane Dell'Asie Minore. Palladio.
- VITRUVIUS.
Mimarlık Üzerine On Kitap. Ankara. 2005.
- VON PETRIKOVITS, H. 1971.
“Fortifications in the North-Western Roman Empire from the Third to the Fifth Centuries AD”, The Journal of Roman Studies 61: 178-218.
- WHEELER, M. 2004.
Roma Sanatı ve Mimarlığı. İstanbul.
- WISSOVA, G/KROLL, W. 1912.
“Hadrianopolis”, Pauly's Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft Band VII.2, Halbband 14, Glykyrrhiza-Helikeia. Stuttgart: 2173-2176.
- XENOPHON.
Anabasis (Çev. C.L. Brownson). Loeb Classical Library (1999).
- YILDIRIM, Ş. 2005a.
“Makedonya Kulesi Kurtarma Kazısı 2002”, 14. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ankara: 233-242.
- YILDIRIM, Ş. 2005b.
“Makedonya Kulesi Kurtarma Kazısı 2003”, 14. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ankara: 251-258.
- YILDIRIM, Ş. 2007.
“Hadrianopolis”, Aktüel Arkeoloji 3: 53-57.

YEMEN-HİRRAN'DA BİR İSLAM ÖNCESİ GEÇ EVRE MEZARLIĞI*

A LATE PRE-ISLAMIC CEMETERY IN HIRAN-YEMEN

Bakiye YÜKMEN EDENS**

Anahtar Sözcükler: Yemen, Himyar, Ölü Gömme Pratiği

Keywords: Yemen, Himyar, Burial Practice

ÖZET

Yeni Zamar müze binasının yapımı sırasında, 2004 yılında, Yemen'in yüksek dağlık kesimindeki Hirran'da, İslamiyet öncesi bir geç evre mezarlığın ortaya çıkarıldığı kazılar yapıldı. Kazılar Müzeler ve Antik Eserler Genel Organizasyonu (GOAM) arkeologlarından bazılarını eğitmek üzere dizayn edilmişti ve bu İslam Öncesi Mezarlığı olabildiğince kayda geçirmek, ve buradaki tarımsal terasları gözlemlemek hedeflenmişti. 2004 yılı yaz kazıları müze yerleşkesinin üç alanında yapıldı, ki bu alanlar müze binası yapımı ve arazisinin peyzajının ayarlanması sırasında çeşitli derecelerde bozulmuştu.

Müze binasının doğusundaki kazılar tarım teraslarının iki neslini dökümanladı. Tarla toprağının içinde ve aşağısındaki keramik parçalara göre, her iki teras yapısı İslami dönemlere tarihleniyor gibi görünmekte. Kazılar, çoğunlukla müze binasının kuzey ve batısında olmak üzere, 11 mezar tespit etti. Mezarların hepsi, vücutların üzerinin genellikle taşlar ile kapatıldığı, basit çukur gömmeler idi. Mezarların hiç birinde, kesin mezar eşyası birlikteliği yoktu. Mezarlardaki iskeletler, baş güneye yönlendirilmiş olarak sırt üstü uzatılmıştı, veya başlar, yüz kuzey batıya bakacak şekilde kuzey doğuya yönlendirilerek, sağ tarafları üzerinde yerleştirilmişlerdi. Son belirtilen pozisyon, Yemen'deki İslami (Yemen'de kible kuzeybatıya doğrudur) pratiğe uymaktadır, ki bu, mezarlığın Geç İslam Öncesi dönemden İslami Dönemin içlerine kadar işlevini sürdürdüğünü işaret etmektedir. Ama Yemen'deki İslam Öncesi mezarlıkların karşılaştırması, vücut pozisyonlarının büyük çeşitliliğini gösterir, ve bu da, İslami pozisyonlardaki mezarların bile, tarih olarak İslam Öncesine ait olabileceği olasılığını getirmektedir. Hirran mezarlığı, en azından bazı ölü gömme geleneklerinin, hadiste de bahsedildiği gibi, İslam Öncesi dönemlerden İslami dönemlere devam ettiğini vurgulamaktadır.

* Bu makaleyi, zamansız kaybı derin üzüntüler yaratan, yakın dostum ve meslekdaşım Tony Wilkinson'a, ve Tony'nin "arzin merkezi" dediği Yemen'in, son zamanlarda çok zor günleri göğüslemek zorunda olan halkına adamaktan mutluluk duyuyorum.

** Yrd. Doç. Dr. Bakiye YÜKMEN EDENS. Çukurova Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, 01330 Adana. Sana'a Büyük Camii Restorasyonu ve Kayda Geçirilmesi Projesi Arkeolojik Çalışmalar Müdür Yardımcısı. E-posta: byedens@cu.edu.tr

ABSTRACT

Excavations were carried out in 2004 at Hirran in highland Yemen, where a late pre-Islamic cemetery had been found during construction of the new Dhamar museum. The excavations, designed to train some archaeologists of General Organisation of Antiquities and Museums (GOAM), had the goals of documenting more of the pre-Islamic cemetery, and of examining the history of agricultural terracing here. In summer 2004 excavations were carried out in three areas of the museum grounds, which are impacted to varying degrees by museum construction and landscaping.

Excavations east of the museum building documented two generations of agricultural terracing. Judging by sherdage in and below the field soils, both terrace structures appear to be Islamic in date. The excavations found 11 graves, mostly north and west of the museum building. All the graves are simple pit burials, in which the bodies commonly are covered by stones. Definite grave goods did not accompany any of the burials. Skeletons in the burials were either extended on the back with the head toward the south, or placed on the right side with the head toward the northeast and the face toward the northwest. The latter position conforms to Islamic practice (the qiblah in Yemen is to the northwest), suggesting that the cemetery may have continued to function from late pre-Islamic into Islamic times. But comparison of pre-Islamic cemeteries in Yemen shows great variability in body position, and opens the possibility that even burials in an 'Islamic' position may be pre-Islamic in date. At very least, the Hirran cemetery indicates pre-Islamic to Islamic continuities in formal burial customs, as also suggested by hadith.

GİRİŞ

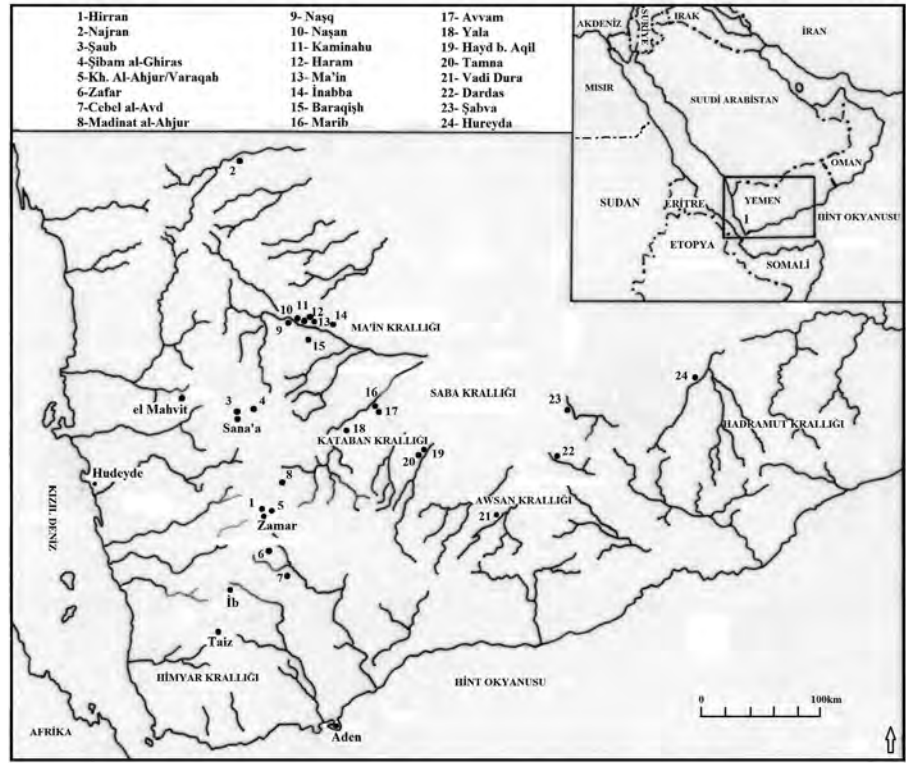
2003 yılında, Yemen'in karasal kesiminde yer almış olan Zamar şehrinin hemen kuzeyinde bulunan Hirran'da (Çiz. 1), yeni bir müze binasının yapımına başlanmıştı. İnşaat çalışmaları sırasında, birkaç yerde, mezarlar açığa çıkınca, Eski Eserler ve Müzeler Genel Organizasyonu (the General Organization for Antiquities and Museums- GOAM)¹ Zamar Bürosu Başkanı Ali al-Sanabani, yeni binanın kuzeyinde ve batısında kazılar yapmış (Çiz. 2'deki alan A ve B) ve her iki alanda da mezarlar ile karşılaşmıştı. Mezarlara ilaveten Sanabani, kuzeydeki alanda da 2 m derinlikte, Bronz Dönemine ait olabilecek çanak çömlek tespit ettiğini belirtmişti. Bunun üzerine biz de 2004 yılının Haziran ve Temmuz aylarında, GOAM'dan bir grup arkeologa arazi eğitimi projesi kapsamında, Al-Sanabani ile koordineli olarak, 6 haftalık ilave kazılar yaptık².

Kazıların birkaç hedefi vardı: Yemen'in özellikle yüksek karasal kesimlerinin İslam öncesi ölü gömme geleneğine ait bilinenler çok az olduğu için, daha fazla mezar açığa çıkarıp kaydetmek, bir Tunç Çağı yerleşimi olasılığını belirlemek, ve bölgedeki tarımsal terasların tarihçesini gözden geçirmek, ana hedeflerimiz oldu.

Bu hedefleri yakalayabilmek için, çalışmalarımızı yapabileceğimiz alan, aslında oldukça sınırlı idi. Mezarlar

¹ Makalenin geri kalan kısmında "GOAM" olarak geçecektir.

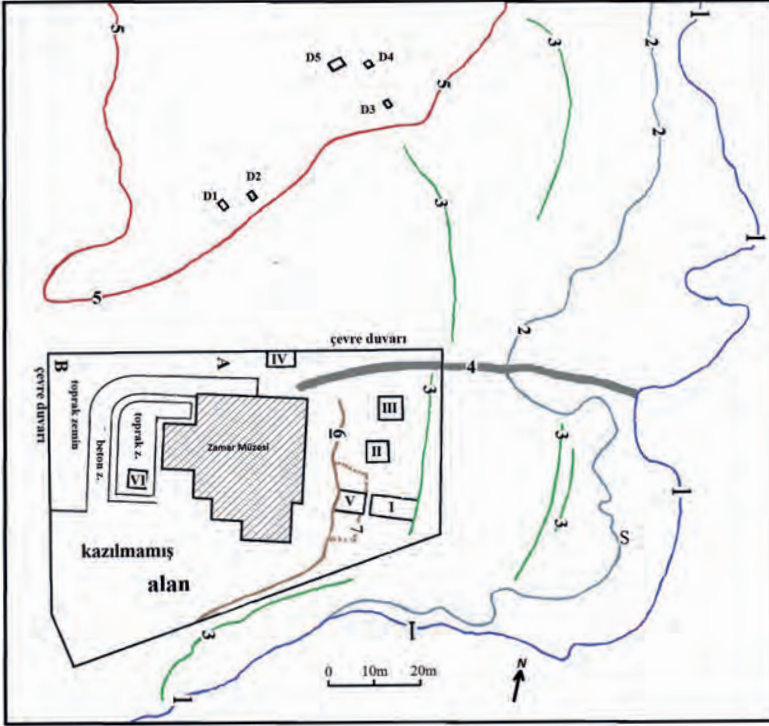
² 2004 yılı çalışmalarımız, GOAM'ın Zamar ofisinden Shaddad al-Ali, Salih Ahmad al-Fakih, Salah Ahmad al-Komani, Ahmad al-Assar, Kamal Abdallah al-Duba'i ve Sana ofisinden Ahmad Haydarah, Abd al-Aziz Ahmad Sa'id, Jamal Thabit ve Yemen Amerikan Araştırmaları Enstitüsünden Dr. Christopher Edens ile Dr. Bakiye Yükmen Edens tarafından sürdürülmüştür. Aynı zamanda Dana DePietro (California Üniversitesi, Berkeley) ve Daniel Mahony (Şikago Üniversitesi)'de çalışmalarda uzun zamanlı yer almışlardır. Çalışmaların gerçekleştirildiği Arazi okulu projesinin bütçesini, Yemeni Amerikan Araştırmaları Enstitüsü karşılamıştır. Bütün bu organizasyon ve kişilere teşekkür ediyorum. Benimle bıkmaksızın ve sabırla sürdürdüğü Yemen tarihi ve arkeolojisine yönelik konuşma ve tartışmaları için, bu makalenin bu yönden editörlüğünü de yapmış olan Dr. Christopher Edens'a, burada, ayrıca teşekkür ederim. Makalede yer alan üç adet çizimin bilgisayar ortamında ele alınması aşamasında, Harita Teknikeri Mustafa Polat ve Uzman Arkeolog Özlem Doğan Polat ile Çukurova Üniversitesinden Ulus Sığırcıya'a değerli katkıları için teşekkürlerimi belirtmek isterim.

Çiz. 1: Metinde Geçen Yerler (de Maigret 2002: sayfa 39, Fig.3 temel alınmıştır) / Places Mentioned in the Text (based on de Maigret 2002: 39, fig.3).

ile karşılaştığı haberi bize ulaştığında, Sanabani'nin ve ekibinin tespit ettiği mezarları görmek mümkün değildi. Çünkü, temellerinin atılmasının ötesinde, müze kompleksi binalarının inşaatı bitmiş, ve iş olarak sadece alanın peyzaj düzenlemesi kalmıştı. Geriye kalmış olabilecek kırıntılardan, mümkün olduğunca bilgi toplamak gerekiyordu.

Yemen'in yüksek karasal kesimlerine odaklanmış olan arkeolojik çalışmalar, genel olarak çok azdır. Bu azlık, Geç İslam Öncesi ve Erken İslami dönemler sözkonusu olduğunda daha da fazladır. İşte bu durum, söz konusu kırıntılardan toplanabilecek olan bilgi ve belgelerin önemini arttırmakta idi. Ayrıca, Chicago Üniversitesi, Yemen'in bu yüksek dağlık kesimlerinde, 2000 yılında makalenin yazarının da dahil olduğu, yüzey araştırmalarına dayanan bir projeyi sürdürüyordu ve proje, bir seramik kronolojisi oluşturmayı hedeflemişti. Oluşturulmaya çalışılan kronolojide, bir çok boşluk ve özellikle de Geç İslam öncesi ve Erken İslami dönemlere yönelik sorular vardı. Chicago Üniversitesi'nin bu bahsettiğim projesinin temel amacı, Zamar bölgesinin yerleşim tarihini ve arazi kullanımını (teraslama) anlamaktı. Bu açıdan bakılınca Hirran, Zamar şehri yakınında önemli bir yerdir. Çünkü Hirran'da, Geç İslam öncesi ve Erken İslami dönemin kalıntıları ve teraslar bulunmaktadır. Buna ilaveten, çevrede, makalenin ilerleyen bölümlerinde de belirtilecek olan, farklı tiplerde mezarlar, sarnıçlar gibi antik özellikler yer almaktadır.

Çiz. 2: Açmalar ile Müze Yerleşkesi ve Çevresi; 1- Dik Yamaç, 2- Eğimli Kayalık Alan, 3- Tarımsal Teras, 4- Dayk, 5- Kırmızı Tüf Kayalar, 6- I. Buldozer Sınırı, 7- II. Buldozer Sınırı / *Museum Compound and Its Environs, with Trench Locations; 1- Steep Slope, 2- Rocky Slopes, 3- Agricultural Terrace, 4- Dyke, 5- Red Tuff Outcrop, 6- First Bulldozer Cut, 7- Second Bulldozer Cut.*

Çizelge 1: Hirran mezarlığındaki mezarlar / *Burials in the Hirran cemetery.*

M.II.1	Yetişkin; dorsal uzatılmış; başı, yüz batıya bakacak şekilde döndürülmüş; kolları, eller göğsün üst kısmında üst üste olacak biçimde bükük; K-G yönlü, baş güneyde; mezar eşyasız; üstte (1.03 m. derinlikte) 3 taştan bir sıra (Res.11).
M.IV.1	Çocuk; bacaklar hafifçe bükülü olarak sağ tarafına yatırılmış ve kollar pelvis önünde uzatılmış; KD-GB doğrultusunda konuşturulmuş, baş KD'da ve yüz KB'ya bakıyor; mezar eşyası yok (Res.15,16).
M.IV.2	Yetişkin; sağ tarafına yatırılmış, bacaklar hafif bükük, kollar pelvis önünde uzatılmış; KD-GB yönlü ve yüz kuzey batıya bakıyor; mezar eşyası yok (Res. 15,16,17).
M.IV.3	Yetişkin genç, kısmi iskelet (parçalanmış kafatası, vertebra ve kaburgalar kısmı; birleşmesini tamamlamamış pelvis); sağ tarafa yatırılmış, DKD-BGB yönünde, baş DKD'da, yüz BKB'ya bakıyor; mezar eşyası yok.
M.IV.4	Yetişkin; sağ tarafına yerleştirilmiş, bacaklar hafif bükük, kollar uzatılmış, sol kol pelvis üzerinde; DKD-BGB'ya yönlendirilmiş; mezar çukurunda amacı bilinmeyen, raslantısal olabilecek bir demir parçası; hemen direkt olarak kemiklerin üzerinde birkaç taş (Res.18).
M.IV.5	Çocuk; baş kuzeydoğuda; sağ tarafına yatırılmış, bacaklar hafif bükük, kollar uzatılmış, gömü kayda geçirilemeden önce tahrip edilmişti (Res.19).
M.IV.6	Yetişkin, kısmen mevcut (pelvis ve alt kısım kaburgaları kayıp); hafifçe sağa dönük olarak sırt üstü yatar durumda, kollar gövdenin iki kenarına uzanır vaziyette; DKD-BGB olarak yönlendirilmiş ve baş DKD'da yüz BKB'ya bakıyor; mezar eşyası yok (Res.20).
M.V.1	Bebek, kısmen mevcut; hafifçe sol tarafa bükülü olarak yerleştirilmiş gibi görünüyor; KKD-GGB yönlü ve baş GGB'da; mezar eşyası yok (Res.12).
M.VI.1	Çocuk; küçük bir çukurda (baş, çene göğüs üzerinde olabilsin diye öne doğru eğilmiş); birkaç yassı taş ile kısmen örtülmüş; kollar pelvis üzerinde olmak üzere sırt üsü uzatılmış; KKB-GGD yönünde, baş GGD'ya olmak üzere yönlendirilmiş; mezar eşyası yok (Res.21,22).
M.VI.2	Bebek, kısmen mevcut (cranium, sol distal humerus ve proximal radius ile ulnus [örneğin sol dirsek], bir kaburga) – buldozer tarafından yerinden oynatıldığı düşünülmektedir; eğer kemiklerin orjinal yerinde olduğunu var sayarsak GD-KB yönlü; olasılıkla sırt üstü idi ve küçük, keskin kenarlı, köşeli moloz taşlardan bir tabaka üzerinde idi; mezar eşyası yok.
M.VI.3	Bebek, kısımlar birbirinden hafifçe ayrılmış, batı tarafı boyunca küçük taş sırası; sırt üstü uzanır pozisyonda, baş öne bükük, kollar yanlarda uzanıyor, bacaklar hafifçe bükük ve doğuya dönmüş; KKD-GGB ya yönlendirilmiş, baş GGB'da; mezar çukurunda belki de amaçlı olmasından daha çok raslantısal olabilecek bir demir parçası ve iki obsidiyen yonga.

Müzenin bahçe düzenleme çalışmalarından önce, bu küçük arazi parçasını arkeolojik çalışmaların süzgecinden geçirmek, yukarıda açıklanmaya çalışılan nedenler açısından, oldukça önemli idi. Bu yüzden, GOAM ile Yemen Amerikan araştırmaları Enstitüsü arasında, adı geçen organizasyonda görevli bulunan Yemenli arkeologların eğitilmesini de içine alan, bir arazi okulu projesi oluşturuldu.

Müze kompleksi ile çevre duvarı arasında yığılmış olan toprakların temizlik çalışmalarının ardından, Müze çevre duvarının sınırları içinde, yamaçtan aşağı kesimlere kadar açmalar yerleştirilerek, imkan dahilinde mümkün olabilen detaylı çalışmalar gerçekleştirildi.

Çizelge 2: Hirran mezarlığındaki mezarların yoğunluğu / *Density of burials in the Hirran cemetery.*

	kazılmış alan (m ²)	mezar adedi	mezar adedi/m ²	m ² /mezar adedi
(a) Aç I-II-III-V	88	2	0.023	44.0
(b) Aç IV	21	6	0.286	3.5
(c) Aç VI	16	3	0.188	5.3

Çizelge 3: Şaub mezarlığı: bireylerin kesin veya olası yönleri / *Shaub cemetery: possible or exact directions of individuals.*

Kafatasının yönü	Sırt üstü uzanır	Karın üstü uzanır	Sağ tarafa uzanır	Uzatılmış ⁽¹⁾	Kesin değil	Toplam
B-BKB	0	1	0	1	0	2
KKD-KD	2	0	1 ⁽²⁾	1	1	5
GB-GGB	1	0	0	0	0	1
D-DGD	1	0	0	1	0	2
Belli değil	0	0	0	1	3	4 ⁽³⁾
Toplam	4	1	1	4	4	14

(1) açıkça olmamakla beraber uzatıldığı anlaşılan

(2) taş bir sandık içine yerleştirilmiş tahta tabut kalıntısı içindeki gömme.

(3) baş yönü belli olmayan dört gömüden ikisi KKD/KD-GGB/GB'ya (Sh 3, Sh 14) ve KB/KKB-GD/GGB'ya yönlendirilmiş (Sh 4, Sh 7).

İSLAMİYET ÖNCESİ YEMEN TARİHİ

Arabistan'ın diğer kesimlerine benzer olarak Yemen, medeniyete doğru, Yakın Doğunun daha kuzeydeki kesimlerinden çok daha farklı bir yol izlemiştir. Yiyecek üretimi, Güney Arabistan'da, görece daha geç bir zamanda, olasılıkla MÖ. 6. Binyılda kendini göstermiştir ve bilhassa sığırların söz konusu olduğu, 'Çobanlığa Dayalı Neolitik' denilebilecek bir form almıştır. Hadramut'ta bazı yerleşimler, sığırlar çevresinde dönen, çarpıcı ritüellerin kanıtlarını vermiştir³. Çiftçiliğin başlangıcı olarak, Yemen'in en azından bazı kesimleri için MÖ 4. Binyıl gösterilir ve bu tarih, Yemen'de çanak çömleğin de ilk kez görüldüğü tarihtir⁴. Araştırmacılara göre, bu gelişme Yemen'de, 'Tunç Çağı' denilen dönemi başlatmıştır⁵.

Sulu tarım, çöl kenarlarında, MÖ.3. Binyılda başlamış gibi görünmektedir⁶ – Marib'teki ünlü saptırma barajı uzun bir yerel geleneğe aittir. MÖ. 2. Binyılın sonlarında karmaşık toplumlar geliştiğinde, ekonomik dayanaklarını sulama sağlamıştı. Güney Arabistan medeniyeti, Fenike alfabesinden kaynaklı yazı sistemleri (*musnad*), çok ince taş işçilikli binaları ile, Akdenizli kaynaklardan çok ilham almış olsa da, yerel özelliklerini korumuş taş ve metal sanatı, Klasik Akdeniz'in nerdeyse taklidi gibi olan paraları ile tanımlıdır.

³ McCorriston/Harrower/Martin/Oches 2012.

⁴ Edens 2005.

⁵ Tihama'daki önemli istisnanın (istisna için bkz. Weeks vd. 2009) dışında, Yemen'de, bu döneme ait metal buluntular yok denecek kadar nadirdir.

⁶ Brunner 1983, Kühn/Pietsch/Gerlach 2010.

Güney Arabistan politik tarihi, geleneksel olarak, kabaca bir kaç döneme ayrılmaktadır. Yemen'in tarihi bilgiler sunan ilk yazılı metinleri MÖ 8. yüzyıla tarihlendirilir ve bu yazıtlar, başkenterini Marib'te olan Sabalılara aittir⁷. Bu erken kaynaklar, son derece karışık bir politik görünüm sunmaktadır. Marib'teki Sabalılar, kuzeybatıda dört şehir devleti (Naşan, Haram, Kaminahu, İnabbah –ki Madhab devletleri diye bilinirler) ile, doğuda da, Awsan, Kataban ve Hadramut krallıkları ile komşu idi. Saba, büyüyen askeri gücü sayesinde, komşularını kontrolü altına almıştı. MÖ 7. yüzyılın başlarında, Saba'lı yöneticiler (*mukarribler*) Javf'u kontrolleri altına almışlar, Awsan'ı yok etmişler, ve doğudaki diğer yerler üzerinde hakimiyet kazanmışlardı⁸.

⁷ Yemen'de tarihlendirilmiş en eski yazı olan ostraca, Yala'da bulunmuştur ve MÖ 2. Binyılın sonu - 1. Binyılın başına tarihlendirilmiştir (de Maigret/Robin 1989). En erken anıtsal yazıtlar, olasılıkla, MÖ Erken 8. yüzyıla aittir. Güney Arabistan siyasi tarihi, bu anıtsal yazıtlara ve bölgedeki bütün kaya yüzeylerine kazınmış olan, daha sıradan yazıtlara dayanır.

⁸ Erken Güney Arabistan kronolojisi, kısmen, MÖ 715 ve 685'ler arasında tarihlenmiş olan Yeni-Asur kaynakları ile ilişkilidir. Mesela, Sargon'un yazıtlarından biri, Sumhu'ali'nin oğlu Sabalı mukarrib Yatha'amar Bayyin'den, 'Ita'amar'ın eşleniği olarak bahsederken ve Sanherib'in yazıtlarından biri de, Zamar'ali'nin oğlu mukarrib Karib'il Watar'ın, Karibilu olduğundan bahseder. Karib'il Watar, Sabalıların gücünü yayanların en enerjik olanıdır ve Yemen'in birçok kesimine seferler düzenlemiştir. Fakat Yeni Asur yazılı kaynaklarındaki bu eşleniklerin, bütün araştırmacılar arasında kabul gördüğünü söyleyemeyeceğimizi de belirtmek gerekir.

Saba'nın gücü ve üstünlüğü, çok geçmeden sarsılmaya başladı ve MÖ 400 (bu tarih aslında bir bilim adamından diğer bilimadamına göre değişmektedir) civarında da, Ma'in, Kataban, ve Hadramut Saba'dan bağımsız hale geldiler. Bu krallıklar, kervan ticaret yolu boyunca sıralı idi ve Ma'in, bu güzergah üzerinde stratejik bir pozisyon'u tutuyordu. – Ma'in tacirleri, Akdeniz'e, satmak için tütsü taşıyordu⁹, ki bu tacirlerden biri, Delos üzerinde bir adak yazıtı yaptırdı. Bu krallıkların ticari zenginliklerinin klasik yazarlar (ki bu yazarlar bu krallıkları 'Mutlu Arabistan' (*Arabia Felix*) olarak adlandırır) arasında efsaneleşmeye başlaması, Roma İmparatoru Augustus'u, MÖ 24'te, Güney Arabistan'ı fethetme girişimlerine teşvik etti.

Günümüzdeki bir çok araştırmacının, Orta Saba dönemi olarak adlandırdığı bu yeni politik manzarada Kataban, karasal kesimlerin güneyinde, hakimiyetini kurmuştu ve Saba kralları (*malikler*) da, Sana dahil olmak üzere, kuzey karasal kesimleri kontrol edebiliyorlardı. Katabanların hakimiyet kurduğu alana, Himyar ve onun başkenti Zafar da dahildir. Gerçekte Himyariler, diğer topluluklar gibi, yüksek kesimlerde, *qayls* liderliğinde bir kabile olarak organize olmuşlardı. Himyar, olasılıkla MÖ 1. yüzyıl sırasında Kataban'dan bağımsızlığını ilan etmesine rağmen, Himyarlı yöneticiler, ancak MS 1. yüzyıldan sonra kral ünvanı aldılar. İşte bu aşamada da, Himyarlılar toprak hırslarını arttırmaya başlayınca, MS 2 ve 3.yüzyıl, Himyar ve Saba çatışmalarına şahit oldu. Himyarlılar, MS 240 civarında, Etopyalıların (Aksumiler) geçici hakimiyetinden epeyce çektiler. Fakat sonunda, Himyar bu güçlüklerin üstesinden geldi ve MS 3. yüzyıl sona eren, bütün Güney Arabistanı kontrolü altına aldı.

Himyar'ın bölgedeki hakimiyeti, kendini, Geç Güney Arabistan döneminde gösterdi. Özellikle Abu Karib As'ad'ın hakimiyeti sırasında, 5. yüzyılın erken dönemlerinde, Himyar, kontrolünü Orta Arabistan'a kadar genişletti, ve hatta, daha sonraki Orta Çağ Arap yazarlarının geleneksel kayıtlarına göre, Tibet'e kadar seferler düzenledi ve Orta Asya'daki Türkler ile döğüştü¹⁰. Bu dönem dini politika açısından da önemlidir. Cennetin ve yer yüzünün hakimi Rahmanan'a adanmış yazıtlar, ilk defa 4. yüzyılın ikinci yarısında görülür ve tek tanrıcılığın, eski çok tanrılı dinin yerini aldığını işaret eder. Hem Yahudiliğin, hem de Hristiyanlığın taraftarları aynı dönemlerde arttı, ama, yüksek kademe Himyarileri, Kızıldeniz karşısındaki Etiyopyalı komşularının Hristiyan-

lığına karşı duran politikalarda, Yahudiliği tercih ettiler. Himyar ve Aksum arasındaki, ticari, politik ve dini gerginlikler, hemen herkes tarafından bilinen, Zunuwas'ın Hristiyan'ları Najran'da toplu katliamı ile MS Erken 6. yüzyılda doruk noktasına ulaştı ve bunu da hemen MS 528'de, Himyar'ın Aksumilerce hakimiyet altına alınışı izledi. Güney Arabistan'ın Etopyalı valisi Abraha, 'fil yılı'nda, başarısızlıkla sonuçlanan, Mekke'yi ele geçirme girişimi ile hatırlanır. Aksumi hakimiyetine direnen Himyariler, Sasanili Perslerden yardım istediler, Onlar da MS 570'te geldiler ve Güney Arabistan'ı Pers Satraplığı yaptılar. Persli vali Badhan'ın, MS 628'de İslamiyete daveti kabul etmesi ile Yemen İslam Öncesi tarihi de sona erdi.

BÖLGESEL ÖLÜ GÖMME GELENEĞİ

Kule mezarların görüldüğü zaman olan MÖ Geç 4. Bin yıllara kadarki Yemen ölü gömme yerleri pek fazla kayda geçmemiştir. Yer yüzeyinin üstündeki bu mezarlar, biçimsiz taşlar ile yapılmış, bir giriş kapısı olan, yuvarlak yapılardır. Varlıkları en çok Ramlat al-Sabatayn civarında tespit edilmiştir ve çobansı gruplarla bağlantılı gibi görülmektedirler. İnsan kemikleri üzerine yapılmış olan bir çok radyokarbon analizi, MÖ Geç 4. Binyıl ile 3. Binyılın ilk yarısını vermekte ve MÖ 2. Binyıla kadar devam ettiklerini göstermektedir¹¹. Bazı kule mezarlar açık bir şekilde MÖ 1. Binyılı malzemesi sunmakta ve radyokarbon tarihlerinin bazıları da, aynı periyoda denk düşmektedir¹². Bu sonuçlar, en azından, mezarların tekrar tekrar kullanıldığını ve olasılıkla, bu tip mezarların yapımına uzun süre devam edildiğini vurgulamaktadır.

Güney Arabistan topluluklarının ölü gömme gelenekleri, zaman içerisinde oldukça çeşitlenmiştir. En etkileyici Erken Güney Arabistan mezarlığı, Saba'nın başkenti Marib'te, şehir duvarlarının dışında bir tapınak olan Awam tapınağının bitişiğindedir. Awam mezarlığı, bir duvarla çevrili iki hektarlık alan içindeki bir cadde boyunca sıralanmış, birbirine bitişik kule mezarlar düzenindedir¹³. Kule mezarlar dörtgensel plandadır, kenarları 4-5m. uzunluktadır ve yükseklikleri 9 metreye varır. Bazılarının dış yüzeyleri, orta büyüklükteki kireçtaşlarının incelikli yontulması ile biçimlendirilmiştir. Bunlar, podium üzerinde portiko düzenleri ile, tapınakları andırırlar. Diğer kuleler ise, daha sadedir. Kuleler, 3 veya 4 kata bölünmüştür, ve 200 bireyin varlığını içeren örnekler bulunmaktadır. Bir tahmine göre mezarlık 20.000-30.000 kişinin kalıntısına sahiptir¹⁴. Kule mezarların çoğu MÖ. 6-3. yüzyıllarda yapılmış olsa da, mezarlık daha erken değilse bile, MÖ 7.yüzyılda inşaa edilmiş ve MS 4. yüz-

⁹ Yükmén Edens 2005.

¹⁰ Di'bıl b. cAlı al-Khuzā'ī (ö. 860) ve ibn Qutayba (ö. 889) gibi Abbasili şairler ve al-Tabarī (ö. 923), al-Masūdī (ö. 956) ile Yāqūt (ö. 1229) gibi tarihçi ve coğrafyacılardan, bu efsanelerden bahsetmektedir. Bunun hakkındaki diğer tartışmalar için bakınız Tardieu 1996 ve Akasoy 2011. İbn Haldūn (ö. 1406) gibi diğer Orta Çağ yazarları, bu efsanelere son derece şüpheci olarak bakmaktadır.

¹¹ Braemer/Steimer-Herbet/Buchet/Saliegue/Guy 2001.

¹² de Maigret 1986; Crassard/Guy/Schiettecatte/Hitgen 2010.

¹³ Gerlach 2002; Röring 2002.

¹⁴ Vogt 2002.

yılın sonlarına kadar kullanım görmüştür. Bazı araştırmacılar¹⁵ belirgin farklılıkları olsa da, Marib'teki kule mezarların, Suriye-Filistin ölü gömme kulelerinden esinlendiğini öne sürerler.

Çeşitli tiplerdeki kayaya oyma mezarlar, Yemen'in her yerinde görülür. Bunların bir tipi, sonunda odalar olan, düşey bacalar/kuyular halindeki, kayaya oyma mezarlardır. Zafar'daki bir örnek, 14m. derinlikten sonra, iki odaya varır¹⁶. Makalede bahsedilen, Hiran'daki arkeolojik özelliklerden birkaçı, belki de basit kuyu mezarlardır (bkz. Fig. 2, D1-D5). Fakat bu tipler, vertikal oyuldukları için, çok göze çarpmadıklarından, pek fazla bilinmezler. Dik kayalık yüzeylere, horizontal olarak oyulmuş olan mezarlar, hemen göze çarptıkları için, daha fazla bilinirler. Bu mezarlar, düzen ve ölçü açısından, çeşitlilik gösterirler: tek bir küçük oda mezar şeklinde olabilecekleri gibi, nişler, sekiler ve sütunlar ile doldurulmuş, birbirine bağlantılı, geniş mezar odaları halinde de olabilirler. Odalar, dörtgenel veya oval planda olabilir ve bireyler, direk olarak döşemelere veya nişlere yerleştirilmiştir. Kaydedilmiş olan mezarların, genelde, hem girişleri, hem de iç kısımları süslemesizdir. Süslemeli çok az mezar vardır. Hiran'da, kayaya horizontal olarak oyulmuş olan basit ve çok odalı mezarlar görülmektedir, ve Harris¹⁷ bunlardan 5 adedini, ilk olarak, günümüzden en az yüzyıl önce yayınlamıştır. Buna benzer mezarların nerede ise hepsinde olduğu gibi, Hiran'daki örnekler de, antikacılar tarafından soyulmuş olduğundan, tarihlendirilebilmeleri nerede ise imkansız hale gelmiştir.

Bu tip mezarların çoğu, MÖ 1. Binyılın 2. yarısına tarihli gibi görünmektedir, fakat yapılarına, en azından MS erken yüzyıllara kadar devam edilmiş olmalıdır. 1980 yılında, Sana yakınında bulunan Şibam al-Ghiras'tan, ilk defa olarak mumyalar bildirilmiştir ve radyokarbon tarihlendirmeleri bu mumyaları, MÖ 1. Binyılın ilk yarısına tarihlendirmiştir¹⁸. Şibam al-Ghiras'takileri, İb ve Mahvit'in yüksekliklerinde tespit edilmiş olan mezar odalarında ki bir çok mumyanın bulunuşu izlemiştir.

Konuyla ilişkili, fakat aslında farklı olan bir mezar tipi de hipojelerdir. Bunlar tipik olarak alçakça tepelere oyulmuş yapma mağaralardır, ve dromos benzeri bir pasajla ya da vertikal shaftlar ile girilir. Bazı durumlarda, Şabva'da olduğu gibi, giriş, süslü kesme taşlar ile biçimlendirilmiştir¹⁹. Mezar odaları belki de, direk döşemelerin üzerine, çukurlara, veya banklar üzerine, veyahut ta nişlere yerleştirilmiş olan, çoklu gömmelerin kalıntılarını içermektedir. Hadramut'ta bulunan Huraydah'da, 1930'larda kazılmış olan A5 mezarı, çoklu gömmelerin son derece

güzel bir örneğini vermiştir²⁰. Bu oda mezar, bol miktarda çanak çömlek ve diğer mezar eşyaları beraberinde, her iki cinsten ve her yaştan, 42 bireyin kalıntısını sunmuştur. Zamar yakınındaki Varakah'da, dokunulmamış bir hipoje mezarda, nerede ise bütün döşemeyi 6 adet mezar çukuru (*loculi*) kaplamıştır ve her bir çukurda tekli gömme vardır²¹. Yemen'de, hipoje mezarlar uzun bir geçmişe sahiptir. Huraydah'daki A5 oda mezarından buluntular, gömmeleri MÖ 1. Binyılın ilk çeyreğine, Varakah'daki mezar eşyaları ise, Varakah'daki mezarı MS 1. yüzyıla tarihlendirmiştir.

Geç İslam öncesi dönemlere doğru, tekli ya da çoklu gömmelerin olduğu, kayaya oyma, daha küçük mezarlar da vardır. Zamar'ın güneyine çok uzak olmayan Zafar'daki xc001 mezarlığı, bunlara güzel bir örnek teşkil eder²². Bu mezarlığın mezarları, bir tepe kenarına açılmış, küçük oda mezarlardır. Alanda, 1 metre kareden, 3-4 metre kareye kadar büyüklükte olanları vardır. Büyük olanları 4-5, küçük olanları, genellikle iki bireyin kalıntılarını içermektedir. Bu mezar odalarında bulunan mezar eşyaları MS 4 ve 5. yüzyılları işaret ederken, bir mezar-daki farklı iskeletlerden kemikler üzerine yapılan karbon tarihlendirmeleri, MS 5 ve 6. yüzyıllara denk düşmektedir.

Bir başka geç, fakat, çok farklı toplu gömme formu, sadece, İbb'in yüksek kesimlerindeki Cebel al-Avd yerleşim yerinde tespit edilmiştir. Cebel el-Avd, deniz seviyesinden yaklaşık 3000 m, yükseklikte, MS 1. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar, Erken Himyar döneminde yerleşim görmüş, bir dağ kasabasıdır. Kazısı yapılmış olan evlerin hemen hemen herbiri, döşemelerinin altında, toplu gömmeleri içeren birer odaya sahiptir²³. Bu toplu gömmelerden en son gömülmüş olan bireyler, sırt üstü veya karın üstü uzatılmışlardır, bir yön tercihi yoktur, ve bazıları tahta tabut kalıntıları vermiştir. Bir toplu mezarda, sadece 5 metre karelik bir yerde, 36 bireyin kemikleri tespit edilmiştir. Kasaba merkezinde, seçkin birine ait olması olası bir evde ki bir toplu mezarda da, en azından 10 bireye ait kemikler tespit edilmiştir²⁴.

Aynen metinde ele alınan mezarlar gibi, Güney Arabistan medeniyetinin geç dönemleri sırasında, toprağa kazılmış çukurlara tekli ölü gömme, en yaygın gelenektir.

¹⁵ örn. Breton 2000; Bessac/Breton 2002.

¹⁶ mezar Ar1; Yule/Franke/Meyer/Nebes/Robin/Witzel 2007.

¹⁷ Harris 1893.

¹⁸ Bāsalāmah 1998.

¹⁹ Vogt 2002.

²⁰ Caton-Thompson 1944.

²¹ de Maigret 1986.

²² Yule/Franke/Meyer/Nebes/Robin/Witzel 2007.

²³ Hitgen 2005: 56.

²⁴ Jahresbericht 2006 des DAI, s. 202.

HİRRAN²⁵

Basalt, tüf ve volkanik dayklardan ibaret bir tepe olan Hirran, Yemen'in yüksek karasal kesimlerindeki Zamar şehrinin yaklaşık 3km.kuzeyindedir (Çiz. 1). Tepenin kuzey ve batı kenarları, kendisini çevreleyen oviden, yaklaşık 40 m, kadar yüksekte olmasına karşın, güneyi ve kuzeyi daha az eğimlidir (Res.1).

Tarihi kaynaklar, Hirran'ın askeri stratejik önemini açık bir şekilde sergilemektedir. Bazı Güney Arabistan yazıtlarında Hirran, yer ismi olarak geçmektedir. Bunlardan biri, MS 3. yüzyılda, Himyar ve Saba krallarının çarpışmalarının belirtildiği yazıttır²⁶. İslamiyetin erken dönemlerinde, Janb kabilesinin mevcut olduğu Hirran²⁷, MS 10-11. yüzyıllardaki mücadelelerde (Yemen tarihinde, MS 12. yüzyılda Eyyubilerin hakimiyeti ile sonlanan kargaşa dönemidir) önemli bir stratejik rol oynamıştır²⁸. Hirran, Rasuliler ve Tahiriler dönemlerinde de (MS 13-15. yüzyıllar) karşılaşmaların mekanı²⁹ idi. Fakat öyle görünüyorki, ilk Osmanlı hakimiyeti (MS 16. yüzyıl) ve sonrasında Hirran'ın önemi giderek azalmıştır.

Res.1: Hirran Batıdan, Tepenin Eteğinde Yeni Zamar Müzesi; Tepenin Aşağı Kesimlerinde Birkaç Kayaya Oyma Mezar / *Hirran from the West, with the New Dhamar Museum at the Bottom of the Hill; Note Several Rock-Cut Tombs in the Lower Section of the Hill.*

Hirran arkeolojik açıdan sistematik olarak araştırılmamıştır. Çeşitli seyyahlar³⁰ buradaki kayaya oyma mezarlara,

Yemenli araştırmacılar da³¹ depolar ve harabelere dikkatleri çekmiştir. Bāsālāmah³², Hirran'ın yukarı kesimlerindeki kalıntıların bir haritasını ve açıklamasını sunmuştur. Hirran, Chicago Üniversitesi'nin yüzey araştırmalarında,³³ Orta (özellikle Eyyubiler) ve Geç İslami dönemlere ait çanak çömlek tespit edilmiş olan DS 180 yerleşimidir³⁴. Yerleşimde, taş bir savunma duvarı, bir kalenin kuzey tarafını çevirmektedir, ve kalenin daha az eğimli olan doğu yamaçlarında, yerel halka göre Osmanlı dönemlerinden kalma, bir kerpiç duvar bulunmaktadır. Mimari özellikler ve kalıntıların yayıldığı tepenin, daha hafifçe eğimli kesimlerinde, çeşitli noktalarda, sarnıçlar yer almaktadır. İslamiyet Öncesi mimari çok daha az görünmektedir ve görünenler de, ağırlıklı olarak, tepenin Güneydoğu kesimindedir. Tepenin bu Güneydoğu kesiminde, bir kısmı Himyari döneme (MÖ 100 - MS 400-500) ait olabilecek, Demir Çağı ve biraz da Bronz dönemi çanak çömleği görülmektedir.

2004 YILI ÇALIŞMALARI ve VERİLERİ

Yeni müze binası (Çiz. 2), Hirran tepesinin eteğinde, tepenin batı kenarındaki bir girinti alanı işgal etmektedir. Bu girinti alanın güneyi ve doğusu dikine, kuzeyi ise hafif yükselmiş paralel tüf katmanları ile çevrilidir. Bazalt yapı bir dayk, bu girinti alanın ortasından doğu-batı doğrultusunda geçerek, alanı ikiye bölmektedir, ki bu her iki alan, geçmişte tarım yapmak için teraslanmıştı.

Yeni müze binasının olduğu alanın etrafı, çok derine çimento ile oturtulmuş bir beton duvar ile çevrilmiştir. Yamuk biçimindeki bu alan, doğu-batı yönünde 90 m, kuzey-güney yönünde de 50-80 m. ölçülerindedir. Alana, dayk'ın güneyindeki tarım alanının büyük bir kısmı ile, kuzeydeki tarım arazisinin küçük bir kısmı dahildir (Çiz. 2. Res. 2,3). Müze binası ve binanın etrafında görülen diğer binaların inşaatı için, bu alanlarda var olan sedimanlar derinlemesine kazılmış, ama daykın güneyinde, yaklaşık 50 x 25 m. boyutlarında bir alandaki sedimanlar, dokunulmamış olarak kalmıştı. Yerleşkenin kuzey ve güney sınırları boyunca da dokunulmamış yerler vardı, fakat buralara, çevre duvarının beton direkleri yerleştirilmişti.

²⁵ Bu makale, 2004 yılının temel sonuçlarını sunmanın yanısıra, Arkeoloji bilim dünyasının Türkçe okuyan kitlesine, Güney Arabistan medeniyetleri hakkında, detaysız ve kısa bir tanıtım yapmayı da ummaktadır. Bu nedenle, ve okuyuculara yararlı olabilir düşüncesi ile, ek bilgi 1'de, Güney Arabistan tarihinin genel bir özeti verilmiştir. Ayrıca bkz. Yükmén Edens 2005.

²⁶ bkz. Ja576, Jamme 1962.

²⁷ al-Maqhafī 2002; Bāsālāmah 1987.

²⁸ van Arendonck 1960, İbn ʿAbd al-Mājid 1988.

²⁹ İbn ʿAbd al-Mājid 1988, al-Khazrajī 1983, Anonim 1984.

³⁰ örn. Harris 1893; Fakhry 1951.

³¹ örn. al-Sayāghī 1980.

³² Bāsālāmah 1987.

³³ Chicago Üniversitesi yüzey araştırmaları için bkz. Gibson, Wilkinson 1995, Wilkinson 1997, Wilkinson/Edens/Gibson 1997; Wilkinson/Edens 1999.

³⁴ Wilkinson 2003.

YEMEN-HİRRAN'DA BİR İSLAM ÖNCESİ GEÇ EVRE MEZARLIĞI

Res. 2: 2004 Yılı Kazılarının Başlangıcında Yeni Zamar Müzesi / *The New Dhamar Museum from the East at Beginning of the 2004 Excavations.*

Arkeolojik özellikler; müze çevresinde çeşitli yerlerde kendini göstermektedir;

1. Müzenin doğusundaki tüf yapıları kaya yüzeyinin içine oyulmuş, merdivenli, büyük bir sarnıç (S),
2. Son zamanlarda tahıl deposu olarak kullanılsalar da, olasılıkla İslamiyet Öncesinin mezarları olan, çan biçimindeki vertikal kesitli mezar odalarına varan, dört adet kısa vertikal kuyu (D1-D4),
3. Amacı bilinmeyen, hiç bir oda kalıntısı göstermeyen, çok daha geniş (1.2 x 3.0 m.) ve derin dörtgen bir kuyu (D5).

Ayrıca, müze alanının 300 m. kadar kuzeyindeki bir başka basalt yapıları dayk, horizontal olarak oyulmuş bir kaç İslam Öncesi mezara ev sahipliği yapmaktadır. Daha yükseklerdeki dik kaya yamaçlarında da mezar odaları bulunmaktadır (Res. 4).

Res.3: Çevre Duvarı ile Güneydoğudan Zamar Müzesi ve Binanın Doğusunda Tarımsal Teras Kalıntıları / *The Dhamar Museum from the Southeast, with the Surrounding Fence and Remains of the Terraced Agricultural Fields east of the Building; Note the Red tuff Outcrop North of the Museum Fence.*

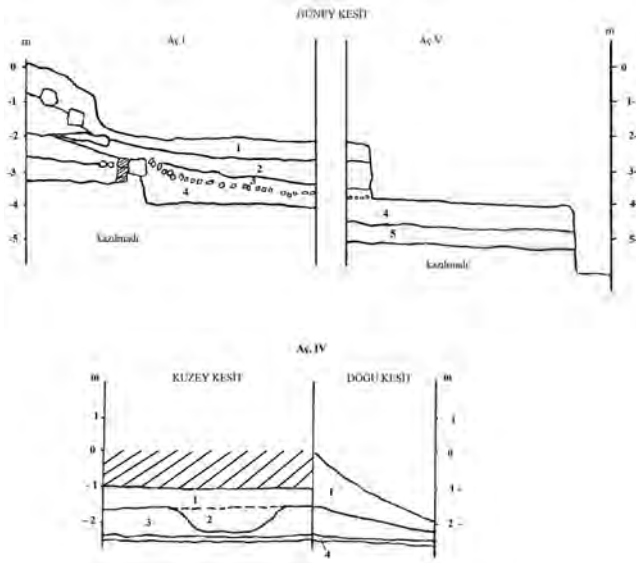

Res. 4: Volkanik Dayk ve Kayaya Oyma Mezarları ile Kırmızı Tüf Çıkıntı, Zamar Müzesi'nin 300 m. Kuzeyi / *A Volcanic Dyke and Outcropping Red Tuff with Rock-Cut Tombs, 300 m North of the Dhamar Museum.*

Res.5: Müzenin Batısındaki, Binanın İnşasından Sonra Arta Kalan Teras ve Tarım Arazisi / *Terrace and Agricultural Field East of the Museum, which Remain after Costruction of the Building.*

2004 yılı kazıları, (a) volkanik daykın güneyinde, yerleşkenin doğu sonundaki dokunulmamış tarımsal terasta (Res.5), (b) al-Sanabani'nin, volkanik daykın kuzeyinde olan A alanı kazılarının doğusunda, müze yerleşkesinin kuzey avlu duvarı boyunca uzanan, kısmen traşlanmış topraklarda, ve (c) al-Sanabani'nin B alanının yaklaşık 30 m. doğusunda, müze binasının batısında, gene kısmen (miktarını bilemediğimiz ölçülerde)traşlanmış alanda olmak üzere, müze yerleşkesinin üç farklı bölgesinde yapılmıştır (Çiz. 3):

Çiz. 3: Basitleştirilmiş Stratigrafik Kesit / Simplified Stratigraphic Sections.

(a) şıkında belirttiğimiz kesimde, doğu-batı doğrultusunda, müze yerleşkesinin doğu sınırındaki teras duvarından müze binasının temel çukuruna kadar, 16m. uzunlukta ve 5 m. genişlikte bir alana, iki açma arasında 95 cm'lik bir sınır bırakılarak, Aç. I ve Aç. V (Res. 6, 7, Çiz.2) yerleştirildi. Bu iki açmada, arazi yüzeyinden en fazla 2.0 m (Aç.I) ve 2.8m (Aç. V) derinliğe kadar inildi. Aç. II ve Aç. III ise, aynı alanın daha kuzeyine, her biri 5m x 5m. ölçülerinde olmak üzere yerleştirildi ve bunlarda da, arazi yüzeyinden 2.0 m. (Aç.II)-2.1 m. (Aç.III) aşağıya inildi.

Res. 6: Açma V ve Açma I'nin Güneydoğu Köşesi, Kuzeyden, Buldozer Yarmaları ve Stratigrafî Görünüyor / Trench V and the Southeast Corner of Trench I, from the North, Showing the Two Levels of Bulldozer Cutting and Stratigraphy.

Res.7: 2004 Sezonunun Başlangıcında, Güneyden, Aç.I,II,III, Doğuda Teras, Kuzeyde Volkanik Dayk Görünmekte / Trenches I, II, and III Early in the 2004 season from the South; the Terrace is Visible to the East and the Volcanic Dyke is Visible to the North.

(b)'de belirtilen, kısmen traşlanmış topraklarda yerleştirilmiş olan Aç. IV (Çiz.2), müze arazisinin düzenlenmesi sırasında dokunulmamış olarak geriye kalan, dik bir yamacın üzerinde, çevre duvarına bitişik, 6 x 3.5 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Bu kesimdeki kazı çalışmalarında, 0.5-1.5 m kadar derinliğe inilmiştir (derinlik, bu günkü arazi yüzeyinin traşlanmışlık durumuna göre değişmektedir).

(c) şıkında yer verilen, kısmen traşlanmış kesimdeki Aç. VI (Çiz.2), 4 x 4m'lik bir alanı kapladı ve burada 1.0 m. derinliğe inildi. Bu açmanın doğu kısmı, müze temelleri hazırlığı sırasında bozulmuştu.

STRATİGRAFİ VE TARIMSAL TERASLAR

Yeni müze binasının doğusunda, volkanik dayk'ın güneyindeki dört açma, iki neslin, üst üste yığılmış olan tarım arazilerinin varlığını ortaya sermiştir. Bugün var olan teras duvarı, müze yerleşkesinin çevre duvarının hemen iç tarafında, volkanik dayktan güneye doğru uzanmaktadır (Çiz. 2, Res. 8). Teras duvarı, küçük taşlardan yapılmıştır ve bu gün kısmen yıkılmış durumdadır. Bu teras duvarının aşağısındaki, Açma I ve Açma V'te tespit ettiğimiz tarım arazilerinin toprakları, günümüzde yıkılmış olan teras duvarının batı tarafına akmıştır (tabakalar 1-2) (Çiz.3). Açma I'deki bu topraklar, büyük taşlarla yapılmış olan, 1.8m. uzunluk ve 1 m yüksekliğe sahip, daha eski bir teras duvarını örtmektedir (Res.9). Daha aşağı seviyedeki bu duvar, yukarıdaki duvara göre, biraz daha doğu yönlüdür. Aşağı teras duvarı ile ilişkili tarla toprağı (tabaka 3), yamaç kayması ile oluşmuş, çok çeşitli taşlık birikintileri örtmektedir (tabaka 4), ki bu birikintiler zamanla, erezyon nedeni ile, daha ince tanecikli toprağı dönüşmüştür (tabaka 5) (tabakalar için bkz. Çiz. 3).

YEMEN-HİRRAN'DA BİR İSLAM ÖNCESİ GEÇ EVRE MEZARLIĞI

Res. 8: Müze Yerleşkesinin Doğu Sonundaki Tarımsal Teras / *The Agricultural Terrace at the East end of the Museum Compound.*

Res. 9: Açma I'nin Doğu Sonundaki Erken Tarımsal Teras Kalıntısı, Aşağıda Bugünkü Teras / *Remains of the Earlier Agricultural Terrace at the East end of Trench I, below the Visible Terrace.*

Çanak çömlek parçaları, hayvan kemikleri ve diğer malzemeler (Res.10)³⁵, hem tarım arazilerinin topraklarında (tabaka 1-3), hem de altta uzanan sedimanlarda (tabaka 4-5) oldukça yaygındır. Çanak çömlekler arasında, bol miktarda Demir Çağı parçaları bulunmaktadır ve bu parçalar genelde sürtünmeden dolayı son derece küçük ve aşınmıştır. Parçaların aşınmışlığı, malzemelerin Hirran tepelerinin yüksek doruklarından aşağıya aktığını vurgulamaktadır. İslami dönem çanak çömlek parçaları, genelde, daha az aşınmış durumdadır. Tarihler ve çanak çömlek parçalarının aşınmışlığı, daha erken olan tarımsal terasın, belki de bir Erken İslami yapıya ait olabileceğini akla getirmektedir.

Res. 10: Mezarlarla İlişkisi Olmayan Toprak ve Yamaç Sedimanlarından Çeşitli Küçük Objeler / *Small Finds from Agricultural Soils and Slope Sediments, not Associated with Burials.*

Bu alandaki kazılarda, tabaka 5'in içine yerleştirilmiş, iki mezar tespit edilmiştir (M.II.1 ve M.V.1) (Res.11-12). Mezar çukurlarının en üst seviyesi, tarımsal toprakların daha aşağısındadır. Mezarlara ilaveten, tabaka 4'ün üstünde, açma I'de, ameliyat deliği bulunan bir de kafatası tespit edilmiştir³⁶ (Res.13). Bulduğu stratigrafik konum, kafatasının, Hirran tepesinin yukarısındaki mezarlardan aşağıya akmış olabileceğini düşündürmektedir.

Res. 11: M.II.1 Mezarı (Açma II) / *Burial M.II.1 (Trench II).*

³⁵ Toprak ardılığında kaydedilmiş olan objeler, kazı alanının yakınlarında, Neolitik yerleşimlerin olabileceğini çok güçlü olarak işaret ediyorlardı.

³⁶ Trepensyon deliği keskin olmayan kenarlar sergilemekte, ki bu durum, bireyin ameliyattan sonra bir süre yaşadığı fikrini vermektedir.

Res. 12: Mezar M.V.1 (Açma V; ölçek 25cm) / *Burial M.V.1 (Trench V; scale 25 cm).*

Res. 13: Açma I'deki Ameliyat Delikli Kafatası (ölçek 25 cm) / *Isolated Cranium with Trepanation in Trench I (scale 25 cm).*

Dayk'ın kuzeyindeki tarım arazilerinin stratigrafik ardılığ, bu kesimler müze inşaatı tarafından bozulduğundan, farklılıklar gösterir. Açma IV (Res. 14)'te tespit edilmiş olan sadece bir tarla toprağı tabakası (Tabaka 1) vardır ve tabaka 2 ile 3'ün üzerini örtmektedir (Çiz. 2-3). Tabaka 2, dip çakılları ile dolmuş geniş bir doğal kanaldır ve hemen kuzeydeki kırmızı tüf yapıdan kaynaklı, çok ince ve küçük taş parçaları içerikli kırmızı topraktan ibaret olan, tabaka 3'ün içine oyuludur. Tabaka 3'ün altında, açık kahve renkli, volkanik daykın güneyindeki kazı alanlarının temelinde tespit edilmiş toprak tabakasına benzer bir toprak tabakası olan, tabaka IV uzanmaktadır. Aç. VI da, Aç. IV'tekine benzer bir toprak ardılığını kendini göstermiştir, fakat burada, erezyon sebepli kanal yoktu ve tabaka 3'ün rengi daha kırmızı idi (bkz. Çiz. 3).

Tarla toprağından ve hem Aç. IV, ve hem de Aç. VI'daki sedimanların altından kaydedilen çanak çömlek miktarı, volkanik dayk'ın güneyindeki bölgede yer alan çanak çömlek miktarından, dikkate değercesine azdı. Her ne kadar, volkanik dayk tarım alanlarını iki tarafa ayırsa da, sonuçta, daykın kuzey tarafında, sadece bir neslin tarım alanları vardır ve bu tarım alanları, daykın güneyindeki tarım alanlarının, sonraki dönemlere ait olan, üst tabakadaki tarım alanları ile çağdaştır. Tarla toprağı (tabaka

1), iki kazı yerinde tespit edilmiş olan, 9 adet mezarı örtmekte idi (Res. 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22) Ama, bu iki kazıdaki mezarların çukurlarının stratigrafik konumları hakkında, şüpheli olmamız gerekmektedir. Çünkü Aç. IV'te tespit edilmiş olan mezarlar tabaka 2 veya tabaka 3'e kazılmış iken, Aç. VI'daki mezarlar tabaka 4'ün içine kazılmıştır.

Res. 14: Aç. IV, Doğudan / *Trench IV from the East.*

Kazı yapılmış olan alanların hiç birinde, Bronz Çağı yerleşimini gösterebilecek her hangi bir iz bulunamamıştır.

HİRRAN MEZARLIĞI

Kazılarda, tablo 1'de özetlenmiş olan 11 mezar tespit edilmiştir. Gömülerin hepsi, kenarlarının anlaşılması genelde zor olan, dar ve görece sığ (yaklaşık 1m. derinlikte). çukurların içinde idi. Bireyden yaklaşık 90cm. yukarıya yerleştirilmiş büyükçe taş gurubu, M.II.1 mezar çukurunun üst kısmını işaretliyordu. Yassı levha taşların, iskeletin hemen yukarısına yerleştirilmiş olduğu mezarlar da (M.IV.4, M.VI.1) tespit edildi (Res. 15,18,21). Bir mezarda ise, çukurun bir kenarına yerleştirilmiş, bir taş sırası vardı (M.VI.2).

Res. 15: M.IV.1 ve M.IV.2 Mezarlarını (Açma IV) Örtten Taşlar / *Stones Covering Burials M.IV.1 and M.IV.2 (Trench IV).*

YEMEN-HİRRAN'DA BİR İSLAM ÖNCESİ GEÇ EVRE MEZARLIĞI

Res. 16: M.IV.1 ve M.IV.2 Mezarları (Açma IV) / *Burials M.IV.1 and M.IV.2 (Trench IV)*.

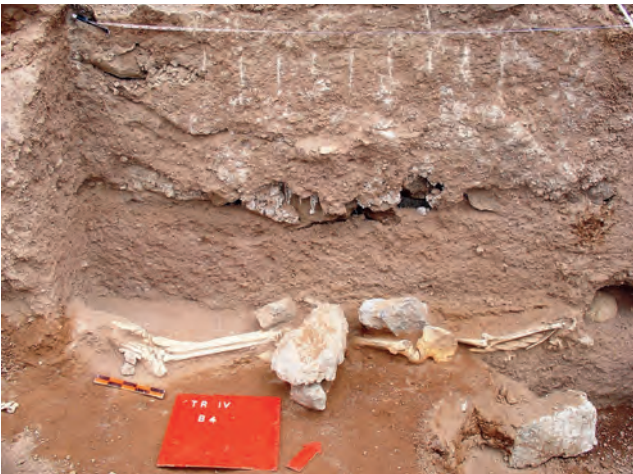
Res. 19: Mezar 5 M.IV.5 (Açma IV) / *Burial M.IV.5 (Trench IV)*

Res. 17: Mezar M.IV.1, Genç, (Açma IV) / *Burial M.IV.1 Juvenile (Trench IV)*.

Res. 20: Mezar 6 M.IV.6 (Açma IV) / *Burial M.IV.6 (Trench IV)*.

Res. 18: M.IV.4 Mezarı, Açma IV'ün Kuzey Kesitinde; Taşlar Direk Gövde Üstüne Yerleştirilmiş, ve Kesitte Müze Çevre Duvarı İçin Beton Temel / *Burial M.IV.4, in the North Section of Trench IV; note the Stones Placed Directly on the Body, and also the Cement Seat for the Museum Fence in the Section.*

Res. 21: M.VI.1 Mezarındaki Çocuk Gömüsünün Üzerine Yerleştirilmiş Yassı Taşlar (Açma VI) / *Stone Slabs Placed over Child Burial M.VI.1 (Trench VI)*.

Yayınlanmamış olan, Al-Sanabani'nin B alanında, bazı mezar eşyaları kendini göstermiş olmasına rağmen, 2004 yılı çalışmalarında, bireylere eşlik ettiği kesin olan mezar eşyası tespit edilemedi (olası bir beklenti olarak bkz. tablo 1'deki M.VI.2 ve M.IV.4).

Pozisyon ve yönlendirilmeleri açısından çeşitlilik gösterebilir, iskeletler, iki temel grupta ele alınabilirler;

(a) Gruplardan birinde, iskeletler, kuzey-güney doğrultusunda, sırt üstü uzatılmış durumdadır ve baş, güneyde olmak üzere, ya bir tarafa dönüktür (M.II.1), ya da çene göğüse dokunabilsin diye, öne doğru meyillendirilmiştir (M.VI.1, M.VI.3). Kollar, ya yanlara uzatılmıştır veya göğüs üzerinde bükülmüştür. Bu grup mezarlar Aç. II, V ve VI'da ortaya çıkarılmıştır (Res.11-12, 22).

(b) Diğer grupta ise, bireyler genelde, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, yüz kuzeybatıya bakar durumda, sağ taraflarına yatırılmıştır. Fakat bazen de birey, sırt üstü konulmuş, üst kısım ya da sadece baş, yüz kuzey batıya bakabilsin diye, sağa döndürülmüştür (M.IV.6). Kollar, gövde boyunca ya uzatılmış, ya da hafifçe büküktür (Res.16, 17, 18,19,20). Bu grubun örneği, sadece Aç. IV'te tespit edilmiştir.

Res.22: M.VI.1'deki Taş Örtüsünün Kaldırılmasından Sonra Çocuk Gömüsü (Açma VI) / Child Burial M.VI.1 After Removal of the Stone Covering (Trench VI).

Üç kazı bölgesi boyunca, mezarlar, sadece sayısal anlamda değil, yoğunluk miktarı anlamında da farklıdır. Tablo 2'de yer alan hesaplamalardan anlaşılabilir olduğu gibi, (b) ve (c) bölgeleri hemen hemen eşit mezar yoğunluğuna sahiptir ve yoğunluk açısından her iki bölge, (a) bölgesindeki yoğunluğun 10 katı bir görünüm sergilemektedir. Al-Sanabani'nin A alanından bölge (b) 10m., bölge (c) de 30m. uzaklıktadır, ve hepsi de bir dizi mezar vermiştir. Bu durum, mezarlık merkezinin, müze binasının hemen kuzeyinde ve batısında olduğunu önermektedir. Alan (a)'da mezar yoğunluğunun düşük oluşu, bu (a) alanın, mezarlığın doğusal kenarında uzandığını işaret etmektedir. Ama aynı zamanda, bu alandaki mezar yoğunluğunun düşüklüğü, buradaki depolanmanın çok daha derin olduğunu ve dolayısıyla buluşun yanlış olabileceğini de yansıtabilir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

2004 yılı kazı sezonunda, Hirran mezarlığının 11 adet mezarı kayda geçirildi ve daha da önemlisi, Hirran tepesinin batısındaki tarımsal teraslar ile mezarlık arasındaki stratigrafik ilişki dokümanlanmış oldu. Yemen yüksekliklerinde tarımsal teraslama, uzun bir geçmişe sahiptir. Bazı eski teraslar, Bronz dönemine tarihlenebilir gibi görünmektedir³⁷ ve MS 1. Binyıl sıralarında teraslama ve suyu kontrol sistemleri (saptırma barajları ve sarnıçlar), yüksek karasal kesimlerin çoğunda, oldukça iyi bir teknikte yapılmıştır³⁸. Halihazırda, Hirran'da tespit edilmiş olan teraslar erken ve orta İslam dönemlerine ait olsa da, kazılarla ulaşılmış olan daha alt seviyelerde, daha eski teraslanmış alanlarının olabileceği gündeme gelmiştir.

³⁷ Wilkinson/Edens 1999.

³⁸ bkz. Wilkinson 1997; Charbonnier 2011.

Hirran mezarlığının mezarlarında, mezar eşyası nerede ise yoktur. Bu yüzden mezarları, ilişkili malzeme ile tarihlendiremedik. Ayrıca mezarlar, Yemen'de ilk defa MÖ 1. Binyılın sonunda görülmeye başlayan ve İslamiyetin kabulünden sonra da, ve hatta günümüze kadar dahi görülebilen tiptedirler. Ama stratigrafik pozisyonları, mezarların, Hirran'daki teraslı tarım arazilerinden daha eskilere, mesela Geç İslam Öncesine veya Erken İslami Dönemlere tarihlendirilebileceklerini işaret etmektedir. Mezarların pozisyon ve yönlerindeki çeşitlilik, Hirran mezarlığında iki farklı dönem olabileceğini gündeme getirmektedir. Farklılıklar, aynı zamanda, Hirran'daki mezar gruplarından birinin, müslüman mezarlarına ait olma olasılığını da ortaya sürmektedir³⁹.

Fakat, bu olasılıkların gerçekliğine karar vermek oldukça zordur. Mezar eşyalarının yokluğu, mezarları, çanak çömlek ve diğer objelerle ilişkilendirerek tarihlendiremeyi engellemektedir. Volkanik dayk, müzenin bulunduğu sokuntuyu, kökenleri farklı sedimanlı iki ayrı drenaja bölmektedir, ve arazi kullanımını tarihinde farklılığı göstermektedir. Bu faktörler, (a) ve (b) bölgelerinin kesin stratigrafik korelasyonuna engel olmaktadır. Müze inşaatı tarafından toprak ardılığının traşlanmış olması ise, konuyu daha da karmaşıktırıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi, Aç.IV'deki mezarların stratigrafik pozisyonu, onların Aç.VI'daki mezarlardan belki de farklı olabileceğini düşündürmektedir. Fakat, eğer farklılık var ise bile, mezar çukurlarının yukarısının stratigrafik pozisyonu hakkında bir şey söylemiyor, çünkü toprak ardılığının üst kısımları Aç.IV'te kısmen, Aç. VI.'da ise tamamen yok olmuş durumdadır.

Kanıtların sınırlı oluşu, kronoloji oluşturmak anlamında bizi sadece mezarlar ile başbaşa bırakmaktadır. İşte bu noktada, gerek İslami dönem gömülerini tanımlama, gerek se müslüman gömüleri ile müslüman olmayan gömüleri birbirinden ayırabilme konusunda, arkeolojik metodların ciddi problemleri ile yüz yüzeyiz. Al-Rāzī⁴⁰ gibi tarihsel gelenekteki tarihçilerin kayıtlarına göre, Persli Yemen valisi ve Yemen halkı, 628 yılında, Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV)'in Daveti üzerine İslamiyeti Kabul etmişti. Tarihsel geleneğe dayalı bu tarz bilgiler, sanki, geçmişten çok keskin ve hızlı biçimde kopulmuş, birden bire farklılaşmış gibi izlenimler vermektedir. Oysa Yemenli tarihçiler kiliselerden ve sinagoglardan bahsetmeyi sürdürmektedirler ve bugün Yemen'in Sana'a gibi merkezlerinde, Yahudi toplulukların, kalıntıda olsa, küçük parçacıkları mevcuttur. Bütün bunlar, Yemenlilerin hepsinin birden aynı anda İslamiyete geçmedikleri-

nin vurgulamaları olabilir. İran⁴¹ ve Mısır'daki⁴² daha iyi belgelenmiş paralel bölgelerin ışığında, İslamiyete geçiş sürecinin, Yemen'de de, yüzyılları almış olabileceğini düşünebiliriz. Diğer bir deyiş ile Hirran mezarlığı, İslamiyetin Yemen'de henüz tam olarak oturmamış olduğu, Erken İslami Döneme (geçiş dönemi) ait olabilir.

Dini pratiklerin yerelliği biraz karışık bir konudur. İslam dünyasında, bir müslümanı son istirahat yerine yerleştirme işleminin kuralları, pratikte son derece çeşitlidir. Arkeologlar genelde, bireyin kurallara göre yerleştirilmiş pozisyonunu (Kible çizgisini yaklaşık 90 derece ile kesecek biçimde sağ tarafına uzatılmış ve yüz Mekke'ye doğru bakar pozisyonda), müslüman ve müslüman olmayan mezarları birbirinden ayırabilecekleri bir farklılık olarak ele alırlar. Fakat, kibleyi keser tarzın yerine, kible çizgisinde⁴³ veya oturur vaziyette gibi⁴⁴, farklı pozisyonda bireylerin olduğu mezarlar da kaydedilmiştir. Ayrıca arkeologlar sıkça, müslüman mezarları kurallarına uyan pozisyondaki mezarlarda, müslüman mezarlarından beklenene uyan bir sonuç olarak, hiç mezar eşyası olmadığını⁴⁵ görürler. Ama bunun yanı sıra, Levant'ta ve Kuzey Suriye ile Kuzey Irak'ta (Jezirah), Ortaçağ ve son zamanların müslüman mezarı pozisyonu kuralına uyan mezarlardaki bireylere, değişen çeşitlilikte objelerin eşlik ettiği kaydedilmiştir⁴⁶. Örneğin Madagaskar'daki Vohémar'da, şaşırtacak derecede fazla sayıda mezar eşyası, müslüman mezarlığı kurallarındaki mezarlarda ortaya çıkarılmıştır⁴⁷. Bu duruma göre, ne müslüman mezarı pozisyonu kuralına uymayış durumu, ne de mezar eşyalarının varlığı, İslamiyet Öncesi veya müslüman olmayan birey mezarı ayırılması için, tam kesin kanıtlar olamamaktadır. Mezar taşlarını ve anıtsal mezarları için içine katmadığımızda bile, mezar tipleri de oldukça çeşitlidir. Aynı zaman ve yerde, farklı farklı mezar tiplerinin yer alışı, ve bu farklı mezar tiplerinden birinin, yerel İslamiyet Öncesi ölü gömme tipini sunması, oldukça önemli noktalardan biridir. Örneğin, Nijer Nehri deltasının güney iç kesimlerindeki bazı geç dönem (14-19.yüzyıllar) yerleşimlerinde, basit çukur toprak mezarların yanısıra, yerel İslamiyet Öncesi tipte mezarların da yaygın olarak görülmesi, oralardaki toplumun müslümanlaşmasının yavaş yavaş gerçekleşmiş olduğu, ve geçiş sürecinin uzun bir zaman dilimini kapsadığı fikrini uyandırmaktadır⁴⁸. Bu geç dönem küp mezarların aynı alanlarda bir arada oluşu, oralardaki topluluğun, müslüman olanlar ile müslüman olmayanların ayrı mezarlıklarda olması gerektiği kuralını tam olarak izlemediğinden kaynaklanmış olabi-

⁴¹ Bulliett 1979.

⁴² O'Sullivan 2006.

⁴³ Simpson 1995.

⁴⁴ Simpson 2011.

⁴⁵ örneğin Suriye'deki Tell Masaikh; Frank 2006.

⁴⁶ Simpson 2011: 63-64 ve Tablo 1.

⁴⁷ Dewar/Wright 1993: 444.

⁴⁸ Schmidt 2010.

³⁹ Zamar'da kible, kuzeyin yaklaşık 31030' batısıdır (diğer bir deyişle yaklaşık olarak BKB). Erken İslami dönemde, olasılıkla, kible için kuzey kullanılmıştı (King 1995).

⁴⁰ Al-Rāzī 1984.

lir. Ya da bu küp mezarlar, hala İslam Öncesi yerel gömme geleneğini devam ettiren müslümanlara ait olabilir.

İslam Dünyasının çeşitli kesimlerinden verilmeye çalışılan bu durumlar ve örnekler, Hirran mezarlığını daha iyi anlayabilmemiz için, Yemen'deki İslamiyet Öncesi mezarlarına daha yakından bakmamız gerektiğini göstermektedir.

İslamiyet Öncesi Yemen'inden, bir çok mezar tipi ve mezar mimarisi bilinmektedir. Toprak içine çukur mezarlara tekli gömmenin mezarlıkları, Yemen'de MÖ 3. yüzyıla kadar görülmedi⁴⁹. Bu tür mezarlıklar arasında en erkenlerinden olan, Barakiş'teki yerleşim dışı bir mezarlık, MÖ 3. yüzyıl - MS 1. yüzyıla tarihlidir. Genel olarak mezar eşyalarının azlığı tarihlendirmeye bir engel olsa da, bu ölü gömme formu, zaman içerisinde oldukça yaygın olmaya başlamış gibi görünüyor⁵⁰. Bazı bilim adamları, bu tür tekli gömmelerin, Arapça konuşan çobansı toplulukların Yemen'e girişini yansıttığını ileri sürmektedirler⁵¹. Her ne kadar böyle bir sonuca gidish erken gibi görünse de, Orta Saba döneminde belirgin bir değişiklik kendini göstermiştir⁵² ve geç dönemde de dini pratiklerde belirgin değişiklikler bilinmektedir.

Tekli gömmelerin mezarlıkları, gerçekte, mezar formu ve vücudun yönü veya pozisyonu açısından oldukça farklıdır. Vadi ya da ova birikintilerindeki kazısı yapılmış olan mezarlar, ya basit çukur veya sonlarından birinde, ilave bir girinti ile genişletilmiş (örn. Dardas) çukur mezar şeklindedir. Çukurun içine bazen yassı levha taşların, bazen de kerpiçlerin yan yana sıralanması ile, mezarlarda bir sandık yada kutu formu yaratılmıştır. Hem her iki tipteki sandık mezarlar ve hem de basit çukur mezarlar, hepsi bir arada ve aynı mezarlıkta görülebilmektedirler (örn. Vadi Dura, Şaub). Her üç tip mezar da, yassı birer levha taş ile kapatılmış durumdadır. Bazı mezarlıklarda, Barakiş⁵³ (Antonini, Agostini 2010) ve Hada'daki Madinat al-Ahjur'da⁵⁴ olduğu gibi, mezarların pozisyonu taş sırası ile işaretlenmiştir. Bireyler genelde sırt üstü uzatılmış ve kollar çapraz olarak pelvis üstüne konulmuştur. Fakat, birey bazen karın üzerine veya bir tarafına, bazen de torso bir tarafına bükülmüş olarak, sırt üstü yerleştirilmiş. Dardas gibi bazı mezarlıklarda⁵⁵ hoker gömüler, uzatılmış gömülerden daha yaygındır. Mezar yönlen-

dirmesi bazı mezarlıklarda belirgin olarak kuzey-güney iken, bazılarında, her neden ise, doğu-batı yönlüdür; hattta Şaub gibi bazı mezarlıklar, hiç baskın bir yönlenme göstermemektedir. Tekli gömüler, genelde, ya hiç mezar eşyası içermemekte ya da sadece bir kaç adet hediye içermektedir. Fakat bazen hayret, verici istisnalar da görülebilmektedir. En dikkate değer derecede zengin olan mezarların olduğu Vadi Dura'da bir mezar, bronz şarap servis kabı dahil olmak üzere, cam eşyalar, silahlar ve diğer seçkin eşyaları sunmuştur⁵⁶. Şaub'ta, izleyen paragrafta tanımlanacak olan bir bebek gömüsü, umulmayacak kadar zengindir. Şaub mezarlarının birkaçında görülmüş olan bitkisel malzemelerin bolluğu, mumyalanmayı da işaret etmektedir⁵⁷.

Şaub, Hirran yakınlarında, detaylı olarak yayınlanmış, İslam öncesi bir tekli defin mezarlığıdır. Sana'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından, bir kurtarma projesi kapsamında kazılmıştır⁵⁸. Mezarlık 14 adet mezarı içermektedir. Çoğu dörtgen taş sandık mezar (10) veya kerpiç sınırlı çukur mezardır (3); ve sadece 1 adedi basit çukur mezar şeklindedir. Tablo 3'te görülebileceği gibi, mezarların yönü ve bireylerin pozisyonu oldukça çeşitlidir. Mezarların çoğunun boyuna uzanımı KKD/KD-SSD/GB, fakat 4 adedi B/BKB-D/DGD, ve iki adedi KB/KKB-GD/GGD olarak düzenlenmiştir. Dahası, mezarların içindeki bireylerin pozisyonu ve yönü, tablo 3'te belirtildiği gibi, hiçbir tercihsel düzenleme göstermemektedir. Tipik gömme tarzı dorsal uzatılarak yapılan gömme tarzında olsa da, bazen, vücut yüzüstü veya bir tarafının üstüne uzanan tarzda olabilir. Başın yönü, sıkça KKD/KD yönüne doğru iken, bazen tam tersine yönlere de, D-B yönlü mezarlarda, bireylerin başları bazen doğuda, bazen de batıdadır. Deri, kumaş parçası ve diğer bazı organik materyal kalıntılarının dışında, gömmelerin sadece 5 adedinde mezar eşyası bulunmuştur ve onlar da mezarların yönü ile ilişkili değildir. Bir mezarın haricinde, diğer 4 mezarda, mezar eşyaları bir pişmiş toprak kap (Sh 2, Sh10, Sh13) veya bir yüzük (Sh 1) ile sınırlıdır. Hariç tutulan mezar, oldukça zengin armağanlı, bir bebek mezarıdır (Sh 12). Bu mezar, kazımalı bir altın kolyenin yanı sıra, gümüş ve taştan diğer takılar, pişmiş toprak ve taş kaplar ve diğer malları içermektedir. Çanak çömlek ve özellikle de bebek mezarı eşyaları, mezarlık için, MS 1.-2. yüzyılları vurgulamaktadır. Aynı zamanda, kerpiç sınırlı bir mezarın (Sh 1) stratigrafisi, bu mezarın diğerlerinden daha sonralara tarihlenebileceğini, belki de İslami olabileceğini düşündürmektedir⁵⁹. Son derece tahrib edilmiş olan bu mezar, D-B yönlüdür ve baş görünüşe göre, batıda idi.

⁴⁹ Vogt 2002.

⁵⁰ Örneğin, Sana yakınlarındaki Şaub mezarlığında bulunan mezar eşyaları MS 1.-2. yüzyılları (Vogt/Gerlach 2002) ve Vadi Dura mezarlığında bulunanlar MS 2-3. yüzyılları (Breton/Bafaqih 1993) tarihlenmektedir. İb'de Cebel al-Avd mezarlığının mezarlarının MS 3. yüzyıl yıkıntılarının içine açılmış (Vogt/Gerlach 2002: 186) olması, mezarlar için daha sonraki tarihleri önerir.

⁵¹ örn. Breton/Bafaqih 1993.

⁵² Korotayev 1994.

⁵³ Antonini/Agostini 2010.

⁵⁴ de Maigret 2002: 327.

⁵⁵ Crassard/Hitgen 2007.

⁵⁶ Breton/Bafaqih 1993.

⁵⁷ Vogt/Gerlach 2002.

⁵⁸ Vogt/Gerlach 2002.

⁵⁹ Vogt/Gerlach 2002: 189-90, 197.

Bu özeti de işaret edebileceği gibi, gerek Hirran mezarlarının yönündeki ve mezarlardaki bireylerin pozisyonundaki çeşitlenme ve gerek se mezar eşyalarının var olmayışı, bu tip İslam Öncesi mezarlar için sıra dışı bir durum değildir. O halde Aç. IV mezarlarının karakteristiği, kendi başlarına, İslami Dönem gömmelerini işaret edemezler. Aç. IV mezarlarındaki pozisyon, bazı İslam Öncesi mezarlar da da kaydedilmiştir. Örneğin Dardas'daki mezar 26'ya birey D-B yönünde, uzanır vaziyette, yüz kuzeye bakabilsin diye, torso sağa bükülmüş olarak pozisyonlandırılmış ve eller yüzün önünde yerleştirilmiş durumdadır⁶⁰.

O halde Aç. IV mezarlarının, ısrarlı biçimde aynı pozisyonu göstermesi, mezarlığın bu kesiminin, kendine has, farklı dini pratiklere sahip bir grup tarafından kullanıldığının işareti olabilir. Ya da, Hirran mezarlığının, Geç İslam Öncesi dönemlerden, Erken İslami dönemlere kadar, uzun bir süre kullanılmış olabileceğini vurgulayabilir. Diğer bir deyişle, daha önce bahsettiğimiz Nijer deltasındaki durumun benzeri olarak, Hirran mezarlığı da, İslami Dönemlerde de kullanım görmüş olan, Geç İslam Öncesi Dönem mezarlıklarına iyi bir örnek olabilir. Gerçekte de, en azından Yemen'de, İslami ve Geç İslam Öncesi ölü gömme pratiklerinin genel bir karşılaştırılması, bazı pratiklerde devamlılık olduğunu göstermektedir. İslamiyet ile, yön ve vücut pozisyonu, şüphesiz ki kibleye odaklı olarak, standart hale gelmiştir. İslam Öncesi mezarların büyük çeşitliliğinde, İslami pratiklerde de görülen örnekler mevcuttur. Fakat bu ortak görünümün nedenleri, şüphesiz ki farklıdır. Vücudun bir kısmını ya da tamamını koruyacak bir girintinin⁶¹ kullanımı, ve vücudu ve başın bir kısmını tuğla veya taş ile örtmek gibi İslam Öncesi mezar detayları, İslami pratiklerde devamlılık gösterir. Hirran dahil olmak üzere, Yemen'in Geç İslam Öncesi mezarlıkları, Hz. Muhammed (SAV) Peygamberin hayatı olduğu dönemde, Hicaz'da var olan bazı pratikleri yansıtmaktadır.⁶²

⁶⁰ Crassard/Hitgen 2007: Fig 12. Benzer pozisyon, her bir birey için ayrı mezar çukuruna sahip, hipoje mezarlarda da görülür. Örneğin, Varakah (Kharibah al-Ahjur)'daki T1, KD-GB eksenindedir, ve 6 adet mezar çukurunun her biri dorsal uzatılmış, başı kuzey doğuda birer birey içermektedir; iki adedinde baş sağa kuzey batıya, bir adedinde ise sola güney doğuya bakmaktadır (de Maigret 1986). Ayrıca Ürdün'de, Geç İslamiyet Öncesine tarihli Wadi Mudayfa'at mezarlığında, bireyler mezarlara, Doğu-Batı yönlü olarak, yüz kuzeye bakar biçimde, sağ taraflarına uzanır pozisyonunda yerleştirilmişlerdir (al-Salameen/Falahat 2009). Ki bu pozisyon, Hirran'ın Aç. IV mezarlarındaki bireylerin pozisyonu ile tam uyuşmaktadır. Eğer bir anlamı varsa bile, bu çeşitlenmenin ne anlama geldiği açık değildir. Açık olan, bu çeşitlenmenin, kronoloji bağlamında (diğer bir deyişle, İslami ya da İslam Öncesi gibi) hiç bir anlamının olmadığıdır.

⁶¹ Hadislerde girintili mezarlar lahd, girintisiz mezarlar şak olarak yer almaktadır (bkz. dipnot 11).

⁶² Örneğin, Sahih Muslim, Kitap 4, Hadis 2112; Sunan Abu Dawud, Kitap 20, Hadis 3202; Sunan ibn al-Majah, Kitap 6, 1623-1625, Hadisler.

KAYNAKÇA

AKASOY, A. 2011.

“Tibet in Islamic geography and cartography: A survey of Arabic and Persian sources,” *Islam and Tibet, Interactions along the Musk Route* (Eds. A. Akasoy/C. Burnett /R. Yoeli-Tlalim). Farnham UK: 17-42.

ANONİM. 1984.

Ta’rīkh al-dawlah al-rasūliyyah fī al-Yaman (Ed. A.M. al-Hibṣī). Şam.

ANTONINI, S/AGOSTINI, A. 2010.

A Minaean Necropolis at Baraqish (Jawf, Republic of Yemen). Preliminary Report of the 2005-2006 Archaeological Campaigns. Rome.

BĀSALĀMAH, M. 1987.

“Hirrān bi-Dhamār, ahad al-husūn al-yamaniyyah,” *Al-Iklīl* 5/2: 87-93.

BĀSALĀMAH, M. 1998.

“Die Mumien von Shibām al-Ghirās,” *Jemen, Kunst und Archäologie im Land der Königin von Saba’* (Ed. W. Seipel). Vienna: 252-253.

BESSAC, J-C/BRETON, J-F. 2002.

“Note technique sur la nécropole d’Awām à Mā’rib (Yémen),” *Archäologische Berichte aus dem Yemen* 9: 117-135.

BRAEMER, F/STEIMER-HERBET, T/BUCHET, L/SALIEGE, J-F/Guy, H. 2001.

“Le Bronze ancien du Ramlat as-Sabatayn (Yemén). Deux nécropoles de la première moitié du IIIe millénaire à la bordure du désert: Jabal Jidrān et Jabal Ruwaiq,” *Paléorient* 27/1: 21-44.

BRETON, J-F. 2000.

“Shabwa (Yemén). Traditions sémitiques, influences extérieures (IIIe s. av.-IIIe s. ap. J.-C.),” *Comptes Rendus des Séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 144/2: 849-882.

BRETON, J-F/BAFAQIH, M. 1993.

Trésors du Wadi Dura’. Fouille franco-yéménite de la nécropole de Hajar am-Dhaybiyya. Beirut.

BRUNNER, U. 1983.

Die Erforschung der antiken Oase Ma’rib mit Hilfe geomorphologischer Untersuchungsmethoden. Mainz/Sana.

BULLIETT, R. 1979.

Conversions to Islam in the Medieval Period. An Essay in Quantitative History. Cambridge.

CATON-THOMPSON, G. 1944.

The Tombs and Moon Temple of Hureidha (Hadhramaut). London.

CHARBONNIER, J. 2011.

“The distribution of storage and diversion dams in the western mountains of South Arabia during the Himyarite period,” *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 41: 35-46.

CRASSARD, R/HITGEN, H. 2007.

“From Safer to Balhaf – rescue excavations along the Yemen LNG pipeline route,” *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 37: 43-59.

CRASSARD, R/GUY, H/SCHIETTECATTE, J/HITGEN, H. 2010.

“Reuse of tombs or cultural continuities? The case of tower-tombs in Shabwa governorate (Yemen),” *Death and Burial in Arabia and Beyond* (Ed. L. Weeks). Oxford: 173-177.

de MAIGRET, A. 1986.

“Archaeological activities in the Yemen Arab Republic, 1986, Himyarite culture,” *East and West* 36: 377-394.

de MAIGRET, A. 2002.

Arabia Felix, An Exploration of the Archaeological History of Yemen. London.

de MAIGRET, A/ROBIN, C. 1989.

“Les fouilles italiennes de Yala (Yémen du Nord): Nouvelles données sur la chronologie de l’Arabie du sud préislamique,” *Comptes Rendus des Séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 1989: 255-291.

DEWAR, R/WRIGHT, H. 1993.

“The culture history of Madagascar,” *Journal of World Prehistory* 7: 417-466.

EDENS, C. 2005.

“Exploring early agriculture in the highlands of Yemen,” *Sabaeen Studies, Archaeological, Epigraphical and Historical Studies in Honour of Yusuf M. Abdallah, Alessandro de Maigret and Christian J. Robin on the Occasion of their 60th Birthday* (Eds. A. Sholan/S. Antonini/M. Arbach). Naples-Sana: 185-211.

FAKHRY, A. 1951.

An Archaeological Journey to Yemen (March-May, 1947). Cairo.

- FRANK, C. 2006.
Funeral Practices at Tell Masaikh (Syria): Late Roman and Islamic Graves. *Studies in Historical Anthropology* 3: 93-120.
- GERLACH, I. 2002.
"Der Friedhof des Awām-Tempels in Marib, Bericht der Ausgrabungen von 1997 bis 2000," *Archäologische Berichte aus dem Yemen* 9: 41-91.
- GIBSON, M/WILKINSON, T. 1995.
"The Dhamar plain, Yemen: A Preliminary Study of the Archaeological Landscape," *Proceeding of the Seminar for Arabian Studies* 25: 159-183.
- HARRIS, W. 1893.
A Journey through the Yemen and Some General Remarks upon that Country. Edinburgh.
- HITGEN, H. 2005.
"The Age of the Fighting Kingdoms' in South Arabia (1. Century B.C.-3. Century A.D.)," *Archäologische Berichte aus dem Yemen* 10: 45-68.
- İbn ʿAbd al-Mājid, ʿAbd al-Bāqī. 1988.
Bahjat al-zamān fī taʾrīkh al-Yamān (Eds. A.M. al-Hibṣī/M. al-Sanabānī). Sanaa.
- JAMME, A. 1962
Sabaean Inscriptions from Mahram Bilqis (Marib). Publications of the American Foundation for the Study of Man 3. Baltimore.
- al-Khazrajī, Abū al-Hasan ʿAlī. 1983.
Al-ʿuqūd al-luʾluʾiyyah fī taʾrīkh al-dawlah al-rasūliyyah (Ed. M. al-Akwāʾ). Sanaa.
- KING, D. 1995.
"The orientation of medieval Islamic religious architecture and cities," *Journal for the History of Astronomy* 26: 253-274.
- KOROTAYEV, A. 1994.
"Sabaean cultural-political area: some general trends of evolution," *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 23: 49-62.
- KÜHN, P/PIETSCH, D/GERLACH, I. 2010.
"Archaeopedological analyses around a Neolithic hearth and the beginning of Sabaean irrigation in the oasis of Maʾrib (Ramlat as-Sabʾatayn, Yemen)," *Journal of Archaeological Science* 37: 1305-1310.
- al-Maqhafī, İ. 2002.
Muʿjam al-buldān wa-l-qabāʾil al-yamaniyyah. Sana.
- Mc CORRISTON, J/HARROWER, M/MARTIN, L/OCHESS, E. 2012.
"Cattle Cults of the Arabian Neolithic and Early Territorial Societies," *American Anthropologist* 114: 45-63.
- O'SULLIVAN, S. 2006.
"Coptic Conversion and the Islamization of Egypt," *Mamlūk Studies Review* 10/2: 65-79.
- Al-Rāzī, Ahmad ibn ʿAbdallāh. 1984
Taʾrīkh Madīnat Sanʾāʾ (Ed. H. al-ʿAmrī). Sana.
- RÖRING, N. 2002.
"Grabbauten im Friedhof des Awām-Tempels als Beispiele sabäischer Sepulkralarchitektur," *Archäologische Berichte aus dem Yemen* 9: 93-115.
- al-SALAMEEN, Z/FALAHAT, H. 2009.
"Burials from Wadi Mudayfaʾat and Wadi Abu Khasharif, southern Jordan - results of a survey and salvage excavations," *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 9/2: 85-108.
- al-Sayāghī, H. 1980.
Maʿālim al-ʿathār al-yamaniyyah. Sana.
- SCHMIDT, A. 2010.
"The pre- and protohistoric togué of the Niger alluvial plain," *Proceedings of the Prehistoric Society* 76: 319-349.
- SIMPSON, S. 1995
Death and burial in the late Islamic Near East: some insights from archaeology and ethnography. *The Archaeology of Death in the Ancient Near East* (Eds. S. Campbell/A. Green). Oxford: 240-251.
- SIMPSON, S. 2011.
"Analysing the Recent Past: the Archaeology of Death, Pastoralism, Pots and Pipes in the Ottoman Jazira and beyond," *Al-Rāfidān* 32: 57-104.
- TARDIEU, M. 1996.
"Le Tibet de Samarcande et le pays de Kûsh: mythes et réalités d'Asie central chez Benjamin de Tudèle," *Cahiers d'Asie central* 1/2: 299-310.
- van ARENDONCK, C. 1960.
Les débuts de l'imamat zaidite au Yémen. Leiden.
- VOGT, B. 2002.
"Death and funerary practices," *The Queen of Sheba: Treasures from Ancient Yemen* (Ed. S. Simpson). London: 180-186.

VOGT, B/GERLACH, I. 2002.

“Bericht über die Notgrabungen im Friedhof von Ša’ūb (Sana’a),” *Archäologische Berichte aus dem Yemen* 9: 185-226.

WEEKS, L/KEALL, E/PASHLEY, V/EVANS, J/STOCK, S. 2009.

“Lead Isotope Analyses of Bronze Age Copper-Based Artefacts from al-Midamman, Yemen: Towards the Identification of an Indigenous Metal Production and Exchange System in the Southern Red Sea Region,” *Archaeometry* 51: 576-597.

WILKINSON, T. 1997.

“Holocene Environments of the High Plateau, Yemen, Recent Geoarchaeological Investigations,” *GeoArchaeology* 12: 833-864.

WILKINSON, T/EDENS, C/GIBSON, M. 1997.

“The Archaeology of the Yemen High Plains; a Preliminary Chronology,” *Arabian Archaeology and Epigraphy* 8: 99-142.

WILKINSON, T/EDENS, C. 1999.

“Survey and Excavation in the Central Highlands of Yemen: Results of the Dhamar Survey Project, 1996 and 1998,” *Arabian Archaeology and Epigraphy* 10: 1-33.

WILKINSON, T. 2003

“The Organization of Settlements in Highland of Yemen during the Bronze and Iron Age,” *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 33:157-168.

YULE, P/FRANKE, K/MEYER, C/NEBES, G/ROBIN, C/WITZEL, C. 2007.

“Zafār, capital of Himyar, Ibb Province, Yemen”, *Archäologische Berichte aus dem Yemen* 11: 479-595.

YÜKMEN-EDENS, B. 2005.

“Mahrem Belkis hala Mahrem,” *Arkeoloji ve Sanat* 119: 126-133.

TÜBA-AR 18. SAYI HAKEMLERİ

Doç. Dr. Abdulkadir BARAN

(Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Arkeoloji Anabilim Dalı, MUĞLA)

Prof. Dr. Hacı Turgut ZEYREK

(Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölüm Başkanı, TRABZON)

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM

(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İSTANBUL)

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

(Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ERZURUM)

Doç. Dr. Mustafa ÖZER

(Bahçeşehir Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İSTANBUL)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL

(Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, ANKARA)

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

(Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölüm Başkanı, İSTANBUL)

Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT

(İstanbul Aydın Üniversitesi, Tarih Bölümü, İSTANBUL)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

(Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı ANKARA)

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

(İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İSTANBUL)

Prof. Dr. Mustafa ADAK

(Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Kültürleri ve Dilleri Bölümü, ANTALYA)

Prof. Dr. Gül IŞIN

(Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ANTALYA)

Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE

(Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ANKARA)

Prof. Dr. Aliye ÖZTAN

(Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ANKARA)

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK

(İstanbul Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İSTANBUL)

Doç. Dr. Daniş BAYKAN

(Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, EDİRNE)

Yrd. Doç. Dr. B. S. Alptekin ORANSAY

(Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ESKİŞEHİR)

Yrd. Doç. Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

(İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İSTANBUL)

Doç. Dr. Özlem ÇEVİK

(Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, EDİRNE)

Doç. Dr. Mehmet IŞIKLI

(Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ERZURUM)

Yrd. Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK

(Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, SAKARYA)

TÜBA-AR GENEL YAZIM KURALLARI

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayımlanan uluslararası süreli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar (Türkiye Bilimler Akademisi –TÜBA) Akademi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak arkeoloji ile bağlantılı olmak koşulu ile kültürel miras yönetimi, koruma, doğa, fen ve diğer sosyal bilim alanları ile ilgili tüm uzmanlık alanlarında yeni yorum, yaklaşım, analizlere açıktır; bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, kazı ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Ancak, kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren, özgün buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir.

YAYIN İLKELERİ

Dergide basılmak için verilen yazılar Türkçe, İngilizce, Almanca ya da Fransızca olabilir; Türkçe yazılara İngilizce, diğer dillerde yazılmış olanlara da Türkçe ve İngilizce bir özet eklenmesi gerekmektedir. Resim alt yazıları, biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Anahtar sözcükler ve özetler ise, İngilizce ve Türkçe olan yazılarda Türkçe ve İngilizce olarak çift dilde, diğer dillerde yazılan makalelerde makale dilinin yanı sıra Türkçe ve İngilizce olarak üç dilde verilmelidir.

Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR hakemli bir yayındır. Gelen yazıların önkabulü üzerine yayın kurulu görüş bildirir ve hakem önerir. Her yazı en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin önerileri, eleştiri ve düzeltmeleri yazara hakem adı gizlenerek yollanır; yazarlar hakem görüşüne uymayı kabul etmek yükümlülüğündedir. Yazarların, gerekçe göstererek görüşlerinde ısrarcı olmaları durumunda yayın kurulu yeni bir değerlendirme yapar.

Hakem görüşleri doğrultusunda yayın kurulu tarafından basılabilir kararı verilen yazılar, yazı düzeni, yazım kuralları, kaynakça, görsel malzeme ile yazının ilişkilendirilmesi gibi konular da dahil olmak üzere gözden geçirildikten sonra, önemli bir aksaklık bulunmaz ise son gözden geçirme yayın koordinatörü tarafından yapılır.

YAZIM KURALLARI

Makaleler: Makale metni bilgisayar ortamında yazılmalıdır. Başlık iki kademeli kullanılabilir ve ikinci satıra yazılan başlık ‘alt başlık’ olarak değerlendirilir. Sayfa sayısı için belirli bir sınır bulunmamakla beraber üst sınır 50000 vuruş olarak kabul edilmektedir. Makaleler iki aşamalı olarak teslim edilmelidir; ilk olarak hakeme gönderilecek şekilde tek dosyada metin, kaynakça, düşük çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları, ikinci aşamada, makalenin kabulünden sonra ise ayrı dosyalar halinde olmak üzere metin, kaynakça, yüksek çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları olarak teslim edilmelidir. Metin, ‘microsoft word’ kelime işlem programında yazılmalıdır. Metin içindeki birinci derece başlıklar büyük harf bold, ikinci derece başlıklar büyük harf normal, üçüncü derece başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf bold, dördüncü kademe başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf ve italik yazılmalıdır.

Örnek yazılım:
 INTRODUCTION
 CULTURAL STAGES
 North-Central Anatolia
 İkiztepe

Metin içinde geçen yabancı sözcük ve terimler, örneğin 'in situ' italik olarak yazılmalıdır. Metin içinde Milattan Önce, Milattan Sonra gibi çok alışlagelmiş kısaltmalar dışında kısaltma kullanılmamalı ve açık yazılmalıdır. Ancak metinde çok sık geçen adlamalar, ilk olarak açık yazılıp yanında kısaltması parantez içinde belirtildikten sonra kısaltma olarak kullanılmaya devam edilebilir; örneğin Maden Tetkik Arama (MTA). Geçerli bazı kısaltmalar:

Milattan Önce'nin kısaltması: MÖ ve tarihten önce; örneğin MÖ 475

Milattan Sonra'nın kısaltması: MS ve tarihten önce; örneğin MS 456

Günümüzden önce: GÖ

Uyarlanmış (kalibre) tarihler: cal. M.Ö.; örneğin cal. MÖ 475

Belirli bazı dönem adları kısaltılabilir; örneğin Erken Tunç Çağı, ETÇ; Geç Demir Çağı, GDC

Bölge adlarının ilk harfleri büyük yazılmalı; örneğin İç Anadolu, Orta Amerika, Güneydoğu Anadolu, Orta Asya, Yakın Doğu gibi. Aynı şekilde yer, coğrafya ve kurum adlarının da ilk harfleri büyük yazılır; örneğin Avrupa, Akdeniz Bölgesi, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Fırat Nehri, İstanbul Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu gibi.

Görseller: Resimler dijital olmalıdır. Görsellerin yüksek çözünürlükte ve imaj boyutunun büyük olması gerekmektedir. Genelde 20 sayfalık bir metin için 6-8 resim sayfasına girecek şekilde tercihen 15 resim üst sınırdır. Yazı hangi dilde olursa olsun resim alt yazıları biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Görsellerde ve metin içi göndermelerinde tek bir numaralandırma uygulanmalıdır. Fotoğraf, resim, çizim hepsi Res.1,2,3... / Fig. 1,2,3... olarak sıralanmalı ve metnin sonunda verilmelidir. Tablo-çizelgeler, görsellerden ayrı olarak Çizelge 1,2,3.../ Table 1,2,3... olarak numaralandırılmalı ve metin sonunda verilmelidir.

Her türlü görsel malzemenin sayfa mizanpajında rahat kullanılabilmesi için, yatay ya da dikey A4 normun oranlarına uygun olması gerekmektedir.

Yazara/yazarlara ait olmayan görsellerin kaynağı belirtilmeli, yayım için telif hakkı anlaşması gerektiren googleearth gibi görseller kullanılmamalıdır.

Dipnotlar: Dipnotlar aşağıdaki örneklerdeki gibi olmalıdır;
 Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151.

Kaynakçada verilen tüm kaynaklara metinde gönderme yapılmalıdır.

Kaynakça yazım kuralları aşağıdaki gibidir:

Makale:

ALKIM, U.B. 1979.

"İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları", Belleten XLIII/72: 890-892.

Kitap Bölümü:

HAMSHERE, J.D. 1987.

"Data Sources in Historical Geography", Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Kitap:

HAZENBOS, J. 2003.

The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.

Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

PUBLICATION RULES

TÜBA-AR (Turkish Academy of Sciences, Journal of Archaeology) is an international periodical that is published annually by Turkish Academy of Sciences. The Editorial Board appointed by the TUBA Academy Council makes the decisions as to the publication policy, extent and content of the journal (Turkish Academy of Sciences - TÜBA).

SCOPE OF THE JOURNAL

The journal TÜBA-AR principally involves new research, comment, evaluation and methods conducted in the field of archaeology and in archaeology-related fields without any periodic and geographic area restriction. The journal includes newly conducted studies in the field of archaeology, but as a science academy house organ, it is also open to new comments, approaches and analyses in the areas of expertise like cultural heritage management, protection, nature, science and other fields of social science as long as these areas are related to the archaeology.

Excavational working paper-like reports which only offer a material advertisement or lack of new comments and initiatives about excavation and surface research lie beyond the scope of the journal. However, unique findings that break new ground in terms of cultural history can be accepted to the journal as “news.”

EDITORIAL PRINCIPLES

The manuscripts may be in Turkish, English, German or French; for Turkish manuscripts an English summary must be added and for the manuscripts that are written in other languages, both a Turkish and an English summary must be provided. The official subtitles must certainly be written in two different languages, one of which is to be Turkish. The keywords and summaries for English and Turkish manuscripts must be offered in Turkish and English; the manuscripts written in other languages must be provided in Turkish and English, as well, apart from the source language of the manuscripts.

The authors are assumed to acknowledge that the manuscripts they write for the journal are authentic and have never been published previously even in another language or have not been submitted for publication elsewhere.

TÜBA-AR is a refereed journal. The editorial board expresses an opinion about the preliminary acceptance of the manuscripts and hand it over to the referees. The manuscripts are referred to at least two referees. The suggestions, criticism and corrections made by the referees are redirected to the authors provided that the referees' names remain anonymous; the authors are obliged to take referees' consult. In case the authors are insistent upon their own manuscripts, the editorial board re-evaluates them.

In accordance with the referees' opinions, the manuscripts cleared for publication by the editorial board are reviewed for their format, spelling rules, references and visual materials; the final assessment is conducted by the editorial coordinator provided there is no crucial defect.

SPELLING RULES

Articles: The articles should be prepared in computer environment. Titles up two lines are allowed; the first line as the ‘Title’ and the second line as the ‘Sub-Title.’ Although there is no exact limit on the length of the articles, the average length should not exceed 50000 characters. The articles should be delivered in two phases: first, in a single file, with references and low-resolution illustrations and image subtitles, then in the second phase, once they are cleared for publication, they should be presented in separate files with the text itself, references, high-resolution illustrations and image subtitles. The texts should be prepared in a Microsoft Word processing format. The titles in the texts should be written in bold capitals, the subtitles in capitals, third degree titles in bold, in lower case except for the first letter of the words, and the fourth degree titles in italics, in lower case except for the first letter of the words.

Example:

INTRODUCTION

CULTURAL STAGES

North-Central Anatolia

Ikiztepe

Foreign words and terms found in the texts like “in situ” should be written in italics. Except for the conventional abbreviations like “Before Christ” and “Anno Domini” the abbreviations should not be used and the term should be written in full length. However, frequently-used expressions should first be written in full length with the abbreviations in parentheses, then the abbreviated forms can be used for the rest of the text; for example, General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA). Valid abbreviations:

Abbreviated form of Before Christ: BC and the date, e.g. 475 BC

Abbreviated form of Anno Domini: AD and the date, e.g. AD 456

Before present: BP

Calibrated dates: cal. BC; e.g. cal. 475 BC

Certain period names can be abbreviated; for example, Early Bronze Age, EBA; Late Iron Age (LIA)

The first letter of region names should be in capitals; for example, Central Anatolia, Central America, South-east Anatolia, Central Asia, Near East, etc. Similarly, the first letter of place names, geographic and institutional names is in capitals; e.g. Europe, Mediterranean Region, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Euphrates, Istanbul University, Turkish Historical Society, etc.

Illustrations: The visuals should be in digital format. They should be in high-resolution and the image size should be large. The maximum image number should be 15 in the way that 6-8 images should be selected for print for a 20-page text. No matter what the language of the text is, one of the image subtitles should definitely be in two different languages, one of which is to be Turkish. All the illustrations and intra-textual references should be numbered in the same format. Pictures, images, drawings, etc. should be numbered as Pic.1,2,3..... /Fig. 1,2,3... and given at the end of the text. Apart from the illustrations, tables-charts should be numbered as Chart 1,2,3.../Table 1,2,3.... and given at the end of the text.

Every kind of illustrations, whether in horizontal or vertical form, should be suitable for A4 format sizes in order to be used comfortably in the page lay-out.

All the illustrations that may or may not belong to the author should be credited and the ones that require a copyright agreement like googleearth should not be used.

Footnotes: The footnotes should be given as in the examples:

Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151

All the resources presented in the references should make a reference within the text.

Rules for Reference List:

Article:

ALKIM, U.B. 1979.

“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Book Section:

HAMSHERE, J.D. 1987.

“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Book:

HAZENBOS, J. 2003.

The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.

Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

ISSN: 1301-8566

9 771301 856139